

Ə.V.GÖZƏLOV

**BEYNƏLXALQ
İNVESTİSİYA HÜQUQU:
NƏZƏRİ VƏ PRAKTİKİ
ƏSASLARI**

**Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
10 noyabr 2008-ci il tarixli 1228 sayılı əmri ilə
dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.**

BAKI - 2008

Gözəlov Ə.V. Beynəlxalq investisiya hüququ: nəzəri və praktiki əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 448 s.

Elmi redaktoru: hüquq elmləri doktoru Ə.İ.Əliyev

*Rəyçilər: tarix elmləri doktoru, professor H.C.Əlibəyli
hüquq elmləri doktoru R.F.Məmmədov
hüquq elmləri doktoru M.N.Əliyev*

Dərs vəsaitində investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin (beynəlxalq investisiya hüququnun) nəzəri və praktiki məsələləri beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi, beynəlxalq praktika və bu istiqamətdə qəbul edilmiş mühüm beynəlxalq normalar (universal, regional və ikitərəfli), o cümlədən müxtəlif dövlətlərin dövlətdaxili (milli) qanunvericiliyi əsasında geniş təhlil edilir.

Dərs vəsaitinə Əlavədə isə investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi sferasında Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli müqavilə praktikası və Azərbaycan Respublikası dövlətdaxili (milli) qanunvericiliyi təsbit edilmişdir.

G $\frac{1207000000}{M - 658(07)}$ – 2008

© Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2008.

GİRİŞ

Dünya təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi inkişafı stimullaşdıran, sürətləndirən məsələlərdən biri də dövlətlərarası ticarət və investisiya əməkdaşlığını genişlənməsidir. Dövlətlər özlərinin mütərəqqi inkişafını, sosial rifahının davamlı yüksəldilməsini iqtisadiyyata xarici investisiyaların artımı ilə əlaqələndirirlər.

Belə bir fakt qəbul edilməkdədir ki, bilavasitə investisiya münasibətləri, kapitalın qlobal hərəkəti dövlətlərin iqtisadi münasibətlərinin mütərəqqi inkişafının həlledici amilidir. Son onillikdə beynəlxalq və milli investisiya bazarlarının formalaşması, həmçinin investisiya prosesi dünya və milli iqtisadiyyatlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir¹.

İnvestisiya fəaliyyəti siyasi müstəqillik əldə etmiş digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının (AR) iqtisadi inkişafı üçün də önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Milli və dünya iqtisadiyyatının qarşılıqlı təsirinin və qarşılıqlı asılığının optimal parametrlərini müəyyən etməklə, dövlətimizin iqtisadi kompleksi üçün elə mexanizm təsis edilməlidir ki, onun əsasında dünya ticarət-iqtisadi əlaqələrinə (sistemə) iqtisadi böhran (tənəzzül) olmadan, sabit iqtisadi inkişafın xarici mənbələrin hər hansı bir uzunmüddətli və birtərəfli asılılıq təhlükəsinə məruz qalmadan daxil olmasının mümkünlüyü təmin edilsin. Bu işə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri H.Ə.Əliyevin sözlərinə desək, AR-də həyata keçirilən iqtisadi islahatların müxtəlif sahələri əhatə etməsi və böyük tədbirlərin həyata

¹ Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами. В кн: Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. Пан, Инс.-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995, с. 72.

keçirilməsi ilə mümkündür. Daha sonra, ümummilli lider qeyd etmişdir ki, «...biz istəyirik ki, AR-də demokratik, hüquqi dünyəvi dövlət quraraq, bütün sahələri inkişaf etmiş ölkələr, o cümlədən Avropa dövlətlərinin standartları səviyyəsinə çatdıraq. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf yollarını müəyyənləşdirərkən, biz qabaqcıl, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən, Yer kürəsinin müxtəlif regionlarında toplanmış təcrübədən bəhrələnməyə, lakin, şübhəsiz, ölkəmizin və xalqımızın milli xüsusiyyətlərini əsas götürməklə, bəhrələnməyə çalışmalıyıq»². Bu sahədə islahatları uğurla davam etdirən AR Prezidenti İ.H.Əliyev haqlı olaraq göstərmişdir ki, «...müasir dövlət quruculuğu ilə məşğul olan AR iqtisadi cəhətdən güclü ölkəyə çevrilməkdədir. Bunun üçün isə bizə beynəlxalq təcrübə və məsləhətləşmələr zəruridir»³.

AR siyasi müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə suveren dövlət kimi özünün beynəlxalq iqtisadi layihələrinin reallaşdırılmasına başlamışdır. Xüsusən də, çoxsaylı investisiya kontraktlarının bağlanması, o cümlədən regionun ən iri nəqliyyat layihələrinin (Bakı-Ceyhan neft kəmərinin, Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin və s.) reallaşdırılması nəticəsində dövlətin müqayisəolunmaz iqtisadi potensialı ancaq xarici kapital qoyuluşu hesabına mümkün olmuşdur.

Qısa bir müddətdə fəal xarici investisiya siyasəti AR-i regionun kredit qabiliyyətli dövlətinə çevirmişdir. Tədricən liberal investisiya mexanizmlərinin bərqərar olması həm daxili, həm də xarici kapital qoyuluşunu artırmışdır. Buna, bir tərəfdən, siyasi-iqtisadi sabitliyin bərqərar olması

² AR Prezidenti Heydər Əliyevin 2002-ci il aprel ayının 25-də yerli sahibkarlarla görüşündəki nitqindən. «Azərbaycan» qəzeti, 26 aprel 2002-ci il.

³ AR Prezidenti İlham Əliyevin Fransa Sahibkarları Təşkilatının üzvləri ilə 2005-ci il yanvar ayının 22-də görüşündəki nitqindən. «Azərbaycan» qəzeti, 25 yanvar 2005-ci il.

ilə nail olunmuşdursa, digər tərəfdən, AR-in xarici investisiyaların tənzimlənməsi sferasında xarici investorlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq-hüquqi təminat mexanizmlərinə qoşulması ilə nail olunmuşdur. Beynəlxalq-hüquqi təminat mexanizmlərində iştirak isə bir sıra hüquqi problemlərin həllini, o cümlədən, həmin mexanizmlərin hüquqi təbiətinin, hüquqi tənzimləmə metodlarının öyrənilməsini, dövlətdaxili qanunvericilik siyasətinin müəyyən edilməsini tələb edir.

Həmin məsələlərin həlli beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tarixi inkişaf meyllərinə diqqət yetirilməsini zəruri edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin digər sahələrində olduğu kimi, beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinə kompleks yanaşma tərzində də əsasən ikinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Həmin dövrdən sonra beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə diqqət bilavasitə beynəlxalq ticarət problemlərinə həsr edildiyindən investisiya, birbaşa xarici investisiya məsələləri əsasən universal beynəlxalq-hüquqi tənzimləmədən kənar qalır. Bu da problemin birtərəfli, xüsusən də, inkişaf etmiş dövlətlərin maraqları kontekstində həlli meyllərini sürətləndirmiş olur.

Nəticə etibarilə, xarici kapital qoyuluşu müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəli dövlətlər üçün ən mürəkkəb siyasi-hüquqi problem olaraq qalmaqda davam edir. Belə bir fakt bu sahədə ikitərəfli beynəlxalq hüquqi tənzimləmə metoduna əsaslanan əməkdaşlığı genişləndirmişdir. Həmin sazişlər əhəmiyyətli dərəcədə xarici investisiyalara təminatın təqdim olunması ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericiliyi dəqiqləşdirmək və tamamlamaq funksiyasını həyata keçirir⁴.

⁴ Хлестова И.О. Законодательство и международные договоры о защите иностранных инвестиций. Московский журнал международного права, 1992, № 2, с. 107.

Hazırda beynəlxalq birliyin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də məhz xarici kapital qoyuluşunun universal məcəllələşdirmə aktını qəbul etməkdir. Çox təəssüf ki, bu məsələdə də dövlətlərin fikir ayrılığını aradan qaldırmaq mümkün olmamışdır.

Zəruri beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin olmaması son onillikdə, xüsusilə də beynəlxalq ticarət münasibətləri üzrə çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay (1986-1994) raundu müvəffəqiyyətlə başa çatdıqdan sonra hiss edilməkdədir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) təsis edilməsi, Avropa İttifaqı haqqında Maastrixt Müqaviləsinin imzalanması, Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyasının təsis edilməsi, Cənub-Şərqi, Sakit Okean iqtisadi əməkdaşlıq Forumunun meydana gəlməsi xarici kapital qoyuluşunun çoxtərəfli beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə ideyasını yeni məzmunla gündəmə gətirmişdir.

Xarici investisiyaların çoxtərəfli, universal mexanizminin yaradılması ideyası, müəyyən vaxtlarda irəli sürülsə də, yalnız 1995-ci ildə İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən Investisiyalar üzrə Çoxtərəfli Sazişin layihəsi hazırlanmış və ÜTT-nin müzakirəsinə təqdim olunmuşdur. Lakin bu problemin həlli hələ də açıq qalmaqdadır. Bu da, öz növbəsində, müvafiq mövzunun aktuallığını şərtləndirən məsələlərdən biri kimi qəbul edilməlidir.

Digər tərəfdən, AR-in ÜTT-yə üzvlük üçün müraciət etdiyini və üzvlük üçün ÜTT-nin sazişlər sisteminin əhəmiyyəti, dövlətdaxili qanunvericiliyin beynəlxalq-hüquqi standartlara uyğunlaşdırılması və digər bu yönümlü problemlər müvafiq tədqiqat işinə xüsusi önəm verir. Buna baxmayaraq, AR-in beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında bilavasitə xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sferasında qəbul edilmiş sazişlərin milli-hüquqi implementasiyası tədqiq edilməmişdir. Yalnız enerji resurslarının hasilatı, nəqliyə kapital qoyuluşunun

beynəlxalq hüquqi təhlili istisna təşkil edir. Müasir beynəlxalq hüquqda xarici kapital qoyuluşunun bir forması kimi qəbul edilən beynəlxalq kontraktlar Ə.İ.Sadıqovun, qismən Ə.Q.Məmmədovun tədqiqatlarında yer almışdır.

Xarici investisiya fəaliyyəti xarici investorların, əcnəbilərin hüquqi statusu ilə bağlı məsələlərin araşdırılmasını tələb edir. Yəni də azərbaycanlı hüquqsünaslardan Ə.İ.Əliyev əcnəbilərin beynəlxalq-hüquqi problemləri ilə bağlı araşdırmalara malikdir. Lakin məsələnin kompleks təhlili, qeyd etdiyimiz kimi, həyata keçirilməmişdir. Bunun nəticəsində AR-in investisiya qanunvericiliyi bir çox məsələlərdə, o cümlədən, investisiyaların anlayışının müəyyən edilməsində, rejim və prinsiplərin formalaşdırılmasında, müdafiə və təhlükəsizlik məsələlərinin həllində əsasən köhnəlmiş praktikaya söykənir. Beynəlxalq hüquq normaları ilə dövlətdaxili qanunvericiliyin ziddiyyətləri yalnız xarici – həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi nəticəsində aradan qaldırıla bilər⁵.

Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi probleminin tədqiqi siyasi yeniləşmə, mülki cəmiyyətin, açıq bazar iqtisadiyyatının və yeni hüquqi sistemin bərqərar olması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə də global iqtisadi sistemin bərqərar olması investisiyaların hüquqi tənzimlənməsinə yeni münasibət tələb edir.

Dərs vəsaitinin yazılması zamanı xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi problemləri ilə məşğul olan tanınmış alimlərin əsərlərindən, beynəlxalq-hüquqi materiallardan və ayrı-ayrı ölkələrin investisiya qanunvericiliyindən, eləcə də beynəlxalq arbitraj qərarlarından geniş istifadə edilmişdir. İşin elmi nəzəri

⁵ Богатырев А.Г. О регулировании иностранных инвестиций в национальном и международном праве. Государство и право, 1992, № 1, с. 103.

əsaslarının formalaşdırılmasında tanınmış sovet-rus, ingilis, fransız və digər alimlərin əsərlərindən istifadə edilmişdir. Bunlardan: A.X.Abaşidze, E.M.Ametistov, A.B.Altşuller, B.M.Aşavski, E.X.Areçaqa, K.A.Bekyaşev, Y.Brounli, A.Broşe, D.İ.Barataşvili, M.M.Boquslavski, Q.E.Buvaylik, A.Q.Boqatirev, M.İ.Braqinski, M.Bedjaui, Q.M.Velyaminov, N.N.Voznesenskaya, S.A.Voytoviç, Q.K.Dmitriyeva, N.Q.Doronina, D.Karro, Q.İ.Kurdyukov, M.N.Kopilov, B.I.Kuçer, M.İ.Kulaqin, D.K.Labin, M.İ.Lazarev, İ.İ.Lukaşuk, V.İ.Lisovski, L.A.Lunts, Q.Lundstrom, N.İ.Marişeva, R.A.Müllerson, K.S.Maulenov, E.Q.Moiseyev, V.P.Mozolina, T.N.Neşatayeva, C.Norton, E.Nouququ, A.Ş.Nizamiyev, A.A.Rubanov, A.N.Talalayev, Y.A.Tixomirov, Q.İ.Tunkin, O.N.Sadikov, A.Q.Svetlanov, M.Sornaraca, N.Q.Semilyutina, S.A.Sosna, Q.Sakerdoti, İ.Seydl-Hohenveldern, C.Uitker, E.T.Usenko, N.A.Uşakov, V.Uortli, İ.O.Xlestova, İ.Z.Farxutdinov, D.İ.Feldman, A.Fatouros, V.Fikentşer, T.Flori, V.Fridman, V.M.Şumilov, J.Şapira, C.Şvarsenberger, İ.Şihata, U.Şvarts, V.F.Ebke, Q.Erler, F.Cessup, P.Jüar, L.Qitman və digərləri qeyd edilə bilər.

Azərbaycanlı müəlliflərdən M.N.Ələsgərovun, S.T.Qəndilovun, M.C.Qasimovun, H.K.Hüseynovanın, L.H.Hüseynovun, R.F.Məmmədovun, Ə.İ.Əliyevin, H.D.Qəmbərovun, Ə.İ.Sadıqovun, Ə.Q.Məmmədovun və digərlərinin əsərlərindən də dərs vəsaitinin yazılmasında ümumnəzəri mənbə kimi istifadə edilmişdir.

Qeyd edilən istiqamətdə elmi konsepsiya formalaşdırılarkən, beynəlxalq-hüquqi aktlardan, o cümlədən, BMT Nizamnaməsi, Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında Bəyannamə (1970), Beynəlxalq ticarət münasibətlərinin və beynəlxalq ticarət siyasətinin Prinsipləri (1964), ÜTT-nin (Havana) Nizamnaməsi, Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın müəyyən edilməsi haqqında 1974-cü il

Bəyannaməsi, Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası (1974), Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydaya aid beynəlxalq ümumi hüququn prinsiplərinin mütərəqqi inkişafı haqqında Seul Bəyannaməsi (1986), Yeni Avropa üçün Paris Xartiyası (1990), GATT 1947, GATS 1994, TRİMS 1994, BMT Baş Məclisinin qətnamələri, o cümlədən Təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz suverenlik haqqında 1803 sayılı 1962-ci il 14 dekabr Qətnaməsi, Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik haqqında 1985-ci il Qətnaməsi və digər sənədlər, həmçinin: investisiya mübahisələrinin həlli üzrə beynəlxalq sazişlər; investisiyaların təhlükəsizliyi məsələlərini tənzim edən beynəlxalq sazişlər; ikitərəfli, regional və universal, o cümlədən investisiyalar üzrə çoxtərəfli Sazişin layihəsi tədqiqatın obyektini təşkil etmişdir.

AR-in investisiya qanunvericiliyi, o cümlədən «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» (1992), «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» (2000), «Yerin təkindən istifadə haqqında» (1997), həmçinin ekoloji və s. qanunvericilik aktları, digər dövlətlərin və beynəlxalq-hüquqi aktların analoji müddəaları ilə müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

I FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İNSTİTUT VƏ NORMALARININ BƏRQƏRAR OLMASI

1.1. Beynəlxalq investisiya hüququnun anlayışı və sistemi

Uzunmüddətli kapitalın beynəlxalq hərəkəti müxtəlif dövlətlərin iqtisadi subyektlərinin iştirakı ilə müxtəlif formalarda inkişaf edir. Dünya dövlətləri və ayrı-ayrı regionları arasında kapital axınlarının intensivləşməsi praktiki olaraq dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında xarici investisiyaların çəkisinin artmasına gətirib çıxarır⁶.

Kapitalın transsərhəd hərəkətinə (investisiyalara), ilk növbədə, bu amillər təsir göstərir: iqtisadiyyatın dövlətdaxili hüquqla nəzərdə tutulan «açıqlığı» dərəcəsi (iqtisadi sərhədlərin həddi); beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq baxımından investorların hüquqi statusu; beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq baxımından investisiyaların hüquqi vəziyyəti (investisiya təminatları da daxil olmaqla). Bütün bu aspektlər məhz beynəlxalq investisiya hüququ ilə tənzim olunmalıdır⁷. Bu baxımdan beynəlxalq investisiya hüququnun vəzifəsini kapitalın transsərhəd hərəkətinin beynəlxalq-hüquqi rejiminin yaradılması, eləcə də kapitalın (investisiyaların) idxalına və ixracına münasibətdə daxili hüquqi rejimin nəzarət altına alınması və unifikasiya olunması təşkil edir. Beləliklə, beynəlxalq investisiya hüququ – beynəlxalq kapital bazarı (investisiya) sferasında

⁶ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 7.

⁷ Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. 3-е изд. Перераб. и доп. Ростов-на-Дону, Изд-во Феникс, 2003, с. 448.

münasibətləri tənzim edən beynəlxalq hüquq normaları sistemidir.

Beynəlxalq investisiya hüququ, beynəlxalq ticarət hüququ kimi, beynəlxalq hüquq sahəsinin fərqləndirilməsi üçün zəruri olan meyarlara cavab verir. Belə ki, o, özünün tənzim etmə predmetinə və spesifik prinsiplərinə malikdir. Obyektiv olaraq beynəlxalq cəmiyyət də müvafiq münasibətlər kompleksinin tənzimlənməsində maraq nümayiş etdirir ki, buna da investisiyaların transsərhəd hərəkətinin miqyası və inkişaf tempi xüsusilə mühüm təsir göstərir. Müvafiq olaraq beynəlxalq investisiya sisteminin tənzimlənməsi prosesinə aid beynəlxalq-hüquqi normalar da kifayət qədər sürətlə artır.

Tarixi nöqteyi-nəzərdən beynəlxalq investisiya hüququ iki qüvvənin qarşılıqlı təsirinin nəticəsində yaranmışdır. Daha dəqiq desək, beynəlxalq investisiya hüququ iki qrup qaydalardan formalaşır ki, bunları da əsaslandırmanın mümkünlüyü baxımından birləşdirmək qeyri-mümkündür⁸.

Bir tərəfdən, beynəlxalq investisiya hüququ xarici şəxslərin rejimini müəyyən edən hüququn davamı kimi çıxış edir. Beynəlxalq hüququn bu sahəsi qədim tarixi köklərə malikdir. Onun fundamenti xristian humanizminə əsaslanan ənənəni əks etdirərək etik xarakter daşıyır. Suveren Allahın seçilmiş nümayəndəsi olduğundan xristian ənənəsinə müvafiq olaraq xaricdən gəlmiş şəxslərə hamilik etməlidir. Bu yolla beynəlxalq hüquq onun üzərinə xaricinin bir sıra fundamental hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyi qoyur. Bu fundamental hüquqlar uzun müddət keçdikdən sonra şəxsiyyətin hüquqlarına çevrilmişdir. Lakin bu hüquqların arasında iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan istənilən fərdin malik olduğu hüquq da mövcuddur. Bu baxımdan xaricinin hüquqlarının təsdiq olunması onların digər dövlətin

⁸ Карпо Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 329-330.

ərazisinə buraxılması zamanı həmin dövlətə xarici təcrübənin gətirilməsi ilə əsaslandırılırdı. Bu isə təkcə xaricinin özünün deyil, həmçinin onun mülkiyyətinin də müdafiəsinə istiqamətlənən tədbirlərin genişlənməsinə şərait yaradırdı. Hüquqi sferada bu etik qayda ənənəsi xariciyə münasibətdə suverenin fəaliyyətini tənzimləməyə istiqamətlənən beynəlxalq-hüquqi standartların qəbulu ilə yaranmışdı. Bu standartlar (ədalətli və bərabər hüquqi reii standartları) şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlirdi. Lakin müasir dövrdə dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin inkişafı və müvafiq sahənin inkişafına səbəb olan köklü dəyişikliklər bu standartların müdafiə vasitəsi kimi zəifliyini göstərdi. Bu andan müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsində müqavilə vasitələrinin sayının artması üçün yol açılmış oldu (məsələn, dostluq və tərəfdaşlıq haqqında müqavilələr, ticarət və gəmiçilik müqavilələri). Uzun müddət ərzində bu müqavilələr həm kəmiyyətinə, həm də əhatə etdiyi sferaya görə mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdu. Tədricən zaman keçdikcə onların yerini investisiyaların təşviqi və müdafiəsi haqqında ikitərəfli sazişlər tutmağa başladı.

Digər tərəfdən, son illərdə beynəlxalq investisiya hüququnun etik deyil, daha çox iqtisadi xarakter daşıyan yeni problemlərə münasibətdə həssaslığı artmışdır. Burada söhbət beynəlxalq investisiya prosesinin hüquqi çərçivəsinin yaradılmasından gedir və artıq əsas diqqət investisiya fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin təhlükəsizliyinə və investorun kapitalının təmin olunmasına deyil, millətlərin rifah halının yüksəldilməsinin təminat mexanizminin əsas elementi qismində çıxış edən istehsal amillərinin hərəkətinə yetirilir. Bu yeni problemin iki yeni ifadə olunma üsulu vardır ki, bunların qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində hüquq konsolidasiya (möhkəmlənmə) mərhələsinə keçir. Bu baxımdan beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qəbul edilmiş sənədlər xüsusi rola malikdir (İƏİT çərçivəsində qəbul

olunmuş Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi, Dünya Bankının Xarici investisiyalar rejimi haqqında Rəhbər Prinsipləri və s). lakin hüququn konsolidasiyası müqavilə fenomeninin daha çox tətbiqi ilə davam edir. Artıq inkişaf etmiş ölkələrdə bağlanan ikitərəfli investisiya müqavilələri, eləcə də ticarət müqavilələri kapital qoyuluşunun ilkin mərhələsindən milli rejimin tətbiqi məsələsini ön plana çəkir. Investisiyalar haqqında Çoxtərəfli Sazişin qəbul edilməsi üzrə aparılan danışıqlar da ya məhz bu yeniliklər əsasında aparılmalı, ya da ümumiyyətlə aparılmamalıdır.

Beynəlxalq investisiya hüququnun ikili başlanğıca malik olması eyni zamanda onun mənbələrinə və məzmununa da mühüm təsir göstərir. Beynəlxalq investisiya hüququnu investisiyaların təminatı amili kimi nəzərdə tutan birinci başlanğıc əsas yeri beynəlxalq-hüquqi adətlərə verir, müqavilələri isə ikinci dərəcəli mənbələr kimi göstərərək, ikitərəfli müqavilələri çoxtərəfli müqavilələrdən üstün hesab edir. Beynəlxalq investisiya hüququnu investisiyaların hərəkətinin tənzimləyici amili kimi qeyd edən ikinci başlanğıc isə beynəlxalq investisiya hüququnun inkişafının yalnız müqavilə yolunu nəzərdə tutur və bu zaman çoxtərəfli müqavilələr əsas götürülür. Bu baxımdan investisiyalar haqqında çoxtərəfli konvensiyanın qəbulu son nəticə kimi nəzərdə tutulur. Buna görə də beynəlxalq investisiyalar xartiyası qismində çıxış edəcək investisiyalar haqqında çoxtərəfli müqavilə investisiyaların təminat vasitəsi – investisiyaların təşviqi və müdafiəsinə dair çoxtərəfli konvensiya, həm də investisiyaların hərəkətini tənzimləyən vasitə – kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması məəcəlləsi olmalıdır. Bunu müvafiq müqavilənin bağlanması üzrə aparılan danışıqların çətinliyi bir daha sübut edir⁹.

⁹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 330.

Beynəlxalq investisiya hüququ investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları üçün hüquqi əsas olmaqla, xarici investisiya münasibətlərini tənzimləyir, onların yeni şəraitə uyğun olaraq dəyişdirilməsinə və hüquqi müdafiənin təmin olunmasının forma və metodlarının təkmilləşdirilməsinə yardım edir. Beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərdən beynəlxalq investisiya hüququ ictimai xarakterə malikdir, onun normaları dövlətlərin könüllü razılığı əsasında yaradılır, tənzim etdiyi münasibətlər isə hakim xarakter daşıyır. Beynəlxalq investisiya hüququnun tənzim etdiyi hüquq münasibətlərinin predmeti investisiyalar (birbaşa, portfel, borc kapitalı, lizinq, istehsal bölgüsü və s.), xarici investisiyaların hüquqi rejimi, investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları və digərləri aiddir.

İnvestisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi strukturunda iki səviyyəni ayırmaq olar: 1) beynəlxalq müqavilələrin bağlanması yolu ilə yaranan beynəlxalq-hüquqi səviyyə və 2) qəbul edən dövlətin milli qanunvericiliyinin təşkil etdiyi dövlətdaxili səviyyə¹⁰.

İnvestisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi, artıq deyildiyi kimi, dövlətlər və digər beynəlxalq hüquq subyektləri tərəfindən beynəlxalq müqavilələrin bağlanması yolu ilə həyata keçirilir. İştirakçıların dairəsinə görə belə beynəlxalq müqavilələri üç qrupa bölmək olar: əsas məqsədi xarici investisiyaların dövlətlərarası səviyyədə müdafiəsi olan çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr (məsələn, Dövlətlərlə xarici dövlətin əcnəbi şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyası; İnvestisiya Təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyası);

¹⁰ Ануфриева Л.П., Бекяшев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, с. 280-281; Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Т. 2. Особенная часть. Учебник. М., Изд.-во БЕК, 2000, с. 147-148.

regional beynəlxalq müqavilələr (məsələn, MDB ölkələrinin sazişləri) və ikitərəfli sazişlər (burada həm xarici investisiyaların müdafiəsi məsələləri üzrə dövlətlər arasında ikiqat vergiqoymanın ləğv edilməsi, həm də dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar – BYİB, AYİB, Aİ arasında bağlanan sazişlər haqqında danışmaq olar).

Qüvvədə olan beynəlxalq müqavilələr xarici investisiyaların müdafiəsinə yönəlmiş vahid mexanizm yaradır və investisiya münasibətlərinin bir neçə vahid hüquqi tənzimləmə prinsiplərini nəzərdə tutur. Qəbul edən ölkələrin investisiya qanunvericiliyi isə bu mexanizmdən və prinsiplərdən istifadə edərək kompleks xarakter daşıyır və bir qayda olaraq, xüsusi investisiya qanunları ilə, valyuta tənzimlənməsi və valyuta nəzarəti sahəsindəki qanunlarla, xarici elementli münasibətləri tənzimləyən əmək qanunvericiliyi və digər xüsusi qanunlarla özünü göstərmişdir. İntestisiya qanunvericiliyinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, kollizion tənzimləmə üsulunu tətbiq etmir və onun normaları xarici xüsusi investor və dövlət arasında münasibətləri birbaşa tənzimləyir¹¹.

Xarici investisiyaların dünya iqtisadiyyatında mübahisə olunmaz dərəcədə aparıcı rola malik olmasına baxmayaraq, bir sıra alimlər hələ də beynəlxalq investisiya hüququnu beynəlxalq hüququn bir sahəsi kimi qəbul etməkdən boyun qaçırırlar. Maraqlıdır ki, xüsusi ədəbiyyatlarda müvafiq konsepsiyaya qarşı etirazlara da rast gəlinmir. Bu isə onunla izah olunur ki, beynəlxalq investisiya hüququnun Rusiyada yaranması və təşəkkülü yaxın vaxtlara təsadüf etmişdir. Məhz xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi və milli səviyyədə tənzimlənməsinə dair xüsusi metodların təşəkkülü və inkişafı beynəlxalq investisiya hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmasını

¹¹ Ануфриева Л.П., Бекяшев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, с. 281-282.

şərtləndirdi. Xarici investisiyaların tənzimlənməsi üzrə dövlətlər arasında xüsusi hüquqi əlaqə kimi beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətdən, universal və regional beynəlxalq təşkilatlardan, dövlətlərin özlərindən xarici kapital qoyuluşlarının xüsusi müdafiəsi mexanizminin işlənilib hazırlanmasını tələb etməsini nəzərə aldıqda, bu hal daha çox nəzərə çarpır. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi sferasında beynəlxalq hüququn aydın və dəqiq ifadə olunmuş mənbələrinin olmaması isə nəzərdən keçirilən münasibətlərin inkişafına kifayət qədər mənfi təsir göstərir¹².

Artıq qeyd olunduğu kimi, beynəlxalq investisiya hüququnun beynəlxalq hüquq sistemində ayrılması milli iqtisadiyyatların və bütövlükdə dünya bazarının fəaliyyətində xarici investisiyaların xüsusi rolu ilə əsaslandırılır¹³. Yalnız bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, dünya iqtisadiyyatının müasir mərhələsində xarici investisiyalar beynəlxalq əmtəə və xidmət bazarına münasibətdə daha mühüm rola malikdir. Başqa sözlə, XX əsrdə dünya bazarında hakim rola malik olmuş əmtəə və xidmət bazarı artıq XXI əsrin əvvəllərindən öz yerini kapitalın transsərhəd hərəkətinə vermişdir. Bu gün beynəlxalq ictimaiyyət investisiya münasibətlərinin və kapitalın global hərəkətinin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə həlledici əhəmiyyətə malik faktor qismində çıxış etməsini qəbul edir. Xarici investisiya münasibətlərinin hüquqi təbiəti onların xüsusi hüquqi tənzimlənməsini tələb edir. Xüsusi hüquqi xarakter daşımaqla, xarici investisiyalar eyni zamanda ümumi beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməyə ehtiyac duyur. Belə ki, xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi sferasında kifayət qədər toplanmış təcrübəyə

¹² Ушаков Н.А. Международное право: основные понятия и термины. М., 1996, с. 4-5.

¹³ Фархутдинов И.З. Иностранные инвестиции в России и международное право. Уфа, 2001, с. 38-39.

baxmayaraq, müvafiq sferada beynəlxalq-hüquqi tənzimetmə mexanizmi mövcud deyildir. Fikrimizcə, bu, mövzunun kifayət qədər az işlənməsi ilə əlaqədardır.

Bir sıra elmi ədəbiyyatlarda beynəlxalq investisiya hüququnun əsaslandırılmasına cəhdlər olunmuşdur. Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi problemi üzrə ilk fundamental iş ingilis alimi C.Şvarsenbergerin 1969-cu ildə Londonda nəşr etdirdiyi «Xarici investisiyalar və beynəlxalq hüquq» adlı monoqrafiyası olmuşdur. Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi aspektlərinə dair digər analogi tədqiqat əsəri sinqapurlu alim M.Sornaracanın 1994-cü ildə Kembriçdə nəşr olunmuş «Xarici investisiyaya dair beynəlxalq hüquq» monoqrafiyasıdır¹⁴. Qərb beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında bu monoqrafiya beynəlxalq investisiya hüququnun çətin problemlərinin beynəlxalq ümumi hüquqdan ayrılıqda öyrənilməsi istiqamətində yazılmış ilk əsər oldu.

Rusiya hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq investisiya hüququnun təşəkkülü konsepsiyası ilk dəfə A.Q.Boqatirev tərəfindən irəli sürülmüşdür. Müəllif özünün «İnvestisiya hüququ» kitabında investisiya hüququnu hüququn bir sahəsi kimi nəzərdən keçirərək, qeyd edir ki, bazar iqtisadiyyatına keçid investisiya hüququnu ölkənin hüquq sistemində hüququn müstəqil sahəsi kimi inkişafını zəruri edir. Boqatirevin fikrincə, hüququn müstəqil sahəsi kimi investisiya hüququnun ayrılması bir sıra şərtlərlə əlaqələndirilməlidir:

- birincisi, cəmiyyətdə obyektiv iqtisadi qanunauyğunluq olan investisiya prosesinin və ya investisiya fəaliyyətinin mövcudluğunun və inkişafının obyektiv şərtlərini təcəssüm etdirən xüsusi investisiya münasibətləri qruplarının olması və ya müstəqil hüquqi tənzimetmə predmetinin mövcudluğu;

¹⁴ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investments. Cambridge, 1994.

- ikincisi, iqtisadi münasibətlər sistemində investisiya münasibətlərinin xüsusi ictimai zəruriliyinin və əhəmiyyətinin qəbul edilməsi;

- üçüncüsü, zəruri kəmiyyətdə və keyfiyyətdə normativ materialın mövcudluğu;

- dördüncüsü, investisiya münasibətlərinin ümumi hüquqi və xüsusi hüquqi tənzimləmə ilə müəyyən olunan xüsusi hüquqi tənzimləmə metodu.

A.Q.Boqatirev həmçinin ənənəvi olaraq ümumi hissənin ayrılması şərti ilə, investisiya hüquq sisteminin yaradılması sxemini də təklif etmişdir. Bu sxemə investisiya və investisiya fəaliyyəti, investisiya fəaliyyətinin obyektləri və subyektləri, investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi (xüsusi və qarışıq kapital qoyuluşunun, o cümlədən dövlət kapital qoyuluşunun tənzimlənməsi), investisiya sazişi, investorların hüquqlarının təminatı və investisiyaların müdafiəsi kimi hüquqi kateqoriyalar daxil edilməlidir¹⁵.

İnvestisiya hüququnun dövlətdaxili hüquq sistemində müstəqil hüquq sahəsi olmasını əsaslandırmasına baxmayaraq, müəllif investisiya hüququnu yalnız beynəlxalq ümumi hüququn bir institutu kimi göstərməklə kifayətlənmişdir. Bunu isə müəllif aşağıdakı meyarlarla əsaslandırmağa çalışır:

a) beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində ümumi və xüsusi investisiya münasibətlərinin mövcudluğu;

b) investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsinin müvafiq metodları (ümumi hüquqi və xüsusi hüquqi);

c) müvafiq beynəlxalq investisiya münasibətlərinin iştirakçılarının tərkibi;

ç) xüsusi hüquqi rejim¹⁶.

¹⁵ Богатырев А.Г. Инвестиционное право. М., 1992, с. 55.

¹⁶ Богатырев А.Г. Государственно-правовой механизм регулирования инвестиционных отношений (вопросы теории). Автореф. дисс. на соис. докт. юрид. наук. М., 1996, с. 22.

Xüsusi hissəyə münasibətdə isə müəllif ümumi konturların fərqləndirilməsi ilə kifayətlənmişdir. Onun fikrincə, ikinci hissəyə iqtisadiyyat, mədəniyyət, səhiyyə, təbiətin mühafizəsi və s. bu kimi kapital qoyuluşu sferalarının öyrənilməsi aid edilməlidir.

Beynəlxalq investisiya hüququnun hüquq sahəsi və ya yarım sahəsi kimi fərqləndirilməsinə digər alimlərdə tərəfdar çıxırlar. Q.K.Dmitriyeva hesab edir ki, müvafiq sferaya aid olan norma və institutların sayının kifayət qədər artması və xarici investisiyaların dövlət iqtisadiyyatında rolunun artması beynəlxalq investisiya hüququna beynəlxalq iqtisadi hüququn müstəqil yarım sahəsi kimi baxmağa əsas verir¹⁷. Eyni fikri V.M.Şumilov da müdafiə edir¹⁸.

V.M.Şumilovun fikrincə, beynəlxalq investisiya hüququ beynəlxalq iqtisadi hüququn yeni yaranmış və inkişaf etməkdə olan sahəsidir (və ya yarım sahəsidir). Bu baxımdan beynəlxalq investisiya hüququnun xüsusi hissəsi fərqləndirilməlidir. Beynəlxalq investisiya hüququnun xüsusi hissəsi bir sıra institutlardan ibarətdir: dövlət investisiyalarının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi; xüsusi birbaşa investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi; xüsusi portfel investisiyalarının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi. Bu siyahıya sahələrarası institut olan ssuda (borc) kapitalının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini (kredit münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi) də qismən daxil etmək olar. Beynəlxalq investisiya hüququnun əsas maddi-prosessual institutu isə investisiya mübahisələrinin həlli institutudur¹⁹.

¹⁷ Международное публичное право. Под ред. К.А.Бекяшева. М., 1999, с. 397.

¹⁸ Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право. М., 2001, с. 125-126.

¹⁹ Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. 3-е изд. Перераб. и доп. Ростов-на-Дону, Изд-во Феникс, 2003, с. 473-474.

Q.M.Velyaminovun fikrincə, beynəlxalq investisiya hüququ mahiyyət etibarilə geniş anlamda mülkiyyət hüququnun realizəsinin ifadəsidir. Bu baxımdan beynəlxalq investisiya hüququnun əsas xüsusiyyətləri kimi aşağıdakıları göstərilə bilər.

Birincisi, burada söhbət yalnız xarici mülkiyyətin rejimindən və beynəlxalq-hüquqi vasitələrlə müdafiəsindən gedir. İkincisi, beynəlxalq investisiya hüququ çərçivəsində xarici xüsusi mülkiyyətin rejimi və müdafiəsi təfsir olunur. Xarici dövlət mülkiyyəti isə beynəlxalq hüquqda dövlət və diplomatik immunitet institutları çərçivəsində müdafiə olunur. Üçüncüsü, beynəlxalq investisiya hüququ ümumilikdə xarici mülkiyyəti deyil, yalnız konkret olaraq xarici investisiyaları əhatə edir. Dördüncüsü, investisiya münasibətlərində bu və ya digər dərəcədə mütləq beynəlxalq hüququn iki subyekti çıxış edir: xarici kapitalın ixrac və idxal olunduğu dövlətlər. Bu münasibətlərdə digər subyekt kimi xüsusi kapital ixracatçısı – investor da çıxış edə bilər, lakin bu zaman o, beynəlxalq investisiya hüququnun deyil, milli hüququn subyekti olur. Göründüyü kimi, Q.M.Velyaminov beynəlxalq investisiya hüququnu beynəlxalq ticarət hüququnun deyil, mülkiyyət hüququnun tərkib hissəsi kimi qeyd edir²⁰.

A.İ.Evdokimov isə yuxarıda göstərilən fikirlərlə razılaşmayaraq, xarici investisiya fəaliyyətini beynəlxalq investisiya hüququ deyil, kapitalın beynəlxalq miqrasiyası çərçivəsində araşdırır və kapitalın beynəlxalq miqrasiyasını bu qaydada müəyyən edir: kapitalın beynəlxalq miqrasiyası (kapitalın beynəlxalq transferti) – dəyərin bir dövlətin ərazisindən digər dövlətin (kapital idxal edən dövlətin) ərazisinə daha böyük gəlir əldə etmək məqsədilə pul və ya əmtəə formasında hərəkətidir²¹.

²⁰ Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). Учебник. М., Волтерс Клувер, 2004, с. 355-357.

²¹ Евдокимов А.И. Международные экономические отношения. Учебник. М., ТК Велби, 2003, с. 360-361.

Bu alimlərin gəldikləri nəticələrlə razılaşaraq, eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyalar sferasında yaranan hüquq münasibətləri kompleks xarakter daşdığından müvafiq hüquq münasibətləri yalnız beynəlxalq iqtisadi hüququn tədqiqat obyektı kimi çıxış etmirlər. Təbiətinə görə beynəlxalq investisiya hüququ daha geniş və həcmlidir. Bunu beynəlxalq investisiya münasibətlərində müxtəlif mahiyyətli subyektlərin çıxış etməsi ilə əsaslandırmaq olar. Subyekt tərkibinə görə beynəlxalq investisiya münasibətləri dövlətlərarası – universal, regional, ikitərəfli xarakter daşıyır; bu münasibətlər dövlətlərlə beynəlxalq təşkilatlar, dövlətlərlə digər dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri, dövlətlərlə transmilli korporasiyalar, həmçinin müxtəlif dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxsləri arasında mövcud ola bilər.

Beləliklə, beynəlxalq investisiya hüququnun əsasını xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyətinin müxtəlif iştirakçıları arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq-hüquqi və milli-hüquqi normaların məcmusu təşkil edir. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, xarici investisiyaların tənzimlənmə metodu dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində vahid və bölünməz qalmışdır. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi isə investisiya prosesi ilə daxili və xarici investisiya siyasətinin qarşılıqlı asılılığını və obyektivliyini təsdiq edir²².

Xarici investisiyalar sferasında hüquq münasibətlərinin hüquqi təbiəti sahibkar-investorlar üçün zəruri şəraitin və təminatların yaradılmasına, eləcə də kapital qoyuluşunun müvafiq təşkilati-hüquqi formalarının müəyyən olunmasına əsaslanır. İlk növbədə, milli hüquqda – xüsusi investisiya qanunvericiliyində, eləcə də ümumi xarakterli normativ-hüquqi aktlarda (mülki, maliyyə, vergi,

²² Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 59.

bank, gömrük qanunvericiliyində) – xarici investisiyaların tənzimlənməsinin hüquqi formaları təsbit olunmuşdur.

Digər tərəfdən, beynəlxalq universal və ikitərəfli müqavilələrdə təsbit olunan və milli hüquq sistemlərinin tərkib hissəsi olan beynəlxalq-hüquqi investisiya nomalar dövlətdaxili investisiya qanunvericiliyi üçün hüquqi standart qismində çıxış edir. Eyni zamanda bu proses qüvvədə olan milli qanunvericilikdən müvafiq daxili prinsip və normaların çıxarılması və onların beynəlxalq-hüquqi müqavilə normaları ilə əvəz edilməsi yolu ilə deyil, xarici investisiyaların hüquqi təminatlarının təmin olunması gedişində müvafiq hüquqi tənzimlənmənin birgə harmonizasiyası yolu ilə baş verir²³.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq investisiya sistemi beynəlxalq ticarət və beynəlxalq maliyyə sistemi ilə ayrılmaz şəkildə fəaliyyət göstərir. Bu sistemləri bir-birindən yalnız elmi baxımdan ayırmaq olar. Belə ki, beynəlxalq ticarətlə kapitalın transsərhəd hərəkəti (investisiya fəaliyyəti) arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, beynəlxalq ticarətdə son məhsulun beynəlxalq hərəkəti, investisiya fəaliyyətində isə son məhsulun istehsalında istifadə olunan amillərin hərəkəti baş verir. Bundan əlavə, kapitalın transsərhəd hərəkəti (investisiya fəaliyyəti) beynəlxalq əmtəə ticarətinə nisbətən daha sərt dövlət tənzimlənməsinin predmetidir.

Beynəlxalq investisiya sisteminin predmet-obyekt, subyekt, tənzimləmə, fəaliyyət və ideoloji komponentləri fərqləndirilir²⁴. Kapitalın transsərhəd hərəkəti sferası beynəlxalq kapital bazarını – investisiyaları yaradır. Məhz bu bazar beynəlxalq investisiya sistemində tənzimlənmənin predmet-obyekt komponentini təşkil edir.

²³ Фархутдинов И.З. Соотношение международного и национально-правового регулирования иностранных инвестиций в России. Автореф. дисс. на соис. докт. юрид. наук. М., 2000.

²⁴ Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. 3-е изд. Переаб. и доп. Ростов-на-Дону, Изд-во Феникс, 2003, с. 446-448.

Beynəlxalq investisiya sistemində əsas «fəaliyyət göstərən şəxslər» qismində çoxmillətli müəssisələr (transmilli korporasiyalar), banklar, birjalar, digər hüquqi şəxslər, fiziki şəxslər, dövlətlər, federasiya subyektləri və dövlətlərin inzibati-ərazi vahidləri, beynəlxalq hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları və s. çıxış edirlər. Bütün bunlar beynəlxalq investisiya sisteminin subyekt komponentini təşkil edirlər. Bu sistemdə qarşılıqlı münasibətlərin üç səviyyəsini fərqləndirmək olar:

a) xüsusi-hüquqi səviyyə – belə investisiya münasibətlərində müxtəlif dövlətlərin xüsusi şəxsləri iştirak edir;

b) ictimai-hüquqi səviyyə – burada ümumi şəxslər, yəni dövlətlər, dövlətlərarası təşkilatlar qarşılıqlı fəaliyyət göstərir;

c) diaqonal və ya qarışıq səviyyəli münasibətlər – bir tərəfdən xüsusi, digər tərəfdən isə ümumi şəxslər çıxış edirlər.

Beynəlxalq investisiya prosesinin tənzimləmə komponentinə isə dövlətlərin daxili hüququ, beynəlxalq hüquq, həmçinin transmilli və dövlətüstü hüquq aid edilir. Bunlardan əlavə, beynəlxalq kapital bazarının tənzimlənməsində «yumşaq hüquq» xüsusi yer tutur. Daha sonra, beynəlxalq investisiya sisteminin fəaliyyət komponenti tənzimləmənin metodlarından, ideoloji komponenti isə beynəlxalq investisiya sisteminin inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən ideoloji göstərişlərdən ibarətdir.

Beynəlxalq investisiya hüququnun sistemindən danışarkən, onun bir sıra hüquqi anlayışlarının müəyyən olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sıradan xarici investisiyalar anlayışının geniş təhlili məqsədəuyğundur. Ümumi planda investisiya anlayışı gəlir əldə etmək

məqsədlə hər hansı bir müəssisəyə, təşkilata, uzunmüddətli layihələrə və s. kapitalın, pul vəsaitlərinin qoyulmasıdır²⁵.

Müasir ingilis dilindən tərcümədə «investment» sözü «kapital qoyuluşu» kimi tərcümə olunur²⁶. Göründüyü kimi, xarici investisiyalar sırf iqtisadi məzmunu malikdir. Bir sıra iqtisadi hüquq ədəbiyyatlarında xarici investisiyalar yeni müəssisələrin yaradılmasına sərf olunan maliyyə vəsaitləri kimi müəyyən olunur²⁷. Alman iqtisadçısı X.Q.Lobbesin fikrincə, investisiyalar istehsalat prosesində canlı əməyin istehlak etdiyindən çox dəyər yaratmasına yardım edən istehsal qüvvələrinin yaradılması üçün canlı və maddiləşmiş əməyin sərf olunması prosesidir²⁸. C.Keyns investisiyaları müvafiq dövrün istehsalat fəaliyyəti nəticəsində kapital mülkiyyətinin dəyərinin cari artımı və ya müvafiq dövr ərzində gəlirin istehlak üçün istifadə olunmayan hissəsi kimi müəyyən edir²⁹. P.Massenin fikrincə, kapital qoyuluşu gündəlik tələbatların təmin olunması ilə investisiyalar vasitəsilə gözlənilən təminatın dəyişməsi aktıdır³⁰.

Müvafiq anlayışın hüquqi məzmunu baxımından C.Şvarsenbergerin mövqeyi xüsusi maraq doğurur. Onun fikrincə, xarici investisiyalar «şəxsin birbaşa və ya dolayısı ilə xarici ölkədə malik olduğu istənilən hüquq və maraqları» da daxil olmaqla, istənilən mülkiyyətin əldə olunmasına, eləcə də avadanlıqların və xidmətlərin idxalına

²⁵ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 7.

²⁶ Энциклопедия рынка. Иностранные инвестиции: мировой опыт-практика в России. Русско-английский словарь-справочник. Ч. 2. Под ред. Б.Г.Дикина. М., 1996, с. 155.

²⁷ Лопатников Л.И. Краткий экономическо-математический словарь. М., 1979, с. 107-108.

²⁸ Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostocks. Gesellschaftswissenschaftliche Reihe. Jahrgang, 22, 1973, 4 Heft, s. 325-329.

²⁹ Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. М., 1978, с. 117.

³⁰ Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений. М., 1971, с. 27.

istiqlamətlənən ortamüddətli və uzunmüddətli kreditlər və borclardır. Mülkiyyət və investisiyalar anlayışını isə o, ümumi beynəlxalq hüquq praktikasına uyğun olaraq sinonim anlayışlar hesab edir³¹. Nigeriya hüquqşünası E.Nouququ qeyd edir ki, xarici investisiyaların əsas forması birbaşa investisiyalardır. Buna baxmayaraq o, həm birbaşa, həm də portfel investisiyaların anlayışını verir və onlar arasında əsas fərq kimi yalnız müəssisə üzərində nəzarətin səviyyəsini göstərir: birbaşa investisiyalar ümuməhatəli kommersiya nəzarətini müəyyən edir və «xarici kompaniyaların filialları» formasında yayılır³². Digər müəllif V.Belikjan da Nouququnun fikrinə tərəfdar çıxaraq investisiya terminini birbaşa investisiya ilə eyniləşdirir. Bu anlayışa müəllif xarici investora tam və ya qismən məxsus olan müəssisənin və ya müəssisənin filiallarının yaradılmasını, belə müəssisələrə mülkiyyət hüquqlarının əldə olunmasını, eləcə də onların kapital səhmlərinə sahib olmanı aid edir³³.

Beləliklə, xarici investisiyalara bir dövlətin hüquqi və fiziki şəxslərinə məxsus olan və gəlirin qazanılması məqsədilə digər dövlətin ərazisində yerləşən maddi və qeyri-maddi dəyərlər kimi anlayış vermək olar³⁴.

Ümumiyyətlə, investisiya fəaliyyətinin və müvafiq olaraq xarici kapitalın cəlb olunmasını qəbul edən dövlət üçün bir sıra mənfə və müsbət nəticələri vardır. Xarici

³¹ Schwarzenberger G. Foreign Investments and International Law. L., 1969, p. 17.

³² Nwogugu E.I. The Legal Problems of Foreign Investments in Developing Countries. Manchester, 1965, p. 4.

³³ Balekjian W.H. Legal Aspects of Foreign Investment in the European Economic Community. Manchester, 1967, p. 3.

³⁴ Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, с. 87; Ануфриева Л.П., Бекяшев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, с. 279.

kapital cəlb olunmasının qəbul edən dövlətlər üçün müsbət cəhətləri kimi bunları göstərmək olar: real kapital qoyuluşlarının həcmnin artması ilə ölkənin iqtisadi inkişaf tempinin sürətlənməsi və ödəmə balansının vəziyyətinin yaxşılaşması; ölkəyə qabaqcıl texnologiyaların, təşkilati və inzibati təcrübənin gətirilməsi; yerli kapitalın gəlirli layihələrin həyata keçirilməsi üçün istifadəsi; yerli kapital resurslarından istehsal məqsədlərində istifadə olunması və yerli maliyyə bazarının möhkəmlənməsi; yerli təbii ehtiyatlardan tam şəkildə istifadə olunması; yerli işçi qüvvəsinin məşğulluq, ixtisas və istehsal səviyyəsinin artırılması; idxalatı əvəz edəcək istehsalatın inkişafı və idxal ödənişləri üçün valyuta xərclərinin azaldılması; ixrac səviyyəsinin yüksəlməsi və xarici valyutanın daxil olması; vergi daxilolmalarının həcmnin artması; əhalinin həyat səviyyəsinin və alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsi; ətraf mühitin mühafizəsində daha yüksək keyfiyyət standartlarının tətbiqi, daha təmiz texnologiyalardan istifadə imkanı və ətraf mühitin ümumi çirklənmə səviyyəsinin aşağı salınması; infrastrukturun və xidmət sferasının inkişafı; milli iqtisadiyyatda rəqabətin güclənməsi və inhisarlaşma səviyyəsinin aşağı salınması və s.

Xarici investisiyaların qəbul edən dövlət üçün mənfi nəticələrinə isə bunları aid etmək olar: sosial gərginliyin və müxtəlifliyin güclənməsi (xüsusilə xarici müəssisələrdə daha yüksək əmək haqqının verilməsi ilə); milli iqtisadiyyatın strukturunun dəyişməsinin mümkünlüyü; milli iqtisadiyyatın iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan asılılığın güclənməsi; əlavə valyuta xərcləri tələb edən avadanlıqların və materialların idxalının artırılması; qəbul edən dövlətin ödəmə balansının vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxaran kapitalın repatriasiyası və əldə olunan gəlirlərin müxtəlif formalarda (dividentlər, faizlər, royaltilər və s. formasında) xaricə köçürülməsi; yerli istehsalçıların sıxışdırılması yolu ilə rəqabətin məhdudlaşdırılması; xarici investorların yerli

şərtləri və xüsusiyyətləri inkar etməsi; milli iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrinin zəifləməsi və s³⁵.

İnvestisiyaların təsnifatının aparılmasının əsaslarından biri onların əmlak və qeyri-əmlak xarakteridir. Qeyri-əmlak investisiyaları dedikdə, ədəbi və bədii əsərlər, o cümlədən səsyazma hüququ; ixtira, sənaye nümunələri, inteqral sxemlərin tipologiya hüququ; həmçinin spesifik texnoloji məlumatlar (nou-xau), istehsal sirləri, məxfi kommersiya məlumatı, əmtəə nişanları, xidmət nişanları, firma adları, yəni bütün əqli mülkiyyət anlayışına daxil olanları başa düşülür. İnvestisiyaların bütün digər kateqoriyaları əmlak investisiyalarına aiddir. Onların xarakterik əlaməti maddi ifadə formalarıdır: pul vəsaitləri, maddi dəyərlər. İnvestorun kapital qoyulmuş obyektin idarə edilməsində iştirak etməsini və ya etməməsini investisiyaların təsnifatının digər əsası hesab etmək olar. Bu əsasa görə investisiyaları birbaşa və dolayı (portfel) investisiyalara ayırmaq olar. Birbaşa investisiyalar birgə müəssisələr və 100 faiz xarici investora məxsus olan müəssisələr şəklində həyata keçirilir. Kapital qoyuluşunun belə formasında xarici investorlar müəssisənin (kompaniyanın) idarə edilməsində «vasitəsiz və vasitəli» iştirak edirlər. BVF-in müəyyən etməyinə görə, birbaşa xarici investisiyalar xarici mülkiyyətçinin səhmdar cəmiyyətin nizamnamə kapitalının ən azı 25%-nə malik olduğu zaman mövcud olur. Amerika qanunvericiliyində bu 10%, Avropa Birliyi ölkələrində 20-25%, Kanada, Avstraliya və Yeni Zelandiyada isə 50% təşkil edir³⁶.

Birbaşa investisiyalar iki qrupa ayrılır: transkontinental və transmilli kapital qoyuluşları. Bu növ xarici investisiyaların əsas xarakterik cəhətləri bunlardır: birbaşa xarici investisiyalar zamanı investorlar, bir qayda

³⁵ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 14-15.

³⁶ Международные инвестиции и международные закупки. Учебное пособие. Под. ред. В.Е.Есипова. СПб., Изд.-во ГУЭФ, 1998, с. 11.

olaraq, bazarı tez tərk etmək imkanından məhrum olurlar; portfel investisiyalardan fərqli olaraq, yüksək risk həddi və böyük məbləğlərin dövriyyəsi; əsasən xarici kapital idxal edən dövlətlər üçün əlverişli olan daha uzunmüddətli kapital qoyuluşları. Birbaşa xarici investisiyalar qəbul edən dövlətlərə iki yolla istiqamətlənir: yeni müəssisələrin yaradılması və artıq mövcud olan kompaniyaların alınması və ya «udulması». Birbaşa xərclər baxımından birinci yol daha ucuz başa gəlir.

Dolayı və ya portfel investisiyalar isə müəssisənin (kompaniyanın) idarə edilməsində bilavasitə iştirak etməni deyil, xarici investorlar tərəfindən səhm və qiymətli kağızlardan dividendlərin alınmasını, yəni bu müəssisələrə pul formasında qoyulmuş kapitalı nəzərdə tutur. Praktikanın göstərdiyi kimi, daha mühüm birbaşa investisiyalar əsas inkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadiyyatında həyata keçirilir ki, bu da, ilk növbədə, xarici investisiyalara hüquqi təminatların yaxşı işlənmiş mexanizmi ilə bağlıdır. Lakin bu ölkələr yüksək səviyyəli rəqabətlə xarakterizə olunur. Buna görə də inkişaf etmiş iqtisadiyyata malik ölkələrdən gəlirin alınma potensialı yüksəkdir; halbuki, orada xarici investor üçün risk yüksəkdir. Nəhayət, maliyyələşmə mənbəyindən asılı olaraq xarici investisiyaları dövlət və beynəlxalq təşkilatlar (BYİB, BVF, AYİB və s.) tərəfindən verilən, kredit və istiqrazlar şəklində həyata keçirilən dövlət investisiyalarına və xarici hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xüsusi investisiyalara bölmək olar. Məhz beynəlxalq investisiya hüququnun hüquqi tənzimləmə obyektini xüsusi xarici kapital qoyuluşu ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətlərdir³⁷.

Eyni təsnifat digər mənbələrdə də verilir. Lakin burada dövlət investisiyaları dedikdə, bir dövlət tərəfindən

³⁷ Ануфриева Л.П., Бекашев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, с. 279-280.

digər dövlətə verilən borc, kredit başa düşülür. Bu halda söhbət beynəlxalq hüquq normalarının tətbiq olunduğu beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənən dövlətlərarası münasibətlərdən gədir. Xüsusi investisiyalar isə bir dövlətin xüsusi firmaları, kompaniyaları və ya vətəndaşları tərəfindən digər dövlətin müvafiq subyektlərinə münasibətdə həyata keçirilən investisiyalardır³⁸.

Göstərilənlərdən əlavə, xarici investisiyaların digər müxtəlif təsnifatları da müəyyən edilir:

1. Müxtəlif ölkələrə münasibətdə:

a) ölkəyə qoyulan xarici investisiyalar – xarici kapitalın müvafiq ölkənin iqtisadiyyatına qoyulması;

b) xaricə qoyulan xarici investisiyalar – yerli iqtisadi subyektlərin kapitalının xarici ölkələrə qoyulması;

2. mənşəyinə və mülkiyyət formasına görə:

a) xüsusi investisiyalar – xüsusi iqtisadi subyektlərin investisiyaları;

b) dövlət investisiyaları – dövlət orqanlarının və ya müəssisələrinin investisiyaları;

3. istifadə xarakterinə görə:

a) sahibkar investisiyaları – gəlir əldə etmək məqsədilə istehsalata qoyulan investisiyalar;

b) ssuda investisiyaları – faiz gəlirlərinin əldə olunması məqsədilə borc və ya kredit formasında verilən investisiyalar;

4. uçota alınma üsuluna görə:

a) cari investisiya axınları – il ərzində həyata keçirilən investisiyalar;

b) yığılmış investisiyalar – bütün həyata keçirildiyi dövr ərzində investisiyaların həcmi³⁹.

³⁸ Международные инвестиции и международные закупки. Учебное пособие. Под. ред. В.Е.Есипова. СПб., Изд.-во ГУЭФ, 1998, с. 9-10.

³⁹ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 9.

Beləliklə, beynəlxalq investisiya hüququnun müstəqil sisteminin ayrılması müasir beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsinin və praktikasının tələbləri və xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunan aşağıdakı meyarların mövcudluğuna əsaslanır:

1. Cəmiyyətdə obyektiv iqtisadi qanunauyğunluq kimi investisiya prosesinin və ya investisiya fəaliyyətinin formalaşmasının və inkişafının obyektiv şərtlərini təcəssüm etdirən xüsusi ictimai münasibətlər qrupunun mövcudluğu. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq sistemində xüsusi çəkiyə malik olduğundan beynəlxalq investisiya münasibətləri müstəqil hüquqi tənzimləmə predmeti kimi çıxış edir. Birbaşa xarici investisiyaların ümumi axını mal və xidmətlərin ümumi çəkisini dəfələrlə üstələyir. Bunun sayəsində milli və beynəlxalq bazarların fəaliyyəti şəraitində investisiya fəaliyyəti iqtisadi münasibətlərin başlıca formasına çevrilir⁴⁰. Başqa sözlə, kapital qoyuluşu ilə əlaqədar ictimai münasibətlər müasir bazar iqtisadiyyatının fundamentini təşkil edir.

Müvafiq olaraq beynəlxalq investisiya hüququnun tənzimləmə metodu iştirakçıları dövlətlər və beynəlxalq hüququn digər ənənəvi subyektləri, o cümlədən transmilli korporasiyalar, beynəlxalq maliyyə və iqtisadi təşkilatları, bir sıra beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları və hüquqi və fiziki şəxslərin çıxış etdiyi digər xarici investorlar olan xüsusi ictimai münasibətlərin spesifik kompleksi kimi çıxış edir.

2. İntestisiya münasibətlərinin kifayət qədər mühüm ictimai əhəmiyyətə malik olması və cəmiyyət tərəfindən bu münasibətlərin xüsusi milli əhəmiyyətinin dərk edilməsi. İntestisiyaların və beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərdən sivil forma almış investisiya prosesinin cəmiyyət üçün əhəmiyyəti bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə daha da artır. İnkişaf etmiş ölkələrdə bazarın və bazar iqtisadiyyatının

⁴⁰ Богатырев А.Г. Государственно-правовой механизм регулирования инвестиционных отношений (вопросы теории). Автореф. дисс. на соис. докт. юрид. наук. М., 1996, с. 7.

formalaşması və inkişafı təbii, yəni təkamül yolu ilə getmiş, daha sonra isə dövlət hüquq mexanizmləri vasitəsilə tənzimlənməyə başlamışdır. İnkişaf etmiş və bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində olan ölkələrdə isə xarici investisiyaların təminatlarının müəyyən olunması birbaşa olaraq milli hüquqi tənzimləmə əsasında həyata keçirilməyə başlamışdır. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdə investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi hüquqi tənzimləmə sistemindən iqtisadi münasibətlərdə xüsusi olaraq investisiya hüququnun ayrılmasına gətirib çıxarmadı. Lakin bu, inkişaf etmiş ölkələrdə investisiya münasibətlərinin və bu münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının olmamasını bildirmir⁴¹.

Dövlətlər arasında investisiya əməkdaşlığının artan rolu bütün səviyyələrdə iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi ilə şərtlənir. Hazırda beynəlxalq arenada mövcud şərait inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin cəlb olunan xarici investisiyaların həcmi artırmağa istiqamətlənmiş xarici iqtisadi siyasət yürütməyə məcbur edir. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin genişlənməsi və dərinləşməsi, daha da güclənən və dünya təsərrüfatında mühüm rol oynayan beynəlxalq investisiya axınlarının mövcudluğu – bütün bunlar ayrı-ayrılıqda hər bir ölkənin və bütövlükdə dünya cəmiyyətinin vacib amilləridir.

3. Xarici investisiyaların tənzimlənməsi sferasında normativ-hüquqi materialların geniş əhatəliliyi. Normativlik – hüququn məqsədinə və təyinatına təsir göstərən əlamətdir; normativlikdə ictimai münasibətlərdə normativ başlanğıcların müəyyən olunmasına tələbat ifadə olunur⁴². Bu səbəbdən də lazımi keyfiyyətdə və kəmiyyətdə normativ bazanın yaradılması zərurəti ilə xarici investisiyalar sferasında kifayət qədər müqavilə və sazişlər bağlanmışdır.

⁴¹ Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 61.

⁴² Алексеев С.С. Общая теория права. М., 1994, с. 86.

Belə ki, artıq 1998-ci ildə xarici kapital qoyuluşunun təşviqi və müdafiəsi barədə 170 ölkəni əhatə edən 1500-ə qədər ikitərəfli müqavilə bağlanmışdır. Eyni zamanda iqiqat vergiqoymanın tətbiq olunmaması barədə 200 ölkəni əhatə edən 800-ə qədər ikitərəfli müqavilə bağlanmışdır. Həmçinin xarici investisiya münasibətlərinin beynəlxalq standartlara uyğun tənzimlənməsini nəzərdə tutan bir sıra çoxtərəfli müqavilələr də imzalanmışdır. Nəhayət, beynəlxalq investisiya norma və qaydaları barədə üç universal çoxtərəfli müqavilə qeyd edilməlidir: Dövlətlərlə xarici dövlətin əcnəbi şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyası; Investisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin yaradılmasına dair 1985-ci il Seul Konvensiyası; Avropa Enerji Xartiyasına 1994-cü il Müqaviləsi.

4. Investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusi metodunun mövcudluğu. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənmə metodları müəyyən spesifikliyə malikdir: bu metodlar müxtəlif səviyyəli xarakter daşıyırlar⁴³. Bu işə xarici investisiyaların dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətləri əhatə etməsi ilə bağlıdır.

1.2. Xarici investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin tarixi aspektləri

Zəngin təbii ehtiyatları olan, lakin həmin ehtiyatların istifadəsi üçün zəruri maliyyə imkanlarına malik olmayan dövlət, maliyyə çatışmazlığını xarici kapital hesabına aradan qaldırmaq məcburiyyətində qalır. Təbii ehtiyatların istifadəsi sferasında hüquqi tənzimlənmə həm məzmun, həm də forma baxımdan kompleks xarakter

⁴³ Алексеев С.С. Общая теория права. М., 1994, с. 156.

daşıyır. Təbii ehtiyatların istifadəsi sferasında daxili qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, bir tərəfdən, xarici kapitalın cəlb edilməsi və səmərəli müdafiəsi üçün şərait yaradır, digər tərəfdən, təbii ehtiyatlar üzərində dövlətin suverenliyini, onun ümumi qaydasının qorunmasını təmin edir.

Müasir beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi özünün formalaşmasında müxtəlif inkişaf mərhələləri keçmişdir. Beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə sistemi beynəlxalq investisiya münasibətlərinin əsas problemlərini, o cümlədən xarici investorun əmlak hüquqları ilə bağlı investisiyanın təhlükəsizliyi, investisiya fəaliyyətinin forma və prinsiplərini, mübahisələrin həlli qaydalarını, eləcə də dövlətlərarası əməkdaşlıq məsələlərinin həllini müəyyən edən xüsusi sahə – beynəlxalq investisiya hüququnu formalaşdırmışdır.

Beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin predmetini təşkil edən beynəlxalq investisiya münasibətləri üçün ilkin xarakterik xüsusiyyət milli kapitalın sərhəddən, milli ərazidən kənara, digər yurisdiksiyaya çıxması olmuşdur⁴⁴. Belə ki, beynəlxalq investisiya hüququnun yaranmasının əsasında milli kapitalın ilkin olduğu ərazinin hüdudlarından kənara çıxması durur ki, bu da özü-özlüyündə obyektiv iqtisadi xarakter daşıyır. Öz mahiyyətinə görə artmağa doğru istiqamətlənən istənilən kapital isə ən yüksək dövrüyyəyə və ümumi effektivliyə çevrilmək imkanı olan yeni, mənimsənilməmiş ərazilərə çıxmağa can atır⁴⁵. Xarici yurisdiksiyada xarici kapitalın idarə olunması isə bir sıra hüquqi problemlərin, eləcə də qəbul edən dövlətdə siyasi risklərin həlli zərurətini yaratmışdır.

⁴⁴ Лабин Д.К. Многостороннее соглашение по инвестициям как шаг на пути создания международно-правового механизма регулирования режима движения капитала. Государство и право, 1998, № 5, с. 86.

⁴⁵ Лабин Д.К. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций. М., 2001, с. 17.

Beynəlxalq-hüquqi investisiya münasibətlərinin genezisinin və mərhələli inkişaf probleminin tədqiqi dünya iqtisadiyyatının qloballaşması şəraitində xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsinin bir çox çətin problemlərinin həllinə yardım edir. Buna görə də ilk olaraq investisiya siyasətində keçid iqtisadiyyatına malik (qeyd etmək yerinə düşər ki, AR da keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər kateqoriyasına aid edilir – Enerji Xartiyasına əlavə olunan Müqavilənin «T» əlavəsi) və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə xarici kapitalın cəlb olunması məsələsinə yeni yanaşma formalaşmalıdır. Belə yanaşma ilk növbədə müasir dünyanın reallıqlarını nəzərə almalıdır. Bu zaman müxtəlif dövlətlər tərəfindən xarici investisiyaların cəlb olunması təcrübəsinin öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İlk xarici investisiya fəaliyyəti XII əsrdə Avropanın şəhər dövlətlərinin praktikasına əsaslanır⁴⁶. Həmin dövrdə kapitalın yerləşdirilməsi ilə bağlı investisiya risklərini idarə etmək, sığortalamaq üçün təşkilati formalar təsis edilməyə başlandı⁴⁷. İntestisiya münasibətlərinin ilk rüşeymləri hələ XII əsrdə Florensiyada tacirliyin və bank kapitalının inkişafı ilə yaranmağa başlamışdır ki, bu da «societas-somragnia»nın, yəni həmin dövrdə kifayət qədər riskli fəaliyyət hesab olunan ticarət sferasında sahibkarlığın təşkilati-hüquqi formasının yaranmamasına gətirib çıxardı. Societas-ın üstünlüyü investorun kapital qoyuluşunun bu və ya digər formasını seçməklə investisiya risklərini idarə etmək imkanında ifadə olunurdu. Başqa sözlə, investisiya risklərinin idarə olunmasının Florensiya tacir və bankirləri üçün əlverişli olan formaları onların Venesiyalı həmkarları

⁴⁶ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 109.

⁴⁷ Доронина Н.Г. Иностранные инвестиции и современное международное право. В кн: Правовые проблемы иностранных инвестиций в СССР. М, 1991, с. 101.

üçün heç də əlverişli deyildi. Daha sonra Venesiyada investor birliyinin yeni forması – colleganza və ya collegantia (Genuyada bunun analoqu commenda idi) meydana gəldi. Bu forma səyahətin çətinliyindən və yükün dəyərindən asılı olaraq riskləri diversifikasiya (investisiyalaşdırılmış kapitalın ehtimal olunan mümkün itkiləri ilə mümkün gəlirlərinin ölçüsü arasında qarşılıqlı əlaqə) etməyə imkan verdiyindən məhz dəniz ticarəti üçün əlverişli idi. Nəticədə colleganza dəniz sığortalanması və ticarət komissiyasının inkişafı ilə sıxışdırılıb çıxarıldı. Bununla belə, investisiya qoyuluşunun bu formaları qısa zaman kəsiyində investorlara nəinki nəzarət həyata keçirməyə imkan verdi, həmçinin kapital qoyuluşu ilə əlaqədar riskləri idarə etmək imkanı yaratmış oldu⁴⁸.

İnvestisiya münasibətlərinin inkişafının növbəti mərhələsi XVI-XVII əsrlərə – Böyük coğrafi kəşflər dövrünə təsadüf etdi. Böyük kəşflər dövründə yeni investisiya forması olan portfel investisiyalar meydana gəlir. Həmin investisiya formasına görə investor müəssisənin idarəçiliyində bilavasitə iştirak etmədən maliyyə vəsaitini həyata keçirirdi. Ticarətin və mühasibat uçotunun inkişafı səhmdar cəmiyyətlərinin yaranmasını reallaşdırdı və bununla da portfel kapital qoyuluşu imkanı yarandı. Məhz müəssisələrin səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi də həmin dövrdə baş verdi. Metropolianın iri ticarət kompaniyaları tədricən ölkələrinin siyasi rejimini, hüquq qaydasını müstəmləkələrə istiqamətləndirməyə başlayırdılar. Ölkələrinin qanunverici orqanına təsir etməklə daha əlverişli, imtiyazlı investisiya rejimləri əldə edən investorlar üçün beynəlxalq təminat mexanizminə zərurət yaranırdı. Belə ki, öz kapital ehtiyatlarından yeni iqtisadi məkanlar əldə etmək üçün istifadə edən «The British East India Company» və «The Dutch East India Company» o dövrdə müstəmləkə hüquq

⁴⁸ Доронина Н.Г., Семилютин Н.Г. Государство и регулирование инвестиций. М., 2003, с. 16-18.

qaydasının yaranmasında və möhkəmlənməsində mühüm rol oynayırdı.

Müstəmləkələr xarici investorlar üçün kifayət qədər təminat verdikləri üçün xarici investisiyaların müstəqil müdafiəsini nəzərdə tutacaq təminat sisteminə, arbitraj, kommersiya və qeyri-kommersiya risklərindən təminata da zərurət yox idi. Müxtəlif müstəmləkə sistemlər arasında kapitalın hərəkəti isə məlum səbəblər üzündən praktiki olaraq mövcud deyildi. Müstəmləkə asılılığında olmayan müstəqil dövlətlərə kapital qoyuluşuna münasibətdə isə investorun mənsub olduğu dövlət investoru daha geniş investisiya fəaliyyətindən çəkilməyə, kapitalın sığortalanmasına çalışırdı.

İnvestisiya münasibətlərinin beynəlxalq tənzimlənməsinin müstəmləkə dövründə investisiya mübahisələri güc yolu ilə həll olunurdu. Məhz problemin bu aspekti tezliklə investisiya fəaliyyətinə sivil yanaşmanı və onun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi zərurəti ideyasını formalaşdırırdı. Metropoliyalarda texniki təkamülün sürətli inkişafı yeni xammal mənbələri tələb edirdi. Belə bir zərurət eyni zamanda müstəmləkə ərazilərində iqtisadi fəaliyyət üçün yeni xarici maliyyə resurslarına olan tələbatla bağlı idi. Belə ki, metropoliya hakimiyyəti də öz resursları hesabına həmin fəaliyyəti təmin etmək iqtidarında deyildi. Belə bir şəraitdə yeganə çıxış yolu koloniyalara xarici investisiyaların cəlb olunması idi⁴⁹.

XIX əsrdə Qərbi Avropanın aparıcı dövlətləri və ABŞ xarici təbələr və onların əmlakına münasibətdə razılaşdırılmış beynəlxalq minimal standartlar işləyib hazırladılar. Standartlara əsasən xaricilərin əmlakının müsadirəsinə yol verilməməli, əks halda onlara dövlət tərəfindən təxirəsalınmaz və tam şəkildə kompensasiya ödənilməli idi. Qəbul edən dövlətlə xarici xüsusi

⁴⁹ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Cambridge, 1994, p. 15.

kompaniyalar arasında müqavilə münasibətlərinə tam riayət olunmalı idi. Xarici investisiya fəaliyyətinin bu prinsipləri hələ 1815-ci il Vyana Konqresindən sonra iri dövlətlər, xüsusilə də Böyük Britaniya tərəfindən həyata keçirilən aktiv xarici siyasətlə dəstəklənirdi. Xarici təbəələrə və onların mülkiyyətinə münasibətdə minimal beynəlxalq standartların müəyyən edilməsi qəbul edən dövlətlər tərəfindən hər bir halda konsessiya kontraktlarının qeyd-şərtsiz gözlənilməsinə tələb edirdi⁵⁰.

Maraqlıdır ki, xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi forma baxımından biri digərindən fərqlənən, lakin məzmunca eyni olan mexanizmlərlə həyata keçirilirdi. İlk olaraq investisiya siyasəti dövlətlərarası ikerətəfli beynəlxalq müqavilələrlə və ya investorla qəbul edən dövlət arasında mədənçıxarma sənayesi sferasının, eləcə də dəmiryol nəqliyyatının inkişafı barədə konsessiya sazişlərinin bağlanması yolu ilə həyata keçirilirdi. Xarici investisiyaların bu formada aktiv cəlb olunması müstəmləkə asılılığında olmayan, lakin iri təbii ehtiyatlara malik dövlətləri maraqlandırmaya bilməzdi. Belə beynəlxalq sazişlərə misal olaraq Çinin Böyük Britaniya (1842), Fransa (1844), ABŞ (1844), Rusiya (1858), Almaniya (1861), Avstriya-Macaristan(1869), Yaponiya (1871) ilə dağ-mədən sferasında konsessiya fəaliyyətinin prinsipləri müəyyən edən ikitərəfli müqavilələrini göstərmək olar. Bu zaman qəbul edən dövlətin məsuliyyəti konsepsiyası xarici investisiyalar üçün təminatlı rejimi nəzərdə tuturdu⁵¹ və tədricən «Sivilizasiyalılığın beynəlxalq minimal standartı» prinsipi formalaşırdı. Prinsipin formalaşmasını sürətləndirən

⁵⁰ Мачлински П. Договор к Энергетический Хартий: к новому международному порядку в торговле и инвестициях или повторение истории? ДЭХ: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 175.

⁵¹ Schwarzenberger G. Foreign Investments and International Law. London, 1969, p. 131.

həllədicə amillərdən biri xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər olmuşdur. İlk milliləşdirmə aktı XIX əsrdə Siciliya krallığı tərəfindən Britaniya konsessiyalarının dayandırılması ilə bağlı olmuşdur⁵². Müvafiq prinsip yalnız xarici mülkiyyətə münasibətdə deyil, eləcə də cinayət və mülki, məhkəmə prosesində, bütövlükdə insan hüquqlarının müdafiəsində tətbiq edilirdi⁵³. Beynəlxalq adət norması kimi qəbul edilmiş konsepsivə hər hansı bir beynəlxalq sazişdə təsbit olunmasa da, ədəbiyyatda prinsipin standartlarının ümumiləşdirilməsi diqqəti cəlb edir. Bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar dövlətin məsuliyyətinin tənzimlənməsi kontekstində Millətlər Cəmiyyətinin 1930-cu il konfransında atılmışdır⁵⁴, lakin bunlar da müsbət nəticələrə gətirib çıxarmadı. Bunlara baxmayaraq ədəbiyyatlarda XIX-XX əsrin birinci yarısında işlənib hazırlanan və tətbiq olunan sivilizasiyalılığın minimal standartı prinsipinin aşağıdakı meyarları göstərilir:

1. Qəbul edən dövlətin qanunlarına hörmət. Xarici investor olduğu dövlətin qanun və adətlərinə hörmət etməli və onları pozmamalıdır;

2. Xarici investora onların vətəndaşı olduqları dövlətin beynəlxalq minimal standartlarının təqdim olunması. Investorun mənsub olduğu dövlət investisiyaları qəbul edən dövlətdən öz investorları üçün razılaşdırılmış beynəlxalq minimal standartdan az əlverişli olmayan rejim tələb etmək hüququna malikdir;

3. Beynəlxalq hüquqa uyğun milliləşdirmə. Prinsip etibarilə hər bir dövlət öz suverenliyindən çıxış edərək öz

⁵² Щербина М.В. К вопросу о компенсациях при национализации собственности иностранцев. Журнал международного частного права. Санкт-Петербург, Россия-Нева, 1998, с. 5.

⁵³ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 113.

⁵⁴ Zilich R. The International Law of State Responsibility for Injuries to Aliens. Virginia, 1983, p. 706.

ərazisində olan xarici əmlakı müsadirə etmək hüququna malikdir. Lakin bu hüquqdan dövlət yalnız beynəlxalq hüquq normaları ilə nəzərdə tutulan müəyyən şərait yarandıqda istifadə edə bilər;

4. Qanunçuluğun gözlənilməsi. Xarici investorların maraqlarına toxunan istənilən hərəkət yalnız qanuna əsaslanmalı və qanunla nəzərdə tutulan və xarici investora dövlət hakimiyyət orqanlarının müvafiq hərəkətlərindən şikayət etmək imkanı verən prosedura uyğun həyata keçirilməlidir;

5. Yerli hüquqi müdafiə vasitələrinin tətbiqi. İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi gedişində meydana çıxan mübahisələrə investisiya qəbul edən dövlətin müvafiq məhkəmələri baxmalıdır. Yalnız milli hüquqi vasitələr tamamilə tükəndikdən sonra xarici investor səlahiyyətli beynəlxalq arbitraj orqanlarına müraciət edə bilər.

XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində isə artıq qərb ölkələrinin Latın Amerikasında ədalətsiz investisiya siyasətinə qarşı latın amerikalı hüquqsünaslar tərəfindən yeni doktrina işlənib hazırlandı⁵⁵. Bu nəzəri baxışlar elmi cəhətdən arqentinəli hüquqsünas Kalvonun (1822-1906) əsərlərində möhkəmləndirilmişdir⁵⁶. Kalvo doktrinasına görə qəbul edən dövlət xarici şəxslərə özünün vətəndaşlarının malik olduğu rejimdən artıq hüquqları verməyə borclu deyil. Bir çox Latın Amerikasını dövlətlərinin qanunvericiliyi xarici investorlara münasibətdə beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq milli rejim müəyyən edir. Lakin bu qanunvericiliklər Latın Amerikasını ölkələrində aparılmış iqtisadi islahatlar (Meksika və bir sıra digər dövlətlərdə aparılmış torpaq islahatları istisna olmaqla) gedişində xarici əmlakın milliləşdirmədən müdafiəsini təmin etmədi.

⁵⁵ Asante S.K. International Law and Investment. M.Bedjaoui International Law Achievements and Prospects. UNESCO, 1991, p. 670.

⁵⁶ Calvo C. Le Droit International Theoretique et Practique. 5th ed. P., 1968.

Beynəlxalq minimal standartları tənqid edərək Kalvo bu standartla qarşı dövlətlərin ərazi suverenliyi prinsipinə əsaslanan milli standart irəli sürdü: rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin bərabərliyi prinsipi; qeyri-rezidentlərin və onların mülkiyyətinin hüquqi vəziyyətinin daxili qanunvericiliklə tənzimlənməsi prinsipi; qeyri-rezidentlərin və onların mülkiyyətinin hüquqi vəziyyətinə dair mübahisələrin həlli zamanı digər dövlətlərin, xüsusilə də xarici investora mənsub olduğu dövlətin müdaxiləsinin yolverilməzliyi prinsipi; vətəndaş müharibəsi və ya ictimai qaydanın pozulması aktları nəticəsində xarici investora və onun mülkiyyətinə dəymiş zərərə görə dövlətin kompensasiya ödəmək öhdəliyinin olmaması prinsipi.

Bununla belə, Kalvo doktrinası xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsinə dair beynəlxalq standartların prinsiplərinə qarşı çıxmırdı. Mülkiyyətin müsadirəsi yalnız «ictimai zərurət» hallarında ayrışdırılmalı və yolverilməzliyi və adekvat kompensasiya şəraitində həyata keçirilə bilər. Bütün bu hüquq normaları Latın Amerikasının dövlətlərinin müvafiq qanunvericiliklərində təsbit olunmuşdur. Lakin doktrinaya əsasən göstərilən prinsiplər beynəlxalq-hüquqi xarakter kəsb etmir, onlar yalnız milli-hüquqi təbiətə malik olur. Buna görə də müvafiq sferada yaranan bütün mübahisələr milli məhkəmələr tərəfindən daxili qanunvericiliyə uyğun həll olunmalıdır. Beləliklə, Kalvo doktrinası milli standartın anlayışını qəbul etməklə investisiya fəaliyyətindən yaranan mübahisələrin də dövlətdaxili qanunvericilik əsasında milli məhkəmələr tərəfindən həll edilməsini nəzərdə tutur.

Qeyd olunurdu ki, qəbul edən dövlətin kommərsiya dövriyyəsində iştirak edən qeyri-rezidentlər rezidentlərin malik olduğu analoji hüquqları almaq hüququna malikdirlər. Bundan artıq hüquqi müdafiə onlara təqdim

edilə bilməz və həmin şəxslər də bundan artıq hüquqa malik deyillər⁵⁷.

Beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsi və praktikası baxımından dövlət xarici investisiyaların onun ərazisinə axınını, xaricilərin investisiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövlətə buraxılması və onların burada müvafiq fəaliyyəti üzərində nəzarət həyata keçirmək hüququna malikdir. Bu məsələlərlə bağlı problemlər uzun müddət dövlətlərarası mübahisə obyektinə olmuşdur. Məsələn, 1970-ci ildə dövlətlərin fərqli mövqeyini əsas götürən BMT Beynəlxalq Məhkəməsi Barcelona Traction Light and Power Company Limited Belgium V. Spaik işi üzrə belə bir nəticəyə gəlmişdir: «çoxmillətli korporasiyaların, xüsusilə də holding kompaniyalarının beynəlxalq fəaliyyətinin artması üzrə cari yüzilliyin ikinci yarısında baş vermiş mühüm dəyişiklikləri və dövlətlərin iqtisadi maraqlarının müdafiə vasitələrini nəzərə alsaq, hüququn təkamül etməməsi və müvafiq məsələyə dair ümumqəbul olunmuş qaydaların işlənilməməsi və hazırlanmaması ilk baxışdan qərribə görünə bilər»⁵⁸.

Xaricilərə və onların mülkiyyətinə vurulan zərərə görə dövlətlərin məsuliyyətinə dair bu doktrina dövlətlərin onların vətəndaşlarına digər dövlətin beynəlxalq hüquq pozuntusu hərəkətləri nəticəsində zərər yetirildikdə və bu zərərin əvəzi müvafiq qaydada həmin dövlət tərəfindən ödənilməməsi bilmədikdə, diplomatik müdafiə həyata keçirmək hüququnun olmasına əsaslanırdı. Beynəlxalq Ədalət Mühakiməsinin Daimi Palatasının 1924-cü ildə Mavrommatis işi üzrə (Greek V. The United Kingdom) müzakirələri gedişində qeyd olunmuşdu ki, beynəlxalq hüquq nöqtəyi-nəzərindən diplomatik müdafiə fərdin və ya

⁵⁷ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Cambridge, 1994, p. 14.

⁵⁸ International Court of Justice. Reports, 1970, p. 46-47.

kompaniyanın deyil, dövlətin hüququdur⁵⁹. Bununla belə, qərb dövlətləri hesab edirdilər ki, beynəlxalq hüququn pozulması xarici investorlarla davranışa münasibətdə beynəlxalq hüquq üçün zəruri olan müdafiənin minimal standartlarının gözlənilməməsində ifadə olunur.

Qeyd olunan konsepsiya XX əsrdə Sovet dövləti tərəfindən də müdafiə edilmiş və qeyd edilirdi ki, beynəlxalq hüquq mülkiyyət hüququnun təbiətini müəyyən etmədiyindən dövlətlərarası çərçivədə mülkiyyət münasibətlərini tənzim etmir⁶⁰. Bu da onunla əsaslandırılırdı ki, beynəlxalq hüquq əsasən dövlətlərarası münasibətləri tənzim etmək təyinatına malikdir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Kalvo doktrinası qismən Rusiya imperiyasının qanunvericiliyində də təsbit edilir. Belə ki, Rusiyanın 1865-ci il Qanununda sahibkarlıq fəaliyyətində xarici şəxslər yerli təbəələrlə bərabər hüquqlara malik idi. Buna baxmayaraq bəzi sahələrdə (məsələn, müdafiə sənayesi, dağ-mədən və s.) Rusiya dövlətinin (Fransa, Almaniya, ABŞ, Böyük Britaniya və s. ilə) bağladığı beynəlxalq sazişlərdə xaricilər üçün istisnalar nəzərdə tutulurdu⁶¹.

Bütün göstərilənlərə baxmayaraq müvafiq doktrina da məlum səbəblər üzündən ümumqəbul olunmuş xarakter almadı. Qeyd olunduğu kimi, XIX əsrin sonlarında Latın Amerikasını dövlətləri artıq beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq dövlətlərin xaricilərlə yerli vətəndaşlarla bərabər şəkildə davranmaq öhdəliyinə dair baxışlarından imtina edirdilər. Qeyd olunurdu ki, dövlətlərin ayrışkılıq xarakteri

⁵⁹ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 115.

⁶⁰ Вилков Г.Е. Национализация и международное право. М., Изд-во Ин-та междунар. Отношений, 1962, с. 78.

⁶¹ Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). М., Юрид. фирма Контракт, ИНФРА-М, 2001, с.22.

daşımayan hərəkətlərindən dəyən ziyan hələ beynəlxalq hüquq pozuntusunun olduğunu bildirmir.

Getdikcə Latın Amerikasını doktrinasının əsasında bu hüquqi müddəalara yer verilməyə başladı: xarici firmalar preferensial rejimdən istifadə etməməlidirlər; investisiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövlətdə xaricilərə dair iddialara beynəlxalq arbitraj məhkəmələrində deyil, həmin dövlətin milli məhkəmə orqanlarında baxılmalıdır; xaricinin mənsub olduğu dövlət tərəfindən diplomatik müdafiə yalnız birbaşa beynəlxalq hüquq pozuntusu halında həyata keçirilə bilər. Bu hüquq normaları bir çox Latın Amerikasını dövlətlərinin qanunvericiliklərində, o cümlədən xarici investorlarla bağlanan müqavilələrdə də təsbit olunmuşdu.

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlayan beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə qarşı ilk etirazlar istər milli, istərsə də xarici şəxslərin xüsusi mülkiyyət hüququnun əhəmiyyətini inkar edən sosializm ideologiyası tərəfindən edildi və bu ideologiya 1917-ci il Rusiya inqilabından sonra xarici mülkiyyətin ilk böyük milliləşdirmə aktının həyata keçirilməsinə gətirib çıxardı. Beləliklə, praktiki olaraq «Sivilizasiyalılığın beynəlxalq minimal standartına» və Kalvo doktrinasına qarşı ilk dəfə Sovet dövləti tərəfindən tədbirlər görülür. Sovet dövləti ilkin olaraq xarici mülkiyyəti əvəzsiz milliləşdirilməyə görə kompensasiya ödəməklə bağlı beynəlxalq-hüquqi öhdəlik daşmadığını bəyan edir. Bununla da, xüsusi mülkiyyətin toxunulmazlığı, müqavilələrin müqəddəsliyi, xarici kompaniyalara münasibətdə ayrı-seçkiliyə yol verməməklə bağlı tələblər sosialist sistemli ölkələrdə rədd edilir.

Müvafiq prinsiplərə növbəti böyük etirazlar İkinci dünya müharibəsindən sonra formalaşmağa başlayan Şərqi Avropa dövlətlərinin və Asiya və Afrikanın müstəqillik əldə etmiş keçmiş müstəmləkə dövlətlərinin mövqeyi oldu. Latın Amerikasının daha qədim və iqtisadi cəhətdən daha az inkişaf etmiş dövlətləri ilə birlikdə bu dövlətlər Şimalın

keçmiş iri müstəmləkə dövlətlərinin onlara vurduqları ziyanın əvəzinin ödənilməsini tələb edirdilər. Belə kompensasiyalar kütləvi ekspropriasiyalar və yeni beynəlxalq iqtisadi qaydaların yaradılmasına çağırışlar vasitəsilə təmin olunmalı idi. Bütün bunlar isə öz nöbətində az miqdarda kompensasiya ödənilməklə xarici mülkiyyətin ekspropriasiyasına, xaricilərlə əlverişsiz müqavilələrin bağlanmasına son qoyulmasına və xarici investorların fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsinə gətirib çıxara bilərdi.

Belə bir şəraitdə beynəlxalq hüquqa müvafiq şəkildə xarici investorlara və qəbul edən dövlətlərə münasibətdə razılaşıdırılmış vahid beynəlxalq məcəllənin işlənilib hazırlanmasına bir sıra cəhdlər olunmuşdur. Belə cəhdlər daha çox ötən əsrin 20-ci illərindən 60-cı illərin başlanğıcınadək davam etmişdir. Belə ki, 1929-cu ildə Millətlər Cəmiyyəti xaricilər və xarici müəssisələr üçün müvafiq rejimə dair beynəlxalq konvensiyanın qəbul edilməsi məqsədilə diplomatik konfrans keçirdi. Daha sonra 1930-cu ildə beynəlxalq xüsusi hüququn məcəllələşdirilməsinə dair keçirilən Haaqa konfransında da xaricilərə və ya xaricilərin mülkiyyətinə vurulan zərərə görə dövlətin məsuliyyəti barədə məsələyə baxıldı. Lakin bütün bu səylər beynəlxalq səhnədə yeni yaranmış Şərqi Avropa dövlətləri və keçmiş müstəmləkə dövlətləri ilə birlikdə Kalvo doktrinası ilə çıxış edən Latın Amerikasını dövlətlərinin etirazları üzündən müvəffəqiyyət qazanmadı.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi istiqamətdə konsepsiyaların hazırlanması ayrı-ayrı inkişaf etmiş dövlətlərdə də davam etmişdir. Xüsusilə 1930-cu ildə Harvard Universitetində (ABŞ) hazırlanan Xaricilərin əmlakına vurulan ziyana görə

dövlətlərin məsuliyyəti haqqında konvensiya layihəsini qeyd etmək olar⁶².

Beynəlxalq investisiya hüquq münasibətləri sferasında çoxtərəfli beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə praktikasının əsasında 1945-ci il dekabrın 27-də qüvvəyə minmiş Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaradılması barədə Saziş durur. Bu Saziş kapitalın beynəlxalq hərəkətinin hüquqi tənzimlənməsinin və xarici investisiyalar sferasında beynəlxalq-hüquqi əməkdaşlığın əsasını qoydu.

Daha sonra Avropa İqtisadi İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı kimi mühüm beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində kapitalın transmilli hərəkətinin tənzimlənmə mexanizmi yaradıldı ki, bu da çoxtərəfli əsasda xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşməsinə gətirib çıxardı.

XX əsrin ikinci yarısında isə bütün dünyada əsl «investisiya partlayışı» baş verdi⁶³. Müstəmləkə sisteminin süqutundan sonra keçmiş metropoliyalar qarşısında keçmiş koloniyalarda özünün xarici investisiyalarının müdafiəsinə təminatın əldə olunması məsələsi dayanırdı. ABŞ-ın bu sahədəki fəaliyyəti İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə daha da genişlənir və Avropanın bərpası istiqamətində, «Marşall planının» tərkib hissəsi kimi siyasi risklərin sığortalanması ideyası irəli sürülür. Digər inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etmiş ölkələrdə öz investisiyalarını saxlamaq üçün analoji sığorta proqramları həyata keçirməyə başladılar, ki, bunlar da əsasən kapital ixrac edən ölkələrin öz investisiyalarını siyasi, daha dəqiq desək, qeyri-kommersiya risklərindən, milliləşdirmədən və ya ekspropriasiyadan, eləcə də xarici mülkiyyətin gizli və «sürünən» müsadirə formalarından (digər dövlətin

⁶² Шумилов В.М. Международное экономическое право. М., ООО Издательского-консалтинговая компания «Дека», 1999, с. 77.

⁶³ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 118.

ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi gedişində valyuta köçürmələrinin məhdudlaşdırılması və s.) qorumaq məqsədi daşıyırdı.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin çoxtərəfli əsaslarla universal qaydada tənzimlənməsi Bretton-Vuds valyuta sisteminin (1944) yaranmasına təsadüf edir⁶⁴. Məhz həmin dövrdə xarici investisiyaların müdafiəsini nəzərdə tutacaq ümumi çoxtərəfli müqavilənin qəbul edilməsi cəhdləri yenidən bərpa olundu. Belə cəhdlərdən biri 1948-ci ildə Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Havana (Kuba) Xartiyasının qəbulu oldu. Bu beynəlxalq-hüquqi sənəd korporasiyalar tərəfindən xarici investisiyaların tənzimlənməsinə, məhdud fəaliyyət praktikası üzərində nəzarətə, təhlükəsizliyin təmin edilməsinə dair, eləcə də xarici investisiyaları qəbul edən resipiyent-dövlətin investisiyaların ölkə ərazisinə buraxılmasına nəzarət etmək hüququnun müəyyən olunmasına dair bir sıra prinsiplial müddəalar nəzərdə tuturdu. Məsələn, Havana Xartiyasına görə, heç bir iştirakçı-dövlət öz ərazisi hüdudlarında əsassız olaraq iş təcrübəsinə, kapitalla, fəaliyyət rejimi və texnologiyalara münasibətdə digər iştirakçı-dövlətlərin şəxslərinin hüquq və maraqlarına xələl gətirə biləcək tədbirlər həyata keçirmir. 12-ci maddə isə hazırda mövcud olan və gələcək investisiyaların səmərəli müdafiəsinin təmini, xarici investisiyalara münasibətdə ayrışeçkiliyin yolverilməzliyi, eləcə də xarici investisiyalara dair ikitərəfli və çoxtərəfli sazişlərin bağlanması məqsədilə digər hökumətlərlə məsləhətləşmələrin və danışıqların aparılması məsələləri öz əksini tapmışdır. Daha sonra Havana Xartiyası bəyan edirdi ki, tərəflərin iştirakçıları olduqları mövcud beynəlxalq sazişlərin pozulmaması şərtilə, iştirakçı-dövlət xarici investisiyaların onun daxili işlərinə və milli siyasətinə müdaxilə istiqamətində istifadə olunmamasını

⁶⁴ Трапезников В.А. Валютные регулирование в международном инвестиционном праве. М., Наука, 2004, с. 103.

təmin etmək məqsədilə müvafiq təminatlar; gələcəkdə investisiyalar qəbul edib-etməyəcəyini, investisiyaların həcmi və şərtlərini müəyyən edə bilər, həmçinin ədalətli şərtlər daxilində mövcud və ya gələcək investisiya tələblərini yerinə yetirə və ya rədd edə bilər.

Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Havana Xartiyası 1948-ci il mayın 24-də imzalanmış, lakin bir sıra dövlətlər, o cümlədən ABŞ tərəfindən ratifikasiya olunmadığından qəbul edilmədi ki, bu da onu investisiyaların həyata keçirilməsi məsələlərini beynəlxalq-hüquqi tənzimləmənin predmetindən kənar qoydu. Xartiyanın ratifikasiya edilməməsinin əsas səbəbi onunla əlaqədar idi ki, kapital idxal edən dövlətlər xarici investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şərtlərini müəyyən etmək səlahiyyətinə malik olmaqla yanaşı, eyni zamanda xarici investisiyanın milliləşdirilməsi halında ödəniləcək kompensasiya haqqında dəqiq müddəalar təsbit olunmamışdı.

Əsasən şəxsi xarici kapitalın tənzimlənməsi və müdafiəsi probleminin həlli istiqamətində müharibədən sonra qəbul edilmiş növbəti sənəd olan Boqota (Kolumbiya) İqtisadi Sazişi də uğursuzluğa düşər oldu. Belə ki, 1948-ci il mayın 2-də Amerika dövlətlərinin IX Beynəlxalq Konfransında imzalanan bu Saziş də kapital ixrac edən dövlətlərlə və idxal edən dövlətlər arasında ekspropriasiya hallarında ödəniləcək kompensasiyanın dərəcəsi barədə fundamental fikir ayrılıqları nəticəsində qüvvəyə minmədi. Buna görə də xarici investisiyalar üzrə çoxtərəfli konvensiyanın işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi ilə bağlı fəaliyyət tədricən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarına keçməyə başladı. 1949-cu ildə xarici investorların xüsusi mülkiyyət hüququnu təmin edən beynəlxalq konvensiyanın qəbulu üzrə 1931-ci ildə başlanmış kampaniyanın davamı kimi Xarici investisiyalar üçün ədalətli rejim Məcəlləsinin layihəsi nəşr olundu. Müvafiq çoxtərəfli müqavilənin bağlanmasına növbəti

çağırış 1957-ci ildə oldu. Həmin ildə Xarici investisiyaların təşviqi və müdafiəsi üzrə Alman Cəmiyyəti «Xarici dövlətlərdə xüsusi mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi haqında Beynəlxalq Konvensiya» adlı Məcəllənin layihəsini nəşr etdirdi.

1958-ci ilin əvvəlində xarici investisiyalara dair Kartli Şoukrossun başçılığı ilə Avropa beynəlxalq-hüquqşünasları tərəfindən işlənib hazırlanmış daha bir konvensiya layihəsi meydana çıxdı⁶⁵. 1959-cu ildə isə artıq Xarici investisiyaların təşviqi və müdafiəsi üzrə Alman Cəmiyyətinin və Şoukrossun beynəlxalq-hüquqşünaslar qrupunun səyləri birləşdirilərək ümumiləşdirilmiş vahid Konvensiya layihəsi işlənib hazırlandı. Konvensiya layihəsi baxılmaq üçün İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatına təqdim olundu. Onun əsasında isə İƏİT-in Xarici mülkiyyətin müdafiəsi barədə Konvensiya layihəsi işlənib hazırlandı. Lakin bu layihə də kifayət qədər dəstək almadı; belə ki, layihəyə qarşı İƏİT-in Yunanıstan, Portuqaliya və Türkiyə kimi kifayət qədər iqtisadi inkişafa malik üzv-dövlətləri çıxdılar və bunu da konvensiya ilə kapital ixracatçıları üçün daha çox imtiyazların verilməsi ilə əsaslandırdılar. Bu səbəbdən də sənəd imzalanmaq üçün açıq elan olunmadı.

Daha sonra, 1958-ci ilin fevralında xarici investisiyaların müdafiəsi barədə Avropa İqtisadi İnkişaf Cəmiyyəti də müvafiq təkliflə çıxış etmişdir. İri sənaye və bank dairələrinin maraqlarını əks etdirən bu təklif ümumi bazarın himayəsi altında üzv-dövlətlərin xarici investisiyaların müdafiəsi üzrə birgə fəaliyyətini nəzərdə tutan «həmrəylik barədə konvensiya»nın qəbul edilməsini nəzərdə tuturdu. Layihənin müəlliflərinə görə bu konvensiya

⁶⁵ Мачлински П. Договор к Энергетический Хартий: к новому международному порядку в торговле и инвестициях или повторение истории? ДЭХ: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 176-177.

Avropa İttifaqının üzvü olmayan kapital ixrac edən dövlətlər üçün də açıq ola bilərdi və güman olunurdu ki, bu, xarici investorlar üçün ədalətli rejim Xartiyasının qəbul edilməsi istiqamətində ilk addım olacaqdı.

Müvafiq sferada ilk çoxtərəfli sənədlər sırasında 1961-ci ildə qəbul olunan və «sərhədlərin şəffaflığı» prinsipini nəzərdə tutan Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi də mühüm rola malikdir.

Müstəmləkə sisteminin süqutu ilə beynəlxalq səhnəyə siyasi baxımdan müstəqilliyə malik onlarla yeni dövlət çıxdı. Lakin iqtisadi cəhətdən bu dövlətlər hələ də keçmiş müstəmləkəçilərdən asılı olaraq qalmaqda idilər. Xarici vətəndaşlara və xarici mülkiyyətə vurulan ziyana görə dövlətlərin məsuliyyəti prinsipinə artıq siyasi cəhətdən müstəqil dövlətlər tərəfindən müstəmləkə asılılığının saxlanması, yalnız qərb dövlətləri üçün xeyirli olan istismar sisteminin əbədləşdirilməsinə istiqamətlənən ədalətsiz və qeyri-bərabər prinsip kimi baxılırdı. Milli azadlıq hərəkatı gedişində milli özünüdərkini sürətli inkişafı ilə faydalı qazıntılar və istehsalın əsas sahələri üzərində nəzarəti ələ keçirmə təhlükəsi də güclənirdi. O dövrdə yeni azadlıq əldə etmiş dövlətlərdə mövcud fikrə əsasən geniş xarici kapitalın cəlb olunması onların iqtisadi və siyasi müstəqilliyinə mane ola bilər. Nəticədə bir çox ölkələrdə investisiyalara qarşı müxtəlif hədlər, o cümlədən xarici investisiya əməliyyatları üzərində nəzarət müəyyən olundu.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsi də daxil olmaqla, dövlət nəzarətinin müəyyən olunmasının qanunauyğunluğunu sübut etməyə çalışırdılar. Qərb dövlətləri isə əksinə, investisiyaların müdafiəsi üzrə beynəlxalq-hüquqi təminatlar rejiminin müəyyən olunmasına israrlı idilər. Xarici mülkiyyətin ilk milliləşdirmə aktlarından biri 1938-ci il iyulun 9-da Siciliya kralı tərəfindən bütün mədənlərin ingilis sahibkarlarının əlində olmasına baxmayaraq kükürdün çıxarılması və

realizəsi üzərində dövlət inhisarının müəyyən edilməsi oldu. Fransada isə hələ XIV əsrdən kirşan, kibrit və tünün istehsalı və satışı üzərində inhisarlar mövcud idi⁶⁶.

XX əsrin 70-ci illərində baş verən iqtisadi böhrana qədər inkişaf etmiş dövlətlər kapital idxal edən (əsasən inkişaf etməkdə olan) dövlətlərə xarici investisiyaların idarə edilməsi istiqamətində güzəştə getməyə hazır olmadıqları üçün problemin də həlli mümkün olmur. Bu istiqamətdə gərgin mübahisələr beynəlxalq təşkilatlar, ilk növbədə BMT çərçivəsində davam edirdi. BMT-nin yaradılmasının ilk günlərində Latın Amerikasını dövlətləri beynəlxalq cəmiyyətdən milli standartların qəbul edilməsini tələb edirdilər. 50-ci illərin əvvəllərində Uruqvay dövlətin «öz milli təbii sərvətlərindən və ehtiyatlarından azad istifadə etmək» kimi suveren hüququnun müəyyən edilməsi, Çili isə bütün xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququnu bəyan edən İnsan hüquqları Paktları layihəsinin 1-ci maddəsinə «Dövlətin öz sərvətləri və təbii ehtiyatları üzərində ayrılmaz suverenliyi» paraqrafının daxil edilməsi təkliflə çıxış etdi. BMT Baş Məclisinin təklif etdiyi millətlərin öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququ barədə artıq mövcud olan iki paraqrafa əlavə olaraq (545(IV) sayılı Qətnamə, 1951) İnsan Hüquqları Komissiyası «xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququna dövlətin öz sərvətləri və təbii ehtiyatları üzərində ayrılmaz suverenliyinin daxil olması» barədə Çilinin təklifini də bəyəndi. Nəticədə bu müddəa İnsan hüquqlarına dair 1966-cı il Beynəlxalq Paktlarının ümumi maddəsinə daxil edildi: «qarşılıqlı mənfəət prinsipinə əsaslanan beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqdan və beynəlxalq hüquqdan irəli gələn hər hansı bir öhdəliyinə zərər vurmamaqla bütün xalqlar sərbəst olaraq öz təbii sərvətlərindən və ehtiyatlarından öz məqsədləri naminə

⁶⁶ Щербина М.В. К вопросу о компенсациях при национализации собственности иностранцев. Журнал международного частного права, 1998, № 1-2, с. 4.

istifadə edə bilirlər. Heç bir xalq heç bir halda ona aid yaşama vasitələrindən məhrum edilə bilməz»⁶⁷. Beləliklə, beynəlxalq hüquqda 1966-cı il İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktların qəbulu ilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz hüquqlar konsepsiyası təsbit edilir.

Bir qədər əvvəl isə xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsi də daxil olmaqla, dövlətin öz təbii sərvətləri və ehtiyatların üzərində ayrılmaz suverenliyə malik olması prinsipinin qəbulu və tətbiqi mexanizmi barədə uzun müzakirələrdən sonra bir növ kompromis əldə edilmiş və bu da sonradan BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1962-ci il tarixli 1803 (XVII) Qətnaməsilə qəbul edilmiş Təbii resurslar üzərində ayrılmaz suverenlik haqqında Bəyannamədə təsbit olunmuşdu. Bu Bəyannamə BMT Baş Məclisinin 1958-ci ildə keçirilən XIII sessiyasında yaradılmış xüsusi Hazırlayıcı Komissiyanın işinin nəticəsi oldu. Komissiyanın mandatına xalqların öz müqəddəratını müəyyən etmək hüququnun başlıca elementi kimi dövlətin öz təbii ehtiyatları və milli sərvətləri üzərində ayrılmaz suverenliyi prinsipinin geniş öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi barədə tövsiyənin hazırlanması daxil idi.

1962-ci il Qətnaməsi dövlətlərin və xalqların öz təbii ehtiyatları üzərində suverenliyi hüququnu, həmçinin bu sferaya qoyulmuş investisiyalar üzərində nəzarət müəyyən etmək və onları milliləşdirmək hüququnu tanıdı. Eyni zamanda Qətnamə ilə müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi və xarici investorlarla milli hökumətlər arasında bağlanmış sazişlərə hörmət edilməsi tələbi nəzərdə tutulurdu.

Ayrılmaz suverenlik barədə Bəyannamə preambula, 8 paraqraf, 13 bənd və iki yekun müddəadan ibarətdir. Birinci müddədə dövlətlərin məsuliyyəti barədə normaların məcəllələşdirilməsi üzrə Beynəlxalq Hüquq

⁶⁷ Международные акты о правах человека. Сборник документов. Сост. В.А.Карташкин, Е.А.Лукашева. М., Изд.-во НОРМА, 2002, с. 43; 52.

Komissiyasının işinin dəstəklənməsi əks olunmuşdur. Bəyannamənin nəticə hissəsində isə qeyd olunur ki, BMT Baş Məclisi iqtisadi münasibətlər sferasında beynəlxalq əməkdaşlığın təşviqi zamanı üzv-dövlətlərin öz hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək niyyətlərini nəzərə alaraq dövlətlərin öz təbii ehtiyatları üzərində ayrılmaz suveren hüquqlarının müxtəlif aspektlərinin tədqiqinin davam etdirilməsi barədə Baş Katibə müraciət edir⁶⁸.

Bu müddəa dövlətin öz təbii ehtiyatları üzərində suverenliyinin həyata keçirilməsi yolunda atılmış ilk addım oldu. Xarici investisiyaların hüquqi rejiminə münasibətdə Bəyannamənin 2-ci paraqrafında göstərilirdi ki, təbii ehtiyatların çıxarılması, işlənilməsi və onlara sərəncam verilməsi, eləcə də bu məqsədlərlə xarici kapitalın cəlb olunması xalqların və millətlərin müvafiq fəaliyyətə icazə verilməsi, məhdudlaşdırılması və ya qadağan olunması üçün tətbiq oluna bilən və ya arzuolunan hesab etdikləri norma və şərtlərə müvafiq olaraq həyata keçirilməlidir⁶⁹.

Növbəti paraqraflarda (xüsusilə 3-cü və 4-cü) xarici mülkiyyət üzərində nəzarət, əldə olunan gəlirlərin bölüşdürülməsi, milliləşdirmə, ekspropriasiya və xarici mülkiyyətin məcburi müsadirəsinə görə kompensasiya mübahisələrinin həlli ilə bağlı mühüm hüquqi məsələlər müəyyən olunur. Belə ki, Bəyannamənin 3-cü paraqrafına görə dövlət xarici kapitalın cəlb olunmasına icazə verdiyi halda, cəlb olunan kapitalın istifadəsindən əldə olunan gəlirlər qüvvədə olan milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquq normaları əsasında tənzim olunur. Əldə olunan gəlirlər hər bir konkret halda investorla investisiyanı qəbul edən dövlət arasında dövlətin öz təbii ehtiyatları üzərində suveren hüquqlarına xələl gətirilməməsi şərtilə proporsional surətdə bölüşdürülməlidir. 4-cü paraqrafda isə göstərilir ki, milliləşdirmə, ekspropriasiya və rekvizisiya aktları ictimai

⁶⁸ International Economic Law. Basic Documents. N.Y., 1989, p. 405.

⁶⁹ International Economic Law. Basic Documents. N.Y., 1989, p. 404.

fayda və milli təhlükəsizlik, eləcə də dövlətin milli maraqları naminə həyata keçirilə bilər. Belə hallarda xarici mülkiyyətin sahibinə beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq adekvat kompensasiya ödənilməlidir. İstənilən halda kompensasiya məsələsi mübahisənin yaranmasına gətirib çıxardıqda, belə mübahisə milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada həll olunur. Lakin dövlətlərlə digər maraqlı tərəflər arasında razılığa əsasən mübahisəyə baxılması arbitraja və ya beynəlxalq orqanlara da həvalə oluna bilər.

Daha sonra 8-ci paragrafda nəzərdə tutulur ki, suveren dövlətlər arasında bağlanan sazişlər və ya tərəflərindən biri qismində dövlətin çıxış etdiyi sazişlər vicdanla yerinə yetirilməlidir. Bütün dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar BMT Nizamnaməsinin prinsiplərinə və bu Qətnaməyə müvafiq olaraq xalqların və millətlərin öz təbii ehtiyatları üzərində suveren hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyi götürürlər.

Bunlarla yanaşı, Təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz hüquqlar barədə Bəyannamə qeyri-müəyyənlik və ifadələrin ümumiləşdirilməsi nəzərə çarpır. Bu isə, qeyd olunduğu kimi, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında kompromisin axtarılması ilə bağlıdır. Buna görə də müvafiq Qətnaməni milliləşdirmə və milliləşdirmə zamanı itkilərin əvəzinin ödənilməsi üzrə dövlətin məsuliyyəti prinsiplərinin təsbit olunduğu beynəlxalq-hüquqi akt kimi nəzərdən keçirmək olmaz⁷⁰. Buna baxmayaraq Baş Məclisin 1803 (XVII) Qətnaməsi beynəlxalq investisiya münasibətləri sferasında konsensus əldə etmək yolunda qəbul edilmiş ilk beynəlxalq-hüquqi sənəddir⁷¹. Belə ki, müvafiq Qətnamə və Bəyannamə beynəlxalq investisiya hüququnun

⁷⁰ Makarchuk J. Principles of a New International Economic Order. Dordrecht, 1988, p. 229.

⁷¹ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 125.

formalaşmasında mühüm rol oynamış və sonrakı beynəlxalq normaların yaradılması istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xüsusən də milliləşdirməyə görə ədalətli kompensasiya prinsipinin formalaşması və beynəlxalq-hüquqi standartların gözlənilməsi, pacta sunt servanda prinsipinin investorla qəbul edilən dövlət arasında bağlanan kontrakta tətbiq edilməsi, iradə azadlığı prinsipi əsasında mübahisənin həlli ilə bağlı yurisdiksiyanın secilməsi və beynəlxalq vasitələrin mümkünlüyü qeyd edilməlidir⁷².

Beləliklə, XX əsrin üçüncü rübündə beynəlxalq ictimaiyyətin əksər ölkələrində xarici investisiyaların tənzimlənməsi sferasında yaranan problemlərin həlli yolları yarandı və dünya artıq ictimaiyyəti beynəlxalq hüquq baxımından milliləşdirmənin dövlət daxilində iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi və ya cəmiyyətin strukturunun yenidən qurulması zamanı onun qeyri-qanuni hərəkəti kimi qəbul olunmaması fikrini qəbul etdi.

Beynəlxalq investisiya hüququnun inkişafında və xarici investisiyaların təhlükəsizliyinin təmin olunmasında 1965-ci ildə qəbul edilmiş Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında Vaşinqton Konvensiyası yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuş oldu. Məhz bu dövrdə beynəlxalq kommertiya arbitrajlarında bir tərəfdən kapital idxal edən dövlətlərin xarici kapitalı milliləşdirmək hüququ tanınırsa, digər tərəfdən beynəlxalq hüquqa uyğun kompensasiya verilmədən milliləşdirmə hüquqazidd fəaliyyət kimi qəbul edilir. Vaşinqton Konvensiyası ilə təsis edilmiş İnvestisiya mübahisələrinin həlli üzrə Mərkəz mövcud milli xarici kommertiya arbitrajlarından daha effektiv təminat sistemi

⁷² Landau H. Economic and Political Nationalism and Private Foreign Investments. *Journal of International Law and Policy*, 1990, Vol. 2, p. 33.

nəzərdə tutmaqla, problemin beynəlxalq-hüquqi aspekt kəsb etməsini sürətləndirir⁷³.

Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin inkişafı gedişində yeni mərhələ – dövlətlərin iqtisadi davranışlarının rasionallaşması (təkmilləşdirilməsi) mərhələsi başlandı. Xarici investisiyaların roluna dair hüquqi və ideoloji fikir ayrılıqlarının qalmasına bəxmayaraq inkişaf etməkdə olan dövlətlərin bu məsələyə yanaşması daha pragmatik xarakter almağa başladı. Bu dövrdə onlar artıq daha fəal şəkildə xarici kapital qoyuluşlarının təşviqi və qarşılıqlı müdafiəsi barədə ikitərəfli müqavilələr imzalamağa, eləcə də xarici investisiyalar barədə xüsusi qanunlar qəbul etməyə başlayırlar. Belə bir yeni yanaşmaya meyl transmilli korporasiyaların dövlətlərin iqtisadi inkişafında daha əhəmiyyətli rol oynamaları ilə əlaqədar idi. Bu zaman transmilli kompaniyaların üçüncü dünya dövlətlərinin iqtisadi inkişafında rolu da kifayət qədər beynəlxalq-hüquqi müzakirələrə səbəb oldu.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi həlli istiqamətində fəaliyyət Yeni Beynəlxalq İqtisadi Qaydanın təsis edilməsilə daha da genişlənir. 70-ci illərin ortalarında inkişaf etməkdə olan ölkələr BMT-də digər birbaşa xarici investisiyalarla bağlı məsələni də zəruri inkişaf məsələləri siyahısına daxil etməyə təşəbbüs göstərirdilər. Yeni beynəlxalq iqtisadi qayda müəyyən etməyə can atmaqla, onlar dünya ticarət və maliyyə sistemlərinin struktur dəyişikləri ideyasını irəli sürdülər. Yeni konsepsiyaya görə bütün mövcud beynəlxalq-hüquqi normalar beynəlxalq ticarət münasibətlərində mütləq liberalizmin sarsılmaz əsaslarını qoruyan köhnə iqtisadi

⁷³ Брунцева Е.В. Международный коммерческий арбитраж. СПб., Издательский дом Сентябрь, 2001, с. 20.

qaydaya xidmət etmək üçün yaradılmışdır⁷⁴. Bu isə yenidən dünya təsərrüfatı sisteminə daxil olmuş inkişaf etməkdə olan ölkələrin maraqlarını əks etdirmirdi.

Bütün bu tələblər formal olaraq Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın yaradılması üzrə Fəaliyyət Proqramı və müvafiq Bəyannamədə (3201 sayılı Qətnamə, 1974), Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası (3281 sayılı Qətnamə, 1974) və BMT-nin bir sıra digər qətnamələrində təsbit olunmuşdur. Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasının 2-ci paragrafının 2-ci maddəsi xarici investisiyalar üzərində dövlət nəzarətini müəyyən edir və göstərir ki, bu müddəa məhz dövlətin özünün ayrılmaz hüquqlarını həyata keçirməsini nəzərdə tutur. Belə ki, hər bir dövlət:

a) öz qanunvericiliyinə, milli məqsədlərinə və başlıca vəzifələrinə müvafiq olaraq öz milli yurisdiksiyasının qüvvədə olduğu hüdudlarda xarici investisiyaları tənzimləmək və onun üzərində nəzarət həyata keçirmək hüququna malikdir. Heç bir dövlət xarici investisiyalara güzəştli rejim təqdim etməyə məcbur edilə bilməz;

b) öz milli yurisdiksiyasının qüvvədə olduğu hüdudlarda transmilli korporasiyaların fəaliyyətini tənzimləmək və onlara nəzarət etmək, həmçinin belə fəaliyyətin onun qanunları ilə, müəyyən etdiyi norma və qaydalarla ziddiyyət təşkil etməməsini, iqtisadi və siyasi siyasətinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə müəyyən tədbirlər görmək hüququna malikdir. Belə ki, transmilli korporasiyalar qəbul edən dövlətin daxili işlərinə qarşı bilməzlər və hər bir dövlət özünün bütün suveren hüquqları

⁷⁴ Carathanou S. The Role and of the Newly Independent Countries on the Development of the International Law with Emphasis on International Economic Law. Thesaurus Acroaium, Vol. XVI, 1990, p. 629.

nəzərə almaqla, bu hüquqların həyata keçirilməsində digər dövlətlərlə əməkdaşlıq etməlidir⁷⁵.

Müvafiq çoxtərəfli sənədin əsas çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, burada beynəlxalq hüquq normalarına istinad olunmur. Beləliklə, YBİQ-ni təsis edən bu Xartiya dövlətlərin öz təbii ehtiyatları üzərində ayrılmaz suverenliyini bir daha bərqərar edərək xarici investisiyaların idarə edilməsində qəbul edən dövlətin səlahiyyətlərini yalnız müvafiq dövlətdaxili qanunvericiliklə məhdudlaşdırır və beynəlxalq-hüquqi tənzimətməyə istinad etmir.

1974-cü il tarixli Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası ilə Dövlətlərin öz təbii ehtiyatları üzərində ayrılmaz hüquqları haqqında 1962-ci il Bəyannaməsinin müqayisəsi göstərir ki, hər iki sənəd dövlətlərin xarici investisiyaları özlərinin milli iqtisadi maraqlarına uyğun tənzimləmək hüququnu müəyyən edir. Lakin əgər Xartiya dövlətlərin fəaliyyət azadlığını qeyd etməklə, heç bir dövlətin xarici investisiyalara güzəştli rejim təqdim etməyə məcbur edilməməsini nəzərdə tutursa, dövlətlərin fəaliyyət azadlığında bir sıra məhdudyyətləri müəyyən edir. Belə ki, Bəyannaməyə görə əgər dövlət xarici investisiya fəaliyyətinə icazə verirsə, bu halda müvafiq investisiya fəaliyyəti yalnız müvafiq lisenziyanın müddəaları, milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquqla tənzimlənəcək.

BMT-nin YBİQ-nin yaradılması istiqamətində qəbul etdiyi 1974-cü il qətnamələri xarici investorun mülkiyyətinin müsadirə edilməsinin qanunauyğunluğunu əsaslandıran bir sıra yeni müddəalar müəyyən etdi. YBİQ-nin yaradılması haqqında Bəyannamə ilə (4-cü paragrafın (e) bəndi) dövlətin öz təbii ehtiyatları və bütün iqtisadi fəaliyyəti üzərində tam suverenliyi nəzərdə tutur. Bu ehtiyatların saxlanması məqsədilə hər bir dövlət öz təbii ehtiyatları və gəlirləri üzərində lazım bildiyi istənilən

⁷⁵ Действующее международное право. В 3-х т. Т. 3. Сост. Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М., 1997, с. 137.

vasitələrlə, o cümlədən milliləşdirmə və xarici mülkiyyəti öz vətəndaşlarına ötürməklə müvafiq nəzarət həyata keçirmək hüququna malikdir. Heç bir dövlət onun öz ayrılmaz hüquqlarından imtina etməsi məqsədilə iqtisadi, siyasi və ya digər məcburiyyət formalarına məruz qala bilməz⁷⁶.

Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası iqtisadi münasibətlər sferasında dövlətlərin suverenliyini geniş formada təsbit edir: Xartiyanın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə görə, hər bir dövlət sahiblik, istifadə və sərəncam hüququ da daxil olmaqla, özünün bütün sərvətləri, təbii ehtiyatları və iqtisadi fəaliyyəti üzərində tam və daimi suverenliyə malikdir və onu sərbəst həyata keçirməlidir.

Xartiyanın ekspropriasiya, milliləşdirmə və xarici mülkiyyətin ötürülməsi zamanı dövlətlərin kompensasiya ödəmək öhdəliyini nəzərdə tutan 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi daha prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, hər bir dövlət xarici mülkiyyəti milliləşdirə, ekspropriasiya edə və ya başqasına ötürə bilər. Bu hallarda belə fəaliyyət həyata keçirən dövlət özünün müəyyən etdiyi qaydalara, qanunlarına, eləcə də bütün öhdəliklərinə uyğun olaraq müvafiq kompensasiya ödəməlidir. İstənilən halda kompensasiya məsələsi mübahisələrə səbəb olur və bu halda əgər bütün maraqlı dövlətlər könüllülük və qarşılıqlı razılıq əsasında digər dinc tənzimləmə vasitəsinin seçilməsi barədə razılığa gəlməzlərsə, mübahisəyə milliləşdirmə aktı həyata keçirən dövlətin daxili qanunvericiliyinə əsasən milli məhkəmələr tərəfindən baxılacaqdır.

Beləliklə, Xartiya xarici mülkiyyətin müsadirəsinə görə «sürətli, tam və effektiv» kompensasiyanın ödənilməsinə tələb etmir, yalnız qeyd olunur ki, dövlət bunu lazım bildikdə özünün müəyyən etdiyi qaydaları, qanunlarını və öhdəliklərini nəzərə almaqla həyata keçirə bilər. Göründüyü kimi, Xartiya kompensasiyanın dövlətin

⁷⁶ International Economic Law. Basic Documents. N.Y., 1989, p. 404.

qüvvədə olan hüquq normalarına və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun ödənilməsinə nəzərdə tutan 1803 sayılı Qətnamədən kənarlaşır. Yəni, Xartiyanın müvafiq müddəaları milliləşdirmənin kompensasiya ilə müşayiət olunub-olunmaması məsələsinin həllini dövlətlərin özlərinə həvalə edir.

Müvafiq münasibətlərin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini nəzərdə tutan 1803 sayılı Qətnamənin və YBİQ-nin yaradılması haqqında Xartiyanın müddəaları mübahisələrin tənzimlənməsində də özünü biruzə verir. Belə ki, müsadirə olunmuş xarici mülkiyyətə görə ödəniləcək kompensasiyanın şərtləri ilə bağlı mübahisələrin forma və metodları da prinsiplial əhəmiyyətə malikdir. Qətnamənin 4-cü paragrafında beynəlxalq-hüquqi metodların tətbiqi nəzərdə tutulur. Buna isə yalnız milli vasitələrin tükəndiyi halda yol verilə bilər və yalnız bundan sonra dövlətlər mübahisəyə baxılmanı beynəlxalq arbitraja və ya digər beynəlxalq orqanlara ötürə bilərlər. Qətnamədən fərqli olaraq Xartiya beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə vasitələri barədə susmaqla yalnız «digər dinc vasitələri» nəzərdə tutur (2-ci maddənin 2 (c) bəndi). Görünür, Xartiyanı işləyib hazırlayanlar bilərəkdən mübahisələrin həllinin beynəlxalq mexanizmlərini qeyd etməmişlər. Təhlil olunan sənədlər kontekstində belə mövqə kifayət qədər məntiqli idi; milliləşdirmə, ekspropriasiya xarici mülkiyyətin ötürülməsi və buna müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi məsələləri dövlətin müstəsna milli səlahiyyətlərinə aid olduğundan bütün mübahisələrə dövlətin müvafiq orqanları tərəfindən baxılmalıdır.

Maraqlıdır ki, müasir beynəlxalq müqavilələr hüququ üçün xarakterik olan «müqavilələrin bölünməsi» konsepsiyası da qəbul edən dövlətin milli hüququnun beynəlxalq hüquqla yanaşı, eyni zamanda investorun mənsub olduğu dövlətin hüququnun, eləcə də müvafiq investisiya sazişləri üçün xarakterik olan neytral hüququn

(bax: «Əsrin müqaviləsi», m. 23), həmçinin beynəlxalq kommertiya dövrüyəsində tətbiq edilən transmilli hüququn tətbiqini nəzərdə tutur⁷⁷. Təsadüfi deyildir ki, investisiya sazişlərinin beynəlmilləşməsi prosesi XX əsrin 80-90-cı illərinə təsadüf edir. Bu mənada Beynəlxalq Hüquq İnstitutunun «iradə azadlığı» prinsipi ilə bağlı qətnamələrinin əhəmiyyəti qeyd edilməlidir⁷⁸.

YBİO-nin yaradılması işləri gedisində transmilli korporasiyalara da mühüm yer verilirdi. Birbaşa xarici investisiyaların buraxılması üzərində nəzarət mexanizmi də işlənilib hazırlanmışdı. Regional səviyyədə bu növ qayda və prosedurlara misal olaraq birbaşa xarici investisiyalar üzərində sət nəzarət müəyyən edən And Paktının 1971-ci il 24 Nö-li qərarını göstərmək olar. Eyni zamanda BMT-nin müxtəlif müəssisələrində də transmilli korporasiyalara münasibətdə tövsiyədedici (soft law) xarakter daşıyacaq sənədin qəbulu üzrə müzakirələr aparılırdı⁷⁹. Belə sənədlərdən biri Transmilli korporasiyaların Davranış Məcəlləsi oldu. Lakin danışıqlar nəticəsində əksər müddəaların razılaşıdırılmasına baxmayaraq bu Məcəllə də qəbul olunmadı⁸⁰. Transmilli korporasiyaların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə əsas tədbirlərdən biri BƏT tərəfindən 1977-ci ildə Transmilli korporasiyalar və sosial siyasətə dair prinsiplər haqqında Bəyannamənin, eləcə də Ticarət və İnkişaf üzrə BMT Konfransının (UNCTAD) və BMT Baş Məclisinin 1980-ci ildə bəyəndiyi Təsərrüfat fəaliyyətinin

⁷⁷ Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права. Диссертация кан. юрид. наук. Баку, 2003, с. 51.

⁷⁸ Мосс Д.К. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. М., Норск-Гидро, 1996, с. 46.

⁷⁹ Horn N. Legal Problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises. L., 1980; Metaxas S. Enterprises transnationales et codes de conduite. P., 1988.

⁸⁰ The United Nations Code of Conduct an Transnational Corporations. UN Center an Transnational Corporations, 1986.

müəyyən növləri üzərində nəzarətə dair çoxtərəfli razılaşıdırılmış ədalətli qayda və prinsiplər Toplusunun qəbul edilməsi oldu.

Bütün bunlara baxmayaraq investisiyaların müdafiəsi üzrə etibarlı sistemin yaradılması hələ də mümkün olmamışdır. Xarici mülkiyyətin müdafiəsinə dair 1967-ci il Konvensiyası da bir sıra müddələrinin investisiyaların müdafiəsinə dair ikitərəfli sazişlərdə təsbit olunmasına baxmayaraq imzalanmaq üçün açıq elan olunmadı⁸¹. Praktiki olaraq qərb dövlətləri inkişaf etməkdə olan dövlətlər tərəfindən öz investisiyaları üçün əlverişli rejimin təqdim olunmasına yalnız ikitərəfli əsasda nail ola bildilər.

XX əsrin 50-60-cı illərinin sonlarında beynəlxalq hüququn ümumqəbul olunmuş prinsipi kimi yalnız kapital ixrac edən dövlətin öz investorlarına diplomatik müdafiə təqdim etmək hüququ, eləcə də xarici investorların mülkiyyətinə və mülkiyyət hüquqlarına diplomatik müdafiənin tətbiqi çıxış edirdi. Bu prinsip 1952-ci il tarixli Ölkə xaricində xarici investisiyalar haqında Konvensiya layihəsində və 1967-ci ildə İƏİT tərəfindən işlənib hazırlanmış Xarici mülkiyyətin müdafiəsi haqqında Konvensiyada əks olunmuşdu⁸².

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin transmilli korporasiyalar və birbaşa xarici investisiyalar üzərində sərt nəzarətin müəyyən olunması istiqamətində cəhdlərinə baxmayaraq inkişaf etmiş ölkələr öz investisiyalarının daha etibarlı müdafiəsi və xarici ölkələrdə onların hüquqi rejiminin liberallaşdırılması yollarının axtarılması üzrə fəaliyyətlərini davam etdirirdilər. Lakin qeyd etmək lazımdır

⁸¹ The 1967 Draft Convention on the Protection of Foreign Property. International Legal Materials, Vol. 7, 1968, p. 117.

⁸² Petersman T.U. Sovereignty, International Law and United Nations Code of Conduct on Transnational Corporation. Foreign Investment in the Present and a New International Economic Order. Fribourg University Press, 1987, p. 310-332.

ki, bu cəhdlər beynəlxalq səviyyədə o qədər də uğur qazanmırdı. Buna baxmayaraq regional və ikitərəfli əsasda kifayət qədər irəliləyiş əldə olunmuşdu.

XX əsrin 70-ci illəri isə artıq çoxmillətli kompaniyaların qəti tənqidi, həmçinin beynəlxalq hüquq çərçivəsində, xüsusilə də BMT-nin mühüm qətnamələri vasitəsilə investisiyaların müdafiəsinə dair ənənəvi qərb konsepsiyaları dövrü oldu. Daha kəskin tənqidlər transmilli korporasiyalara istiqamətlənmişdi, bununla belə xarici investisiyaların çoxtərəfli əsasda tənzimlənməsində dövlətlərin hansı forma və metodlardan istifadə etməsi məsələsi müzakirələrdən kənar qalırdı. Əsas diqqət transmilli korporasiyaların vəzifələrinə və onların fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin qanuniliyinə yönəlmişdi. Belə yanaşmada əsas məqam Transmilli korporasiyaların davranışına dair qlobal BMT məcəlləsinin hazırlanması cəhdləri oldu, lakin bu məcəllədən də beynəlxalq ictimaiyyət 1992-ci ildə imtina etdi. Bu dövrdə gedən gərgin müzakirələrdə əsas məsələ dövlət suverenliyi oldu. Daha çox «dövlətin öz təbii ehtiyatları və iqtisadi fəaliyyəti üzərində daimi suverenliyi» məsələsinə diqqət yetirilirdi. Bu barədə BMT-nin mühüm qətnamələrində (3201,3202, 3281 sayılı qətnamələr) qeyd olunur:

- milli hüququn müstəsna tətbiqi;
- dövlətin xarici mülkiyyəti məcburi müsadirə etmək, həmçinin sazişlərdən imtina etmək hüququ. Bu zaman kompensasiyanın ödənilməsi məsələsi də müstəsna olaraq milli qanunvericiliklə müəyyən olunmalıdır;
- investisiya mübahisələrinin həlli mexanizmi qismində beynəlxalq arbitrajdan milli məhkəmələrin müstəsna yurisdiksiyası xeyrinə imtina (Kalvo doktrinası), xarici investorlar üçün beynəlxalq hüquqla təmin olunmuş imtiyazlardan və təminatlardan imtina;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrə bir çox sahələrdə (texnologiya, maliyyə, ticarət və s.) preferensial rejimin təqdim olunması tələbi.

Beləliklə, transmilli korporasiyalar barədə 70-ci illərdə aparılan müzakirələr beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə ilə qərbin ixracatçı-dövlətlərinin özlərinin xarici kompaniyalarının müdafiəsi maraqları arasında münaqişələrə səbəb olurdu. Bu baxımdan təbii ehtiyatları üzərində müstəsna suverenlik əsasında üstünlük təşkil edən milli tənzimləmə qəbul edən dövlət üçün əlverişli idi. Eyni zamanda xarici investisiyaların beynəlxalq hüququn ənənəvi normalarına müvafiq surətdə tənzimlənməsi investisiya ixrac edən dövlətlərin maraqlarına cavab verirdi.

Qeyd etdiyimiz dövrdə birbaşa investisiyalarla bağlı çoxtərəfli beynəlxalq sazişin bağlanması mümkün olmadığı üçün inkişaf etməkdə olan ölkələr problemin daha məqbul variantı kimi ikitərəfli beynəlxalq sazişlərin bağlanılmasına, həmçinin müvafiq sahədə dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının qəbuluna üstünlük verməyə başlayırlar. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində bu mərhələ XX əsrin 80-ci illərinin sonuna qədər davam edir. Xüsusilə də 90-cı illərin əvvəllərində dünya iqtisadi sistemində köklü dəyişikliklərin baş verməsi, o cümlədən Sovet dövlətinin süqutu beynəlxalq investisiya fəaliyyətində daha geniş canlanma yaradır və yenidən çoxtərəfli tənzimləmə zərurəti yaranır. Bu zaman bir tərəfdən xarici investisiyaların daha ciddi qorunması və mühafizəsi istiqamətində qeyri-kommersiya risklərindən beynəlxalq sığorta mexanizmi formalaşdırılırsa (İnvestisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis olunması haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyası qəbul edilir), digər tərəfdən birbaşa investisiyaların rejimi ilə bağlı yeni

çoxtərəfli universal sazişin bağlanması zərurəti gündəmə gətirilirdi⁸³.

Bu baxımdan xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində GATT sistemi xüsusilə mühüm rol oynamışdır. Məlum olduğu kimi, uzun sürən çoxtərəfli danışıqlar nəticəsində 30 oktyabr 1947-ci ildə Tariflər və ticarət üzrə Baş Saziş (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT) imzalanmışdır. Saziş xarici investisiyaların beynəlxalq və milli-hüquqi tənzimlənməsində çox mühüm rol oynamışdır. Sazişin qəbul edilməsi həmçinin çoxtərəfli əsasda beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsində mühüm addım oldu. GATT ilk növbədə ticarət, xüsusilə də investisiya prosesində mühüm rol oynamaqla, iştirakçı-dövlətlərin ticarət-iqtisadi (investisiya) əməkdaşlığının prinsiplərini və əsaslarını, onların fərdi statusunun əsaslarını müəyyən etdi. İndiyə qədər heç bir presedentə malik olmayan bu sənəd bütün dünyada vahid universal ticarət-iqtisadi hüquq qaydasını müəyyənləşdirdi. Yaxın dövrlərə qədər GATT beynəlxalq ticarət və investisiya münasibətlərinin bütün aspektlərini kompleks şəkildə təsbit edən yeganə beynəlxalq saziş olmuşdur. GATT-ın bu müddəaları iştirakçı-dövlətlərin hökumətlərinin transmilli korporasiyalar üzərində nəzarət həyata keçirməsini və onların fəaliyyətini tənzimləməsini tələb etmirdi. Dövlətlər yalnız xarici iqtisadi fəaliyyətdə tarif və qeyri-tarif tənzimləmə metodlarını tətbiq etmək hüququna malik idilər.

GATT 1947-nin əsas çatışmayan cəhəti ticarət-investisiya münasibətləri sferasında ümumi tənzimləmənin olmaması, həmçinin müstəqil tənzimləmə sferası kimi investisiya münasibətlərinin fərqləndirilməməsi və xarici investisiyaların hüquqi statusunun dəqiq müəyyən

⁸³ Лабин Д.К. Некоторые проблемы международно-правового регулирования инвестиций. Государство и право, 1998, № 10, с. 97.

olunmaması idi⁸⁴. Buna görə də GATT-ın fəaliyyət mexanizminin yenidən təşkili və təkmilləşdirilməsi zərurəti yarandı. Bu istiqamətdə ciddi tədbirlər GATT-ın 1986-cı il Uruqvay raundunda görüldü. Bu zaman institusional strukturunun genişləndirilməsi, ticarət və investisiya tədbirlərinin fərqləndirilməsi məqsədilə GATT-ın inkişafı üzrə ciddi danışıqlar aparıldı⁸⁵. Məhz bu zaman iştirakçı-dövlətlər GATT normalarının birbaşa olaraq investisiya tədbirlərinə aid edilməsi barədə razılığa gəldilər.

1993-cü ildə Uruqvay raundu gedişində iştirakçı-dövlətlərin nazirlərinin 20 sentyabr 1986-cı ildə işləyib hazırladıqları iştirakçı-dövlətlərin üzərinə ticarət xarakterli investisiya tədbirlərinə dair konkret normaların hazırlanması üzrə danışıqlar aparmaq və GATT-ın müddəalarını ticarət xarakterli investisiyalara şamil etmək öhdəliyi qoyan Bəyannamə qəbul edildi. Bəyannamənin əsas məqsədi danışıqlarda iştirak edən dövlətlər tərəfindən investisiya fəaliyyətinin liberallaşdırılması üzrə beynəlxalq hüquq normalarının işlənilib hazırlanması idi; bu norma və müddəalar GATT 1947-nin ticarətin azadlığı, beynəlxalq ticarətdə ayrışdırılıya yol verməmək və s. prinsiplərinə əsaslanmalı idi⁸⁶. Eyni zamanda müvafiq beynəlxalq sazişin qəbul edilməsi üçün iştirakçı-dövlətlər onların maraqlarına

⁸⁴ Волова Л.И. Реализация государствами международной правоспособности в международных инвестиционных отношениях посредством многостороннего международно-правового регулирования. Российский ежегодник международного права. СПб., 2001, с. 161.

⁸⁵ The Multilateral Agreement on Investment Report by the MAT Negotiating Group. P., 1997, p. 157-158.

⁸⁶ The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts. Geneva (1994). The GATT Uruguay Round. Vol. III, December, 1993, p. 156-157.

uyğun olaraq həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlərin siyahısını hazırlamalı idilər⁸⁷.

Lakin dövlətlərin müxtəlif sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi konsensusun əldə edilməsinə mane olurdu. Xüsusən də, bir tərəfdən inkişaf etmiş dövlətlərin öz aralarında (məsələn, Kanada ilə ABŞ) ziddiyyətli məsələlərin həll edilə bilməməsi istənilən sazişin bağlanılmasını qeyri-mümkün edirdisə. digər tərəfdən inkişaf etməkdə olan ölkələrlə inkişaf etmiş ölkələr arasındakı (Şimal-Cənub) ziddiyyətlərinin qalması investisiya fəaliyyəti rejiminin liberallaşdırılmasını nəzərdə tutan beynəlxalq sazişin qəbul edilməsini qeyri-mümkün edirdi.

Uruqvay raundu gedişində beynəlxalq ticarət azadlığında heç bir məhdudiyətlərə və ya maneələrə yol verilməməsi məqsədilə GATT normalarının fəaliyyəti yeni münasibətlərə, xüsusilə də investisiya xarakterli münasibətlərə şamil olundu. GATT-ÜTT keçidinin aralıq mərhələsi ilə çoxtərəfli ticarət danışıqlarının keçirilməsi müəyyən olundu. Lakin Uruqvay raundu göstərdi ki, GATT-ın şamil edilməli olduğu münasibətlər məsələsində iştirakçılar arasında tam razılıq əldə olunmadı. Bu, xüsusi investisiya tədbirlərinin dəqiq müəyyən olunması, həmçinin belə investisiya tədbirlərinin qanunauyğun olub-olmaması məhdudiyətlərin icazə verilə biləcək hədlərinin müəyyən olunması probleminin çətinliyi baxımından izah olunur. Qarşılıqlı razılaşmaya əsaslanan qərarların işlənilib hazırlanması məqsədilə müzakirələrin iştirakçı-dövlətlərinə beynəlxalq investisiyalara mühüm təsir göstərə biləcək tədbirlərin geniş siyahısı təqdim edildi. Lakin bu siyahı bir sıra dövlətlər tərəfindən birmənalı qarşılanmadığından qəbul olunmadı.

İştirakçı-dövlətlərin 1986-1993-cü illərdə keçirilən Uruqvay raundunda GATT çərçivəsində GATT 1947-də

⁸⁷ Multilateral Agreement on Investment: A Bill of Rights For International Investors. The Preamble Center For Public Policy, June, 1997, p. 95.

nəzərdə tutulmayan yeni tənzimləmə sferaları müəyyən olundu, eləcə də əməkdaşlığın bütün formalarının tənzimlənməsində köklü dəyişikliklərin edilməsi razılaşıdırıldı.

GATT 1947-nin tənzimlənməsi üzrə keçirilən növbəti çoxtərəfli raund 1994-cü ildə Mərakeşdə keçirildi. Burada GATT 1947 müasir investisiya münasibətlərinin tələblərinə daha adekvat şəkildə cavab verən daha da inkişaf etdirilmiş GATT 1994 kimi fəaliyyət göstərməyə başladı. Raundun gedişində yalnız GATT-in tənzimlənməsini deyil, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılmasını da nəzərdə tutan Mərakeş sazişləri paketi qəbul olundu. ÜTT-yə daxil olarkən dövlətlər bu sazişləri mütləq imzalamalıdır. GATT 1994 ÜTT-nin yaradılması haqqında 15 aprel 1994-cü il Sazişinin tərkib hissəsi olmaqla, ticarət, o cümlədən investisiya münasibətlərinin mühüm aspektlərini tənzim edir. Xüsusən GATT 1994 və milli-hüquqi rejim beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın əsası kimi nəzərdə tutulur.

Yenilənmiş GATT 1994-ün fəaliyyət sferası yalnız sənaye malları ilə ticarəti deyil, xidmətlərlə ticarəti (Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş Saziş – GATS), əqli mülkiyyətin müdafiəsinin ticarət aspektlərini (Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri haqqında Saziş – TRİPS), investisiya tədbirlərinin ticarət aspektlərini (İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş – TRİMS) və s. sferaları əhatə edir⁸⁸.

Maraqlıdır ki, TRİMS-in işlənib hazırlanmasının əsas təşəbbüskarı ABŞ olmuşdur. Məhz ABŞ Mərakeş raundunun gündəliyinə birbaşa investisiyaların hüquqi problemləri məsələsini daxil edərək, belə investisiyalar sferasına daha əlverişli və milli-hüquqi rejimləri tətbiq edəcək sazişin işlənib hazırlanmasına çalışırdı. İnkişaf

⁸⁸ Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment. United Nation Library on Transnational Corporations, vol. 20. New York, 1994.

etməkdə olan ölkələr isə bu təşəbbüsə qarşı çıxırdı və öz mövqelərini müvafiq məsələnin GATT-ın səlahiyyətlərinə aid olmaması ilə izah edirdilər. Bir sıra nümayəndə heyətləri də bunu Saziş çərçivəsində kənaraçıxma hesab edərək, investisiya məsələlərinin GATT-ın səlahiyyətlərinə daxil edilməsinin məqsədəuyğunluğuna şübhə ilə ynaşırdılar. Öz növbəsində ABŞ və Yaponiya isə xarici investorların beynəlxalq investisiya hüququnun yaradılması ideyası ilə çıxış edirdilər. Sonda müzakirələr investisiya tədbirlərinin ticarət aspektlərinin tənzimlənməsi barədə razılığın əldə olunması ilə nəticələndi, digər məsələləri isə GATT Şurası baxılmaq üçün Münsiflər Qrupuna təqdim etdi.

Investisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş (TRİMS) kifayət qədər fikir ayrılıqlarının olmasına baxmayaraq qəbul edildi və Uruqvay raundunun razılaşmalar paketinə daxil edildi. Saziş xarici investisiyalara mənfi təsir göstərən və daha əlverişli rejimə, milli rejimə və GATT-ın çoxsaylı məhdudiyyətlərin qadağan olunması prinsipinə zidd olan tədbirlər kimi qiymətləndirilə biləcək ticarət siyasətinin məhdud tədbirlər dairəsindən istifadə etməyi iştirakçı-dövlətlərə qadağan edir.

TRİMS Sazişi bilavasitə olaraq birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunması və fəaliyyəti şərtlərinə də toxunur. Sazişin preambulasında göstərilir ki, bu Saziş rəqabət azadlığını təmin etməklə, bütün ticarət ortaqlarının iqtisadi yüksəlişini sürətləndirmək məqsədilə xarici investisiyaların təmin edilməsinə zəmin yaradır. Onun məqsədi investisiyaları qəbul edən dövlətin ərazisində xarici investorun maraqlarının müdafiəsidir⁸⁹. Bu Sazişin qəbul edilməsi, şübhəsiz ki, birbaşa investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində və dövlətdaxili qanunvericiliyin formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. TRİMS

⁸⁹ Ершов Ю.А. Соглашение ВТО по связанным с торговлей инвестиционным мерам и российское законодательство об иностранных инвестициях. Внешнеэкономический бюллетень, 2000, № 10, с. 39.

Sazişi ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsində dövlət tərəfindən qadağan olunan tədbirlərin siyahısı müəyyən olunur:

- xarici kapitalla malik müəssisənin milli qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada özünün milli istehsalatı üçün yerli malların müəyyən miqdarından istifadə etməsi tələbi (daxili miqdar məhdudiyəti);

- xarici kapitalla malik müəssisənin yerli istehsalata münasibətdə müəyyən olunmuş nisbətdə idxal mallarını alması tələbi;

- istehsalatın qəti müəyyən olunmuş hissəsinin məcburi ixracı tələbi.

Sazişə görə yuxarıda göstərilən bütün tədbirlər bu Sazişin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 2 il müddətində həyata keçirilməlidir; inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu müddət 5 il müəyyən olunurdu.

Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, «ticarət xarakterli investisiya tədbirləri» termini kifayət qədər qeyri-müəyyənliyə malikdir və investisiya tədbirlərinin kateqoriyaları arasında fərqləri əks etdirmir⁹⁰. TRİMS-ə görə xarici investor qəbul edən dövlətin ərazisində istahsal etdiyi malın və ya xidmətlərin son ümumi məhsulunun müəyyən olunmuş minimal faizi həddinin bazar satışını həyata keçirməli, yaxud müvafiq dövlətdə istahsalatın müəyyən sahəsini inkişaf etdirməlidir.

Yerli xarakterli tələblərlə yanaşı, TRİMS ixrac tələblərini də nəzərdə tutur və buna münasibətdə aşağıdakıları qeyd edir:

1. məhsulun miqdarı istehsal olunan məhsulun minimal miqdarından az olmamalıdır;

2. son məhsulun miqdarı dəqiq müəyyən olunmalıdır;

⁹⁰ Keneth V. Remark to: Toward and Effective International Investment Regime. 91 Proceeing of the American Society of International Law, 1998, p. 480-485.

3. məhsulun müəyyən miqdarı xarici investordan idxal tədarükünü kompensasiya etməlidir;

4. məhsulun ixracı investordan bütün maliyyə xərclərinin ödənilə biləcəyi ölçüdə həyata keçirilməlidir.

Bu tələblər ticarət xarakterli tədbirlərə aid edilir. Qeyri-ticarət xarakterli tədbirlər kimi isə TRİMS bunları nəzərdə tutur: texnologiya mübadiləsi tələbi; müvafiq dövətdə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə təsərrüfat subyektlərinin buraxılmasının müəyyən olunmuş minimumlarını nəzərdə tutan öhdəliklər; investisiya kapitalının qoyulduğu ölkədə iş yerlərinin yaradılması normalarına dair tələblər; yerli maliyyə ehtiyatlarının cəlb olunması qaydaları. TRİMS iştirakçı-dövlətlərin GATT-ın 3-cü (milli rejim) və 9-cu (kəmiyyət məhdudiyətlərinin müəyyən olunmasının qadağan edilməsi) maddələrinin pozulmasına səbəb olan bütün investisiya tədbirləri barədə məlumat vermək öhdəliyini nəzərdə tutur. Bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət müvafiq Saziş əsasında yaradılan TRİMS üzrə Xüsusi Komitə tərəfindən həyata keçirilir. Bununla da TRİMS Sazişi ayrışeçkiliyi qadağan etməklə xarici investordan yerli investordanla bərabərəşdirir və hər hansı bir kvotanın tətbiqini qadağan edir⁹¹.

Beləliklə, TRİMS Sazişi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən işlənilib hazırlanmış ticarət xarakterli investisiya münasibətlərini əhatə edən ilk tamhəcmli model oldu. Həmçinin Sazişin iştirakçı-dövlətləri beynəlxalq investisiyaların tənzimlənməsi məqsədilə GATT-ın beynəlxalq ticarətdə liberal rejimin yaradılmasına istiqamətlənən müddəalarının genişləndirilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirdilər. Bu tədbirlərin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, malların, xidmətlərin və kapitalın axını dövlət sərhədlərindən manəsiz olaraq keçməli və

⁹¹ Leebron D.W. An Overview of the Uruguay Round Results. 34 Columbia Journal of Transnational Law 1, 1996, p. 33.

ümumdünya ehtiyatlarının effektiv müəyyən olunmasına şərait yaratmalıdır. GATT-ın bu konsepsiyası hökumətlərin xüsusi kompaniyaların işlərinə qarışmasını qadağan edir.

TRİMS-in qanunauyğunluğu barədə müzakirələr onun qüvvəyə minməsindən sonra davam edir. qərb dövlətləri onun normalarını investisiya axınlarının qarşısında sədd yaratdığını və onun bütövlükdə bazar tənzimləmə metodlarına uyğun gəlmədiyini qeyd edirlər. Onların fikrincə GATT 1947 ilə TRİMS arasında müəyyən ziddiyyət vardır ki, bu da TRİMS-in kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılmasının müasir konsepsiyasına cavab verməməsi ilə bağlıdır. Tamamilə əks mövqedə duran inkişaf etməkdə olan ölkələr isə müəyyən investisiya tədbirlərinin onların milli iqtisadi müstəqilliyə nail olması üçün zəruri olduğunu israr edirlər. Onlar TRİMS-in yerinə daha təkmil hüquqi tənzimləmə sisteminin işlənilməsinə qədər bu Sazişdən istifadə etməyə ümid edərək inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha əlverişli investisiya rejiminin bərqərar olması fikrini müdafiə edirlər. Üçüncü dünya dövlətləri ona istinad edirlər ki, GATT yalnız dövlətlərarası münasibətləri tənzim edir və əgər TRİMS-in hüquqi qüvvəsi transmilli korporasiyalara şamil edilməsə, beynəlxalq xüsusi hüquqi investisiya münasibətlərinin kifayət qədər geniş kompleksi hüquqi tənzimləmədən kənar qalacaqdır⁹². İnkişaf etməkdə olan ölkələrin fikrincə, Sazişin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu Saziş beynəlxalq-hüquqi akt olmaqla və xarici investisiyaları

⁹² Волова Л.И. Реализация государствами международной правоспособности в международных инвестиционных отношениях посредством многостороннего международно-правового регулирования. Российский ежегодник международного права. СПб., 2001, с. 166-167.

bilavasitə tənzim etməklə, iqtisadi təhlükəsizlik tədbirlərini nəzərdə tutur⁹³.

Bununla yanaşı, investisiya tədbirləri barədə Sazişin əhəmiyyətini həddindən artıq şişirtmək də lazım deyil; belə ki, TRİMS-in praktikada tətbiqi xarici investisiyaları tənzim edən prinsiplərə münasibətdə yaranan mənfi nəticələrin baş verməməsinə heç də təminat vermir⁹⁴. Bu baxımdan ticarət və investisiya rejimlərinin progressiv liberallaşdırılmasına istiqamətlənən əvvəllər qəbul olunmuş çoxtərəfli sənədlərə istinad etmək olar. Məsələn, Uruqvay raundunun Yekun Aktı bir sıra çatışmazlıqlarla qəbul olundu və buna görə də müasir liberallaşmanın xüsusiyyətlərinə cavab vermədi. Bu sənəd müəyyən mənada milli məhdudiyyətlərin reallığı ilə qlobal liberallaşmanın məqsədləri arasında kompromis rolunu oynadı⁹⁵. Həmçinin TRİMS Sazişi də beynəlxalq investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində universal tənzim etmə metodu baxımından üstünlüyə malik olsa da, onun bir sıra müddəaları özünün ümumiliyi, problemin tam həll edilməməsi baxımından çatışmamazlıqlara da malikdir. Xüsusən investisiyaların təsis olunma fazası, investisiya anlayışı, rejimlərin məcmusu və s. məsələlər öz həllini tapmadığından problemin daha ciddi qaydada beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinə zərurət yaranır.

⁹³ Лабин Д.К. Некоторые проблемы международно-правового регулирования инвестиций. Государство и право, 1998, № 10, с. 99-100.

⁹⁴ Волова Л.И. Реализация государствами международной правоспособности в международных инвестиционных отношениях посредством многостороннего международно-правового регулирования. Российский ежегодник международного права. СПб., 2001, с. 167.

⁹⁵ Мачлински П. Договор к Энергетический Хартий: к новому международному порядку в торговле и инвестициях или повторение истории? ДЭХ: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 184-185.

Xarici investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində 1991-ci ildə Avropa Enerji Xartiyasının, bir qədər sonra isə 1994-cü ildə isə Enerji Xartiyasına Müqavilənin qəbul edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, 1990-cı ildə Niderlandın baş naziri Rudd Lyubbers energetika sferasında əməkdaşlıq gedişində bütün Avropa dövlətlərin tərəfindən tətbiq oluna biləcək prinsip, norma və qaydaları nəzərdə tutan xartiyanın işlənilib hazırlanması təkliflə müraciət etdi. Bu təşəbbüsün kulminasiya nöqtəsi 1991-ci ildə Avropa Enerji Xartiyasının – energetika sferasında beynəlxalq əməkdaşlıq üzrə niyyətlərə dair siyasi bəyannamənin qəbul edilməsi oldu. 1994-cü il dekabrın 17-də isə artıq hüquqi cəhətdən əsaslandırılmış qüvvəyə malik və enerji sektorunda münasibətlər üçün fundamental olan digər beynəlxalq hüquqi sənəd – Enerji Xartiyasına Müqavilə (EXM) imzalandı⁹⁶.

Avropa Enerji Xartiyası regional sənəd olmasına baxmayaraq getdikcə qlobal xarakter alır və Avropa hüdudlarından kənara çıxmağa başlayır. Bu prosesdə RF, Yaponiya, Avstraliya və Orta Asiya ölkələri fəal iştirak edirlər. Bununla yanaşı, Çin və Şimali Afrikanın bir sıra digər dövlətləri EXM-ə böyük maraq nümayiş etdirirlər. Xartiyanın tammiqyaslı qlobal ölçülərə malik olmamasına baxmayaraq ABŞ və Kanada da Enerji Xartiyasını imzalamış, lakin EXM-ə qoşulmayaraq onun yaradılması prosesində müşahidəçi qismində qalmışlar. Bununla belə, gələcəkdə bu dövlətlərin də EXM-in tamhüquqlu üzvləri olacağı gözlənilir. Belə ki, mütəxəssislərin fikrincə, ABŞ ərazisində müvafiq məsələyə dair keçirilən məsləhətləşmələr müəyyən strateji maraqlara əsaslanmaqla, iqtisadi təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə böyük təsir göstərə bilər⁹⁷.

⁹⁶ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 140.

⁹⁷ Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. Ред. русс. изд. А.А.Конопляник. М., 2002, 27-35.

EXM iki fərqli iqtisadi sistemin investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi standartlarını müəyyən etmək üçün qəbul edilmişdir. EXM keçmiş sosialist ölkələrinin, inzibati-dövlət idarəetmə sisteminin liberal iqtisadi sistemə əsaslanan Qərbi Avropa ölkələrinin investisiya qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılmasını o cümlədən, enerji sektorunda investisiyaların idarə edilməsində aşkarlıq səffaflıq, ayrışeçkiliyə yol verməmək kimi prinsipləri təsbit edir. EXM sahəvi məcələləşdirmə aktı olmaqla bərabər⁹⁸, keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi, həmçinin hüquqi stabillik və ÜTT-yə üzvlüyü sürətləndirən hüquqi meyar kimi qəbul edilməlidir.

EXM-in əsas mətni preambula və 3 qrupa bölünən 8 hissədən ibarətdir⁹⁹. Preambula və 1-ci hissənin daxil olduğu birinci qrup EXM-in əsas məzmununu, məqsədlərini və əhatə etdiyi sferaları müəyyən edir. Digər iki qrup isə əsas hüquqi və inzibati müddəaları nəzərdə tutur. Müqavilənin preambulası müqavilə praktikasında ümumqəbul olunmuş beynəlxalq standartlara cavab verir və EXM-in tarixini, əsas motivlərini və ümumi vəzifələrini əks etdirir.

EXM digər beynəlxalq sazişlərdən fərqli olaraq hüquqi tənzimləmə baxımından da müəyyən üstünlüklərə malikdir. Belə ki, Müqavilənin 1-ci maddəsində investisiyaların növü, anlayışı təfsirlə birlikdə ifadə edilmişdir. Müqavilənin II hissəsində investisiya tədbirləri açıqlanırsa, III hissədə xarici investisiyaların təhlükəsizliyi ilə bağlı təminat məsələləri öz əksini tapmışdır. EXM beynəlxalq hüquqda xarici investisiyaların rejimi ilə bağlı

⁹⁸ Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права. Диссертация кан. юрид. наук. Баку, 2003, с.44.

⁹⁹ Бамбергер С. Обзор Договора к Энергетической Хартии. Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 55-90.

əhəmiyyətli hadisə kimi ilk dəfə olaraq investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini bu və ya digər dövlətin milli yurisdiksiyasından çıxarmaqla, beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmənin predmetinə daxil etmişdir.

Bu mənada EXM xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində ilk qlobal yanaşma tərzini kimi qəbul edilməlidir. Saziş çoxtərəfli beynəlxalq sənəd olmaqla (hazırda 50-dən çox dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmişdir; AR bu sənədə 1997-ci ildə qoşulmuşdur) yanaşı, investisiyaların müdafiəsinin beynəlxalq standartlarını, ilk növbədə milliləşdirilmiş mülkiyyətə görə ədalətli, adekvat və çevik kompensasiyanın verilməsini müəyyən edir.

Əsası ABŞ Dövlət katibi Kordell Hallın adı ilə bağlanan kompensasiya formulasının EXM-də ifadə edilməsi də xarici investisiyaların müdafiəsində mühüm addım kimi qiymətləndirilməlidir¹⁰⁰. EXM-in təhlili onu deməyə əsas verir ki, istər beynəlxalq-hüquqi səviyyədə, istərsə də dövlətdaxili qanunvericiliyin inkişafı müvafiq sazişə uyğunlaşdırıldığı halda, xarici kapitalın cəlb edilməsinə və onların təhlükəsizliyinə nail olmaq mümkündür.

Beləliklə, EXM xarici investisiyaların tənzimlənməsi məsələsinə münasibətdə beynəlxalq hüquqda mühüm hadisə oldu. Belə ki, bu Müqavilə xarici investisiyaların tənzimlənməsi məsələsini dövlətlərin daxili yurisdiksiyasından çıxararaq beynəlxalq hüquq normalarının nəzarəti altına keçirən ilk çoxtərəfli beynəlxalq müqavilədir. Bu baxımdan EXM-i xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində ilk qlobal yanaşma kimi qeyd etmək olar.

¹⁰⁰ Сорнараджа М. Компенсация при национализации. Положения в Европейской Энергетической Хартии. Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 341.

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ İNVESTİSİYA HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

2.1. Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri

Xüsusi hüquq ədəbiyyatının təhlili «mənbə» anlayışının təfsirinə münasibətdə alimlər arasında müəyyən fikir ayrılıqlarının olduğunu göstərir. Bu zaman, bir qayda olaraq, «hüququn mənbəyi» anlayışının müəyyən olunmasında onun iki tərkib elementi fərqləndirilir: xarici və konstitusion element¹⁰¹. Fransız tədqiqatçısı R.David hüququn mənbələrinə «müəyyən dövlətdə müəyyən zaman kəsiyində hüquq normalarının yaradılmasında və dəqiqləşdirilməsində istifadə edilən texniki üsulları» aid edir. Çex alimi Z.Kuçera hüququn mənbələrini qnoseoloji (idrak nəzəriyyəsi) baxımdan izah edərək, onun hüquq qaydalarının və formalarının məzmununun və mətninin dərk edilməsi kimi tətbiq olunduğunu qeyd edir¹⁰².

Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbəyi kimi yalnız ikitərəfli və çoxtərəfli investisiya sazişləri, investisiyaların təhlükəsizliyi üzrə beynəlxalq sazişlər deyil, həmçinin məskunlaşma haqqında sazişlər, ticarət maliyyə aspektli beynəlxalq müqavilələr çıxış edir.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində universal beynəlxalq sazişin hazırlanması tendensiyası ləng getsə də, İntestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri üzrə Sazişin qəbulu ilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Uruqvay raundunda bu problem, qismən də olsa, həll olunmuşdur; məhz bu sazişin beynəlxalq investisiya münasibətlərinin bütün aspektlərini əhatə etməməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin digər

¹⁰¹ Зивс С.Л. Источники права. М., 1981, с. 9; Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., 1972, с. 226.

¹⁰² Кучера З. Международное частное право. М., 1998.

sferalarından fərqli olaraq bu sahədə ikitərəfli sazişlərin və regional inteqrasiya sistemlərindəki mövcud tənzimləmə mexanizmlərinin rolu yüksək olaraq qalmaqdadır. S.S.Alekseyev isə qeyd edir ki, hüququn mənbələri dedikdə, sənədləşdirilmiş formada ifadə olunan və müvafiq hüquq normalarının rəsmi-hüquqi mövcudluğunu əks etdirən hüquqyaratma aktı başa düşülür¹⁰³.

Beynəlxalq hüququn mənbələrinə gəldikdə isə, ümumi hüquq nəzəriyyəsində onlara hüququn mənbələrinin əsas xarakteristikalarının şamil olunmasına baxmayaraq, onlar müəyyən spesifikliyə də malikdirlər. Belə ki, beynəlxalq hüququn subyektləri öz maraqlarını hüquq və vəzifələrinin hüquqi formada təsbit olunması yolu ilə razılaşdıraraq, beynəlxalq normaların yalnız hüquqi təbiətini və tərkibini deyil, həmçinin onların mövcudluğunun xarici formalarını da müəyyən edirlər¹⁰⁴.

Digər alimlərin fikrincə, hüququn mənbələrinin hüquqi təbiəti yalnız beynəlxalq hüquq münasibətlərinin iştirakçılarının davranışlarının təsbit olunmasının üsul və formaları ilə məhdudlaşmır. Müvafiq hüquqi kateqoriyanın mahiyyətinin açılmasında hüququn ifadə olunma formalarının hakimiyyət təminatı, yəni hüquqyaratma aktında nəzərdə tutulan göstərişlərin tətbiqi və onlara əməl olunmasının dövlət və hüquqi təminatları da mühüm əhəmiyyətə malikdir¹⁰⁵.

Beynəlxalq investisiya hüququnun strukturunun müəyyən olunmasında isə beynəlxalq müqavilələrə paralel olaraq həm beynəlxalq ümumi hüquq, həm də beynəlxalq

¹⁰³ Алексеев С.С. Общая теория права. М., 1994, с. 314-317.

¹⁰⁴ Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 63.

¹⁰⁵ Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. М., 2002, с. 191-192; Бобылев А.И. Источники (формы) права. Политика и право, 2003, № 8, с. 22-23.

xüsusi hüquq mövqeyindən baxılması prinsipial əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq müqavilələrin beynəlxalq ümumi hüququn əsas mənbəyi qismində çıxış etməsi artıq heç bir şübhə doğurmur. Bu da əsasən üç faktorun sayəsində mümkün olur¹⁰⁶. Birincisi, müqavilə normaları tərəflərin hüquq və vəzifələrini kifayət qədər dəqiq ifadə etməyə imkan verir ki, bu da müqavilə normalarının tamamilə aydın təfsirinə və tətbiqinə şərait yaradır. İkincisi, müasir mərhələdə beynəlxalq müqavilələrin tənzim etmə predmetinə beynəlxalq münasibətlərin istisnasız olaraq bütün sferaları aid edilir ki, bu da beynəlxalq praktikada adətlərin ayrılmasına səbəb olur. Üçüncüsü, müqavilələr beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının razılaştırılmasını və qarşılıqlı əlaqəsini daha yaxşı formada təmin edir. Bütün bunlar Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının müddələrinin qanunauyğunluğunu bir daha təsdiq edir. Belə ki, bu müddələrə əsasən dövlətlər beynəlxalq hüququn mənbəyi kimi və dövlət və ictimai quruluşundan asılı olmayaraq millətlər arasında dinc əməkdaşlığın inkişafı vasitəsi kimi müqavilələrin əhəmiyyətli rolunu qəbul etmişlər.

Ənənəvi beynəlxalq hüquq doktrinasında birbaşa olaraq göstərilir ki, beynəlxalq müqavilələr dövlətlər və onların törəmə subyektləri, yəni beynəlxalq təşkilatlar arasında yaranan münasibətləri tənzim edir və buna görə də digər münasibətlər onların tənzim etmə predmetinə daxil edilə bilməz. Prinsip etibarilə, beynəlxalq hüquq dövlətdaxili ictimai münasibətləri tənzim edə bilməz; belə ki, müvafiq sferalar hər bir dövlətin müstəsna səlahiyyətlərinə daxildir, yəni heç bir dövlət onun özü və dövlətdaxili münasibətlərin subyektləri üçün məcburi davranış qaydaları müəyyən edə

¹⁰⁶ Международное право. Отв. ред. Г.В.Игнатенко, О.И.Тиунов. М., 2000, с. 107-108.

biləcək hər hansı bir dövlətüstü hakimiyyət strukturuna tabe deyildir¹⁰⁷.

Bununla belə, beynəlxalq müqavilələrin eyni zamanda beynəlxalq xüsusi hüququn da mənbəyi qismində çıxış etməsi barədə fikir kifayət qədər şübhələrə səbəb olur. Beynəlxalq xüsusi hüquq normalarının və beynəlxalq müqavilələrin hüquqi təbiəti barədə müasir tədqiqatlarda «beynəlxalq hüququn müstəsna mülki-hüquqi sferası», kollizion normalarla tənzim olunan ictimai münasibətlərin dövlətlərarası xarakteri¹⁰⁸, beynəlxalq müqavilələrin beynəlxalq xüsusi hüququn mənbələri kimi çıxış etmək hüququnun inkar olunması barədə ideyalar əks olunur¹⁰⁹. Həmçinin beynəlxalq ümumi hüququn və onun subyektlərinin ənənəvi anlayışlarından imtina etmək barədə təkliflər olunur, sırf beynəlxalq münasibətləri tənzim edən və müxtəlif dövlətlərin dövlətdaxili subyektləri arasında dövlətdaxili münasibətləri tənzim etmək məqsədi daşıyan beynəlxalq müqavilələrin milli-hüquqi implementasiyası barədə konsepsiya irəli sürülür¹¹⁰. Lakin beynəlxalq müqavilələrin beynəlxalq xüsusi hüququn mənbəyi olması barədə dəqiq fikir yoxdur. Bununla yanaşı, son zamanlar beynəlxalq xüsusi hüququn hüququn kompleks sahəsi kimi göstərilməsi daha geniş yayılmışdır. Beləliklə, tədqiqatçıların beynəlxalq müqavilələrin beynəlxalq xüsusi hüququn

¹⁰⁷ Ушаков Н.А. Государство в системе международно-правового регулирования. М., 1997, с. 6.

¹⁰⁸ Разумов К.Л. Международное частное право (некоторые вопросы теории и практики). Материалы секции права Торгово-промышленной палаты СССР. М., 1983, № 34.

¹⁰⁹ Бабаев М.Х. Советское международное частное право: предмет и способы регулирования. Вестник Киевского университета. Международные отношения и международное право. Киев, 1982, вып. 15, с. 79; Международное частное право. Учебное пособие. М., 1993, с. 45.

¹¹⁰ Мюллерсон Р.А. Национально-правовая имплементация международных договоров. Совесткий ежегодник международного права, 1978. М., 1980, с. 130-131.

mənbəyi kimi çıxış etməsi barədə nəticələri kifayət qədər müxtəlifdir.

Nəzəriyyə və praktika baxımından hüququn mənbələri barədə məsələ normayaradıcılıq prosesi ilə qırılmaz surətdə bağlılığa malikdir. Belə qəbul olunur ki, beynəlxalq hüquq normalarının yaradılması proses, beynəlxalq hüququn mənbələri isə bu prosesin son nəticəsidir¹¹¹. Bu baxımdan beynəlxalq hüququn mənbələrini beynəlxalq investisiya hüququ normalarının mövcud olduğu forma kimi, daha dəqiq desək, bu normaların yaradılması prosesinin nəticəsi kimi müəyyən etmək olar¹¹².

Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələrinə gəldikdə, xüsusilə qeyd edilməlidir ki, «beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri» və «beynəlxalq investisiyalar sferasında beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərin mənbələri» anlayışları eyniləşdirilməməlidir. Sonuncu anlayış daha geniş anlayışdır və beynəlxalq investisiya hüquq normaları ilə yanaşı, milli və beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərin qəbul edilməsini şərtləndirən dövlətdaxili aktları, eləcə də beynəlxalq xarakterli məhkəmə-arbitraj qərarlarını da əhatə edir.

İnvestisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin strukturunda iki mərhələni fərqləndirmək olar: beynəlxalq-hüquqi (beynəlxalq müqavilələrin bağlanması) və dövlətdaxili (əsasən qəbul edən dövlətin qanunvericiliyi)¹¹³. Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri də bu mərhələlərə müvafiq olaraq investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və müdafiəsi barədə ikitərəfli beynəlxalq sazişlər, ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə

¹¹¹ Курс международного права. В 7 томах. Т.1. М., Наука, 1989, с. 182.

¹¹² Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 66.

¹¹³ Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, с. 87-88.

beynəlxalq sazişlər, ikitərəfli beynəlxalq ticarət müqavilələri, məskunlaşma barədə müqavilələr, iqtisadi və sənaye əməkdaşlığına dair müqavilələr, eləcə də bir sıra beynəlxalq konvensiyalar və regional müqavilələr kimi müəyyən edilir.

Əlbəttə, müasir mərhələdə xarici investisiyaların hüquqi rejimi üçün daha böyük əhəmiyyətə ötən əsrin 50-60-cı illərindən etibarən praktikaya daxil olan kapital qoyuluşlarının qarşılıqlı təsviqi və müdafiəsinə dair ikitərəfli sazişlər malikdir. Beynəlxalq investisiya hüququnun mühüm mənbəyi kimi çıxış edən belə sazişlərdə əsas məqsəd hüquq normalarının əsas mexanizmi vasitəsilə kapital artımının və kapitalın hərəkəti azadlığının sabitliyini, o cümlədən dövlət təminatları, ilk növbədə isə qeyri-kommersiya risklərindən təminatlar təqdim etməklə, xarici xüsusi investisiyaların digər ölkələrə axınını təmin etməkdir. Beynəlxalq investisiya hüququnun mühüm mənbəyi kimi belə sazişlər xarici investorlar üçün etibarlı hüquqi şəraitin təmin olunmasına xidmət edən kompleks hüquq normaları, anlayışları, o cümlədən digər hüquqi kateqoriya və konstruksiyalar təşkil edirlər¹¹⁴. Məsələn, RF investisiyaların müdafiəsinə dair 50-yə qədər ikitərəfli beynəlxalq müqavilənin iştirakçısıdır ki, bunların da 35-i RF Federal Yığıncağı tərəfindən ratifikasiya olunaraq tam hüquqi qüvvəyə malik olmuşdur¹¹⁵. AR 20-yə qədər dövlətlə müvafiq ikitərəfli müqavilələr bağlamışdır; məsələn, Gürcüstan, Ukrayna, Qazaxıstan, Moldova, Qırğızıstan və s. Öz növbəsində Qırğızıstan 20-dən çox, Türkmənistan 15, Qazaxıstan 30, Ukrayna 61 dövlətlə investisiyaların təsviqi və müdafiəsinə dair ikitərəfli müqavilələrin iştirakçısıdır¹¹⁶.

¹¹⁴ Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 66.

¹¹⁵ Фархутдинов И.С. Иностранные инвестиции в России и международное право. Уфа, 2001, с. 95.

¹¹⁶ Богуславский М.М. Международное частное право. Элементарный курс. М., Юристь, 2004, с. 122-123.

Ümumiyyətlə, xarici investisiyaların beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi öz başlanğıcını ikitərəfli investisiya müqavilələrindən götürür. Belə ki, ikitərəfli investisiya sazişlərində xarici investisiyaların müdafiəsi və təşviqi məsələləri ilə yanaşı, bir qayda olaraq, ümumi iqtisadi əməkdaşlığın və onun inkişafının genişləndirilməsi zərurəti ifadə olunur. Beləliklə, investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsinin daha səmərəli vasitəsi xarici kapital qoyuluşlarının təşviqi və müdafiəsi barədə ikitərəfli beynəlxalq sazişlərdir. Belə sazişlərin məqsədi razılığa gələn dövlətlərdən birinin ərazisində digər razılığa gələn dövlətin kapital qoyuluşlarının maksimal müdafiəsini təmin etmək, həmçinin gəlirlərin valyuta hissəsinin maneəsiz aparılmasının təmin edilməsi və qeyri-kommersiya riskləri üzrə təminatların təqdim edilməsidir. Investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi barədə ikitərəfli sazişlərdə kapital qoyuluşlarının milliləşdirilməsinin, inzibati qaydada müsadirə olunmasının, rekvizisiyasının yolverilməzliyi kimi dövlətlərin qarşılıqlı öhdəlikləri nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən də investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi barədə ikitərəfli sazişlər dünya dövlətlərinin böyük hissəsini əhatə edir; məsələn, RF belə müqavilələri Finlandiya, Fransa, Kanada, ABŞ, İtaliya, Avstriya, Danimarka, Yunanıstan və digər dövlətlərlə bağlamışdır¹¹⁷.

Xarici investisiyalara münasibətdə qəbul edən dövlət, ilk növbədə, investorun mənsub olduğu dövlətlə fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edərkən, öz milli qanunvericiliyinə deyil, beynəlxalq müqavilə formasında qarşılıqlı tənzimləmə formasına üstünlük verməkdədir. Həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli sazişlərdə investisiya fəaliyyətinin xüsusi rejimi ilə yanaşı, qarşılıqlı olaraq investorların hüquq subyektivliyinin tanınması və dövlət mənsubiyyəti, qanunvericilik təminatları, bir sözlə, beynəlxalq xüsusi hüquq münasibətləri sferasında

¹¹⁷ Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, с. 89.

meydana çıxan problemlərin ümumi-hüquqi tənzimlənməsi əks olunur.

UNCTAD-ın hesabatlarına görə dünyada ən çox bağlanan sazişlərin bir kateqoriyasını məhz ikitərəfli investisiya müqavilələri təşkil edir¹¹⁸. 2000-ci il üçün olan məlumatlara görə bütün dünyada xarici investisiyalara dair artıq 800-ə qədər ikitərəfli müqavilə qüvvədə idi¹¹⁹.

İkitərəfli investisiya sazişlərinin global xarakter alması onunla əlaqədardır ki, istər inkişaf etməkdə olan, istərsə də keçid iqtisadiyyatına malik dövlətlər qeyri-bərabər beynəlxalq iqtisadi vəziyyətdə çoxtərəfli investisiya sazişləri ilə inkişaf etmiş dövlətlər qarşısında öhdəlik daşımaqda maraqlı deyillər. Buna görə də ikitərəfli investisiya sazişləri əsasən iqtisadi potensial müxtəlif olan ölkələr arasında bağlanmış, daha sonra isə siyasi etimaddan asılı olaraq daha da genişlənərək çoxtərəfli sazişlərin bağlanması ilə nəticələnir. İkitərəfli investisiya müqavilələrinin Almaniya, ABŞ, Fransa, Yaponiya və s. modelləri fərqləndirilir. Bu sahədə daha çox sazişlər ikinci dünya müharibəsindən sonra xarici investisiyalara xüsusi zərurət duymuş AFR tərəfindən bağlanmışdır.

Qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşlarında ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə sazişlər də mühüm rol oynayır. Belə sazişlər dövlətlərin vergi yurisdiksiyasını bölüşdürməyə, vergi hüququnda mühüm terminlərin razılaşdırılmasına, vergiyə cəlb olunacaq gəlirlərin və vergi rejimlərinin müəyyən olunmasına istiqamətlənir. Bütün bunlar isə xarici investorlara əlavə təminatlar yaradır¹²⁰. Belə sazişlər də dünya dövlətləri arasında geniş yayılmışdır; məsələn, RF 90-

¹¹⁸ Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı, 2008, s. 193.

¹¹⁹ Богуславский М.М. Международное частное право. Элементарный курс. М., Юристъ, 2004, с. 122.

¹²⁰ Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, с. 89.

a qədər dövlətlə belə sazişlər bağlamışdır (Böyük Britaniya, Kanada, Kipr, İspaniya, İtaliya, Belçika, Avstriya, Yaponiya, AFR, ABŞ və s).

Dövlətlər arasında ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə sazişlər digər dövlətlərdə kapitalın investisiyalaşdırılması zamanı gəlir və mənfəətlərin vergiqoymaya cəlb olunmasına münasibətdə tərəflərin razılaşması yolu ilə milli qanunvericiliklərin uzlaşdırılmasına və bu yolla da investisiyalara münasibətdə ikiqat vergiqoymanın müəyyən olunmamasına istiqamətlənir.

Beynəlxalq investisiya hüququnun növbəti mənbəyi beynəlxalq ticarət müqavilələridir. Ticarət müqavilələri xarici ticarətin beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə forması kimi milli bazarların və dünya təsərrüfatının təşkili ilə formalaşır. Beynəlxalq əmək bölgüsünün inkişafı ilə bu müqavilələr xarici investisiyaların hüquqi tənzimləmə formasına çevrilirlər. Belə müqavilələrin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar daha çox kapitalın idxalı və ixracı ilə bağlı münasibətlərin tənzimləmə forması kimi tətbiq olunurlar.

Beynəlxalq investisiya hüququnun əsas mənbələrindən olan çoxtərəfli sazişlərdən biri Dövlətlərlə xarici dövlətin əcnəbi şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında Vaşinqton Konvensiyasıdır. Bu Konvensiya Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının himayəsi altında onun 46 üzv-dövlətinin iştirakı ilə işlənib hazırlanmış və imzalanmışdır. 1965-ci il martın 18-də qəbul olunmuş bu sənəd 1966-cı il oktyabrın 14-də qüvvəyə minmişdir. Hazırda Konvensiyada 100-ə qədər dövlət iştirak edir. Bir sıra dövlətlər isə, o cümlədən RF sənədi imzalamasına baxmayaraq hələ də ratifikasiya etməmişdir. Vaşinqton Konvensiyasının məqsədi dövlətlərlə digər dövlətlərin xüsusi şəxsləri arasında yaranan investisiya mübahisələrinin həlli üzrə xüsusi beynəlxalq-hüquqi

institutun yaradılmasıdır. Konvensiyanın əsas ideyası Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı nəzdində Xüsusi Mərkəzin yaradılması yolu ilə xarici xüsusi investorlarla beynəlxalq səviyyədə müvafiq investisiyaları qəbul edən dövlətlər arasında yaranan investisiya mübahisələrinin həllidir.

Vaşinqton Konvensiyasına əsasən Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı nəzdində Dövlətlərlə xüsusi xarici investorlar arasında investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz yaradıldı. Konvensiyaya görə investisiya mübahisələrinin həlli barışdırıcı prosedurlar (III fəsil) və ya arbitraj icraatı (IV fəsil) vasitəsilə həyata keçirilir. Mübahisələrə yol verməmək məqsədilə qəbul edən dövlətlər xarici investisiyalara milli təminatlar təqdim etməlidirlər.

Beynəlxalq investisiya hüququnun əhəmiyyətinə görə növbəti mənbəyi İnternasiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin (Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) yaradılmasına dair 1985-ci il Seul Konvensiyasıdır. 1988-ci il aprelin 12-də Seul Konvensiyasının qüvvəyə minməsindən sonra iyunun 12-də MİGA fəaliyyətə başladı. 1999-cu il yanvarın 31-nə olan məlumatlara görə Konvensiyada 147 dövlət iştirak edir. MİGA-nın əsas vəzifəsi Konvensiyanın iştirakçı-dövlətlərində xarici kapital qoyuluşunun hərtərəfli təşviqi və investisiyaların inkişaf etməkdə olan dövlətlərə cəlb olunmasına yardım göstərməkdir ki, bunlar da Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının və digər beynəlxalq maliyyə müəssisələrinin dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafına təsirini təmin edir.

Xarici investisiyaların müdafiəsinin daha səmərəli üsulu isə sığortalanma hesab olunur. Belə ki, Seul Konvensiyası xarici investorlar üçün qeyri-kommersiya risklərindən qorunmaq məqsədilə maliyyə təminatları nəzərdə tutur. Bu, həmçinin İnternasiya Təminatları üzrə

Çoxtərəfli Agentliyin funksiyalarında da öz əksini tapmışdır: sığorta müqavilələrinin bağlanması və xarici investorların qeyri-kommersiya risklərindən təkrar sığortalanması. Ənənəvi qeyri-kommersiya risklərinin siyahısı da Seul Konvensiyası ilə müəyyən olunur: qeyri-kommersiya risklərinə valyuta köçürmələri ilə əlaqədar (yerli valyutanın devalvasiyası istisna olmaqla), həmçinin ekspropriasiya və ya müharibə, inqilab, dövlət çevrilişi və ictimai iğtişaşlar kimi digər analoji tədbirlərlə (birbaşa olaraq təminatın sahibinə qarşı törədilən terror aktları istisna olmaqla) əlaqədar risklər aiddir. Ənənəvi kommersiya risklərindən əlavə, Seul Konvensiyası qəbul edən dövlət tərəfindən müqavilənin pozulması riskinin də aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Konvensiya əsasında xarici investisiyaların beynəlxalq çoxtərəfli sığorta sistemi ilə təkmilləşdirilmiş milli səviyyədə dövlət və xüsusi sığorta sistemləri də yaradılmışdır.

Xarici investisiyalar sferasında mühüm mənbə kimi çıxış edən Ticarət xarakterli investisiya tədbirləri haqqında Çoxtərəfli Saziş (TRİMS) ÜTT-nin Uruqvay raundunun razılaşmalar paketinə daxil edildi. Bu sənəd dövlətlərə xarici investisiyalara mənfi təsir göstərə biləcək tədbirlər kimi təsdiq olunan ticarət siyasətini həyata keçirməyi qadağan edir. Saziş ilk dəfə olaraq praktikada xarici investisiyaların tənzimlənməsinin beynəlxalq-hüquqi normalarını nəzərdə tutmuşdur. TRİMS-in tətbiqi xarici investisiyaları tənzimləyən beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin olmamasından irəli gələn mənfi nəticələrdən qaçmağa imkan verir.

Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbəyi qismində həmçinin əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına istiqamətlənən beynəlxalq regional müqavilələr də çıxış edirlər. Belə müqavilələr arasında Avropa İttifaqı çərçivəsində qüvvədə olan investision xarakterli sazişlər daha yaxşı işlənib hazırlanır.

Kapitalın hərəkəti rejiminin liberallaşdırılması mexanizminin müəyyən olunması ilk olaraq Belçika, Niderland və Lüksemburq arasında imzalanan Gömrük İttifaqı haqqında 1944-cü il Sazişi ilə nəzərdə tutulurdu ki, bu Saziş də 1958-ci ildə Benilüksün yaradılması haqqında Müqavilənin imzalanmasına gətirib çıxardı. Kapitalın hərəkəti rejiminin liberallaşdırılması barədə müddəə həmçinin Avropa İqtisadi Birliyi haqqında Müqavilədə də nəzərdə tutulurdu¹²¹. Avropa İttifaqı haqqında 1992-ci il Müqaviləsi isə artıq kapitalın hərəkəti rejiminin liberallaşdırılması barədə yeni müddəalar müəyyən etdi¹²².

İnvestorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1997-ci il MDB Konvensiyası isə investisiyaların müxtəlif növlərinin və investorların hüquq təminatlarının həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir. Konvensiya ilə xarici investorlar üçün milli rejim müəyyən olunur (iştirakçı-dövlətlərin milli qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan istisnalar olmamaq şərtilə). İnvestorlara qanunvericilik dəyişikliklərindən təminat, milliləşdirilmədən müdafiə, gəlirlərdən istifadə etmək, səhmlər və qiymətli kağızlar əldə etmək, özəlləşmədə iştirak etmək, torpaq sahələri, təbii ehtiyatlar və daşınmaz əmlak üzərində mülkiyyət hüquqlarına malik olmaq, qəbul edən dövlətin inhisarında olan obyektlərə münasibətdə istehsal bölgüsü barədə konsession müqavilə və sazişlər imzalamaq hüququ təqdim olunur¹²³.

Kapitalın hərəkəti rejiminin daha da liberallaşdırılması istiqamətində digər regional təşkilatlar da mühüm fəaliyyət həyata keçirirlər. Belə ki, 1973-cü ildə

¹²¹ Zundstrom H.O. Capital Movements and Economic Integration. Zuden, 1961, p. 130-137.

¹²² Ushes J.A. Capital Movement and the Treaty on European Union. 12 Yearbook of European Law. 1992, p. 42.

¹²³ Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, с. 88-89.

Karib hövzəsi ölkələri «ümumi bazar»ın yaradılması məqsədilə müqavilə imzalamışlar. Bu müqavilə onu imzalayan dövlətlər arasında kapitalın sərbəst hərəkətinə münasibətdə bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırır. Xarici investisiya məsələlərinə dair digər beynəlxalq regional müqavilələrə misal olaraq Avstraliya və Yeni Zelandiya arasında müqavilələri¹²⁴, ABŞ, Kanada və Meksika arasında müvafiq müqavilələri¹²⁵ göstərmək olar.

Xarici investisiyalar rejiminə dair Ümumdünya Bankının Rəhbər Prinsiplərini də müvafiq sferada beynəlxalq-hüquqi sənəd qismində nəzərdən keçirmək olar¹²⁶. Bu beynəlxalq-hüquqi aktın işlənilib hazırlanmasının təşəbbüskarı qismində Fransa çıxış etmişdir. Belə ki, 1991-ci ildə Fransa hökuməti beynəlxalq investisiyalar sferasında pozitiv dəyişiklikləri nəzərə alaraq İnkişaf Komitəsinin iclaslarının birində MİGA tərəfindən investisiyaların hüquqi tənzimlənməsinin ümumqəbul olunmuş mexanizminin işlənilib hazırlanması təkliflə çıxış etdi. Lakin Şimal və Cənub dövlətləri arasında müvafiq məsələ ilə bağlı kifayət qədər fikir ayrılığı olduğundan bu sənəd konvension xarakter almadı və buna görə də Rəhbər Prinsiplər hazırda yalnız tövsiyə xarakteri daşıyır. Bununla belə, Rəhbər Prinsiplərin gələcəkdə məcburi status əldə etməsi də istisna olunmur.

Rəhbər Prinsiplərdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, onların işlənilib hazırlanması nəzərə çarpacaq dərəcədə mühüm addım olmuşdur; belə ki, bu prinsiplər investisiya hüququnun milli və beynəlxalq-hüquqi mənbələrini vahid ümumi topluda birləşdirir. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Rəhbər Prinsiplərin işlənilib hazırlanması

¹²⁴ Closer Economic Relations Trade Agreement, March 28, 1983. The National Legal Materials, № 12, p. 945.

¹²⁵ North American Free Trade Agreement, Des. 17, 1992. US Mex. Can. The National Legal Materials, № 32, p. 605.

¹²⁶ Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. М., 2000, с. 63-74.

İnvestisiyalar barədə Çoxtərəfli Müqavilədən fərqli olaraq, həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrinin maraqlarının nəzərə alınması imkanı verən universal beynəlxalq iqtisadi təşkilatın himayəsi altında həyata keçirilmişdir.

Ümumdünya Bankının Rəhbər Prinsipləri beynəlxalq investisiya hüququnun mənbəyi kimi «açıq qapılar» siyasətinin həyata keçirilməsini və xarici investisiyaların təşviqini tövsiyə edir ki, bu da əsasən investisiyaların daha sadələşdirilmiş axınını və onların realizəsi ilə bağlı formallıqların yüngülləşdirilməsini nəzərdə tutur. Eyni zamanda hər bir dövlət öz ərazisinə xarici investisiyaların buraxılmasını tənzimləmə hüququnu özündə saxlayır. Prinsiplərdə həmçinin xarici investorların buraxılması zamanı onların üzərinə sərbəst investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi şəraitini ağırlaşdıracaq və xarici və milli müəssisələr arasında azad rəqabətə mane ola biləcək xüsusi öhdəliklər (performance requirements) qoymamaq tövsiyə olunur.

Müvafiq məsələyə münasibətdə bu sənəd müəyyən kompromis də nəzərdə tutur. Belə ki, sənədə əsasən xarici investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı heç bir dövlətin suverenliyi pozulmamalıdır və hər bir dövlət suverenliyindən çıxış edərək öz ərazisinə xarici investisiyaların buraxılması üzərində nəzarət həyata keçirmək hüququna malikdir. Eyni zamanda Ümumdünya Bankının Rəhbər Prinsipləri onu da nəzərdə tutur ki, investisiyaların stimullaşdırılmasının ən optimal üsulu sərbəst buraxılımdır. Bununla belə, bir sıra inkişaf etmiş ölkələr belə hesab edirlər ki, Rəhbər Prinsiplər liberallaşmanın prinsiplərinə kifayət edəcək dərəcədə uyğun gəlmir.

Enerji Xartiyasına 1994-cü il Müqaviləsi də investisiya hüququnun mənbəyi hesab oluna bilər. Belə ki, istənilən halda qəbul edən dövlət xarici investorlar üçün sabit, bərabərhüquqlu, əlverişli və açıq şərait yaratmalıdır.

Məhz Enerji Xartiyasına Müqavilə də qəbul edən dövlətlərin üzərinə xarici investorlar üçün milli və ya daha əlverişli rejim müəyyən etmək öhdəliyi qoyur. Belə rejimlərdən istisnalar isə minimuma endirilməlidir. Bir qayda olaraq, milli qanunvericiliklə xarici kapital qoyuluşu rejiminin bir neçə növü nəzərdə tutulur. Belə ki, milli və daha əlverişli rejimlərlə yanaşı, xüsusi güzəşt (preferensial) rejimi müəyyən oluna bilər. Preferensial rejim xüsusilə böyük həcmli kapital qoyuluşunu həyata keçirən və ya milli iqtisadiyyatın xüsusi əhəmiyyətli və iri kapital tutumlu sahələrinə kapital qoyuluşunu həyata keçirən xarici investorlara münasibətdə tətbiq olunur.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsinə gəldikdə, bu sənəd yalnız müvafiq təşkilatın üzv-dövlətləri üçün hüquqi qüvvə kəsb edir. Lakin Təşkilatın fəaliyyətinin XX əsrin 90-cı illərindən etibarən genişlənməsi onun beynəlxalq kapital qoyuluşunun mənbəyi kimi mühüm əhəmiyyətini müəyyən etdi. Məcəllənin 1-ci maddəsinə əsasən iştirakçı-dövlətlər onu liberallaşmaya münasibətdə müvafiq ümumi öhdəlik qəbul etməklə imzalamışlar: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının üzvləri «mütəmadi olaraq kapitalın hərəkətinin məhdudlaşdırılmasını effektiv iqtisadi əməkdaşlıq üçün lazımi həddə qədər aradan qaldırmalıdır».

1984-cü ilin aprelində İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı birbaşa kapital qoyuluşu üzrə əməliyyatlar anlayışını bir qədər də genişləndirdi ki, bu da investisiya hüququnun bütün aspektlərini müvafiq anlayışa daxil etməyə imkan verdi.

İnvestisiyalar haqqında Çoxtərəfli Müqavilə isə çoxsaylı cəhdlərə baxmayaraq hələ də kağız üzərində qalmaqdadır. Müqavilənin layihəsində beynəlxalq investisiya hüququnun məəcəlləşdirilməsi və inkişafı ilə bağlı mühüm cəhd edilmişdir. İqtisadi Əməkdaşlıq və

İnkişaf Təşkilatının himayəsi altında işlənib hazırlanan bu layihə hüququn müvafiq sahəsinin gələcək inkişafına təsir baxımından kifayət qədər mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qəbul olunacaq müvafiq investisiya sazişinin strukturunun 3 tərkib hissəsi fərqləndirilir. Birinci hissəyə investorlara və investisiyaya müvafiq rejimin və müdafiənin şamil olunması üzrə əsas şərtlər daxildir. Burada söhbət ikitərəfli investisiya müqavilələrinin şərtlərinin çoxtərəfli səviyyəyə keçirilməsindən gedir ki, bu da ağır hüquqi və siyasi problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. İkinci hissə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini, daha dəqiq desək, xarici investisiyaların dövlətin ərazisinə buraxılması şərtlərini müəyyən edir. Üçüncü hissədə isə danışıqların aparılması mandatına müvafiq olaraq investisiya fəaliyyətinin liberallaşdırılmasına dair «yeni qaydalar» nəzərdə tutulur. Milli rejimdən istisnalar isə mütəmadi olaraq çıxarılaqla, son nəticədə onların tamamilə aradan qaldırılmasına gətirib çıxarmalıdır.

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının bütün bu söyləri son nəticədə Qərbi dövlətləri arasında investisiya proseslərinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxardı ki, bu prosesə, ilk növbədə, Təşkilatın mövcud olduğu 30 il ərzində aşkarlıq, ayrışçılığın aradan qaldırılması və investisiya proteksionizminin aşağı salınması üzrə onun üzvləri arasındakı yaxınlıq yardım etdi. Beləliklə, İnterestiyalar haqqında Çoxtərəfli Müqaviləyə investisiyaların sərbəst hərəkətini dəstəkləyən sənəd kimi baxılmalıdır¹²⁷.

Bununla belə, dünyanın bir çox dövlətlərində xarici investisiyalar barədə sistemləşdirilmiş milli qanunvericilik qəbul edilməmişdir¹²⁸. Belə qanunvericilik əsasən xarici investisiya axınlarında maraqlı olan dövlətlərdə qəbul edilir.

¹²⁷ Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 71.

¹²⁸ Богуславский М.М. Международное частное право. Элементарный курс. М., Юристъ, 2004, с. 123.

Əksər Qərb dövlətlərində isə (ABŞ, AFR, Fransa, B.Britaniya, Yaponiya) xarici investisiyalar barədə xüsusi qanunvericilik aktları yoxdur. Bu dövlətlərdə xarici investisiyalara münasibətdə ümumi qanunvericilik tətbiq olunur (məsələn, antiinhisar, vergi, mülki, valyuta, bank qanunvericiliyi).

Xarici investisiyalar barədə xüsusi qanunvericilik aktları əsasən Asiya, Afrika və Latın Amerikasına, o cümlədən sosialist ölkələrində qəbul edilir. Məsələn, Şimali Koreyada xarici investisiyaların tənzimlənməsinə yönələn yüzlərlə qanun və qanunqüvvəli aktlar qəbul edilmişdir. Belə qanunlar bütün MDB ölkələrində, keçmiş Yuqoslaviya dövlətlərində¹²⁹, o cümlədən Litva, Latviya və Estoniyada qəbul edilmişdir. Məsələn, AR-in Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında 1992-ci il Qanunu, Belarusun 1993-cü il Qanunu, Gürcüstanın 1991 və 1996-cı il qanunları, Moldovanın 1992-ci il Qanunu, Qazaxıstanın 1994-cü il Qanunu, Qırğızıstanın 1991-ci il Qanunu, Tacikistanın 1992-ci il Qanunu, Türkmənistanın 1992-ci il Qanunu, Özbəkistanın 1994-cü il Qanunu, Ukraynanın 1992, 1993 və 1995-ci il qanunları və s.¹³⁰ Qazaxıstan tərəfindən birbaşa xarici investisiyalara dövlət dəstəyinə dair qəbul olunmuş aktlar bu baxımdan xüsusi maraq kəsb edir. Bu aktlar əsasında Qazaxıstanda investorlara güzəştlərin təqdim olunduğu iqtisadiyyatın prioritet sahələri müəyyən olunur, həmçinin investisiyalar üzrə xüsusi dövlət orqanı yaradılırdı.

Ümumilikdə, müvafiq aktlar kapital qoyuluşu qaydalarını, xarici mülkiyyətin hüquqi rejimini, xarici kapital qoyuluşunun təşkilini, xarici investisiya rejimlərini, həmçinin onlar üçün güzəştlərin təqdim olunmasını, xarici investorların tam və şərtsiz hüquqi müdafiəsini müəyyən

¹²⁹ Бендевский Т. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Е.А.Суханов. М., Статут, 2005, с. 152-154.

¹³⁰ Богуславский М.М. Международное частное право. Элементарный курс. М., Юристъ, 2004, с. 125.

edir. Hər bir dövlət öz ərazisinə xarici kapitalın buraxılmasını müstəqil olaraq müəyyən edir. Bəzi dövlətlərdə icazəli və ya lisenziya sistem (Hindistan, Latın Amerikasını dövlətləri), digərlərində isə xarici kapitalın azad buraxılması sistemi tətbiq olunur.

Bir çox dövlətlərin qanunvericiliyi ilə xarici investora münasibətdə daha əlverişli qanunvericilik aktının müəyyən olunması nəzərdə tutulur. Belə ki, Moldova və Qazaxıstanın qanunvericiliyinə əsasən, əgər xarici kapital qoyuluşu barədə qəbul edilmiş yeni qanunvericilik xarici investora vəziyyətini pisləşdirsə, bu halda həmin investora münasibətdə investisiya sazişinin qüvvəsinin bitməsinə qədər əvvəlki qanunvericilik tətbiq olunur. RF qanunvericiliyində isə belə istisna bir qədər fərqli formada müəyyən olunmuşdur: əgər qanunvericiliyin dəyişməsi ilə xarici investora vəziyyəti pisləşərsə, bu halda həmin investora ona münasibətdə əvvəlki qanunvericiliyin tətbiq olunması tələbi ilə səlahiyyətli orqanlara müraciət edə bilər.

2.2. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi (konvensiya) prinsipləri

Beynəlxalq investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi mexanizmini yaradıldığı andan ləğv olunduğu ana qədər xarici investisiyaların hüquqi statusunu müəyyən edən beynəlxalq və daxili hüququn prinsip, norma və qaydalarının məcmusu təşkil edir. Beynəlxalq investisiya hüququnun prinsipləri həm qeyri-müqavilə, həm də konvensiya mənbələrindən (çoxtərəfli və ikitərəfli sazişlərdən) irəli gəlir. Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərinin xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsində tətbiqi məsələsi Şimal və Cənub dövlətləri arasında qızgın mübahisələrin daimi obyektinə olmuşdur. Milli hüququn prinsiplərinə gəldikdə isə, onlar kapitalın resipient-dövləti tərəfindən

işlənib hazırlanır. Dövlətlərin milli qanunvericilik və qanunqüvvəli aktları onların xarici investisiyalara münasibətdə dövlətin müəyyən etdiyi siyasəti əks etdirir.

Qeyd olunduğu kimi, XX əsrin ikinci yarısında xarici investisiyalar üçün əlverişli rejimi təmin etməyə yönələn beynəlxalq investisiya hüququ qeyri-sabit inkişaf edirdi ki, bu da investisiya ixrac edən Şimal ölkələri ilə onları idxal edən Cənub ölkələri arasında prinsipial fikir ayrılıqlarından irəli gəlirdi. Bu baxımdan beynəlxalq investisiya hüququnun prinsipləri zaman çərçivəsi kifayət qədər şərti xarakterə malik üç inkişaf mərhələsi keçmişdir¹³¹.

Birinci mərhələ Şimal dövlətləri tərəfindən xarici investisiyaların tənzimlənməsi sferasında beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinin təsdiq etməsi mərhələsidir. İkinci mərhələ beynəlxalq investisiyaların statusu sferasında beynəlxalq hüququn ümumi prinsiplərinin Cənub dövlətləri tərəfindən qəbul edilməməsi (imtina olunması) mərhələsi, sonuncu – üçüncü mərhələ isə Şimal və Cənub dövlətlərinin xarici investisiyaların hüquqi rejiminə dair ümumi prinsiplərin bərpası mərhələsi oldu.

Ümumilikdə, beynəlxalq investisiya hüququnun prinsipləri beynəlxalq hüququn prinsipləri ilə müəyyən olunur. Belə ki, beynəlxalq hüququn bütün ümumi prinsipləri investisiya əməkdaşlığının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində tətbiq oluna bilər¹³². Məsələn, dövlətlərin suveren bərabərliyi prinsipinə müvafiq olaraq bütün dövlətlər müstəqil olaraq öz iqtisadi sistemlərini müəyyən etmək və iqtisadi inkişafa nail olmaq hüququna malikdirlər. Güc tətbiq etməmə və daxili işlərə qarışmama prinsiplərinə görə dövlətin iqtisadi əsaslarına qarşı yönələn hər hansı məcburiyyət tədbirləri və ya güc tətbiq etmə qadağan

¹³¹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. Пер. с франц. М., Междунар. отношения, 2001, с. 377.

¹³² Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М. Волтерс Клувер, 2005, с. 74.

olunur; eyni zamanda bütün investisiya mübahisələri müstəsna olaraq dinc vasitələrlə həll olunmalıdır. Beynəlxalq əməkdaşlıq prinsipinə müvafiq olaraq dövlətlər kapitalın, əmtəənin və xidmətlərin sərbəst hərəkəti əsasında xalqların ümumi rifahının iqtisadi sabitliyi və inkişafı məqsədilə bir-birilə əməkdaşlıq etməlidirlər. Beynəlxalq investisiya münasibətlərində həmçinin öhdəliklərin vicdanla yerinə yetirilməsi prinsipi də tətbiq olunur; bu isə beynəlxalq investisiya əməkdaşlığının tamamilə müqavilə-öhdəlik xarakterini ilə izah olunur.

Beynəlxalq investisiya hüququnun spesifik prinsiplərinə keçməzdən əvvəl, xarici investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq iqtisadi hüququn prinsiplərinin tətbiqi məsələsini qeyd etmək lazımdır. Bu istiqamətdə müvafiq tədqiqatlar aparan E.V.Kobçikova beynəlxalq iqtisadi hüququn xarici investisiya əməkdaşlığının tənzimlənməsində tətbiq oluna biləcək prinsipləri kimi dövlətlərin öz təbii ehtiyatlarına və iqtisadi fəaliyyətinə münasibətdə ayrılmaz suverenliyi prinsipini, xarici iqtisadi əlaqələrin təşkili formalarının sərbəst seçilməsi prinsipini, iqtisadi əməkdaşlıq prinsipini, iqtisadi ayrışdırıcı yolverilməzliyi prinsipini, qarşılıqlı mənfəət prinsipini, daha əlverişli millət rejiminin təqdim olunması prinsipini (daha əlverişlilik prinsipi), milli rejim prinsipini təhlil edir¹³³.

Beynəlxalq investisiya hüququnun spesifik prinsiplərinə gəldikdə, bu prinsiplər kimi beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında növbəti prinsiplər göstərilir:

- investisiyaların ixrac azadlığı prinsipi;
- investisiyaların idxalı zamanı müdafiə tədbirlərinin görülməsi azadlığı prinsipi;

¹³³ Кобчикова Е.В. Роль принципов международного экономического права в инвестиционном сотрудничестве Российской Федерации с иностранными государствами. Дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. Казань, 2002, с. 81-210.

- investisiyaların beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi prinsipi;

- xarici investisiyaların tənzimlənməsinin territoriallığı prinsipi;

- kapitalın hərəkəti üzərində beynəlxalq və dövlət nəzarəti prinsipi;

- investisiyaların onları qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına zərər yetirməməsi prinsipi;

- xarici investisiyaların müvafiq kompensasiyanın ödənilməməsi ilə ekspropriyasını (milliləşdirilməsinin) yolverilməzliyi prinsipi;

- investisiyalardan əldə olunan gəlirlərin və dividendlərin qəbul edən dövlətin ərazisindən sərbəst köçürülməsi prinsipi;

- subroqasiya (investisiyalara zərər vurulması hallarında zərərin ödənilməsi tələbi hüququnun xüsusi investordan onun mənsub olduğu dövlətə keçməsi) prinsipi;

- ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması prinsipi;

- ayrışdırılmanın yolverilməzliyi prinsipi;

- daha əlverişli millət rejimi prinsipi;

- milli rejimin təqdim olunması prinsipi və s.¹³⁴

Beynəlxalq hüququn digər sahələrində olduğu kimi, beynəlxalq iqtisadi hüququn yarım sahəsi kimi formalaşmış beynəlxalq investisiya münasibətlərini tənzim edən beynəlxalq investisiya hüququnun da özünəməxsus prinsipləri ilə yanaşı, daha əlverişli dövlət rejimi və yaxud da, əlverişli rejim prinsipi və bir qayda olaraq, onunla birlikdə verilən¹³⁵ milli rejim prinsipi daha çox diqqəti cəlb edir.

¹³⁴ Шумилов В.М. Международное экономическое право. М., Дека, 1999, с. 50; Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. Ростов-на-Дону, Изд-во Феникс, 2003, с. 472-473.

¹³⁵ Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). Учебник. М., Волтерс Клувер, 2004, с. 350.

Daha əlverişli rejim prinsipinin məzmununu açıqlamazdan əvvəl onunla sıx əlaqədə olan¹³⁶ beynəlxalq hüququn adət mənşəli norması kimi qəbul edilmiş iqtisadi baxımdan «qeyri-ayrıseçkilik» və yaxud da «ayrıseçkiliyə yol verməmək» prinsipinə müraciət etmək daha düzgün olardı. Ayırıseçkiliyə yol verməmək prinsipi «dövlətlərin suveren bərabərlik» prinsipindən meydana gələrək müxtəlif ölkələr arasında ticarət-iqtisadi, o cümlədən investisiya münasibətləri sferasında müxtəlif ictimai-siyasi sistemlərdə olan dövlətlərin hüquqi və fiziki şəxslərini milli mənsubiyyət əlamətinə görə fərqləndirməməyi nəzərdə tutur¹³⁷. Qeyd olunan prinsip beynəlxalq sazişlərdən ilk dəfə BMT Nizamnaməsində, Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdə (1947), 1974-cü il Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasında (m. 4), 1975-ci il ATƏM-in Yekun aktında və s. sənədlərdə əks olunmuşdur.

GATT-da qeyd olunur ki, razılığa gələn Tərəflər beynəlxalq ticarətdə ayırıseçkiliyi istisna etmək istiqamətində, ticarətdə tarifləri aşağı salmaqla və digər maneələri aradan qaldıraraq qarşılıqlı sazişə gəlirlər.

Xartiya və ATƏM-in Yekun Aktında, «Beynəlxalq hüququn prinsipləri haqqında» 1970-ci il Bəyannaməsində də dövlətlərin beynəlxalq ticarət və digər iqtisadi münasibətləri müxtəlif siyasi-iqtisadi sistem mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bərabər səviyyədə həyata keçirmək hüququ vurğulanır. Adət-hüquq mənşəli prinsip-norma olduğu üçün müqavilə qaydasında pozitivləşdirməyə zərurət duyulmasa da, son zamanlar bir çox beynəlxalq

¹³⁶ Войтович С.А. О соотношении принципов недискриминация и наибольшего благоприятствования в межгосударственных экономических отношениях. Советский ежегодник международного права, 1984. М., Наука, 1986, с. 260.

¹³⁷ Пирогов А.В. Межгосударственные экономические отношения: принцип суверенного равенства. Киев, Наук. Думка, 1987, с. 79.

aktlarda və dövlətlərin müqavilə praktikasında daha geniş formada ifadə olunmaqdadır.

Beynəlxalq hüquqda uzunmüddətli tətbiq nəticəsində ümumməcburi adət hüquq norması kimi formalaşan ayrışkiliyə yol verməmək prinsipi beynəlxalq investisiya-ticarət sferasındakı münasibətlərin tənzimlənməsində də əsas norma kimi nəzərdə tutulur. Enerji Xartiyasına Müqavilənin Preambulasında qeyd olunur ki, GATT-da və onunla bağlı sənədlərdə, həmçinin bu Müqavilədə ifadə olunan beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması və beynəlxalq ticarətdə ayrışkiliyə yol verməmək prinsipi öhdəlik kimi qəbul olunur (Avropa Enerji Xartiyası üzrə Konfransın Yekun Aktına I Əlavə, Preambula).

Dövlətlərarası münasibətlərin bütün sferalarına şamil edilən bu prinsipdən iki halda istisna müəyyən edilə bilər. Birinci halda istisna kimi:

a) inkişaf etməkdə olan ölkələrə münasibətdə imtiyazlı rejimin müəyyən edilməsi, imtiyaz olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdən ixrac olunan məhsullardan idxal gömrük rüsumunun tutulmaması və ya rüsumun azaldılması, eyni iqtisadi birlikdə olan ölkələrə xüsusi imtiyazların verilməsi və s.;

b) daxili bazarın qorunması məqsədilə müxtəlif məhdudlaşdırıcı qaydaların (antidempinq, kompensasion, proteksionist, xüsusi və s. gömrük rüsumlarının) tətbiq olunması;

c) ikinci halda isə hüquq pozuntusu törətmiş (delikvent) dövlətə qarşı beynəlxalq hüquq normalarının gözlənilməsini təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilən iqtisadi xarakterli məcburiyyət tədbirləri aid edilir.

Enerji Xartiyasına Müqavilədə qeyri-ayrışkılıq prinsipi üçün meyar, minimal standart «daha əlverişlilik» prinsipilə (rejimilə) müəyyən edilir. Kapital qoyuluşunun təşviqi və müdafiəsi bölməsində göstərilir ki, hər bir razılığa

gələn Tərəflər bu Müqaviləyə müvafiq stabil, bərabərhüquqlu əlverişli və aşkarlıq şəraitilə digər Tərəflərin investorları üçün istisna olmadan ədalətli və bərabər rejim yaradır. Xarici investisiyalara heç bir halda ayrışkılıya yol verməklə idarə, istifadə, sahiblik edilə və sərəncam verilə bilməz (EXM, AEX üzrə Konfransın Yekun Aktına I Əlavə, m. 10(1)). Digər müddəanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müvafiq sahədə istər milli, istərsə də, üçüncü dövlətin investorları üçün təqdim olunan rejim hansı yüksək standartlara məxsus olarsa, razılığa gələn Tərəflərə də həmin daha əlverişli rejimi təqdim etməyə çalışacaqlar (m. 10(3)).

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında hüquqi tənzimləmənin həyata keçirildiyi əsaslardan biri və daha çox tətbiq edildiyi beynəlxalq iqtisadi hüququn «daha əlverişli dövlət rejimi» prinsipidir.

Daha əlverişli rejim prinsipinin beynəlxalq münasibətlərdəki əhəmiyyəti beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında da onun geniş yer almasına gətirib çıxarmışdır. Bu sahədə müxtəlif müəlliflər, o cümlədən, Q.Erlər, K.M.Petrov, Q.B.Velyaminov, S.A.Voytoviç və b. qeyd edilən prinsipi tədqiq etmişlər.

Əksər halda kollektiv qaydada ümumiləşdirici və hüquqi harmonizasiya vasitəsi kimi qəbul edilən prinsipin müqavilə hüququ əsası qeyd edilməkdədir.

Daha əlverişli rejim prinsipi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə geniş tətbiq edilməklə eyni zamanda daha əlverişli rejimlə sıx bağlıdır. G.Şvarsenberqer həmin kateqoriyaların fərqləndirilməsi zərurətini vurğulayır¹³⁸. Daha əlverişli rejim prinsipi əsasında yaranan hüquq və vəzifələrin məcmusu daha əlverişli rejimi formalaşdırır. Bu mənada bir halda təqdim edilmiş daha əlverişli rejim məzmun baxımından digər halda təqdim edilmiş daha əlverişli rejimindən fərqli ola bilər. Buna görə də daha

¹³⁸ Schwarzenberger G. The Principles and Standarts of International Economic Law. RCADI, Vol. 117, 1966, p. 69.

əlverişli dövlət rejimi prinsipi müəyyən mənada şərti xarakter daşıyır və dövlətlərin praktikasında geniş istifadə edilən çoxsaylı müqavilə normalarını ümumiləşdirməyə yönəlir¹³⁹. Daha əlverişlilik rejimini təqdim edən hər bir dövlət özünün daxili hüququna və digər dövlətlə bağladığı müqavilə normasına uyğun müstəqil müəyyən edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, daha əlverişli rejim prinsipinin hüquqi təbiətinə gəldikdə onun müqavilə əsası diaqnozdan yayınmamalıdır. Hərgah, bunun əksini qeyd edənlər də var. Bəzən onun beynəlxalq iqtisadi hüququn universal prinsipi olması da vurğulanır¹⁴⁰. Beynəlxalq iqtisadi hüquq üzrə mütəxəssislərdən B.M.Şumilov prinsipin müqavilə-adət mənşəli olmasını qeyd edir¹⁴¹. Prinsipin hər bir halda müqavilə qaydasında ifadə edilməsi onu göstərir ki, onun adət mənşəyi haqqında danışmaq, hələ ki, tezdir və müvafiq olaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün imperativə çevrilmə prosesi başa çatmamışdır. Bu fikri 1978-ci ildə BMT Beynəlxalq hüquq Komissiyası da ifadə etmişdir. Başqa sözlə desək, daha əlverişli rejim prinsipinin gələcəkdə universal adət-hüquq mənşəli normaya çevrilməsi istisna edilməməlidir¹⁴².

Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərdə qeyd olunan prinsipin xüsusi, praktik əhəmiyyətini nəzərə alaraq, BMT

¹³⁹ Войтович С.А. Режим наибольшего благоприятствования в торгово-экономических отношениях. Советский ежегодник международного права, 1987.М., Наука, 1988, с. 173.

¹⁴⁰ Петров К.М. Принцип наибольшего благоприятствования и дискриминация в международной торговле. Внешняя торговля, 1974, № 4, с. 44.

¹⁴¹ Шумилов В.М. Принцип наиболее благоприятствуемой нации в международном праве (проблемы теории и практики). Внешняя торговля, 1985, № 2, с. 49.

¹⁴² Коробова М.А. Международное право и экономические договоры. М., Изд-во Моск. Ун-та, 1987, с. 33; Петров К.М. Принцип наибольшего благоприятствования и дискриминация в международной торговле. Внешняя торговля, 1974, № 4, с. 45.

Beynəlxalq Hüquq Komissiyası tərəfindən 1978-ci ildə 30 maddədən ibarət «Daha əlverişli millət klauzulası (clause-qayda) haqqında maddələr layihəsi» hazırlanmışdır.

Prinsip beynəlxalq hüquqda həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli müqavilələrdə – Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişdə (GATT), daha sonra ÜTT/GATT sistemində UNCTAD-ın 1964-cü il Prinsiplərində, 1974-cü il Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasında ATƏM-in 1975-ci il Yekun Aktında, həmçinin EXM-də və s. sənədlərdə əks olunmuşdur.

Klauzula prinsipin beynəlxalq müqavilədə konkretləşdirilmiş formasının realizə mexanizmini təsbit edir. Müvafiq olaraq müqavilə normalarını həyata keçirmək üçün dövlətin daxili qanunvericiliyinə uyğun olaraq Prinsipin realizə mexanizmi üçün daha əlverişli rejim müəyyən edilir. Müxtəlif klauzulalar-rejimler olduğu halda, yalnız bir – daha əlverişli millət (dövlət) Prinsipi mövcuddur. Prinsipin mahiyyəti spesifik metodla, üçüncü dövlətə şamil edilən rejimə bərabərləşdirmədə ifadə olunur.

Daha əlverişli rejim Prinsipi göndərmə xarakterinə¹⁴³ və beynəlxalq müqavilə əsasına malik olmaqla, bir dövlət (daha əlverişli rejimi benefisiya edən) tərəfindən, digər dövlətə (daha əlverişli rejimi, benefisiyanı qəbul edən) və həmin dövlətlə müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara, hər hansı üçüncü dövlətə və onunla eyni əlaqədə olan şəxslər və əşyalara benefisiar dövlət tərəfindən təqdim edilmiş rejimdən az əlverişli olmayan rejimin verilməsini nəzərdə tutur. Benefisiya qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejimdən istifadə hüququ yalnız benefisiarla müqaviləsi olduqda yaranır. Əldə edilmiş rejim benefisiya verənin üçüncü dövlətə və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxslərə və əşyalara verilən rejimlə müəyyən edilir («Maddələr layihəsi», m. 8). Bu zaman benefisiya verən dövlətlə

¹⁴³ Микильшин А.И. О понятии и видах режимов иностранцев. Советский ежегодник международного права, 1972. М., Наука, 1974, с. 183.

benefisiyanı qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejim ilə bağlı müəyyən klauzulaya malik olan müqaviləsi göndərmə xarakterli, benefisiya verən dövlətin üçüncü dövlətlə (müqavilə qaydasından, dövlətdaxili aktın əsas olmasından, həmçinin üçüncü dövlətin həmin rejimdən faktiki istifadə edib-etməməsindən asılı olmayaraq) hüquqi aktı isə birbaşa, konkret və müəyyən məzmunu gəndərmə edilən üçüncü dövlətə verilmiş rejimlə müəyyən edilir. Maddələr layihəsinə müvafiq olaraq benefisiya qəbul edən dövlətin daha əlverişli rejim klauzulasından istifadə etmək üçün ən azı iki şərtin olması zəruridir:

1. daha əlverişli rejim klauzulasının qüvvədə olması;
2. klauzulanın fəaliyyət sferasında hər hansı əlverişli rejimin benefisiya verən dövlət tərəfindən üçüncü dövlətə şamil edilməsi.

Birinci şərt klauzulanın etibarlılığı və qüvvədə olmasını əsaslandırır, ikinci şərt əvəzsiz klauzula mexanizminin hərəkətə gətirilməsi üçün zəruridir və əksər hallarda qarşılıqlı olmadan birtərəfli aktla verilir. Şərtli klauzulanın tətbiqi üçün isə yeni hüquqi faktın – daha əlverişli rejimin verilməsi müqabilində benefisiar dövlətin benefisiya verən qarşısında razılaşdırılmış öhdəliyi və qarşılıqlı prinsipinin olması lazımdır (m. 20.2). Daha əlverişli rejim haqqında klauzulanın qüvvəsi benefisiya verən dövlətin üçüncü dövlətlə konkret sferada daha əlverişli rejim nəzərdə tutan müqaviləni və ya birtərəfli aktın dayandırılması və kəsilməsilə başa çatır (m. 21). Belə bir halı aradan qaldırmaq üçün bir çox beynəlxalq sazişlərdə daha əlverişli rejim milli rejimlə birlikdə verilir.

Çoxtərəfli sazişlərdən 1995-ci il Xidmətlərlə ticarət haqqında Baş Sazişdə (General Agreement on Trade in Services – GATS) və 1995-ci il Əqli mülkiyyət hüququnun ticarət aspektləri haqqında Sazişdə (Agreement on Trade Related Aspects on Intellectual Property Rights – TRIPS),

İkitərəfli sazişlərdən 1995-ci il AR-in AFR ilə bağladığı İntestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında Müqavilədə və s. qeyd olunur ki, tərəflər qarşılıqlı olaraq investisiyalarına, üçüncü dövlətin müəsisə və vətəndaşlarına, həmçinin öz investitorlarına təqdim etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim müəyyən edirlər (m. 3). Sual oluna bilər ki, nə üçün tənzimetmənin stabilliyi baxımdan daha əlverişli rejim milli rejimlə birlikdə mütəmadi verilmir.

Məsələ ondadır ki, bəzən milli qanunvericilik investisiyaları cəlb etmək məqsədilə xarici investitorlar üçün daha əlverişli, milli rejimdən də artıq rejim müəyyən etməli olur. Xüsusilə xarici investitorlar üçün valyutanın xaricə çıxarılmasından, daxili vergi güzəştlərindən və s. imtiyazlar nəzərdə tutula bilər. Buna misal olaraq, dövlətdaxili qanunvericilik aktlarından «Qırğızıstan Respublikasının xarici investisiyalar haqqında» 1991-ci il Qanunu (m. 20), «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il AR Qanunu (m. 14) və s. göstərmək olar.

Enerji Xartiyasına Müqavilədə deyilir ki, 14-cü maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan «köçürmələrin azadlığı» termini razılığa gələn ölkələr tərəfindən özünün investitorlarının kapitalının yerdəyişməsinə məhdudlaşdırma bilməz kimi qəbul edilmir. Əksinə, öz investitorlarının kapitalının hərəkətinin mühdudlaşdırılması razılığa gələn digər Tərəflərin, həmçinin istənilən üçüncü dövlətin investisiyalarının hərəkəti üçün nəzərdə tutulan daha əlverişli rejimin verilməsinə mane olmamalıdır. Göründüyü kimi, həm milli qanunvericilikdə, həm də beynəlxalq hüquqda müvəqqəti də olsa, xarici investitorlar üçün milli rejimdə nəzərdə tutulan standartlardan artıq imtiyazlar nəzərdə tutula bilər.

Daha əlverişli rejim konkret sferada faktiki olaraq benefisiya verən dövlət tərəfindən istənilən üçüncü dövlətə klauzuladan asılı olmayaraq birbaşa verilmiş əlverişli rejimdən az əlverişli olmayan, bərabər və ya oxşar rejimin

verilməsini nəzərdə tutur. Əgər gələcəkdə hər hansı başqa bir üçüncü dövlət mövcud olan daha əlverişli rejimdən də əlverişli rejim əldə edərsə, bu halda daha əlverişli rejim klauzası üçün meyar həmin dövlətə təqdim edilmiş əlverişlilik əsas götürüləcək¹⁴⁴.

Qeyd olunan prinsip gömrük tarifləri, idxal-ixrac üzrə ödəmələr, tranzit əməliyyatlarını, xarici ticarətlə bağlı bütün yığımlara və onlarla əlaqədar sənədlərə, nəqliyyat vasitələrinə, əqli mülkiyyət sferasına, xarici hüquqi və fiziki şəxslərin rejiminə, diplomatik, konsulluq və digər nümayəndəliklərin təsis olunması, onların imtiyaz və immunitetləri, bir sözlə, onların rejiminə, məhkəmə icraatı, bütün instansiya məhkəmə və inzibati tribunallara çıxış, xarici məhkəmə qərarlarının tanınması və icrası, məhkəmə xərclərinin təmini və s. sahələrdə tətbiq olunur. Prinsipin daha çox əks olunduğu sahələrdən biri də investisiya hüquq münasibətləri sferasıdır. EXM-də qeyd etdiyimiz kimi, investisiyaların tənlükəsizliyi sferasında daha əlverişlilik prinsipinə əsaslanır (I Əlavə, m. 12).

Daha əlverişli rejimin tətbiqini nəzərdə tutan ilk universal sazişlərdən GATT-ın I maddəsində qeyd olunur ki, iştirakçı-dövlətlər gömrük rüsumlarının müəyyən edilməsində daha əlverişli rejimi tətbiq etməlidirlər. Məlum olduğu kimi, ticarət sferasında EXM bütövlükdə GATT 1947-ci il və onunla bağlı sənədlərdə əsaslanır (I Əlavə, II hissə). Belə bir tənzimləmə ÜTT-nin üzvü olmayan və dünya bazar iqtisadiyyatı institutlarında iştirak etmək istəyən keçid dövründə olan bir çox ölkələr üçün həm simvolik, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir. «Bu sahədə qanunauyğun istisnalara saxlamaqla daha əlverişli rejimin¹⁴⁵ verilməsi

¹⁴⁴ Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, s. 98-99.

¹⁴⁵ Шабан И.С. Принцип равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств. В кн:

beynəlxalq hüququn universal, imperativ norması kimi qəbul edilir». Təsadüfi deyil ki, 1991-ci il Avropa Enerji Xartiyasında milli rejimdən fərqli olaraq, daha əlverişli rejim «ayrıseçkiliyə yol verməməyin» minimal standartı kimi qəbul edilir (AEX, IV bölmə).

1978-ci il «Maddələr layihəsində» daha əlverişli rejimdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə münasibətdə müəyyən istisnalar da nəzərdə tutulur. Bu da əslində inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün beynəlxalq hüququn YBİQ haqqında konsepsiyasından doğur. EXM-də iştirak edən, lakin ÜTT-nin üzvü olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ticarət sferasında onların xeyrinə xüsusi GATT qaydaları Müqaviləyə daxil edilməmişdir.

Beynəlxalq investisiya münasibətləri sferasında daha işlək prinsiplərdən biri də milli rejim prinsipidir. Milli rejim benefisiya verən dövlətin benefisiar dövlətə və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxs və əşyalara, milli hüquqi qaydalara müvafiq olaraq benefisiya verən dövlətin özünün və ya onunla müəyyən əlaqədə olan şəxs və əşyaların istifadə etdiyi rejimin təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

Milli rejim həm milli qanunvericilik qaydası ilə, həm də beynəlxalq sazişlər bağlamaqla verilə bilər. AR Konstitusiyasının 69-cu maddəsində deyilir ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər AR-də olarkən qanunla və ya AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, AR-in vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

Müvafiq müddəadan görüldüyü kimi, qanunvericilik qaydasında («qanunla başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa» formulası ilə) milli və xarici şəxslərin statusu fərqləndirilir. Qeyd edilən rejimdən istisna yalnız AR-in qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir və müdafiə, milli təhlükəsizliyin,

Международное право и международный правопорядок. М., АН СССР, Институт государства и права, 1981, с. 145.

ətraf mühitin, əhalinin müdafiəsinin təmin olunması mülahizələrinə görə nəzərdə tutula bilər (m. 7).

Bəzən beynəlxalq müqavilələrlə milli rejimin təqdim olunmaması o demək deyildir ki, müvafiq rejimin verilməsi şübhə altına alınmalıdır. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, dövlətdaxili qanunvericiliklə xarici investisiyalara milli rejimin verilməsi ümumi qaydaya çevrildiyindən İİS-də müvafiq müddəanın təqdim olunmaması onu istisna kimi ifadə etməməlidir. Belə ki, müvafiq prinsip eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinin ümumi prinsipinə çevrilmişdir¹⁴⁶.

Qeyd etdiyimiz kimi, milli rejim hüquqların bərabərliyini nəzərdə tutur. Bu mənada bizim qanunvericiliyimizdə istifadə edilən milli rejim prinsipi qərb ədəbiyyatında istifadə olunan milli standart rejiminə uyğun təfsir olunmalıdır. Milli standart rejiminə görə sahibkarlıq fəaliyyətinin minimal standartı müəyyən edilir və xaricinin sahibkarlıq fəaliyyətinin şərtləri həmin standartdan az əlverişli ola bilməz¹⁴⁷. Xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, milli şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi rejimdən az əlverişli ola bilməz («Xarici investisiyaların qorunması haqqında AR Qanunu», m. 5).

Müvafiq qayda «Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» AR-in 1996-cı il Qanununda da öz əksini tapmışdır (m. 4.1).

Qeyd etdiyimiz kimi, daha əlverişli rejim konkret məzmunu malik olmadığı üçün onun məzmunu üçüncü

¹⁴⁶ Доронина Н.Г. Семилютин Н.Г. Многосторонние международные конвенции в области защиты иностранных инвестиций и российское законодательство. Государство и право, 1992, № 10, с. 95.

¹⁴⁷ Доронина Н.Г. Правовые регулирование иностранных инвестиций (вопросы унификации). Проблемы международного частного права. Под ред. И.Марышевой. М., Юридическая фирма Контракт, 2000, с. 143.

dövlətə verilmiş rejimlə müəyyən edilir. Eyni zamanda üçüncü dövlətə konkret rejim kimi milli rejim də verilə bilər. Milli rejimin daha əlverişli rejimlə birlikdə verilməsi (məsələn, AFR ilə AR arasında investisiyaların müdafiəsi və təşviqi haqqında Saziş, m. 3) müqaviləyə konkret məzmun verməklə onun fəaliyyət effektivliyini artırır.

Müasir beynəlxalq hüquqda xaricilərə milli rejimin verilməsi ona yönəlmişdir ki, dövlətdaxili qanunvericilikdə müvafiq norma olmadığı halda, bu və ya digər məsələnin həlli zamanı məhkəmə və dövlət orqanları ümumi norma kimi ona istinad etsinlər. AR MM-nin 9.2-ci maddəsində qeyd edilir ki, mülki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalar, əgər qanunda ayrı hal nəzərdə tutulmamışdırsa, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin iştirak etdiyi münasibətlərə də tətbiq olunur.

Beləliklə, AR mülki qanunvericiliyi Konstitusiyadan fərqli olaraq xarici fiziki və hüquqi şəxslər üçün, o cümlədən, investisiya fəaliyyəti sferasında müvafiq şəxslərin mənsub olduğu dövlətin xaricilər üçün milli rejimi nəzərdə tutub-tutmamasından, daha doğrusu, qarşılıqlıq prinsipindən asılı olmayaraq təqdim edir. Bu da milli rejimin hüququn müəyyən sferasında, xüsusən də mülki, mülki-prosesual və s. sahələrdə qanunvericiliyin ümumi prinsipinə çevrilməsinə dəlalət edir.

«Xarici investisiyaların qorunması haqqında» AR-in 1992-ci il Qanununda qeyd edilir ki, bu Qanunda nəzərdə tutulmuş istisnalarla, xarici investisiyanın, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi AR-in hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz (m. 5).

Müvafiq müddəaya uyğun olaraq xarici investorlara yalnız milli rejimin nəzərdə tutulması və xarici investorları AR ərazisində öz aralarında hüquqi baxımdan bərabərləşdirən daha əlverişli rejimin təqdim olunmaması

qanunvericilik üçün boşluq kimi qiymətləndirilməlidir. Hesab edilir ki, AR-in müqavilə praktikası üçün xarakterik olan daha əlverişli rejimin milli qanunvericilik əsası formalaşdırılmalıdır.

Milli rejimin xaricilərə qeyd-şərtsiz təqdim olduğu sfera bilavasitə prosesual hüquqlara aiddir. AR MPM-in 439.2 maddəsində qeyd edilir ki, xarici şəxslər AR vətəndaşları, hüquqi şəxsləri ilə bərabər prosesual hüquqlardan istifadə edir və prosesual vəzifələr daşıyırlar.

Milli rejimi nəzərdə tutan prosesual hüquqlar üzrə regional beynəlxalq sazişlərdən Təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mübahisələrin həlli qaydaları haqqında 1993-cü il MDB iştirakçı-dövlətlərinin Sazişində qeyd edilir ki, razılığa gələn tərəflər əmlak hüquqlarının və qanuni maraqların hüquqi və məhkəmə müdafiəsinə təminat verirlər.

Milli rejimin mahiyyətini tam anlamaq üçün onun daha əlverişli rejimlə oxşar və fərqli xüsusiyyətləri, hüquqi əsasları müəyyən edilməlidir.

Oxşar xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, milli rejim də daha əlverişli rejim kimi beynəlxalq müqavilə əsasında verilə bilər və hər iki rejim beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir¹⁴⁸.

Fərqli xüsusiyyətlərə gəldikdə isə:

- milli rejim konkret məzmunla malik olmaqla, hər hansı üçüncü dövlətin istifadə etdiyi rejimə müqavilə qaydasına göndərmə (istinad) etmir və onun standartları milli qanunvericiliklə ifadə olunur. Əksinə, daha əlverişli rejimin istinad etdiyi rejimin özü milli rejim kimi müəyyən edilə bilər (Daha əlverişli millət klauzulları haqqında maddələr layihəsi, m. 18);

- daha əlverişli rejim klauzulasına müvafiq olaraq xarici şəxslər, bir qayda olaraq, öz aralarında hüquq və

¹⁴⁸ Sadıqov Ə. İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, s. 104.

üstünlüklərdən istifadə də bərabərləşdirildiyi halda, milli rejimə əsaslanan müqavilədə iştirakçıların hüquq və üstünlükləri milli şəxslərlə bərabərləşdirilir.

Xaricilərə milli rejim və ya milli standart rejimi təqdim edilərkən milli maraqlar da nəzərə alınmalıdır. Əks təqdirdə irihəcmli kapitala malik olan xarici sənayeçilər, kommersantlar bərabər hüquqlar əldə etdikdən sonra tədricən fəaliyyət sferalarında hakim mövqelərə yiyələnməklə faktiki olaraq iqtisadi qaydada az inkişaf etmiş, zəif dövləti asılı vəziyyətə salırlar. Məhz, qeyd olunanları nəzərə alaraq, həm daha əlverişli rejimin, həm də milli rejimin verilməsindən inkişaf etməkdə və keçid iqtisadiyyatında olan ölkələr üçün müəyyən istisnalar tələb olunur. Müvafiq tələb AEX-də əks olunmuşdur. 1994-cü il Lissabonda keçirilmiş AEX üzrə Konfransın Yekun plenar sessiyası zamanı keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin daha əlverişli rejimlə bağlı mövqələrinə cavab olaraq daha əlverişli rejimin ilk investisiya mərhələsində birinci müqaviləyə daxil edilməməsi barədə razılıq əldə olunmuşdur (CONF 115, 6 yanvar 1995-ci il Sənədinə I Əlavə).

Qeyd etdiyimiz kimi, AEX-də ilkin variantda daha əlverişli rejim nəzərdə tutulsa da, EXM-də həm daha əlverişli rejimin, həm də milli rejimin tətbiqi yalnız investisiyaların təhlükəsizliyi sferası ilə məhdudlaşdırılmışdır. Daha əlverişli rejimlə yanaşı, milli rejimin verilməsi müvafiq sferada bağlanacaq digər beynəlxalq sazişlərə saxlanılır (AEX I bölmə: Yekun qaydalar). Müvafiq olaraq EXM-də keçid iqtisadiyyatında olan dövlətlər üçün müəyyən güzəştlər ifadə olunmuşdur. Müqaviləyə «GATT Əlavəsində» son tarix 1 iyul 2001-ci ilə kimi olmaqla, həmin dövlətlər üçün məhdud sayda öhdəliklərdən tamamilə istisnalar nəzərdə tutulurdu. Keçmiş SSRİ ərazisində olan dövlətlər üçün ciddi şərtlər daxilində müvəqqəti olaraq GATT üzrə qaydalardan yayınmaq imkanı nəzərdə tutulurdu.

Qeyd olunan istisnaları nəzərə alaraq beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə, dövlətlərin iqtisadi inkişaf tarazlığına nail olmaq üçün tətbiq edilən prinsiplərdən biri də «inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün preferensiya (üstünlüklər)» prinsipidir. Bu prinsip UNCTAD-ın 1964-cü il Prinsiplərində, GATT-da (36-38-ci maddələr), sonradan ÜTT/GATT sistemi sənədlərində, 1974-cü il YBİQ ilə bağlı sənədlərdə, 1988-ci il Ticarət prefensiyalarının qlobal sistemi haqqında Belqrad Müqaviləsində və digər sənədlərdə əks olunmuşdur.

UNCTAD-ın Katibliyi qeyd olunan prinsipin tətbiq olunma zərurətini növbəti qaydada əsaslandırmışdır. Ənənəvi prinsip olan daha əlverişli rejim subyektlər üçün rejimlərin bərabərliyini təmin etmək üçün təqdim olunur, lakin faktiki olaraq iqtisadi cəhətdən qeyri-bərabər rejimin təqdim olunması əslində formal bərabərliyin təqdim olunmasıdır ki, bu da öz növbəsində yenə də faktiki olaraq qeyri-bərabərlik deməkdir. Bunu nəzərə alaraq beynəlxalq hüquqda o cümlədən, beynəlxalq iqtisadi hüquqda xarici kapitalla zərurət duyan inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün üstünlüklər əks olunmuşdur (EXM, VI hissə, I Əlavə, Əlavə «G» və «T»). Fikrimizcə, hazırlanmaqda olan İÇS qeyd olunan prinsipləri təsbit edərkən, dünyadakı faktiki qeyri-bərabər inkişaf səviyyəsini nəzərə almalı, iqtisadi inkişaf səviyyəsi geri olan inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatında daha real hüquq təqdim etməlidir.

Beynəlxalq investisiya hüququnun digər prinsiplərinə gəldikdə, ilk olaraq investisiyaların idxalı zamanı müdafiə tədbirlərinin görülməsi azadlığı prinsipi bunları nəzərdə tutur:

- dövlətin öz suverenliyindən çıxış edərək öz təbii ehtiyatlarına və digər sərvətlərinə sərbəst sərəncam vermək hüququ;

- dövlətin təbii sərvətlərin kəşfiyyatı və istismarı məqsədilə xarici kapitalın buraxılıb-buraxılmamasının müəyyən edilməsi hüququ;

- dövlətin öz ərazisində xarici investisiya fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək hüququ;

- dövlətin beynəlxalq və daxili hüquq əsasında öz ərazisində istənilən iqtisadi fəaliyyəti tənzimləmək və ona nəzarət etmək hüququ.

Xarici investisiyaların müvafiq kompensasiyanın ödənilməməsi ilə ekspropriasiyasını (milliləşdirilməsinin) yolverilməzliyi prinsipi kifayət qədər fikir ayrılıqları ilə müşayiət olunmuşdur. Ümumilikdə milliləşdirmə termini dövlətləşdirməni, yəni torpağın, sənaye müəssisələrinin, bankların, nəqliyyatın və s. xüsusi mülkiyyətdən dövlət mülkiyyətinə keçməsinə bildirir¹⁴⁹. Dövlətlərin milliləşdirmə hüququ Yeni beynəlxalq iqtisadi qaydanın müəyyən edilməsi haqqında 1974-cü il Bəyannaməsi, Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələrinin 1974-cü il Xartiyası, BMT Baş Məclisinin bir sıra qətnamələri ilə təsdiq edilmişdir. Hazırda bu hüquq ümumqəbuledilmişdir. Yalnız milliləşdirmə zamanı kompensasiya ödənilməsi məsələsi mübahisəli qalmışdır.

Göstərilən problem barədə müzakirələr gedişində üç konsepsiya aydın göstərilmişdir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq hüquq mütəxəssisləri arasında geniş yayılmış birinci konsepsiyaya müvafiq olaraq hazırda milliləşdirmə zamanı xarici investora dəymiş zərərə görə tez və effektiv kompensasiya verməyə məcbur edən nə müqavilə, nə də adət hüquq norması mövcud deyildir¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Ануфриева Л.П., Бекашев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, с. 288-290.

¹⁵⁰ Войтович С.А. Принципы международно-правового регулирования межгосударственных экономических отношений. Киев, 1988, с. 63.

Lakin kompensasiya haqqında müddəa həm BMT Baş Məclisinin Təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz suverenlik haqqında 1803/XVII Qətnaməsində, həm də Dövlətlərin iqtisadi hüquq və öhdəlikləri Xartiyasında vardır. Buna müvafiq olaraq xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsini həyata keçirən dövlət «qanun və qərarları, bu dövlətin münasib hesab etdiyi bütün öhdəlikləri nəzərə almaqla müvafiq kompensasiya ödəməlidir» (m. 2).

Lakin bütövlükdə bu konsepsiyanın tərəfdarı olan E.Ximenes de Areçaqa elə hesab edir ki, kompensasiya ödəmək vəzifəsi ədalətlik və əsassız varlanmanın yolverilməzliyi prinsiplərindən irəli gəlir¹⁵¹. Bu konsepsiya əsasən milliləşdirmə zamanı xarici investorların kompensasiya almaq hüququnu təsdiq edir. Lakin bu hüquq heç də mübahisəsiz deyil.

İkinci konsepsiyaya uyğun olaraq milliləşdirmə zamanı kompensasiyanın verilməsi məcburi şərtidir. Bu norma həm də adət-hüquqi xarakter daşıyır. Avropa və Şimali Amerikada əksər hüquqşünaslar, məsələn, İ.Delupis, M.Mendelson, O.Şaxter və başqaları bu nöqtəyi-nəzərin tərəfdarlarıdır¹⁵². Müvafiq konsepsiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, milliləşdirmə zamanı kompensasiya məcburidir, lakin təxirəsalınmaz, sürətli, effektiv və adekvat kompensasiya barədə danışmaq, belə sərt formulları isə daha çəvik, yumşaq, ehtiyatlı – «ədalətli», «uyğun», «his-səvi» kompensasiya etmək olmaz.

Daha geniş yayılmış üçüncü konsepsiyaya müvafiq olaraq kompensasiya şərtləri milliləşdirmə aparan dövlət tərəfindən onun milli hüququna uyğun və konkret şəraiti nəzərə almaqla müəyyən edilir. Heç kəs suveren dövləti öz daxili siyasətini aparmaqda, öz daxili funksiyalarını həyata

¹⁵¹ Хименес де Аречага Э. Современное международное право. М., 1983, с. 454-455.

¹⁵² Delupis I. Finance and Protection of Investments in Developing Countries. 1973, p. 31.

keçirməkdə bu və ya digər şərtləri yerinə yetirməyə məcbur edə bilməz. Hazırda kompensasiyanın adi hüquqi prinsipi mövcud deyil, bu məsələ dövlətdaxili hüququn tətbiqi sferasındadır, bu da dövlətlərin suveren bərabərlik prinsipindən irəli gəlir.

Beləliklə, xarici investisiyaların müvafiq kompensasiyanın ödənilməməsi ilə ekspropriasiyasını (milliləşdirilməsinin) vəlverilməzliyi prinsipi beynəlxalq investisiya hüquq münasibətlərində ümumqəbul olunmuş müddəa kimi nəzərdən keçirilir.

Digər prinsiplərdən fərqli olaraq, investisiyaların beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi prinsipinə münasibətdə ayrı-ayrı dövlətlər tərəfindən müxtəlif formalarda təfsir edilir. Məsələn, Avropa modelinə uyğun olaraq, bu prinsip yalnız qəbul edən dövlətin razılığını almış xarici investisiyalara münasibətdə tətbiq edilir. Bununla belə, bu prinsipin beynəlxalq investisiya hüququ üzrə qəbul edilmiş mühüm sənədlərdə əks olunması istənilən xarici investisiyalara beynəlxalq-hüquqi müdafiənin təqdim olunması nəzərdə tutulur (bu baxımdan MİGA-nın fəaliyyəti xüsusilə təqdirəlayiqdir).

Kapitalın hərəkəti üzərində beynəlxalq və dövlət nəzarəti prinsipi hər bir dövlətin öz daxili qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüququn bu sahədə qəbul edilmiş normalarına müvafiq olaraq öz milli yurisdiksiyası hüdudlarında xarici investisiyaları tənzimləmək və onlar üzərində nəzarət həyata keçirmək hüququnu nəzərdə tutur.

İkiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması prinsipi isə beynəlxalq investisiya hüququ (xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi) nöqtəyi-nəzərdən bir vergi ödəyicisinin (investorun) üzərinə eyni bir vergi obyektinə münasibətdə eyni zamanda iki və ya daha çox eyni və ya analoji verginin tətbiq olunmasına yol verməməyi müəyyən edir.

III FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏMİNAT MEXANİZMLƏRİ

3.1. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində ikitərəfli investisiya sazişləri

Müasir dövrdə xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi sferasında dövlətdaxili qanunvericilik bir qayda olaraq beynəlxalq hüquqi standartlar olmadan özünün funksiyasını lazımi səviyyədə yerinə yetirə bilməz. Bu mənada beynəlxalq hüquqi mexanizmlər, o cümlədən ikitərəfli, çoxtərəfli beynəlxalq sazişlər, beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi normalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində norma və institutların, prinsiplərin sistemləşdirilməsi, ilk növbədə, ikitərəfli beynəlxalq sazişlərlə həyata keçirilmiş, yalnız sonuncu onillikdə və bir qədər artıq müddətdə çoxtərəfli və hətta universal sazişlərin bağlanması cəhdləri edilməkdədir. Bunu artıq 1996-cı ildə bütün dünyada 1160-a qədər ikitərəfli hökumətlərarası investisiya sazişlərinin bağlanması bir daha sübut edir¹⁵³.

Uzun müddət xarici investisiyaların tənzimlənməsi dostluq və əməkdaşlıq, ticarət və dənizçilik müqavilələri əsasında həyata keçirilirdi. XX əsrin 60-cı illərində isə artıq dünyada siyasi cəhətdən müstəqil yeni dövlətlərin meydana gəlməsi və bu dövlətlərə investisiya axınlarının genişlənməsi bu müqavilələrin rolunun kifayət qədər aşağı düşməsinə gətirib çıxardı. İncətorlar böyük siyasi və iqtisadi risklərdən qorunmaq üçün yeni müqavilələr – xarici investisiyaların müdafiəsi və təşviqi haqqında müqavilələr bağlamağa maraq

¹⁵³ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 40.

göstərməyə başladılar. İnkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında ilk yeni növ investisiya sazişləri artıq 50-ci illərin sonlarından bağlandı. Getdikcə bu müqavilələr iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövlətlər arasında genişlənməyə başladı. Bu baxımdan ABŞ-ın ikitərəfli müqavilə praktikası spesifikliyə malik idi; belə ki, müvafiq dövrdə ABŞ xarici investisiyaların müdafiəsinə və təşviqinə dair bir çox dövlətlərlə ikitərəfli müqavilələr bağlamasına baxmayaraq, sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrlə hələ də dostluq, ticarət və dənizçilik müqavilələrini qüvvədə saxlayırdı¹⁵⁴.

İnvestisiya sazişlərinin sayının sürətli artımı investisiyaların müdafiəsi və təşviqi barədə nümunəvi sazişin işlənilib hazırlanmasını və əsas müddələrin unifikasiyası zərurətini şərtləndirdi. Nümunəvi saziş dörd əsas şərt müəyyən edir:

1. razılığa gələn ölkələrdə xarici investisiyalara əsasən ədalətli və bərabər hüquqlu rejimin (ümumqəbul olunmuş milli rejim) təqdim olunması şərtləri (treatment provisions);

2. xarici investorların mümkün ekspropriasiyadan, milliləşdirmədən və ya onları öz mülkiyyətindən məhrum etməyə yönələn digər tədbirlərdən müdafiə olunması şərtləri (expropriation provisions);

3. gəlirlərin, bir qayda olaraq, maneəsiz köçürülməsi şərtləri (transfer provisions);

4. mübahisələrin həlli qaydalarını müəyyən edən şərtlər (disputes provisions).

İnvestisiya münasibətlərinin ikitərəfli səviyyədə tənzimlənməsinin üstünlük təşkil etməsinin əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, qəbul edən dövlət seçkilik prinsipinin köməyiylə daxili investisiya iqlimini nəzarət altında saxlaya bilər. Bundan

¹⁵⁴ Ливенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала (инвестиционная политика зарубежных стран). Учебник. М., Экономистъ, 2004, с. 189.

əlavə, ikitərəfli investisiya müqavilələri hər bir razılığa gələn tərəfin xüsusi maraqlarını, spesifikliyini nəzərə almağa, investisiya fəaliyyətinin şərtlərini dəqiqləşdirməyə, birbaşa investisiyaların razılığa gələn tərəflərin iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətini müəyyən etməyə, xarici investisiyaların buraxılması və fəaliyyəti üzrə qəbul edən dövlətin milli qanunvericilik səlahiyyətlərinin tanınmasına, fəvqəladə hallarda birtərəfli qaydada müqavilənin müddəalara dəyişiklik etməyə (məsələn, ödəmə balansının xroniki kəsri zamanı gəlirlərin köçürülməsinin qadağan olunması) imkan verir.

Müvafiq sferada ikitərəfli müqavilələr xüsusilə inkişaf etməkdə olan dövlətlər üçün əhəmiyyətlidir. Belə ki, bu müqavilələr qəbul edən dövlətdə vergi rejiminin sabitliyini təmin edir və xarici investisiyaların buraxılmasının və fəaliyyətinin tənzimlənməsində hüquqi baza qismində çıxış edir. Bu baxımdan müxtəlif qrup dövlətlər arasında bağlanan ikitərəfli investisiya müqavilələri bir-birindən fərqlənir. İnkişaf etmiş dövlətlə inkişaf etməkdə olan dövlət arasında bağlanan müqavilədə əsas diqqət investisiyalarla qəbul edən dövlətin iqtisadi inkişafı arasında bağlılıq probleminin həllinə yetirilir. Belə müqavilələr inkişaf etməkdə olan dövlətlərin hökumətlərinə ödəmə balansının xroniki kəsri zamanı əsas maliyyə fondlarının, gəlirlərin və mənfəətin köçürülməsinin məhdudlaşdırılması yolu ilə xarici kapitallı müəssisələrdə mülkiyyət normalarına nəzarət etməyə imkan verir. İnkişaf etmiş dövlətlə keçid iqtisadiyyatı dövləti arasında bağlanan müqavilələr keçid iqtisadiyyatı dövlətinin hökumətlərinin böhran şəraitində uzunmüddətli investisiyaların köçürülməsini məhdudlaşdırmaq hüququnu müəyyən edir. Nəhayət, inkişaf etmiş dövlətlər arasında ikitərəfli müqavilələr rəqabətin prinsip və normalarını tənzimləməyə, məlumat mübadiləsini genişləndirməyə, eləcə də razılığa gələn dövlətlərin milli qanunvericiliyinin şəffaflığını gücləndirməyə imkan verir.

Xarici investisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi barədə ilk saziş 1959-cu ildə AFR-lə Pakistan arasında imzalanmışdır. İlk ratifikasiya olunan bu növ müqavilə isə yenə də 1959-cu ildə VFR-lə Dominikan Respublikası arasında imzalanmış müqavilə olmuşdur. Hazırda dünyanın hər bir dövləti ən azı bir ikitərəfli müqavilənin iştirakçısıdır¹⁵⁵.

İkitərəfli investisiya sazişləri əksər dünya dövlətlərinin praktikasında, bir qayda olaraq, əsas hissədən ibarət olur:

- sazişin predmeti və qüvvədə olma müddəti;
- investisiyaların qəbul edən dövlətə buraxılması şərtləri;
- investirlərə münasibətdə təqdim olunan rejimin şərtləri;
- gəlirlərin və kapitalın xaricə köçürülməsi qaydaları;
- mülkiyyətin ekspropriasiyası və kompensasiyanın ödənilməsi qaydaları;
- müqavilə tərəfləri arasındakı mübahisələrin həlli qaydaları;
- investorlarla qəbul edən dövlət arasındakı mübahisələrin həlli qaydaları.

Sazişin predmeti və qüvvədə olma müddəti hissəsində sazişin əsas predmeti, yəni investisiya anlayışı və onun həyata keçirilmə formaları müəyyən olunur. İntestisiyalar dedikdə, bir qayda olaraq, qoyulan aktivlərin istənilən formaları nəzərdə tutulur. Bundan fərqli olaraq, amerikan praktikasında investisiya anlayışı altında kapital qoyuluşlarının istənilən formaları başa düşülür. Belə anlayış daha geniş xarakter daşıyır və investisiyalara bunların daxil edilməsini nəzərdə tutur: daşınan və daşınmaz mülkiyyət;

¹⁵⁵ Ливенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала (инвестиционная политика зарубежных стран). Учебник. М., Экономика, 2004, с. 201.

istənilən mülkiyyət hüquqları, o cümlədən səhmlər, istiqrazlar, girov hüququ; müəssisənin və ya birgə müəssisənin yaradılması; bilavasitə kapital qoyuluşuna aid olan pul vəsaitləri, borclar; əqli mülkiyyət hüquqları, o cümlədən patent, ticarət markası, sənaye dizaynı, ticarət sirləri, «nou-hau» hüquqları. Bu anlayış birbaşa olaraq 1991-ci il noyabrın 5-də Kanada ilə Argentina arasında bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulur.

Sazişin birinci hissəsində nəzərdə tutulan növbəti anlayış investor anlayışıdır. Investor qismində fiziki və hüquq şəxslər çıxış edirlər. Fiziki şəxsin investor olması üçün onun razılığa gələn tərəflərdən birinin vətəndaşı olması əsas şərtidir. İkitərəfli investisiya sazişləri, bir qayda olaraq, 10 il ərzində qüvvədə olur və bu müddət müəyyən prosedurla artırılır.

İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi barədə ikitərəfli müqavilələrin ikinci hissəsi bir razılığa gələn dövlətdən digərinin ərazisinə xarici kapital qoyuluşlarının buraxılması şərtlərini müəyyən edir. Buraxılma şərtləri iki rejim nəzərdə tutur: milli rejim və daha əlverişli rejim. Bu rejimlər bazara daxil olmaya və xarici investisiya fəaliyyətinə münasibətdə tətbiq olunur, lakin bir sıra ikitərəfli müqavilələrdə hər iki rejim prinsipi yalnız qeydiyyatla alınmış sahibkarlığa münasibətdə fəaliyyət göstərir.

İkitərəfli müqavilələr 5 standart rejimdən istifadəni nəzərdə tutur: ədalətli və bərabərhüquqlu rejim; investorun hüquq və maraqlarının müdafiəsi rejimi; ayrışçılığın qadağan olunması rejimi; milli rejim və daha əlverişli rejim.

Ədalətli və bərabərhüquqlu rejim ümumi konsepsiyadır və qəbul edən dövlətin milli qanunvericiliyi ilə əlaqədar olmayan standart şərt kimi müəyyən olunur. Bu şərt investisiya və ticarət sazişlərinin müddələrinin təfsirində köməkçi rol oynayır. Dostluq, ticarət və dənizçilik müqavilələrində qəbul edən dövlət tərəfindən hüquqi

məsuliyyətə cəlb olunmanı nəzərdə tutmayan investora hüquq və maraqlarının tam müdafiəsi prinsipi əks olunur. Bu prinsip razılığa gələn dövlətlərin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri təsdiqləyir və qəbul edən dövlətdə xarici kapital qoyuluşlarının müdafiəsi ümumi standartını müəyyən edir. Bir sıra ikitərəfli investisiya müqavilələrində tərəflər investora ədalətli və bərabər hüquqlu rəftar tələb edən beynəlxalq hüquq normalarına istinad edirlər. Eyni zamanda əksər sazişlərdə tərəflərin xarici investisiyaları tam müdafiə etmək öhdəliyi tələb olunur. İkitərəfli investisiya sazişləri ilə nəzərdə tutulan digər rejim ayrışdırılışın qadağan olunması prinsipidir: tərəflərdən heç biri investisiyaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətdə ayrışdırılış tədbirlərinə məruz qala bilməz. Nəhayət, bütün ikitərəfli müqavilələr razılığa gələn dövlətlərin investora iki rejim təqdim edir: milli və daha əlverişli rejim.

Bütün ikitərəfli investisiya sazişləri qəbul edən dövlətdən investisiya resurslarının maneəsiz köçürülməsinə təminat verməyi tələb edir. Belə investisiya resursları isə bunlardır: mənfəət formasında gəlirlər, faiz ödəmələri, dividendlər və digər cari gəlirlər; borc ödənişləri; bütün və ya qismən likvidləşdirilmiş kapital qoyuluşları. Bununla yanaşı, tərəflər investisiya sazişinə təminat veriləcək digər fond formalarını (məsələn, nizamnamə fonduna əlavələr, bonuslar və qonorarlar, əmək haqqı, investisiya mübahisələrinin həlli ilə əlaqədar ödəmələr və s.) da daxil edə bilərlər. Vəsaitlərin xaricə köçürülməsi, bir qayda olaraq, dönerli valyutada həyata keçirilir.

Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq investisiya sazişlərinin böyük əksəriyyəti milli konstitusiya aktı ilə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, investisiyaların ekspropriasiyasını və milliləşdirilməsini və ya digər analogi tədbirləri qadağan edir. Milli konstitusiya aktları ilə nəzərdə tutulan istisna halları isə milli təhlükəsizliklə və milli maraqlarla əlaqədar olur. Eyni

zamanda bütün ikitərəfli investisiya sazişləri xarici mülkiyyətin ekspropriasiyası zamanı tez, adekvat və effektiv kompensasiyanın ödənilməsini nəzərdə tutur. Bu halda ekspropriasiya olunan mülkiyyət bazar dəyəri ilə və ya ədalətli bazar qiyməti əsasında qiymətləndirilir.

Müqavilənin tərəfləri, eləcə də investorla qəbul edən dövlət arasında yaranan bütün investisiya mübahisələri müəyyən olunmuş müddətdə (əsasən 3, 6 və ya 12 ay) qarşılıqlı məsləhətləşmələr və ya danışıqlar yolu ilə həll olunmalıdır.

Hazırda ikitərəfli investisiya sazişləri investisiya fəaliyyəti sahəsində dövlətlərin beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığında geniş tətbiq edilməkdədir. Hər hansı bir dövlətin ərazisində xarici investorların kapital qoyuluşu üçün həmin investorun mənsub olduğu dövlətlə qəbul edən dövlət arasında müvafiq beynəlxalq sazişin olması zəruri məsələlərdən biridir.

Beynəlxalq investisiya hüquq münasibətlərini tətqiq edən N.Q.Doronina qeyd edir ki, xarici investisiyalara münasibətdə qəbul edən dövlət investorun mənsub olduğu dövlətlə fəaliyyətinin şərtlərini müəyyən edərkən ilk növbədə milli qanunvericiliyə deyil, beynəlxalq müqavilə formasında qarşılıqlı adekvat tənzimləmə formasına müraciət etməlidir¹⁵⁶. Həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli belə sazişlərdə investisiya fəaliyyətinin xüsusi rejimi müəyyən edilir. Investisiya fəaliyyətini müəyyən edən rejim ilə yanaşı, müqavilələrdə qarşılıqlı olaraq investorların hüquq subyektliliyinin tanınması və müvafiq olaraq dövlət (milli) mənsubiyyəti, qanunvericilik təminatları, bir sözlə, beynəlxalq xüsusi hüquq münasibətləri sferasında meydana çıxan problemlərin ümumi-hüquqi təmzidlənməsi əks olunur. Bir qayda olaraq, beynəlxalq müqavilələrdə

¹⁵⁶ Доронина Н.Г. Иностранные инвестиции и современное международное право. В кн: Правовые проблемы иностранных инвестиций в СССР. М, 1991, с. 103.

dövlətin, xarici investorlar üçün əlverişli rejimin təqdim olunması, kapital qoyuluşu və onunla bağlı fəaliyyətə ədalətli və bərabərhüquqlu rejimin təmin olunması öhdəliyi ifadə olunur.

Ədalətli və bərabərhüquqlu rejimin verilməsi normasına münasibətdə ədəbiyyatda belə bir fikir də mövcuddur ki, həmin norma daha çox deklorativ xarakter kəsb edir¹⁵⁷. Buna baxmayaraq qeyd olunan normada dövlətin xarici investorların əmlak hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi, kapitalın maneəsiz xaricə çıxarılması və digər hüquqları və öhdəlikləri əks olunur. Xarici investorlar qarşısında öhdəlik qaydası müvafiq sazişlərin daha əlverişli, milli rejim və b. prinsiplərində nəzərdə tutulur.

AR-in AFR, Norveç, Pakistan, Türkiyə və digər dövlətlərlə bağladığı «İnvestisiyaların qarşılıqlı müdafiəsi və təşviqi haqqında» müqavilələrində daha əlverişlilik prinsipi milli rejimlə birlikdə verilir. Almaniya Federativ Respublikası ilə AR-in 1995-ci il 22 dekabr tarixli eyniadlı Müqavilənin 3.2 maddəsində qeyd edilir ki, hər bir razılığa gələn Tərəf digər razılığa gələn Tərəfin vətəndaşlarına və ya müəssisələrinə münasibətdə, onların kapital qoyuluşu fəaliyyətilə bağlı özünün və ya üçüncü dövlətin vətəndaş və ya müəssisələrinin istifadə etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim təqim edir.

Həmin müqavilələr investisiya qoyuluşunu təşviq etməklə iqtisadi əməkdaşlığı stimullaşdırır. Müvafiq Müqavilənin Preambulasında qeyd olunur ki, müqaviləni imzalamaqla Tərəflər qarşılıqlı olaraq digər Tərəfin ərazisində vətəndaşlarının və müəssisələrinin investisiya qoyuluşu üçün əlverişli şərait yaratmaq istiqamətində səy göstərirlər. Müqavilənin 1-ci maddəsində «investisiya», «mənfəət» terminləri ilə yanaşı müəssisə və vətəndaşların mənsubiyyət problemi müəyyən edilir.

¹⁵⁷ Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., Изд-во БЕК, 1996, с. 62.

Qeyd olunan müqavilələrdə əks olunan qaydalar beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olmaqla bir-birinə oxşarırlar. Bir qayda olaraq həmin müqavilələrdə əsas öhdəliklər kimi:

- qarşılıqlı olaraq razılığa gələn tərəflərin investisiyalarına əlverişli rejim yaratmaq;
- xarici əmlakın müdafiəsini təmin etmək;
- kapital qoyuluşundan əldə edilən gəlirləri maneəsiz xaricə köçürmək imkanının yaradılması;
- kapital qoyuluşu ilə bağlı məsələlər üzrə mübahisələrin beynəlxalq üçlər (münsiflər) məhkəmələrində baxılması şəraitini təmin etmək və s. qeyd olunur.

Qarşılıqlı kapital qoyuluşunu təşviq edən müqavilə praktikasının genişlənməsi belə, müqavilələrin unifikasiya olunmasını nəzərdə tutan müvafiq nümunəvi layihənin hazırlanması və təsdiqi zərurətini ortaya çıxarır. Hesab edirik ki, AR-də də digər dövlətlərin təcrübəsinə əsasən model tənzimləmə mexanizmi qəbul edilə bilər. Model mexanizmin layihəsində əsas müddəalar kimi:

- razılığa gələn hər bir tərəf öz ərazisində digər tərəfin investorlarının kapital qoyuluşuna və onunla bağlı fəaliyyətə həmin kapital qoyuluşuna sərəncam və idarəçiliyə maneə ola biləcək diskriminasiya xarakterli tədbirləri istisna etməklə ədalətli və bərabərhüquqlu rejimi təmin edir;

- 1-ci bənddə nəzərdə tutulan rejim özünün və yaxud da üçüncü dövlətin investorlarına təqdim olunan rejimdən az əlverişli olmayacaq;

- hər bir razılığa gələn tərəf xarici investorların fəaliyyət sferasını məhdudlaşdıran və ya istisna edən sahələri müəyyən etmək hüququnu özündə saxlayır;

- 2-ci bəndə müvafiq olaraq təqdim olunan daha əlverişli dövlət rejiminin üstünlüklərindən gələcəkdə azad ticarət zonasında, gömrük və ya iqtisadi ittifaqda iştiraka, həmçinin ikiqat vergini aradan qaldırmaq haqqında saziş və ya vergi məsələlərinə şamil edilməyəcək kimi ifadə edilə bilər.

UNKTAD-ın hesabatlarına görə yalnız 1998-ci ilə kimi 1500-dən yuxarı sazişi bağlanmışdır¹⁵⁸. Hal-hazırda AR-in də bu sahədə digər dövlətlərlə (AFR, Türkiyə, Özbəkistan, Səudiyyə Ərəbistanı, Pakistan və b. ilə) belə sazişləri artmaqdadır. Maraqlıdır, müvafiq beynəlxalq sazişlər daha geniş sayda Enerji Xartiyasına Müqavilənin, eləcə də Dünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində qeyd edilən sazişin qüvvəyə minməsi ərəfəsinə təsadüf edib.

İkitərəfli investisiya sazişlərinin global xarakter alması onunla əlaqədardır ki, bir qayda olaraq istər inkişaf etməkdə olan ölkələr, istərsə də keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər qeyri-bərabər iqtisadi vəziyyətdə çoxtərəfli beynəlxalq investisiya sazişləri ilə inkişaf etmiş dövlətlər qarşısında üzərlərinə öhdəlik götürmək marağında deyillər¹⁵⁹. Buna görə də ikitərəfli sazişlər əsasən iqtisadi potensialı müxtəlif olan ölkələr arasında bağlanmış, daha sonra isə siyasi etimaddan asılı olaraq daha da genişlənmişdir. Bu sahədə daha çox saylı sazişlər II Dünya müharibəsindən sonra xarici investisiyalara xüsusi zərurət duyan AFR-ə məxsusdur¹⁶⁰.

İkitərəfli investisiya sazişlərinə üstünlük verən dövlətlərdən biri də xarici investisiyaların tənzimlənməsində əsasən mürəkkəb lisenziya-icazə sistemini təşviq edən Rusiya Federasiyasıdır. İkitərəfli investisiya sazişlərinin modelinə (nümunəviliyinə) baxmayaraq burada da müəyyən fərqlər mövcuddur. Lisenziya-icazə sisteminə üstünlük verən RF-dən fərqli olaraq liberal mexanizmə üstünlük verən AFR-in, ABŞ-ın təcrübəsi xüsusi maraq kəsb edir. AFR-in bağladığı sazişlər ABŞ müqavilələrindən daha geniş

¹⁵⁸ Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). М., 2001, с. 41.

¹⁵⁹ Khalil M.L. Treatment of Foreign Investment Treaties. ICSID Review. Foreign Investment Law Journal. Vol. 7, 1992, p. 339.

¹⁶⁰ Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 160.

məzmununa malik olduğundan, sonradan ABŞ da AFR modelinə üstünlük verməkdədir. Nəticə etibarilə alman modeli investisiyaların daha geniş və xüsusi ad altında beynəlxalq hüquqi təminat sistemlərinin (o cümlədən EXM, investisiya mübahisələrinin həlli ilə bağlı beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin, qeyri-kommersiya risklərinin, beynəlxalq sığorta sisteminin və s.) yaradılmasını da sürətləndirmiş oldu. Amerika modeli özünün ambioz xarakterilə elədə təşviq edilmir. Nisbətən zəif inkişaf etmiş ölkələr üçün Amerika modelinin təhlükəsi ondan ibarətdir ki, «investisiya anlayışı» özündə qanunauyğun verilmiş lisenziyaları, əmtəələrin istehsalı və satışı, o cümlədən, qanunla və ya müqavilə ilə verilən (faydalı qazıntıların hasilatı, kəşfiyyatı və s. bağlı) hüquqları təsbit edir. İnteraksiyanın anlayışının müvafiq modeli xarici investisiyaların daxil olmasında icazəli sistemi təsis etmiş ölkələrin qanunvericiliyinə uyğun olmadığından və bir çox sahələr xüsusi icazə tələb edən fəaliyyət kimi qiymətləndirildiyindən ABŞ modeli təşviq edilmir.

ABŞ modelinə görə investisiya fəaliyyəti publik-hüquqi xarakter kəsb etdiyindən qəbul edən dövlət tərəfindən onun geri çağırılması mümkün deyil və belə olduqda müvafiq fəaliyyət beynəlxalq hüququn insan hüquqları ilə bağlı normaları ilə tənzimlənməlidir¹⁶¹.

Problemin əhəmiyyətini nəzərə alaraq dövlətlər daha az tutumlu investisiya anlayışını əks etdirən sazişlərə üstünlük verir. Belə sazişlərin predmetini qarşılıqlı hüquqi təminatlar, təsərrüfat subyektlərinin tanınması və müdafiəsi, mübahisələrin həlli qaydaları və s. məsələlər təşkil edir. İkitərəfli investisiya sazişlərinin hüquqi tənzimlənmədə kəsb etdiyi əhəmiyyət ona gətirib çıxarıb ki, beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında bu problemə də kifayət qədər diqqət yetirilməkdədir. Belə ki, əgər bir sıra hüquqşünaslar belə

¹⁶¹ Asante S.K. International Law and Foreign Investments a Reappraisal. International and Comparative Law Quarterly, 1988. Vol. 37, Part 3, p. 98.

sazişlərin hüquqyaratma prosesində, xüsusən də beynəlxalq adət hüququnun yeni prinsiplərinin yaradılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edirlərsə, digərləri isə əksinə, bildirirlər ki, həmin sazişlərin rolu azalmaqdadır¹⁶².

Heç şübhəsiz ki, ikitərəfli investisiya sazişləri müvafiq sahədə müəyyən davranış qaydalarının beynəlxalq iqtisadi hüquq normalarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dövlətlər arasında bağlanan beynəlxalq sazişlər beynəlxalq hüququn mənbəsi olaraq müəyyən bir sahədə ikitərəfli əsasda dövlətlərin adət praktikasını unifikasiya edirlər. M.Sornaraca ikitərəfli investisiya sazişlərindən yaranan mübahisə ilə bağlı arbitraj qərarlarını təhlil edərək belə bir nəticə verir ki, arbitraj müvafiq sazişlərə beynəlxalq adət hüququnun yeni prinsiplərinin yaranması kontekstində deyil, konkret olaraq saziş tərəflərinin davranış qaydalarını müəyyən edən normalar kimi baxır¹⁶³. M.M.Boquslavski ikitərəfli investisiya sazişlərini tədqiq edərkən qeyd edir ki, istənilən belə sazişlərin məqsədini əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla qarşılıqlı olaraq kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsini təşviq etmək təşkil edir¹⁶⁴.

Xarakterik haldır ki, müvafiq beynəlxalq müqavilələrdə ilkin yerdə investisiyaların təşviqi dayanırsa, daha sonra müdafiə mexanizmləri əks etdirilir. Bütün sazişlərdə istifadə edilən anlayışların açıqlanması və bu prosesin gələcək çoxtərəfli tənzimləmə metodunun tətbiqini təşviq etməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Baxmayaraq ki, ikitərəfli investisiya sazişləri heç də həmişə problemlərin tam həllini nəzərdə tutmur. Belə ki, xarici investisiyaların daxil olma prosesilə bağlı normaların tənzimlənməsi zərurəti

¹⁶² Mann P. British Treaties. British Journal of International Law. № 52, 1981, p. 98-99.

¹⁶³ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Cambridge, 1994, p. 227.

¹⁶⁴ Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., Изд.-во БЕК, 1996, с. 23.

diqqətdən yayınmamalıdır¹⁶⁵. Yalnız qeyd edilən problem deyil, eləcə də investisiyaların anlayışı, müdafiə mexanizmlərinin mahiyyəti və s. məsələlərin açılması AR qanunvericiliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, onların hər biri üzərində geniş dayanmaq zərurəti yaranır. Xüsusən də, ABŞ və Avropa modelinin müqayisəli təhlili, bütövlükdə bunun çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərə təsiri öyrənilməlidir. Maraqlıdır ki, beynəlxalq investisiya hüququnun bir sıra prinsip və normaları İİS-də formalaşdırılmışdır. Nümunə kim:

- xarici investorun hüquqi statusunu müəyyən edən rejimin ayrıca müddəə ilə təsbit edilməsi;
- mənfəətin sərbəst xaricə köçürülməsi;
- əmlak hüquqlarının qorunması ilə bağlı prosesual təminatlar;
- ekspropriasiya;
- ekspropriasiyaya görə kompensasiya və s. məsələlər xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

AR ilə də ikitərəfli investisiya sazişləri bağlamış AFR-in beynəlxalq sazişlərində xarici kapitalın milliləşdirilməsi və ondan təminat, kapitalın köçürülməsi, milliləşdirmə zamanı verilən kompensasiyanın, eləcə də digər gəlirlərin sərbəst xaricə köçürülməsi, qeyri-kommersiya risklərindən təminatlar və s. məsələlər ətraflı tənzimlənir. Milliləşdirmə yalnız müstəsna hallarda və ancaq ictimai maraqlar naminə olaraq məcburi ekvivalent kompensasiya ödənməklə həyata keçirilə bilər. Bu zaman kompensasiya ediləcək məbləğ istənilən digər dövlətə onun valyutasında və hər hansı bir xüsusi formal problemlər yaradılmadan köçürülmə imkanına malik olmalıdır. Ekspropriasiyaya görə kompensasiya, mənfəət və gəlirlər, bir sözlə investorun hüququ ilə bağlı olan bütün ödəmələr

¹⁶⁵ Khalil M.L. Treatment of Foreign Investment Treaties. ICSID Review. Foreign Investment Law Journal, Vol. 7, 1992, p. 347.

Beynəlxalq Valyuta Fondu haqqında Sazişin müddəalarına uyğun olaraq valyuta paritetinin gözlənilməsilə həyata keçirilməlidir.

Müvafiq sazişlərin strukturuna gəlincə, onu demək lazımdır ki, bir qayda olaraq investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və müdafiəsi məqsədini əks etdirən preambula eyni zamanda tənzimləmənin prinsiplərini təsbit edir. Əsas məqsəd olaraq razılığa gələn tərəflər iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün qarşılıqlı olaraq özlərinin fiziki və hüquqi şəxslərinin hüquqlarını qorumağı bəyan edirlər.

AR ilə Türkiyə Respublikası arasında investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında 1994-cü il 9 fevral tarixli Sazişin Preambulasında qeyd edilir ki, daha sıx əməkdaşlığı, xüsusi halda, bir tərəfin digər tərəfin ərazisinə qoyduğu sərmayəyə münasibətdə, onu artırmaq arzusu ilə, bu investisiyaların tənzimlənməsilə bağlı rejim haqqında razılaşmanın sərmayə və texnologiya axınına və tərəflərin iqtisadi inkişafına şərait yaradacağını qəbul edərək, investisiya qoyuluşuna əlverişli şərait yaradılmasına kömək etmək və iqtisadi ehtiyatlardan maksimum səmərə əldə etmək üzrə investisiya rejimi yaratmaq haqqında razılaşaraq müvafiq Sazişi bağlamaq qərarına gəlirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, Preambula hüquqi qüvvə kəsb etməsə də burada bəyan edilən prinsiplər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən onun formalaşdırılmasına da diqqət artırılmalıdır. AR-in bağladığı əksər müvafiq sazişlərin preambullalarında fikrin təkrarlanmasına, cümlənin qeyri-müəyyənliyi tendensiyasına rast gəlinir. Məhz bu da öncə qeyd etdiyimiz model layihənin qəbul edilməsi zərurətini bir daha gündəmə gətirir.

Müvafiq beynəlxalq müqavilələrdə hüquqtətbiqetmə prosesində anlaşılmazlıq yaranmasın deyərək, beynəlxalq investisiya münasibətləri üçün əhəmiyyət kəsb edən (investisiya, kompaniya, mənfəət və gəlir və s.)

anlayışların definisiyası verilir. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də investisiya fəaliyyəti və investisiyaların müdafiəsi üçün verilən rejimlərdir. Tədricən «sosialist» sisteminin aradan qalxması ilə beynəlxalq münasibətlərdə çoxtərəfli tənzimləmə metodu da genişlənmiş, ayrı-ayrı ölkələrin daxili investisiya qanunvericiliyinin də beynəlxalq hüquqi vasitələrin təsiri ilə nümunəviləşməsi prosesi baş vermiş və bu proses davam etməkdədir.

İnvestisiyaların təşviqi və müdafiəsində tədricən çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin bağlanması tendensiyası belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, özünün ambisioz xarakterinə baxmayaraq və əsasən ABŞ kompaniyalarının maraqlarına xidmət etsə də ikitərəfli investisiya sazişlərinin ABŞ modeli də tətbiq edilməkdədir.

Beynəlxalq saziş qaydasında investisiyaların müəyyən edilməsi dövlətlər üçün qarşılıqlı surətdə həmin investisiyaların müdafiəsilə bağlı beynəlxalq hüquqi öhdəlik yaradır. İkitərəfli investisiya sazişləri ilə tanınan investisiyalar müqavilə qaydasında xüsusi rejimlə müdafiə olunur. Beynəlxalq müdafiədən kənar və ya müqavilə qaydasında tanınmayan digər xarici investisiyaların müdafiəsi isə beynəlxalq ümumi hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş normalarla tənzimlənir. Beynəlxalq müqavilə qaydasında tanınan və belə sazişlə tənzimlənməyən digər investisiyaların fərqləndirilməsi milli qanunvericiliklə xarici investisiyaların daxil olmasına nəzarətdən meydana gəlir. Bəzi ölkələrdə bütün xarici investisiyaların tanınması proseduru tələb edildiyi halda, digərləri isə «açıq qapı» siyasəti həyata keçirirlər, hərgah bu halda da qarşılıqlı tanınma ilə təminatlanmış investisiyalar xüsusi imtiyazlara malik olurlar¹⁶⁶.

İkitərəfli investisiya sazişləri öz növbəsində beynəlxalq hüququn adət normaları əsasında qəbul edilmiş

¹⁶⁶ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. Пер. с франц. М., Междунар. отношения, 2001, с. 363.

institutları da təsbit edir. Xüsusən də, xarici investisiyaların milliləşdirilməsi və ona görə kompensasiyanın verilməsi qeyd edilməlidir. Beynəlxalq hüquqla xarici investisiyaların xüsusi halda milliləşdirilməsinə yol verilir ki, bu da ikitərəfli investisiya sazişlərində də öz əksini tapıb. Burada ikitərəfli investisiya sazişləri yenilik təqdim etmir. Lakin bəzi ikitərəfli investisiya sazişləri, xüsusən də ABŞ modeli ekspropriasiyaya və ya milliləşdirməyə bərabər istənilən tədbiri və ya tədbirlər sistemi ilə bağlı müddəaları əks etdirir. İstər ekspropriasiya ilə bağlı tədbirlər sistemində, istərsə də ödəniləcək kompensasiya formulasının ifadə tərzində iki tendensiya diqqəti cəlb edir. Belə ki, əsasən inkişaf etmiş dövlətlərin öz aralarında bağlanan sazişlərdə (məsələn, AFR ilə Hollandiya arasında bağlanan sazişdə «əsaslandırılmış kompensasiya» kimi) ümumi ifadə formulası təsbit edilirsə, iqtisadi inkişaf baxımından fərqli ölkələr arasında bağlanan sazişlərdə isə («çevik, adekvat, effektiv, ədalətli kompensasiyanın» verilməsi kimi) daha dəqiq formuladan istifadə edilir. Sonuncu variant AR-in bağladığı beynəlxalq sazişlər üçün də xarakterikdir.

Həmin qayda digər ödkələr üçün də xarakterikdir. Məsələn, Avstraliyanın bağladığı sazişlər həmin qaydaya əsaslanır¹⁶⁷. Hərgah başqa ifadə tərzində istisna edilmir. Məsələn, Fransanın bağladığı beynəlxalq sazişlərdə «kompensasiya götürülən əmlakın götürülmə vaxtı bazar qiymətilə ödənilir» kimi formulası ifadə edilir. Buna oxşar ifadə tərzində Böyük Britaniya üçün də istisna edilmir. Bəzi sazişlərdə daha lakonik ifadə tərzindən istifadə edilir. Məsələn, Yeni Zelandiya ilə Çin arasında bağlanmış sazişin ödəmə formulası kimi «ədalətli kompensasiya» terminindən istifadə edilir¹⁶⁸. Ümumən İİS-nin müvafiq problemi ilə bağlı

¹⁶⁷ Mo J.S. Australia-China Investment Protection Treaty. Journal of World Trade Law, № 25, 1990, p.15.

¹⁶⁸ Mo J.S. Australia-China Investment Protection Treaty. Journal of World Trade Law, № 25, 1990, p.16.

belə bir nəticə hasil olunur ki, burada daha dəqiq ifadə tərzi qarşılıqlı məsuliyyətin müəyyən edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən «çevik, adekvat və effektiv kompensasiya» formulası daha məqbul sayılmalı və müvafiq sazişlərdə həmin terminlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsi (təfsiri) təsbit edilməlidir.

Ekspropriasiya edilmiş əmlakın ödənilməsi meyarı da xarici kapitalın təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bəzi beynəlxalq sazişlərdə (məsələn, İtaliya və Makedoniya arasında bağlanan ikitərəfli investisiya sazişləri) götürülən əmlakın bazar qiymətilə ödənilməsi formulasından istifadə edilirsə, digərlərində milliləşdirmə anında götürülmüş əmlakın real dəyəri ilə ödəmə nəzərdə tutulur¹⁶⁹.

İkitərəfli investisiya sazişlərində digər xüsusi məsələ meydana çıxma biləcək mübahisələrin həlli mexanizmi ilə bağlıdır. Burada bir qayda olaraq mübahisələrin həlli üçün xarakterik olan bütün prosedurların keçilməsi nəzərdə tutulur və sonda isə beynəlxalq arbitraj mexanizmləri və ya dövlətdaxili prosedur istifadə edilir. Əksər hallarda mübahisələrin həlli vasitəsi kimi milli mənsubiyyəti olmayan beynəlxalq kommersiya arbitraj məhkəmələri seçilir. Bu da onunla bağlıdır ki, investorlar qəbul edən dövlətin məhkəmə-arbitraj orqanlarının bitərəfliyinə şübhə ilə yanaşırlar. BKA-nın müəyyən edilməsində ikitərəfli investisiya sazişlərində müxtəlifliyə malikdir. Belə ki, bəzən ümumi ifadə forması ilə (məsələn, xarici investisiyalar üzrə mübahisələrin həlli arbitraj proseduruna verilir və yaxud tərəflər mübahisələrini beynəlxalq arbitraj institutlarında həll edəcəklər və s.) mübahisələrin həlli proseduru seçilirsə, digər hallarda isə konkret beynəlxalq arbitraj mərkəzi (məsələn, Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında 1965-ci

¹⁶⁹ Лабин Д.К. Некоторые проблемы международно-правового регулирования инвестиций. Государство и право, 1998, № 10, с. 98.

il Vaşinqton Konvensiyasına uyğun olaraq yaradılmış investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzin arbitraj məhkəməsi; Beynəlxalq Ticarət Palatasının Arbitraj Məhkəməsi və s.) müəyyən edilə bilər. Beynəlxalq arbitraj institutlarının mübahisələrin həlli vasitəsi kimi seçilməsi mümkünlüyü dövlətdaxili qanunvericiliklə təsbit edilsə də, burada nümunəvi bir qayda yoxdur.

Bir qayda olaraq beynəlxalq arbitraj baxışının predmeti olacaq məsələlərin dairəsi də ümumi hüquq (o cümlədən, əqli mülkiyyətin müdafiəsi, inzibati hüquq münasibətlərindən yaranan lisenziyalar, əmək hüquq münasibətləri və s.) xarakterli məsələlər istisna olmaqla dövlətdaxili qanunvericiliklə müəyyən edilir. Digər tərəfdən mübahisənin arbitraj baxışına verilməsi üçün mütləq tərəflərin arbitraj yurisdiksiyası ilə əlaqəli iradə ifadəsi olmalıdır. Bu mənada ikitərəfli investisiya sazişləri müəyyən bir təsnifata malikdir. Mübahisələrin həlli proseduru üzrə bir qrup ikitərəfli investisiya sazişlərində:

– «mübahisənin tərəflərin razılığı ilə Mərkəzin baxışına verilməsi» nəzərdə tutulur. Hərgah burada bir istisna da ola bilər Belə ki, mübahisə meydana çıxdıqdan sonra tərəflər başqa bir yurisdiksiya ilə bağlı saziş də bağlaya bilərlər;

– ikinci qrup ikitərəfli investisiya sazişləri də müəyyən qeyd-şərtlə beynəlxalq Mərkəzin yurisdiksiyasına əsaslanır və tərəflərin sazişini istisna edir;

– üçüncü qrup müqavilələrə görə investisiya münasibətlərindən yaranan istənilən mübahisə ilə bağlı arbitraj baxışı və mübahisələrin həlli proseduru üzrə investor tərəfindən irəli sürülən istənilən tələblə qəbul edən dövlət razılaşıır.

– nəhayət sonuncu tip ikitərəfli investisiya sazişləri mübahisələrin həllini, qeyd-şərtsiz beynəlxalq Mərkəzin aidiyyatına tabe etdirir¹⁷⁰.

AR öz praktikasında beynəlxalq Mərkəzlə yanaşı BMT Hüquq Komissiyasının Arbitraj rəqlamentinə uyğun ad hoc arbitrajları da nəzərdə tutur. Məsələn, AR ilə Türkiyə Respublikası arasında bağlanmış Sazişin 7-ci maddəsində qeyd edilir ki, Tərəflərdən biri və digər digər Tərəfin investoru arasındakı onun investisiyası ilə bağlı yaranmış mübahisələr, investisiyanı qəbul edən Tərəfə investor tərəfindən ətraflı məlumat daxil etməklə yazılı şəkildə verilməlidir. Investor və maraqlı Tərəf mübahisələri imkan daxilində məsləhətləşmə və danışıqlar vasitəsi ilə xeyrxahcasına tənzimləməyə çalışmalıdırlar.

Belə mübahisələr birinci bənddə göstərilən şəkildə yazılı müraciət verildiyi vaxtdan altı ay ərzində bu yolla tənzimlənməzsə və ya marağı olan investor mübahisəni, mübahisə iştirakçısı olan Tərəfin ədalət məhkəməsinə vermişsə və bu haqda bir il ərzində qəti qərar qəbul edilməmişsə, mübahisələr investorun istəyinə əsasən aşağıdakı instansiyalara verilə bilər:

- «Dövlətlərlə digər dövlətlərin vətəndaşları arasındakı investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi üzrə Konvensiya» ilə (hər iki Tərəf bu Konvensiyayı imzaladığı halda) təsis edilmiş İntestisiya Mübahisələrinin Tənzimlənməsi üzrə Beynəlxalq Mərkəzə (ICSID);

- BMT-nin Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyasının (UNCITRAL) Arbitraj Prosedur Qaydalarına əsasən yaradılmış xüsusi arbitraj məhkəməsinə (hər iki Tərəf BMT üzvü olduğu halda);

-Paris Beynəlxalq Ticarət Palatasının Arbitraj Məhkəməsinə.

¹⁷⁰ Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment Cambridge, 1994, p. 268.

Arbitrajın qərarı mübahisə edən Tərəflər üçün qəti və məcburi olacaqdır. Tərəflərdən hər biri qərarı öz milli qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yerinə yetirir.

İkitərəfli investisiya sazişlərində arbitraj qaydası bəzən hərtərəfli, arbitrajla bağlı bütün məsələlərin, o cümlədən, qəbul edilmiş arbitraj qərarlarının tanınması və icrasının da həllini nəzərdə tutur. Belə ki, dövlət immuniteti qəbul edilmiş arbitraj qərarlarının tanınması və icrasını öz-özlüyündə qəbul etmədiyindən, buna görə də öncədən razılıq zəruridir.

Dövlət immuniteti arbitrajla bağlı iddianın qabaqcadan təmin olunmasından, həmçinin arbitraj baxışına razılıqdan immunitətdən imtina ilə yanaşı qəbul edilmiş qərarın məcburi icrasından immuniteti də istisna etməlidir. Buna görə də hüquqi təminat məsələsi kimi qəbul edilmiş qərarın məcburi icrasının beynəlxalq müqavilə qaydasında həlli investor üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin dövlətlərarası münasibətlərdə həlli, qəbul edilmiş arbitraj qərarlarının icra edilməsi üçün bu sahədə universal beynəlxalq saziş – Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında Nyu-York (1958) Konvensiyası da qəbul edilib. Bir çox ikitərəfli investisiya sazişləri də Nyu-York Konvensiyasına istinad edir. Məlumdur ki, Nyu-York Konvensiyası bilavasitə xüsusi şəxslər arasında yaranan mübahisələrin həlli üzrə beynəlxalq kommersiya arbitraj qərarlarının tanınması və icrasını nəzərdə tutur. Dövlətin iştirak etdiyi investisiya münasibətlərindən yaranan mübahisələr üzrə arbitraj qərarlarının Nyu-York Konvensiyasına istinad etməsi bir qədər problemli görünməlidir.

Məhz bu faktı nəzərə alaraq 1961-ci il Xarici ticarət arbitrajı haqqında Avropa Konvensiyası qəbul edilmişdir. Həmin Konvensiyada ilk dəfə olaraq dövlət qurumlarının arbitraj aidiyyatından immunitetini istisna edən müddəalar təsbit edilir. Digər tərəfdən, 1965-ci il Vaşinqton

Konvensiyasının qəbulu problemin həllində xüsusi bir mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir¹⁷¹. Belə ki, Konvensiyanı imzalamış (qəbul edən) dövlət həmin Konvensiya ilə təsis edilmiş beynəlxalq Mərkəzin arbitraj qərarını qeyd-şərtsiz icra etməlidir. Məhz bu baxımdan ikitərəfli investisiya sazişlərinin Nyu-York Konvensiyasından daha ciddi mexanizmi ilə özünün beynəlxalq hüquqi statusu ilə fərqlənən 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyasına istinad edilməsi daha məqbuldur.

İkitərəfli investisiya sazişləri üçün digər xarakterik məsələ qeyri-kommersiya risklərinin sığortalanması ilə bağlıdır¹⁷². Əksər müvafiq sazişlərdə tarixən dövlətdaxili hüquqi təminat vasitəsi kimi subroqasiya hüququ da tətbiq edilir. Subroqasiya prinsipi əsasında kapital ixrac edən dövlət qeyri-kommersiya riskindən təminat müqaviləsi əsasında ona mənsub olan investora qəbul edən dövlətə qarşı dəymiş ziyanla bağlı tələb hüququnu qəbul edir, əvəzində dəymiş ziyanı ödəyir.

İkitərəfli investisiya sazişlərinin beynəlxalq investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində əhəmiyyətini bir neçə istiqamətdə müəyyən etmək olar. Bir qayda olaraq iqtisadi inkişaf baxımından dövlətlərin fərqli statusu, o cümlədən beynəlxalq hüquqda formal bərabərliyi faktiki iqtisadi bərabərliklə əvəzləyən institut və normaların tam bərqərar olmaması ikitərəfli investisiya sazişlərinin beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri kateqoriyasında xüsusi rol oynadığına dəlalət edir. Bir tərəfdən inkişaf etmiş dövlətlərin şəxsləri xarici kapital qoyuluşunda qəbuledən dövlətin daxili qanunvericiliyindən təminatlanmaq üçün, digər tərəfdən isə inkişaf etməkdə olan

¹⁷¹ Broches A. The Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. ICSID Review, 1984, Vol 2, № 7, p. 67.

¹⁷² Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 178.

ölkələr, həmçinin hazırda keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər qeyri-bərabər iqtisadi inkişaf dövründə əsasən sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin maraqlarına əsaslanan çoxtərəfli beynəlxalq hüquqi tənzimləmə metodundan yayınmaq üçün ikitərəfli investisiya sazişlərinə üstünlük verir.

İkitərəfli investisiya sazişlərində təsbit edilən beynəlxalq hüquqi standartların beynəlxalq adət hüquq normalarının formalaşmasına təsiri eyni zamanda həm regional (məsələn, EXM və s.), həm də universal (məsələn, İntestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş (1994)) sazişlərin hazırlanması üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Hərgah, ikitərəfli investisiya sazişlərinin özü də müəyyən təkmilləşdirmə zərurəti duyur. Belə ki, əksər halda dövlətdaxili qanunvericiliyi sadəcə olaraq unifikasiya edən xarici investisiyaların daxilolma mexanizmləri daha çevik formaya malik olmalıdır.

Nəhayət, ikitərəfli investisiya sazişlərinin əmlak hüquqları ilə bağlı müddəaları bir tərəfdən, inkişafa hüquq, digər tərəfdən isə inkişaf hüququ konsepsiyalarını nəzərdə tutmalıdır¹⁷³.

3.2. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin təşəkkül tapmasında regional inteqrasiya mexanizmləri və onların standartları

Müasir dünya təsərrüfatının inkişafı bir-birinə zidd iki əsas tendensiya ilə şərtlənir. Onlardan biri iqtisadi fəaliyyətin qloballaşması, digəri isə regional və subregional inteqrasiya sistemlərinin inkişafı ilə əlaqədardır. XX əsrin sonlarında yeni siyasi amillər, xüsusilə «soyuq müharibənin» sona çatması, dünyanın Şərq və Qərba bölünməsi və bunun

¹⁷³ Burns H.W. The Charter of Economic Rights and Duties of States and the Deprivation of Foreign. Owned Wealth. American Journal of International Law, 1981, Vol. 75, № 3, p. 18.

nəticəsində bir çox dövlətlərin iqtisadiyyatının inkişafı regional iqtisadi əməkdaşlığın sürətlənməsi prosesinə əlverişli şərait yaratdı. Xarici investisiya, maliyyə və digər resursların sərbəst fəaliyyəti də, ilk növbədə, məhz regional iqtisadi inteqrasiya sistemlərinin yaranması ilə mümkün olmuşdur. Məhz bu mənada xarici investisiyaların regional beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsinin müəyyən müsbət xüsusiyyətləri¹⁷⁴, onun universal və tədricən qlobal iqtisadi sistemə təsiri regional təminat mexanizmlərinin öyrənilməsinə zəruri edir.

Xarici investisiyaların regional səviyyədə hüquqi tənzimlənməsi çoxtərəfli və ikitərəfli əsasda beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı kimi bütövlükdə uzun tarixə malik olmamışdır. Bu isə dünyə ictimaiyyətinin regional iqtisadi əməkdaşlığın hüquqi tənzimlənməsi sferasında fəaliyyətə son dövrlərdə başlaması ilə əlaqədardır (Aİ istisna olmaqla). XX əsrin son onilliklərində dövlətlər regional səviyyədə bu və ya digər dərəcədə xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi məsələlərinə dair bir sıra sazişlər işləyib hazırlamış və qəbul etmişlər. Belə ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə formalaşmış regionlar çərçivəsində iqtisadi əməkdaşlıq və həyati əhəmiyyətə malik qarşılıqlı maraqların kollektiv təmini daha geniş məqsədlərə malikdir¹⁷⁵.

İnteqrasiya regiondaxili investisiya qoyuluşlarını və ticarəti, həmçinin gələcək inkişaf üçün milli daxili bazarı genişləndirməklə rəqabəti sürətləndirir ki, bu da öz növbəsində müvafiq dövlətin iqtisadi inkişaf potensialını artırır. İqtisadi üstünlük və inkişaf əldə etmək istəyində olan istənilən ölkə inteqrasiya sazişlərinə daxil olur. Hal-hazırda ÜTT-nin 150-yə yaxın üzv-dövləti bu və ya digər inteqrasiya sisteminin iştirakçısıdır. Regionların və dövlətlərin iqtisadi inkişafından asılı olaraq inteqrasiyanın əsasını təşkil edən

¹⁷⁴ Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике. Экономист, 2002, № 9, с. 24.

¹⁷⁵ Блищенко И.П., Дория Ж. Экономический суверенитет государств. 2-е изд. М., 2001, с. 12.

investisiya və ticarət sazişlərinin müddəaları da müxtəlif olur. Əksər hallarda (məsələn, Aİ, NAFTA və s. çərçivəsində) investisiya prinsipləri qarşılıqlı asılılıq xarakteri kəsb edir, daha doğrusu, inteqrasiya üzvlərinin qarşılıqlı öhdəliyinə əsaslanır. Lakin qarşılıqlı asılılıq xarakteri kəsb etməyən inteqrasiya qurumları da formalaşmaqdadır. Buna misal olaraq Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Forumu xüsusilə qeyd edilə bilər¹⁷⁶.

İnteqrasiya qrupları, bir qayda olaraq, mövcud maneələrin və məhdudiyyətlərin xarakterindən, xarici investorların daxil olma və fəaliyyət mexanizmlərindən asılı olaraq fərqləndirilir. Aİ, İƏİT, NAFTA, ASEAN istisna olmaqla, əksər inteqrasiya qurumları xarici investisiyaların daxil olmasında qarşılıqlı olaraq tam liberallaşdırmanı nəzərdə tuturlar. Bəzi inteqrasiya qurumlarının təsis sazişləri isə bilavasitə birbaşa xarici investisiyalara münasibətdə liberallaşdırma prinsipini nəzərdə tutur. Əksər hallarda müvafiq müddəalar dinamik inkişaf tendensiyasına əsaslanır. Belə ki, inteqrasiya meyli olan dövlətlərin əksəriyyəti ÜTT ilə müəyyən hüquqi əlaqədə olduğundan tədricən ÜTT hüququna uyğun olaraq bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırmaq istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Xüsusən də, xidmətlərlə ticarət, xarici şirkətlərin həmin sferada daxilolma prosedurunun liberallaşdırılması investisiya fəaliyyətində sərbəstliyi təmin etməlidir. Regional inteqrasiya sazişləri üçün xarakterik məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, burada investisiya məsələləri öncədən əsas təsis sazişinə daxil edilə bilər və yaxud da sonradan bağlanan əlavə saziş və protokollarla tənzim edilə bilər.

İnvestisiyaların tənzimlənməsinin daha təkmil regional sistemi Qərbi və tədricən Mərkəzi Avropa ölkələrinin iqtisadi və siyasi mərkəzi kimi çıxış edən Aİ və onunla sıx əməkdaşlıqda çıxış edən digər Avropa

¹⁷⁶ Everhart S., Sumlinski M. Trends in Private Investment in Developing Countries. Washington D.C., IFS, № 41, p. 23.

strukturlarına məxsusdur¹⁷⁷. Azad ticarət zonasından ümumi bazara kimi inkişaf mərhələsi keçmiş Aİ iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində dövləüstü mexanizmlər təsis etməklə, investisiya fəaliyyəti üçün də mühüm forum kimi çıxış edir. Aİ ilə yanaşı, Avropa Azad Ticarət Assosiasiyasında investisiya problemlərini əks etdirən (IX bölmə) yeni Konvensiya imzalamışdır¹⁷⁸. Həmin Konvensiyaya görə xarici investisiyaların daxilolma proseduruna münasibətdə milli rejim təqdim edilir. Eyni zamanda:

- əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi;
- maliyyə bazarının tənzimlənməsi qaydalarının unifikasiyası;
- AATA üzvü olan dövlətin müəssisəsinin digər üzvün ərazisində sərbəst müəssisə yaratmaq hüququ və digər məsələlər beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə beynəlxalq investisiya münasibətlərinin regional-hüquqi tənzimlənməsində bir neçə əhəmiyyətli inteqrasiya sistemləri diqqəti cəlb etməkdədir. Belə inteqrasiya sistemlərindən hələ 1996-cı ildən AR-in də əməkdaşlıq etdiyi Aİ, eləcə də İƏİT, Cənub-Şərqi Asiya dövlətlərinin Assosiasiyası, Cənubi Asiya Regional Əməkdaşlıq Assosiasiyası (SAARC), Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası və digərləri qeyd edilə bilər. Müvafiq qurumlardan daha öncəsi və özünün təkmil beynəlxalq-hüquqi mexanizmləri ilə fərqlənən Aİ-dir¹⁷⁹. Avropada kapitalın liberal fəaliyyət rejiminin əsası hələ 1944-cü ildə Belçika,

¹⁷⁷ Belot T. Weight D. Programs in Industrial Countries to Promote Foreign Direct Investment in Developing Countries. FIAS, 2001, № 3, p. 18.

¹⁷⁸ Foreign Portfolio Investment and Foreign Direct Investment. Characteristics, similarities and differences, policy implications and development impact. TD/B/COM2/EM. 6/2 1999, 15 April, p. 47.

¹⁷⁹ Kindelberger C. European Integration and the International Corporation. Columbia Journal of World Business, 1996, № 1, p. 57.

Niderland və Lüksemburq arasında bağlanan Gömrük ittifaqı haqqında Saziş olmuşdur. Müvafiq Saziş 1958-ci il İqtisadi ittifaqın yaradılması haqqında Müqavilə ilə daha sərbəst iqtisadi məkanın yaradılmasına zəmin hazırlamışdı. 1958-ci il Müqaviləsinin 4-cü maddəsində qeyd edilirdi ki, müvafiq dövlətlər arasında kapitalın hər hansı bir məhdudiyət olmadan sərbəst hərəkəti təmin olunmalıdır. Fiziki şəxslərin hərəkət sərbəstliyi müvafiq dövlətin rezidentləri üçün nəzərdə tutulan rejimlə müəyyən edilir (m. 2).

Qeyd etmək lazımdır ki, istər bu Müqavilə, istərsə də Avropa İqtisadi Birliyinin təsis olunması haqqında Roma Müqaviləsi (m. 67, 70) kapitalın sərbəst hərəkətini prinsip olaraq bəyan etsə də, tam sərbəstliyi realizə etməmişdi. Belə ki, hər iki sazişdə kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti iqtisadi birliyin mövcudluğu üçün zəruri olan hədlərlə müəyyən edilirdi. Məsələn, Roma Müqaviləsinin 67.1 maddəsi kapitalın hərəkətini tənzim edərək «bütün maneələrin götürülməsini» tələb etsə də, yenə də həmin maddədə əlavə şərtlər nəzərdə tutulurdu və qeyd edilirdi ki, məhdudlaşdırmalar ümumi bazarın fəaliyyəti üçün zəruri olan həddə götürülür¹⁸⁰. Müvafiq qayda həm şəxslərə, həm də maliyyə resurslarına münasibətdə tətbiq edilən fərqli rejimə əsaslanırdı. Ümumi bazara gedən yolda daha liberal rejim sonrakı sazişlərlə təmin edilir. AİB-in 1960, 1962, 1985, 1986 və 1988-ci il direktivləri də bu istiqamətdə əhəmiyyətli addım kimi qiymətləndirilməlidir.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Aİ-nin iqtisadi siyasəti yeni səviyyəyə qaldırılır. 1992-ci il Aİ haqqında Maastrixt Müqaviləsi kapitalın hərəkət rejiminin liberallaşdırılması haqqında yeni müddəaları təsbit edir. Müqavilədə qeyd edilir ki, üzv-dövlətlər, həmçinin üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında kapitalın hərəkətində

¹⁸⁰ Cordero R.A. Strict but Liberalizing Interpretation of EEC Treaty Articles 67 [1] and 68 [2]. Legal Issues of European Integration, № 2, p. 42.

olan bütün maneələr aradan götürülür (m. 73(b))¹⁸¹. Bu Müqavilədə kapitalın sərbəst hərəkəti üçün geniş təminat sistemi yaradılsa da, müəyyən hallarda, xüsusən də, üçüncü dövlətlərlə bağlı Şura müəyyən müddətə müvafiq dövlətlərə münasibətdə xəbərdaredici tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir (m. 73 (f)). Qeyd etdiyimiz Müqavilənin 73-cü maddəsinin ümumi təhlili onu deməyə əsas verir ki, Aİ-nin investisiya siyasəti üçüncü dövlətlərə münasibətdə müəyyən istisnalarla əsasən qarşılıqlıq prinsipinə əsaslanır və digər regional sistemlərdə rast gəlinən kapitalın mütləq azadlığı formulasından uzaqdır. Buna baxmayaraq Aİ çərçivəsində investisiyaların tənzimlənməsinin növbəti istiqamətləri nəzərdə tutulur:

- qarşılıqlı kapital qoyuluşunun tam liberallaşdırılması;
- iştirakçı-dövlətlərin müəssisələri üçün vahid qanunvericiliyin formalaşdırılması;
- qarşılıqlı olaraq investisiyaların stimullaşdırılması üçün dövlətüstü tədbirlərin müəyyən edilməsi;
- vahid hüquq qaydası çərçivəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin qovuşmasının dövlətüstü qaydalarının işlənilib hazırlanması;
- üçüncü dövlətlərlə istər regionlararası, istərsə də digər inteqrasiya qurumları ilə investisiya əməkdaşlığının ümumi qaydalarının hazırlanması qeyd edilməlidir¹⁸².

İƏİT-in Məcəllələri ilə nəzərdə tutulan qarşılıqlı kapital qoyuluşunun sərbəst yerdəyişməsi prinsipindən istisna praktik olaraq Aİ çərçivəsində mövcud deyildir.

Aİ çərçivəsində müəssisələr üçün vahid qanunvericiliyin hazırlanmasına XX əsrin 70-ci illərindən

¹⁸¹ Ushes J.A. Capital movement and the Treaty on European Union. 12 Yearbook of European Law, 1992, p. 42.

¹⁸² Ливенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала (инвестиционная политика зарубежных стран). Учебник. М., Экономика, 2004, с. 229.

başlanılmışdır. 2000-ci ildə Nitsada Avropa müəssisəsinin Reqlamenti qəbul edilmişdir. Maraqlı məsələlərdən biri ondan ibarətdir ki, Avropa inteqrasiya qurumları arasında da qovuşma tendensiyası diqqəti cəlb etməkdədir. Buna misal olaraq, Aİ ilə AATA arasında Avropa iqtisadi məkanının yaradılması haqqında 1991-ci il Sazişinə görə əmtəələrin, xidmətin, kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti təmin edilmişdir.

Aİ-nin üçüncü dövlətlərlə davamlı investisiya əməkdaşlığı onun qonşuları ilə (Polşa, Çexiya, Slovakiya, Rumıniya və s. üzv olduğundan sonra) yaxın qonşuluq siyasəti ilə sazişlər əsasında daha da genişlənməkdədir. AR, Ukrayna, Gürcüstan, Moldova və digər postsovet ölkələri ilə də belə sazişin bağlanması yaxın perspektivdə bu dövlətlərin ümumi bazara inteqrasiyasını sürətləndirməyə xidmət edir.

İnvestisiya fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə Avropada həmçinin bir sıra maliyyə institutları da təsis edilmişdir. Belə institutlardan biri Avropa İnvestisiya Bankıdır. Avropa İnvestisiya Bankı – Avropa Birliyinin Roma Müqaviləsinə əsasən 1958-ci ildə yaradılan maliyyə institutudur. Onun Nizamnaməsi Avropa İttifaqı haqqında Müqavilənin tərkib hissəsidir. Bankın vəzifələri Avropa Şurasının qərarları əsasında müəyyənləşdirilir. Bank maliyyə baxımından sərbəst və hüquqi baxımdan müstəqil təşkilatdır. 14 Avropa dövləti AİB-in üzvüdür. Bank Birlik ölkələrində investisiyaların maliyyələşdirilməsini kapital bazarında əməliyyatlar aparmaqla və öz şəxsi vəsaitlərindən istifadə etməklə həyata keçirir və bu zaman qarşısına gəlir əldə etmək məqsədi qoymur. Bankın vəzifəsi daha az inkişaf etmiş bölgələr üçün layihələrin maliyyələşdirilməsi, müəssisələrin müasirləşdirilməsi, yaxud konversiyası, həmçinin üzv-dövlətlər üçün ümumi maraq kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsi üçün borc və zəmanətlərin verilməsidir.

Ümumiyyətlə, Avropa İttifaqı hüququ investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində mərhələli inkişaf yolu keçmişdir: Roma Müqaviləsinin qəbulu, investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üzrə direktivlər və Maastrixt Müqaviləsi. Bütün bu konvension və qeyri-konvension xarakterli sənədlər müvafiq sferada fəaliyyətdə Aİ üzv-dövlətlərini əlaqələndirir. Lakin İƏİT-in Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsindən fərqli olaraq, Aİ hüququ iki hissədən ibarətdir: üzv-dövlətlər arasında kapitalın hərəkətini müəyyən edən daxili hüquq və üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında kapitalın hərəkətini tənzimləyən xarici hüquq. Bu baxımdan Aİ haqqında Müqavilənin 73B maddəsində üzv-dövlətlər arasında və üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında kapitalın hərəkətinə münasibətdə məhdudiyətlərin qadağan olunması prinsipi təsbit olunmuşdur. Müvafiq olaraq, liberalizasiyaya dair öhdəlik də kapitalın həm daxili (üzv-dövlətlər arasında), həm də xarici (üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında) hərəkəti üçün müəyyən olunmuşdur.

Maastrixt Müqaviləsinin müvafiq müddəanı dəqiq müəyyən etməməsinə baxmayaraq, 1988-ci il 24 iyul 88/361 sayılı Direktivin Əlavəsinə daxil edilmiş kapitalın hərəkətinin spesifikliyi «kapitalın hərəkəti» anlayışının hüquqi məzmununun müəyyən olunması üçün istifadə olunmalıdır. Beləliklə, kapitalın hərəkətinin spesifikliyi bütün investisiyaları özünün tətbiq sferasına aid edir: birbaşa investisiyalar, dolaylı investisiyalar, mülkiyyətə dair investisiyalar. Bundan əlavə, bu spesifiklik formasından asılı olmayaraq bütün əməliyyatları əhatə edir (investisiyaların yaradılması və ya ləğvi üzrə əməliyyatlar). Maastrixt Müqaviləsi ilə bu spesifikliyin müddəalarını birləşdirdikdə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, artıq Aİ hüququna müvafiq olaraq investisiyaların yaradılması və ləğvi üzrə bütün əməliyyatlar Aİ daxilində və ya xaricində həyata

keçirilməsindən asılı olmayaraq liberallaşır¹⁸³. Bu yolla liberrallaşan bütün əməliyyatlar vahid rejim altında tənzim olunurlar. Liberallaşma daxili əməliyyatlar üçün 1990-cı il iyulun 1-dən, xarici əməliyyatlar üçün 1993-cü il dekabrın 31-dən həyata keçirilir və onun geriyə qüvvəsi olmur; üzv-dövlətlər bu öhdəliklərin həyata keçirilməsindən yalnız Maastrixt Müqaviləsinin 73C maddəsinə riayət olunması şərtilə öz maraqlarının müdafiəsi baxımından azad oluna bilərlər. İnvestisiyaların yaradılmasından və ya ləğvindən asılı olmayaraq bütün investisiya əməliyyatlarının realizəsi üçün zəruri olan valyuta əməliyyatları həmin əməliyyatların aparıldığı bazarda həyata keçirilir və bu yolla da ikili bazar praktikası qadağan olunur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, İƏİT çərçivəsində tətbiq olunan qaydalar kimi bu qaydalar da kapitalın hərəkətinin investisiya əməliyyatlarına səbəb olması ilə tətbiq olunur. Müvafiq olaraq investisiya əməliyyatları kapitalın hərəkəti ilə müşayiət olunmadıqda, bu qaydalar tətbiq olunmur.

Lakin Maastrixt Müqaviləsi üzrə kapitalın sərbəst hərəkətinə iki növ məhdudiyət tətbiq olunur. Birinci məhdudiyət (maddə 73D) həm Aİ üzv-dövlətləri arasında, həm də bu dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında kapitalın hərəkətinə şamil olunur. Bu məhdudiyətlər investisiyalar üzrə əməliyyatları əhatə etmir. İkinci növ məhdudiyətlər isə (maddə 73C) Aİ üzv-dövlətləri arasında və üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında birbaşa investisiya əməliyyatlarına şamil olunur. Bu baxımdan 73C maddəsi məhdudiyətlərin tətbiqinin iki halını fərqləndirir:

- investisiya azadlığına dair məhdudiyətlər üzv-dövlət tərəfindən 31 dekabr 1993-cü ilə qədər qəbul edilmiş tədbirlər nəticəsində yarandıqda, həmin dövlət bu məhdudiyətləri 31 dekabr 1993-cü ildən etibarən saxlaya bilər;

¹⁸³ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 360-361.

- investisiya azadlığına dair bütün məhdudiyyətlər üzv-dövlət tərəfindən 31 dekabr 1993-cü ilə qədər ləğv edildikdə, «durdurucu sistem» effekti həmin dövlətə bu məhdudiyyətləri yenidən bərpa etməyi qadağan edir. Belə məhdudiyyət tədbirlərinin yenidən tətbiqi yalnız Aİ Şurasının müdaxiləsi ilə mümkündür.

Üzv-dövlətlərlə üçüncü dövlətlər arasında investisiya əməliyyatlarına tətbiq olunan rejimi üzv-dövlətlər arasında investisiya əməliyyatlarına tətbiq olunan rejimlə bərabərləşdirmək cəhdlərinə baxmayaraq bu rejimlər eyni əhəmiyyətə malik deyillər. Lakin Müqavilənin qəbul olunmasında üzv-dövlətlər üçüncü dövlətlərlə həyata keçirdikləri investisiya əməliyyatlarına münasibətdə milli müdafiəni təqdim etmək imkanından istifadə etmədilər.

Aİ-nin digər əməkdaşlıq forumu Afrika, Karib hövzəsi və Sakit okean (AKS) ölkələri ilə Lome Konvensiyaları ilə yaradılmışdır. Həmin sazişlərə görə Aİ bazarlarına inkişaf etməkdə olan ölkələrin məhsullarının qarşılıqlılıq olmadan preferensial çıxarılması hüququ; AKS ölkələri ixrac gəlirlərini stabil saxlamaq üçün kənd təsərrüfatı məhsulları üçün STABEKS və xammal üçün SİSMİN fondlarından subsidiya almaq, həmçinin müxtəlif humanitar, sosial yardım almaq hüququ təsbit edilmişdir. Əgər I Lome Konvensiyası (1975) investisiya əməkdaşlığının prinsiplərini müəyən edirdisə, IV Lome Konvensiyası (1989) investisiya əməkdaşlığını daha ciddi qaydada tənzimləyir (m. 259)¹⁸⁴.

70-ci illərin əvvəllərində Afrika, Karib adaları və Sakit okean ölkələri qrupu (pays d'Afrique, des Caraïbes et du Pacifique – ACP) ilə Avropa İqtisadi Birliyi (AİB) arasında investisiya axınlarının stimullaşdırılması məqsədilə investisiya təminatları sisteminin yaradılması barədə

¹⁸⁴ Шамаков В.А. Ломейская конвенция как международно-правовой институт установления нового международного экономического порядка. Московский журнал международного права, 1995. № 4, с. 66.

təşəbbüs irəli sürüldü. Bu təşəbbüs öz əksini «üçüncü dövlətlərdə xüsusi investisiyaların təminat sisteminin yaradılması» təklifi qəbul olundu. Təklifdə qeyd olunurdu ki, bu sistem inkişaf etməkdə olan ölkələrdə reallaşan və İqtisadi Şuranın assosiasiya və əməkdaşlıq üzrə müqavilələri ilə əlaqədar olan investisiyalar üçün nəzərdə tutulurdu¹⁸⁵.

Təminatların həyata keçirilməsi İntestisiya təminatları üzrə Avropa Bürosuna həvalə olunurdu. Büronun kapitalı AİB-in büdcəsindən ayrılan 10 mln. hesablaşma vahidi həddində müəyyən olunurdu. Büroya idarəçiliyi direktorlar komitəsi və məşvərətçi komitə tərəfindən həyata keçirilirdi.

AİB-in təminatlarının təqdim olunması, bir tərəfdən, investisiya əməliyyatlarının həyata keçirildiyi dövlətin investisiya fəaliyyətinə icazə verməsindən, digər tərəfdən, Birliyin qərarından asılı idi. İkinci halda Büro tərəfindən investisiyalara olan tələbat öyrənilir, müvafiq komissiya isə təminatları müəyyən edirdi. Prinsip etibarilə, təminatları yalnız investisiyaların təşviqi və müdafiəsi üzrə ikitərəfli müqavilələr bağlayan dövlətlər və ya qanunvericiliyi investisiyaların kifayət qədər müdafiəsini təmin edən dövlətlər əldə edirdilər.

Birliyin təminatları yalnız hüquqi şəxslərə təqdim olunurdu və bu hüquqi şəxslər Birliyin üzv-dövlətlərindən birinin ərazisində «təsis olunmalı» idi. İntestisiya təminatları sisteminin yaradılması barədə təklifdə «təsis olunma» anlayışı dəqiq müəyyən olunmadığından bu anlayış Roma Müqaviləsinin 58-ci maddəsinə uyğun olaraq dəqiqləşdirilməlidir. Burada qeyd olunurdu ki, həm xüsusi, həm də dövlət müəssisələrinə Birliyin üzv-dövlətlərindən birinin ərazisində «təsis olunduğu» andan AİB-in təminatları təqdim olunurdu.

¹⁸⁵ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 421.

Birliyin təminatları yalnız müəyyən növ investisiyalara təqdim olunurdu. Bu baxımdan təklifdə üstünlük birbaşa investisiyalara verilirdi və bu da onlara «daimi marağın» və onlar üzərində nəzarət imkanının olması ilə izah olunurdu. Nəticədə «hərəkət təhlükəsizliyi əldə etməyə çalışan» investisiyalar təminatlarla örtülmüş məkana daxil olurdu. Beləliklə, Birliyin bu layihəsi passiv və qeyri-məhsuldar investisiyaları deyil, aktiv və məhsuldar investisiyaları təşviq etməyə istiqamətlənmişdi.

Birliyin təminatları investisiyaların yalnız qeyri-kommersiya risklərindən təminatını nəzərdə tuturdu (mülkiyyətin müsadirəsi ilə müşayiət olunan müharibələrlə əlaqədar risklər, dönərsizlik və köçürülməmə riski, debitorun verigödəmə qabiliyyətsizliyi riski, valyuta kursu riski).

Lakin 1972-ci il təklifi AİB-in bir sıra üzv-dövlətləri, eləcə də AİB-lə Afrika dövlətləri Assosiasiyası arasında imzalanmış Yaunde Konvensiyası (EAMA) üzrə bir sıra ortaqlar tərəfindən müsbət qarşılanmadığından qəbul olunmadı. Buna görə də ACP ölkələrində Birliyin investisiya təminatlarının təqdim olunması ideyasının yaranması üçün III Lome Konvensiyasını gözləmək lazım gəldi. Həqiqətən də, III Lome Konvensiyasının 244-cü maddəsində deyilirdi ki, tərəflər müvafiq milli sistemləri tamamlayan və Birliyin xüsusi sektorundan ACP ölkələrinə kapital axınına müsbət təsir göstərəcək ACP-AİB birgə investisiya sığortalanması və təminatı sisteminin ərazi hüduqlarının və mexanizminin birgə öyrənilməsi barədə razılığa gəldilər.

Lakin bu təklif də mənfə nəticolərə gətirib çıxardı¹⁸⁶. Öz mandatlarından istifadə edərək AİB və ACP ekspertləri birgə investisiya təminatları sisteminin maliyyə imkanlarını təhlil edərək belə qərara gəldilər ki, bu sistem maliyyə baxımından mövcud ola bilməz. Görünür, belə sistemin yaradılmamasının əsas səbəbləri üzv-dövlətlərin onları tam

¹⁸⁶ Обзор международного экономического права. AFDI, 1987, p. 589.

təmin edən milli sistemdən istifadə etməyə üstünlük verməsi və müvafiq təminatların daha təkmil MİGA mexanizminin yaradılması oldu. Beləliklə, artıq IV Lome Konvensiyasında birgə investisiya təminatları sisteminin layihəsi nəzərdə tutulmurdu.

İnvestisiyaların sərbəst yerdəyişməsində xüsusi fəaliyyət mexanizmi əsasən inkişaf etmiş ölkələrin regionlararası klubu kimi çıxış edən İƏİT-ə məxsusdur¹⁸⁷. Son 25 ildə xarici investiyalara dair çoxtərəfli müqavilənin bağlanması əsas təşəbbüskarı məhz İƏİT olmuşdur. Bu isə təşkilata dünyanın ən böyük investorları olan 25 ölkənin daxil olması ilə əlaqələndirilir (Avstraliya, Avstriya, Belçika, Böyük Britaniya, AFR, Yunanıstan, Danimarka, İrlandiya, İspaniya, İslandiya, İtaliya, Kanada, Lüksemburq, Meksika, Niderland, Yeni Zelandiya, Norveç, Portuqaliya, Türkiyə, ABŞ, Finlandiya, Fransa, İsveç, İsveçrə, Yaponiya). Bu dövlətlər qrupu tərəfindən qoyulan investisiyaların ümumi miqdarı 1994-cü ildə 196 mlrd. dollar təşkil etmişdir¹⁸⁸.

İƏİT tərəfindən müvafiq təşəbbüsün irəli sürülməsi xarici investorların investisiya maneələri ilə, diskriminasiya rejimlərlə, həmçinin hüquqi qeyri-müəyyənliklərlə qarşılaşmaları ilə əlaqədar idi. Hələ 1976-cı ildə İƏİT çərçivəsində Birbaşa xarici investisiyalar üzrə əməkdaşlığın çoxtərəfli və regional vasitələri adlı sənəd işlənib hazırlandı, 1992-ci ildə isə ona bir sıra düzəlişlər edildi. Sənədə müvafiq olaraq İƏİT üzv-dövlətləri 60 gün ərzində milli rejim prinsipiindən istisna hesab edilə biləcək tədbirlər barədə

¹⁸⁷ Baugan G., Freudenberg M. The Internalization of Venture Capital Activity in OECD. Implications For Measurement and Policy STL Working Papers 2000/7. Paris, 2000, p. 17.

¹⁸⁸ Герчикова И.Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. Учеб. пособие. М., Изд-во «Консалтбанкпир», 2002, с. 478.

məlumat verməlidirlər. Bununla yanaşı, hər bir dövlətin transmilli korporasiyaların milli yurisdiksiya daxilində fəaliyyət göstərməsinə imkan verəcək şərtlər müəyyən etmək hüququ, o cümlədən belə firmaların fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin qanununa tabe olması prinsipi nəzərdə tutulur. Daha sonra, xarici biznesin bir sıra vəzifələri müəyyən olunur (məsələn, bazardakı hakim vəziyyətdən sui-istifadə etməklə azad rəqabətə neqativ təsir göstərə biləcək fəaliyyətlə məşğul olmamaq). Belə müəssisələr tədiyə balansına, kredit siyasətinə, maliyyə hesabatlarının, o cümlədən vergiqoymaya, elmi-texniki və texnoloji siyasətə və ətraf mühitin mühafizəsinə dair digər məlumatların nəşri üzrə tələblərə münasibətdə qəbul edilən dövlətlərdə müəyyən olunmuş qaydalara riayət etməlidirlər.

1995-ci ildən etibarən İƏİT çərçivəsində beynəlxalq miqyasda birbaşa xarici investisiyaların tənzimlənməsi məqsədilə Investisiyalara dair Çoxtərəfli Sazişin işlənilib hazırlanması istiqamətində işlər aparılır. Qəbul olunacaq Sazişin əsas məqsədi:

- investisiya rejiminin və müdafiəsinin yüksək standartlarının yaradılması;

- liberallaşmanın investisiya prosesinin bütün mərhələlərini (müəssisənin yaradılmasından əvvəlki və sonrakı) əhatə edən yeni standartlarına nail olmaq üçün milli rejim prinsipinin tətbiqi üzrə geniş öhdəliklərin nəzərə alınması ilə mövcud öhdəliklər çərçivəsindən kənara çıxma;

- müvafiq sferada tərəflərin öhdəliklərinin daha da genişlənməsinə istiqamətlənən müddəalar nəzərdə tutan məcburi hüquqi qüvvəyə malik sənədin işlənilib hazırlanması;

- konkret ifadə edilmiş öhdəliklərin xarici investisiyalara dair çoxtərəfli müqaviləyə qoşulmuş bütün dövlətlərin üzərinə bütün inzibati səviyyələrdə qoyulması;

- iqtisadi xarakterli regional inteqrasiya təşkilatları ilə qarşılıqlı münasibətlər üçün zəruri olan tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- mövcud mexanizmlərin nəzərə alınması şərtilə tənzimləmə prosesinə yardım və investisiya mübahisələrinin effektiv həllinin təmin olunması;

- ÜTT çərçivəsində qəbul olunmuş sazişlər, o cümlədən vergiqoymaya dair və digər sazişlərə dair mübahisələrin aradan qaldırılması məqsədilə üzv-dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərinin nəzərə alınması.

Müvafiq beynəlxalq investisiya sazişinin qəbul olunması 1998-ci ilin aprel ayı üçün nəzərdə tutulmuşdu. Saziş həmçinin ÜTT çərçivəsində də analoji razılığın əldə olunmasına səbəb ola bilərdi. Lakin 1998-ci ilin yanvarında keçirilən danışıqların gedişində üzv-dövlətlər arasında fikir ayrılığı yarandı və onlar birbaşa xarici investisiyaların liberallaşdırılmasının nə dərəcədə zəruri olması məsələsi üzrə razılığa gələ bilmədilər. Bundan əlavə, əksər inkişaf etmiş ölkələr artıq kifayət qədər liberal investisiya qanunvericiliyinə malikdirlər. Eyni zamanda Çoxtərəfli Saziş xarici investisiyaların cəlb olunmasına istiqamətlənmiş dövlət subsidiyalarına münasibətdə də heç bir müddəa müəyyən etmirdi. Buna görə də ekoloji hərəkətlər, həmkarlar ittifaqları və digər qeyri-hökumət orqanları Sazişi yalnız transmilli korporasiyaların maraqlarına cavab vermə baxımından tənqid etdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, İnteraktiv haqqında Çoxtərəfli Sazişin imzalanması üzrə aparılan danışıqlar digər dövlətlərin hökumətlərini investisiya maneələrinin aradan qaldırmasına təhrik etməyə çalışan ABŞ-ın təzyiqi altında başlamışdı. ABŞ-ın bu təşəbbüsü, ilk növbədə, onun Amerikada xarici investitorlara analoji azadlıqlar təqdim etməməsi üzündən danışıqlarda lazımi dəstək almadı. Danışıqlar zamanı digər fikir ayrılıqları da yarandı; xüsusilə Aİ-nin orqanları Aİ ərazisində investisiya mübahisələrinin həllində üçüncü dövlətlərə nisbətən Avropa dövlətlərinə daha çox üstünlüklərin verilməsində ısrarlı idilər. Sazişi imzalamaqla investor-kompaniyalar qəbul edən dövlətin hökumətinin

onların nöqteyi-nəzərincə ədalətsiz investisiya siyasətinə etiraz etmək imkanı əldə edirdilər. İntestisiyalar haqqında Çoxtərəfli Sazişin imzalanmasında daha çox İƏİT-ə daxil olmayan Braziliya, Argentina və Honkonq maraqlı idi¹⁸⁹.

İƏİT çərçivəsində 1976-cı ildə qəbul olunmuş Transmilli korporasiyalar haqqında Bəyannamə isə transmilli korporasiyaların fəaliyyətini xarici investisiya fəaliyyəti ilə birlikdə tənzimləməklə, xarici kapitallı müəssisələr üçün milli rejim, transmilli korporasiyaya rəhbərlik üçün tövsiyələr nəzərdə tutur. Bəyannamənin 1991-ci il redaksiyasında digər məsələlərlə yanaşı dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi zəiflədir. Birtərəfli əsasda birbaşa xarici investisiyalara nəzarətin zəiflədilməsi konsepsiyası irəli sürülür¹⁹⁰.

İƏİT üçün birbaşa xarici investisiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu problemə daim önəmli yer verilir. Belə ki, Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi və Cari «görünməyən» əməliyyatların liberallaşdırılması Məcəlləsi qəbul edilmişdir. İƏİT-in kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi 1961-ci ildə qəbul olunmasına baxmayaraq onun müddəaları yalnız XX əsrin 90-cı illərindən reallaşmağa başlamışdır. Bu Məcəllə müvafiq Təşkilat tərəfindən qəbul olunmuş qərarlar kimi mühüm hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu baxımdan sənəd yalnız Təşkilatın üzv-dövlətlərini əhatə edir. Lakin xüsusilə 90-cı illərdə Təşkilatın genişlənməsi bu sənədin daha böyük əhəmiyyətini şərtləndirmiş oldu.

Məcəllənin 2-ci maddəsinə əsasən üzv-dövlətlər bu sənədi liberallaşmaya dair aşağıdakı ümumi öhdəliyi qəbul

¹⁸⁹ Герчикова И.Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. Учеб. пособие. М., Изд.-во «Консалтбанк», 2002, с. 479.

¹⁹⁰ Baugan G., Freudenberg M. The Internalization of Venture Capital Activity in OECD. Implications For Measurement and Policy STL Working Papers 2000/7. Paris, 2000, p. 22.

etməklə imzalamışlar: Təşkilatın üzvləri kapitalın hərəkəti üzrə məhdudiyətləri effektiv iqtisadi əməkdaşlıq üçün zəruri olan həddə mütəmadi olaraq azaldacaqlar. Beləliklə, qeyd etmək olar ki, məhdudiyətlərin azaldılmasının obyektivi məhz kapitalın hərəkəti olacaqdır.

Məcəllənin A Əlavəsində liberallaşma nəticəsində daha əlverişli rejim əldə etmiş birbaşa investisiyaların yaradılmasını və ləğvini nəzərdə tutan xüsusi müddəə vardır. 1984-cü ilin aprelində İƏİT Şurası «birbaşa investisiyalar üzrə əməliyyatlar» anlayışı genişləndirərək, buraya investisiyaların yaradılması hüququnun bütün aspektlərini daxil etdi. Buna müvafiq olaraq xarici investorlar artıq investisiyaların yaradılması mərhələsindən milli rejimdən istifadə edə bilirdilər.

Liberalizasiya üzrə bütün əməliyyatlar iki siyahıya bölünür: A və B siyahıları. A siyahısına daxil edilmiş əməliyyatlara üzv-dövlətlər tərəfindən yeni məhdudiyətlər tətbiq oluna bilməz. Əksinə, B siyahısına daxil olan əməliyyatlara üzv-dövlətlərin tətbiq etdikləri yeni məhdudiyətlər şamil oluna bilər. Əlbəttə, hər bir dövlət A siyahısında göstərilən əməliyyatlara münasibətdə məhdudiyətlərdən imtina da edə bilər, lakin dövlət tərəfindən bir dəfə belə məhdudiyətlər ləğv edildikdə, həmin məhdudiyətlər yenidən bərpa oluna bilməz (durdurucu sistem)¹⁹¹. Müvafiq sistem B siyahısında nəzərdə tutulan əməliyyatlara şamil oluna bilməz; belə ki, B siyahısında məhdudiyətlərin ləğvi onların bərpa olunmamasını nəzərdə tutmur.

A siyahısında göstərilən investisiyaların yaradılması və ləğvi üzrə əməliyyatlar liberalizasiyadan müəyyən qədər sui-istifadə edir. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, İƏİT çərçivəsində investisiya azadlığı təmin olunur. Buna baxmayaraq Təşkilat tərəfindən qəbul olunmuş bu Məcəllə

¹⁹¹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 359.

yalnız kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılmasını nəzərdə tutur. Beləliklə, Məcəllə investisiya azadlığını yalnız qarşılıqlı razılıq əsasında yol verilə bilən həddə təmin edir.

Məcəllə sərhədlərin şəffaflığı prinsipinə əsaslanır və məcburi hüquqi qüvvə kəsb etməklə:

- investisiyaların hərəkətinə münasibətdə yeni məhdudiyyətlər tətbiq etməməyə;

- yalnız təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində tətbiq ediləcək tədbirlərlə bağlı öncədən xəbərdarlığın edilməsinə;

- liberallaşdırmaya məruz qalacaq investisiya əməliyyatlarının müəyyən edilməsinə əsaslanır.

Qeyd etdiyimiz Məcəllə bir çox termin və anlayışların izahını verməklə üzv-dövlətlər üçün kapitalın sərbəst hərəkətində bütün maneə və məhdudiyyətlərin tədricən aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq qeyri-rezidentlərə milli rejimin verilməsi prinsipinə əsaslanır (m. 1). Məcəllədə investora ölkəyə yatırdığı investisiya üzərində nəzarət etmək imkanı yaradan fəaliyyət qabiliyyətinin nəzərdə tutulması da təqdirəlayiq haldır.

Məcəllə investisiyaların iqtisadi-hüquqi xüsusiyyətlərini göstərir, onların digər ölkələrin iqtisadiyyatına yatırılmasının hüquqi formalarını müəyyən edir, həmçinin müəssisə ilə uzunmüddətli iqtisadi münasibətlərin yaradılması məqsədləri üçün investisiyanın anlayışını açıqlayır. Məcəllə ilə müəssisələrin fəaliyyətinin idarə olunmasına təsir göstərilməsini nəzərdə tutan investisiyalar, eləcə də maliyyə xarakterli investisiyalar (maliyyə xidmətləri) birbaşa investisiyalara aid edilmir və bu da belə investisiyaların milli tənzimləmə sferasına aid olması ilə əsaslandırılır.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin regional iqtisadi təşkilatları kifayət qədər uzun müddət bu və ya digər formada birbaşa xarici investisiyalara münasibətdə həyata keçirilən siyasətin koordinasiya məsələləri ilə

məşğuldurlar. Bu baxımdan 90-cı illərin ikinci yarısının əsas fərqləndirici cəhəti müvafiq sferada üçüncü dünya ölkələrinin bir sıra regional iqtisadi qruplaşmalarının fəallığının yüksəlməsi oldu. Belə ki, investisiyaların və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkətində yalnız Avropa qurumları deyil, digər regional qurumlar da maraqlı olduğundan müvafiq üzv-dövlətlər də bu istiqamətdə iqtisadi siyasətlərini formalaşdırmışlar. Buna misal olaraq Karib hövzəsi ölkələrinin Ümumi bazarın yaradılması barədə 1973-cü il Müqaviləsi publik qaydaya, mənəvi dəyərlərə və ictimai maraqlara təhlükə halları istisna olmaqla, digər hallarda iştirakçı-dövlətlər arasında kapitalın sərbəst hərəkətini təmin etmək üçün bütün məhdudiyyətləri aradan qaldırır¹⁹².

Yenə də Amerika ölkələri – ABŞ, Kanada və Meksika arasında Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyası (NAFTA) haqqında 1994-cü il Sazişi¹⁹³ qeyd edilməlidir. NAFTA-nın əsas məqsədini:

- azad ticarət zonasının formalaşdırılması əsasında qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin və kapital qoyuluşunun yüksəldilməsini təmin etmək;

- investisiya, xidmət, əqli mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi, rəqabət siyasəti və sahibkarların sərbəst fəaliyyət qaydalarının tənzimlənməsi əsasında müttəfiq firmalar üçün sahibkarlıq fəaliyyətinin razılaşdırılmış şərtlərinin müəyyən edilməsi və s. təşkil edir¹⁹⁴.

Qeyd edilən üzv-dövlətlər arasında gömrük rüsumları 2003-cü ilin yanvarın 1-nə qədər tamamilə ləğv edilmişdir. Sazişin «İnvestisiya» adlanan XI bölməsi qarşılıqlı kapital qoyuluşunda üç əsas prinsip müəyyən edir: milli rejim, daha

¹⁹² Treaty of the Establishment of the Carribean Common Market. July 4. 1973, art 35. International Legal Materials, № 12, p. 1062.

¹⁹³ North American Free Trade Agreement. December 17. V. S. Mex-Cau. International Legal Materials, № 32, p. 605.

¹⁹⁴ Gestrin M., Rugman A. The North American Free Trade Agreement and Foreign Direct Investment. Transnational Corporation. 1994, Vol. 1, № 1, p. 32.

əlverişlilik və ayrışəkiliyə yol verməmək prinsipləri tənzimləmənin əsasında dayanır. Eyni zamanda həmin bölmədə:

- xarici fəaliyyətdən əldə edilən gəlirin sərbəst köçürülməsi;

- xarici mülkiyyətin milliləşdirilməsi mexanizmi və bunun müqabilində müvafiq kompensasiyanın verilməsi qaydaları;

- investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları təsbit edilmişdir.

Sazişdə QATT/ÜTT qaydalarına uyğun olaraq nəzərdə tutulur ki, inteqrasiya qrupuna daxil olan ölkələr keçid dövründə bütün rüsumları, qeyri-tarif maneələrini, investisiyalara münasibətdə məhdudiyətləri ləğv etməli, əqli mülkiyyət hüququnu və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüquq normalarını harmonizasiya etməlidirlər. NAFTA çərçivəsində investitorlara yeni müəssisələrin yaradılmasında milli rejimin təqdim olunması, investisiyalarla bağlı bütün ödəmələr üçün dövrəli valyutadan istifadə və gəlirin repatriasiyası, ekspropriasiyadan müdafiə mexanizminin yaradılması, hər hansı bir ticarət məhdudiyətləri qoymadan müəssisələrin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin olması, maliyyə itkiləri zamanı mübahisələrin həlli üçün beynəlxalq arbitraj və digər prosedurlara müraciət hüququnun formalaşdırılması üzv-dövlətlərin qarşılıqlı ticarət-investisiya dövriyyəsinə müqayisəolunmaz dərəcədə yüksəlmişdir. Belə ki, 1995-ci il göstəricisinə görə NAFTA iqtisadiyyatında birbaşa xarici investisiyalar 74 mlrd. dollara yaxın olduğu halda, 2000-ci ildə bu göstərici 382 mlrd. dollardan artıq olmuşdur¹⁹⁵.

Regional səviyyədə NAFTA investisiya siyasəti sahəsində daha təkmil formada işlənib hazırlanmış və real fəaliyyət göstərən vasitələrə malikdir. Mal və xidmətlərlə

¹⁹⁵ Multilateral Agreement on Investment: A Bill of Rights For International Investors. The Preamble Center For Public Policy, June, 1997, p. 93.

ticarət mübadiləsində maneələrin aradan qaldırılması ilə yanaşı, NAFTA Şimali Amerika regionunda investisiya imkanlarının artırılmasını nəzərdə tutur. Xarici investisiyalara təqdim olunan rejim və onların təminatına münasibətdə NAFTA bu aşağıdakı müddəaları müəyyən edir:

- hər bir üzv-dövlət digər üzv-dövlətin investorlarına və investisiyalarına eyni şərtlər daxilində öz investorları üçün müəyyən etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim təqdim edir (milli rejim);

- üzv-dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərdə daha əlverişli rejim nəzərdə tutulur;

- hər iki rejim üçün ən əlverişli şərtlərdən istifadə olunması müəyyən olunur;

- investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsində beynəlxalq hüquq normaları, o cümlədən ədalətli və ayrışdırıcıya yol verilməyən rejim, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq tam müdafiə və təminatlar tətbiq olunur;

- xarici kapitalın istifadəsi şərtlərinə münasibətdə hər hansı məhdudiyyətlər, xüsusilə minimal ixrac kvotası, son məhsulun yerli komponentlərinin ölçülərinin müəyyənləşdirilməsi, idxal məhdudiyyətləri, texnologiyaların lisenziyalaşdırılması üzrə məhdudiyyətlər, müstəsna ticarət tələbləri və valyuta nəzarətinə dair tələblər qadağan olunur;

- kadr hazırlığında və tədqiqat işlərinin aparılmasında qəbul edən dövlətə yardım nəzərdə tutulur;

- inteqrasiya mənsəli investisiyalar məsələsində ali inzibati dairələrin milliyyətinə münasibətdə hər hansı məhdudiyyətlərin müəyyən olunması qadağan olunur; kompaniya direktorlarının və ya komitələrinin hər hansı eyni bir dövlətin şəxslərindən ibarət tərkibdə müəyyən olunması tələb oluna bilər. Bununla belə, xüsusi əlavələrlə göstərilən müddəalardan istisnalar nəzərdə tutula bilər;

- bütün növ ödənişlərin (gəlirlər, dividendlər, faizlər, inzibati ödənişlər, texniki yardım, satışdan əldə olunan gəlirlər, tam və ya qismən likvidlik) dönrəli valyutada sərbəst köçürülməsi rejimi müəyyən olunur;

- qüvvədə olan hüquq normalarına uyğun olaraq və müvafiq kompensasiyanın ödənilməsi şərtilə ayrışeçkiliyə yol verilmədən ictimai maraqların nəzərə alınması ilə milliləşdirməyə yol verilir;

- xüsusi investorlar arasında investisiya mübahisələrinin mərhələli həlli nəzərdə tutulur: birinci mərhələdə məsləhətləşmələr və danışıqlar keçirilir, bu vasitələrlə müsbət nəticələr əldə olunmazsa, bütün investorların hüquq bərabərliyi prinsipinin və beynəlxalq qarşılıqlıq prinsipinin gözlənilməsi şərtilə mübahisənin arbitraj baxışı nəzərdə tutulur¹⁹⁶.

NAFTA-nın təsis sazişi üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, ümumi hüquq sisteminə uyğun olaraq, investisiya anlayışı daha geniş məzmun kəsb edir. Investisiya anlayışına kompaniyaların fəaliyyətinə aid olan müxtəlif aktivlər, o cümlədən, səhmlər, firma öhdəliyi üzrə zəruri olan maddi və qeyri-maddi aktivlər, həmçinin daşınmaz əmlak, kapital öhdəliyi ilə əlaqəli faizlər, eləcə də tikinti üzrə kontraktlar daxildir. Sazişdə dövlət firmalarının investisiya fəaliyyəti fərqləndirilir və kapitalın anlayışına yalnız kommərsiya kontraktları ilə, dövlət şirkətlərinin öhdəliyi ilə bağlı olmayan qiymətli kağızlar aid edilir.

Sazişdə investorun anlayışı da özünün konkretliyi ilə seçilir. Xüsusən də, müəssisələrin milli mənsubiyyət məsələsində yalnız bir meyar – inkorporasiya prinsipi qəbul edilir. Sazişdə qeyd olunur ki, müvafiq dövlətin investoru olmaq üçün həmin razılığa gələn dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olan müəssisənin və ya onun filialının yaradılması

¹⁹⁶ Герчикова И.Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. М., Изд.-во «Консалтбанкир», 2002, с. 482-483.

vacibdir. Bu zaman belə bir tələb də qoyulur ki, müəssisə NAFTA üzvü olan ölkənin vətəndaşlarının nəzarətində olmalıdır. Müəssisəyə inteqrasiya qrupuna daxil olmayan ölkənin investorları tərəfindən nəzarət həyata keçirildikdə inkorporasiya prinsipi nəzərə alınmaya bilər; bir şərtlə ki, həmin ölkədə müəssisə elə bir ciddi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmasın.

NAFTA-da diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də investisiyalara təqdim edilən rejimdir. Xarici investorların fəaliyyətinə münasibətdə, xüsusən də, daxilolma şərtlərinə münasibətdə biri-digərini tamamlayan milli rejim və daha əlverişli rejim prinsipi təqdim edilir. Müvafiq prinsiplər müəyyən standartlara əsaslanır: ədalətli və bərabərhüquqlu rejim; investorların hüquq və maraqlarının müdafiəsi; ayrışdırılmağa yol verməmək; milli rejim; daha əlverişli rejim.

NAFTA-da digər inteqrasiya qurumlarında olmayan mexanizmlər də fəaliyyət göstərir. Belə ki, ümumi istisnaya görə milli təhlükəsizlik, bütün dünyada sülhün təmini, ictimai qaydanın qorunması naminə məhdudiyətlər tətbiq edilə bilər. Eyni zamanda ÜTT tələblərinə uyğun olaraq NAFTA çərçivəsində müəssisələrə hər hansı yerli komponentlərin istifadəsi kimi tələblər, idxal və satış həcmi məhdudlaşdırma və s. kimi tələblərə yol verilmir.

Xarici investisiyaların təhlükəsizliyi üçün təminatlar beynəlxalq hüquq normalarına uyğun təsbit edilmişdir. Müəyyən beynəlxalq-hüquqi şərtlər istisna olmaqla, ekspropriasiya qadağan edilir. Beynəlxalq hüquqa uyğun ekspropriasiya zamanı isə veriləcək kompensasiya götürülmüş əmlakın ədalətli bazar qiymətinə uyğun olmalıdır. Bu zaman maddi aktivlərin vergi qiymətləndirmə bəyannamə meyarı və «G 7»-nin valyutası ilə kommersiya dərəcələri üzrə faiz ödəmələri əsas götürülür.

Aİ ilə NAFTA-nın investisiya siyasətinin müqayisəli təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq

investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində AI hüququ daha liberal tənzimləmə mexanizminə malikdir¹⁹⁷.

Qeyd edilən regional inteqrasiya sistemləri ilə yanaşı, digər inteqrasiya birlikləri Cənub-Şərqi Asiya ölkələri üçün də xarakterikdir. Burada investisiya məsələləri ya əsas sazişlə, ya da əsas sazişlərə qəbul edilmiş protokollarla tənzimlənilir. Buna misal olaraq Avstraliya və Yeni Zelandiya arasında Azad Ticarət haqqında Müqaviləyə 1989-cu il Protokolu göstərilə bilər¹⁹⁸.

Bəzi inteqrasiya qurumlarının investisiya sazişləri özünün qeyri-liberal xarakteri ilə xarici investorların narazılığı ilə də qarşılaşmışlar. Buna misal olaraq 1973-cü il And Sazişi qeyd edilə bilər¹⁹⁹. Məhz bu faktı nəzərə alaraq İntestisiyalar üzrə Cənub-Şərqi Asiya dövlətləri Assosiasiyasının 1987-ci il Sazişində xarici investisiyaların bilavasitə tənzimlənməsi dövlətdaxili qanunvericiliyin üzərinə qoyulmasına baxmayaraq birbaşa xarici investisiyalar üçün liberal rejim haqqında müddəa təsbit edilir²⁰⁰. Bu məsələdə dövlətdaxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi zərurətini, həmçinin birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə 1995-ci ildə Banqkokda ASEAN ölkələrinin dövlət başçılarının görüşündə Birbaşa xarici investisiyaların təşviqi və əməkdaşlıq üzrə Fəaliyyət Proqramı qəbul edilir. Bu sahədə investisiya əməkdaşlığını genişləndirmək məqsədilə ASEAN Katibliyində investisiya idarəçilik strukturu yaradılmış, investisiyaların daxilolma proseduru

¹⁹⁷ Kindelberger C. European Integration and the International Corporation. Columbia Journal of World Business, 1996, № 1, p. 57.

¹⁹⁸ Protokol on Trade in Services, January 1, 1989. Closer Economic Relations Trade Agreement. International Legal Materials, № 22, p. 945.

¹⁹⁹ Moxon R.W. Harmonization of Foreign Investment Laws among Developing Countries. An intertation of the Andean Group Experience. 16 Journal of Common Market studies, Vol. 16, 1977, p. 22.

²⁰⁰ Agreement For the Promotion and Protection of Investment. December 15, 1987, Art. 3. International Legal Materials, № 27, p. 612.

sadələşdirilmiş və təşkilata üzv olan ölkələrdə kapital qoyuluşunun təşviqi istiqamətində digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Hələ fəaliyyət proqramı ilə ASEAN çərçivəsində investisiya sazişinin bağlanması nəzərdə tutulurdu. Təsadüfi deyildir ki, 1998-ci ildə ASEAN çərçivəsində İntestisiya zonası haqqında Saziş (ASEAN Investment Area-AİA) imzalanmışdı. Bu Saziş ASEAN çərçivəsində birbaşa investisiyalar üçün daha liberal və şəffaf tənzimlənən rejimin təmin olunması ilə rəqabət qabiliyyətli investisiya zonasının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bununla da həm üzv-dövlətlərin özlərinin arasında, həm də xaricdən kapital axını üzrə investisiya əməkdaşlığının intensivləşdirilməsinə səy göstərilir. Burada söhbət birbaşa investisiyalardan gedir, lakin portfel investisiyalar da istisna olunmur²⁰¹.

İntestisiya zonası haqqında Saziş beş fəaliyyət istiqamətini əhatə edir:

- iştirakçı-dövlətlərin birbaşa xarici investisiya axınlarını genişləndirəcək investisiya əməkdaşlığı istiqamətində ümumi koordinasiya olunmuş proqramın işlənilib hazırlanması;

- müəyyən istisnalarla milli rejimin 2010-cu il üçün ASEAN üzv-dövlətlərinin investorlarına, 2020-ci ildən isə milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün ölkələrin investorlarına şamil edilməsi;

- milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin 2010-cu il üçün ASEAN üzv-dövlətlərinin investorlarına açılması, 2020-ci ildən isə digər dövlətlərin investorlarına təqdim edilməsi;

- investisiya axınlarının tənzimlənməsi məsələlərinə dair standartlar səviyyəsində əməkdaşlığın miqyasının və rolunun yüksəldilməsi;

²⁰¹ Чебанов С.В. Международное регулирование прямых иностранных инвестиций: тенденции и проблемы. Международная экономика и международные отношения, 2001, № 12, с. 23-24.

- ASEAN çərçivəsində texnologiyanın, mütəxəssislərin, ixtisaslı işçi qüvvəsinin və kapitalın hərəkəti azadlığının stimullaşdırılması²⁰².

Daha sonra ASEAN ölkələri liderləri 1998-ci ilin dekabrında keçirilən 6-cı Hanoy görüşündə regionun investisiya baxımından cəlbediciliyinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi barədə razılığa gəldilər. Razılaşıdırılmış tədbirlər paketi Asiya azad ticarət zonasının yaradılmasını, emal sənayesində investisiyalar üçün güzəştlərin müəyyən olunması, dövlətin iştirakının 30%-lik minimal həddi tələbinin ləğvini, həmçinin xidmətlər mübadiləsi sferasında danışıqların ikinci raundunun başlanmasını nəzərdə tuturdu. Bununla yanaşı, ASEAN investisiya zonası haqqında çərçivə sazişi ilə nəzərdə tutulan vəzifələrin realizəsi üçün qısa müddətlər müəyyən olunurdu. Belə ki, 2010-cu il üçün planlaşdırılmış tədbirlərin bir hissəsi qabaqcadan görülməli idi. Belə tədbirlərdən biri emal sənayesi sahələrinə aid qarşılıqlı birbaşa xarici investisiyaların tam «açılması» oldu²⁰³.

NAFTA-dan fərqli olaraq, ASEAN sazişlərində investisiya anlayışı məhdud xarakter kəsb etməklə, yalnız investisiya fəaliyyətinə və birbaşa investisiyalara aid edilir²⁰⁴. Məhz investisiyaların tənzimlənməsində nisbətən qeyri-liberal rejim və dövlətdaxili hüquqi tənzimləmənin güclü olması ASEAN ölkələrində birbaşa xarici kapital qoyuluşunun da zəif olmasını şərtləndirmişdir. Belə ki, 1995-ci ildə bu rəqəm 16 mlrd. dollardan bir qədər artıq olmuşsa, 2000-ci ildə bu rəqəm 23 mlrd. dollara yaxın

²⁰² The Framework Agreement on the ASEAN Investment Area. Handbook on Investment Agreements in ASEAN. Jakorta, The ASEAN Secretariat, 1998.

²⁰³ Фархутдинов И.С. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М., Волтерс Клувер, 2005, с. 180.

²⁰⁴ Tanzi V., Zee H. Tax Policy in Developing Countries. IMF Economic Issues, 2001, № 27, p. 33.

olmuşdur. ASEAN çərçivəsində beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə nə Aİ ilə, nə də NAFTA ilə müqayisə edilə bilməz. Məhz NAFTA-nın, xüsusən də, Aİ-nin investisiya fəaliyyətində liberal hüquqi tənzimləmə mexanizmləri, o cümlədən, təhlükəsizlik tədbirləri digər regional qurumların da həmin üzv-dövlətlərə marağını artırır. Buna misal olaraq Amerika qitəsində 1998-ci ildən MERKOSUR ilə Kanada arasında bağlanmış Ticarət və investisiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında Saziş qeyd edilə bilər. Əsası hələ 1986-cı ildə Braziliya və Argentina arasında Ticarət maneələrinin aradan qaldırılması haqqında Sazişdən götürülən və 1991-ci ildə Argentina, Braziliya, Paraqvay və Uruqvay arasında bağlanan Asunsyon Müqaviləsi ilə yaradılan MERKOSUR-un (Cənub konusu ölkələrinin ümumi bazarı haqqında Saziş)²⁰⁵ 1995-ci ildən gömrük ittifaqı fəaliyyətə başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ASEAN-da olduğu kimi, MERKOSUR da investisiya anlayışını məhdud formada müəyyən edir. Bu qurumun üzv-dövlətləri də qarşılıqlı investisiya əməkdaşlığının hüquqi rejimini üçüncü dövlətlərlə əməkdaşlıqdan fərqləndirirlər. 1994-cü ildə MERKOSUR çərçivəsində iki saziş qüvvəyə mindi: MERKOSUR çərçivəsində investisiyaların təşviqi və müdafiəsi haqqında Protokol və MERKOSUR-un üzvü olmayan dövlətlərdən gələn investisiyaların təşviqi haqqında Protokol²⁰⁶.

Özünün miqyasına, üzvlərinin sayına və inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənən inteqrasiya qurumlarından biri Asiya-Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq Forumudur. 1989-cu ildən hökumətlərarası iqtisadi əməkdaşlıq forumu kimi yaradılan bu Forum hazırda Sakit okean hövzəsinin 21 iqtisadi qurumunu birləşdirir. Forumun iqtisadi məqsədləri 1991-ci ildə qəbul edilmiş Seul Bəyannaməsində təsbit edilmişdir. Digər məsələlərlə yanaşı, QATT/ÜTT sisteminə

²⁰⁵ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 43.

²⁰⁶ World Investment Report. N.Y., UN, 1996.

uyğun olaraq əmtəə, xidmət və kapitalın sərbəst hərəkətini təmin etməklə çoxtərəfli ticarət sisteminin bərqərar olması nəzərdə tutulur. Seul Bəyannaməsində iqtisadi əməkdaşlığın əsasında «açıq regionalizm» prinsipi dayanır. Mövcud Forum üçün investisiya siyasətində xarakterik xüsusiyyətlərdən biri də qarşılıqlıq prinsipinin olmasıdır. Forum çərçivəsində Aİ-yə ekvivalent Asiya-Sakit okean İqtisadi Birliyi yaradılmalıdır. Birliyin qarşısında dayanan əsas məsələ 2010-cu ilə kimi inkişaf etmiş üzv-dövlətlərin, 2020-ci ilə kimi isə inkişaf etməkdə olan ölkələrin azad investisiya zonasının yaradılmasının təmin edilməsidir.

1994-cü ildə Asiya-Sakit okean İqtisadi Əməkdaşlıq Forumu çərçivəsində tövsiyə xarakterli İnvestisiya fəaliyyətinin Könüllü Prinsipləri qəbul olundu²⁰⁷. Forumun 1997-ci ildə keçirilən Vankuver Sammitində qurum çərçivəsində investisiya axınının liberallaşdırılması və əsas prinsipləri müəyyən edildi. Forumun perspektiv inkişafı ona əsaslanır ki, onun sisteminə daxil olan investisiya sazişləri investisiya anlayışını Aİ və NAFTA üçün xarakterik olan anlayışlarla yaxınlaşdırır və müvafiq dövlətlərə daxili qanunvericiliyində də müvafiq qaydadan çıxış etməyi tövsiyə edir. Xarici investisiyalara münasibətdə daxilolma proseduru isə növbəti mexanizmləri nəzərdə tutur:

- investisiyaların daxilolması zamanı öncədən xüsusi bəyənilmə və yaxud icazəli sistem qeydiyyat proseduru ilə əvəzlənməlidir;

- bəzi sahələrdə istisna olmaqla, mövcud ilkin lisenziyalaşdırma çərçivəsində digər lisenziyalaşdırmanın sadələşdirilməsi;

- öncədən lisenziyalaşdırma tələb edən sahələrin sayının məhdudlaşdırılması və tədricən lisenziyalaşdırmanın qeydiyyatla əvəzlənməsi və s.

²⁰⁷ Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, с. 43.

Xarici investisiyalara münasibətdə gizli və birbaşa məhdudiyyətlərin azaldılması, mübahisələrin ciddi həlli qaydalarının yaradılması, mövcud təhlükəsizlik sisteminin genişləndirilməsi və digər məsələlər investisiya siyasətinin əsasını təşkil edir. Investisiya qanunvericiliyinin inkişaf dinamikası şəffaflıq prinsipinə uyğun təmin edilir.

Maraqlı məsələlərdən biri kimi birgə müəssisələrin yaradılması tələbinin götürülməsidir. Xarici şirkətlərə tamamilə onların mülkiyyətində olan istənilən təşkilatı hüquqi formada çıxış etmək, həmçinin yerli tərəf müqabili seçmək zərurəti olduqda, bunun üçün daha çox vaxtın verilməsi imkanları qeyd edilməlidir. Yerli müəssisələrin maliyyə resurslarına sərbəst çıxış hüququnun verilməsi xarici şirkətlərlə yerli müəssisələrin qovuşmasına xidmət edir. Forum çərçivəsində Investisiya fəaliyyətində liberallaşdırma ÜTT-nin prinsipinə söykənir. Investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədilə ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması haqqında beynəlxalq sazişlərin sistemə geniş yer verilir.

Bütün bunlara baxmayaraq bir sıra hüquqi mexanizmlər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, qeyd etdiyimiz Forum öncə təhlil etdiyimiz regional qurumlardan inkişaf səviyyəsinə görə geridə qalmaqdadır. Xüsusən də bir sıra sahələrin xarici investisiyalar üçün bağlı olması və ya müəyyən sferalarda xüsusi icazəli sistemin mövcudluğu, eləcə də bir sıra sazişlərin müddələrinin «yumşaq» xarakteri bunu deməyə əsas verir.

Nəhayət, investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi üzrə MDB sistemi fərqləndirilməlidir. MDB çərçivəsində investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi iki istiqamətdə həyata keçirilir: MDB üzv-dövlətlərinin xarici investisiyalar haqqında qanunvericiliyinin yaxınlaşdırılması (unifikasiyası) və Təşkilat səviyyəsində üzv-dövlətlər arasında investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi.

Ümumiyyətlə, MDB üzv-dövlətlərinin investisiya fəaliyyəti sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı 1991-ci ildə SSRİ-nin süqutundan sonra inkişaf etməyə başladı. Beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın bu mühüm əhəmiyyətli formasının tənzimlənməsi zərurəti keçmiş İttifaqın ərazisində yaranmış MDB və Baltikyanı ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafının obyektiv səbəblərindən irəli gəlirdi. Bu baxımdan MDB çərçivəsində investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə əməkdaşlıq istiqamətində atılmış ilk addım 24 dekabr 1993-cü ildə Aşqabadda İnteraksiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişin qəbul edilməsi oldu²⁰⁸. Saziş MDB dövlətlərinin investisiya fəaliyyəti sahəsində maraqlarının qarşılıqlı surətdə təmini məqsədilə investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinə, hüquqi şəxslərə, eləcə də bu Sazişin iştirakçısı olmayan dövlətlərin müvafiq subyektlərinə münasibətdə investisiya siyasətinin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə MDB dövlətlərinin əsas vəzifələrini müəyyən edir. Lakin bir sıra mütəxəssislərin fikrincə, bu hüquqi müddəaların müvafiq qaydada təsbiti beynəlxalq xüsusi investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə ziddiyyət təşkil edir və bunu belə əsaslandırırırlar ki, hər bir dövlət və ümumilikdə MDB dövlətləri özlərinin milli investisiya siyasətini öz dövlət-hüquqi sistemlərinə uyğun işləyib hazırlayırlar. İnteraksiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq isə bir dövlətin investisiya siyasətinin digər dövlətin investisiya siyasəti ilə koordinasiyasını və uzlaşdırılmasını yalnız bu dövlətlər arasında ikitərəfli sazişlərin bağlanması ilə mümkün edir²⁰⁹.

Daha sonra Sazişlə MDB dövlətlərində investisiya fəaliyyətinin subyektləri müəyyən olunur. Bu müddəalara

²⁰⁸ Дипломатический вестник. 1994, № 1-2, с. 32.

²⁰⁹ Матулис Н.П. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций в СНГ (на примере РФ и Республики Казахстан). Дисс. на соис. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2003, с. 12-13.

uyğun olaraq investorlar qismində aşağıdakı şəxslər fəaliyyət göstərə bilərlər:

- hüquqi şəxslər – Sazişin tərəflərindən birinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılır və investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti malik olurlar;

- fiziki şəxslər – Sazişin tərəflərinin vətəndaşları, digər dövlətlərin onların ərazisində daimi yaşayan vətəndaşları, eləcə də vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

- dövlətlər – Sazişin iştirakçıları və onların ərazi hüdüdlərində yerləşən dövlət və inzibati-ərazi qurumları.

Sazişə əsasən investorlar investisiya fəaliyyətini bir sıra yollarla həyata keçirirdilər: tamamilə Tərəflərin investorlarına məxsus olan müəssisələrin və onların filiallarının yaradılması; kapital qoyuluşunun həyata keçirildiyi dövlətin hüquqi və ya fiziki şəxsləri ilə birgə yaradılan müəssisələrdə müəyyən paya malik olması; milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq müəssisələrin, binaların, tikililərin, müəssisələrin payların, səhmlərin, istiqraz vəərəqələrinin, eləcə də digər qiymətli kağızların əldə edilməsi; həyata keçirildiyi dövlətin milli qanunvericiliyə zidd olmayan digər investisiya fəaliyyəti. Bu siyahı bütün MDB dövlətlərində investisiya münasibətlərinin kifayət qədər geniş anlamda müəyyən olunması, yəni istənilən sahibkarlıq fəaliyyətinin investisiya fəaliyyətinə bərabər tutulmasını göstərir. Bu Sazişdən fərqli olaraq, İƏİT çərçivəsində qəbul edilmiş İnvestisiyalar haqqında Çoxtərəfli Saziş investisiya fəaliyyətinə yalnız birbaşa investisiyaları və ya birbaşa olaraq müəssisəyə uzunmüddətli və ya ortamüddətli investisiya qoyuluşlarını daxil edir²¹⁰.

Sazişin müddəaları MDB iştirakçı-dövlətləri arasında investisiya münasibətlərinin milli-hüquqi tənzimlənməsinin mürəkkəb mexanizmini nəzərdə tutur. Bu mexanizmin mürəkkəbliyi isə onun tərkibinə MDB dövlətlərinin

²¹⁰ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 337.

İnvestisiya sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişinin, MDB üzv-dövlətlərinin milli investisiya qanunvericiliyinin, eləcə də ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq investisiya sazişlərinin daxil olması ilə izah olunur²¹¹. İnvestisiyaların tənzimlənməsi mexanizmi ilə yanaşı, Sazişin müvafiq maddəsi Tərəflərin investisiyalarının hüquqi rejiminə dair ümumi müddəa nəzərdə tutulur: Tərəflərin investisiyalarının hüquqi rejimi, eləcə də onların həyata keçirilməsi üzrə investorların fəaliyyəti üzrə təqdim olunan rejim bu fəaliyyətin həyata keçirildiyi dövlətin özünün hüquqi və fiziki şəxslərinə verilən rejimdən az əlverişli ola bilməz. Göründüyü kimi, MDB dövlətləri beynəlxalq xüsusi investisiya münasibətlərində investisiyalara və investorlara milli rejim təqdim edirlər. İnvestisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi üzrə dünya praktikasında da daha çox məhz milli rejimin təqdim olunması nəzərdə tutulur.

Sazişin xarici investorlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən müddəalarından biri də investisiyaların qeyri-kommersiya risklərindən sığortalanması məsələsidir. Digər müvafiq beynəlxalq sənədlərdən fərqli olaraq Sazişdə belə qeyri-kommersiya riski kimi əsasən milliləşdirmə nəzərdən keçirilir. Ümumiyyətlə, milliləşdirmənin qanuniliyi ilə bağlı hüquq ədəbiyyatlarında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Məsələn, sovet hüquq doktrinasının bir sıra nümayəndələrinin fikrincə, milliləşdirmə özü-özlüyündə qanunauyğun aktdır²¹². Xarici xüsusi mülkiyyətin qanunsuz milliləşdirmədən hüquq müdafiəsi probleminin həlli üzrə ilk cəhd hələ 1918-1919-cu illərdə Millətlər Cəmiyyəti səviyyəsində edilmişdir. İkinci belə cəhd 1948-ci ildə ÜTT-

²¹¹ Матулис Н.П. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций в СНГ (на примере РФ и Республики Казахстан). Дисс. на соис. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2003, с. 19.

²¹² Вилков Г.Е. Национализация и международное право. М., 1962, с. 68-92.

nin yaradılması ilə bağlı olmuşdur²¹³. Daha sonra beynəlxalq konvensiyanın qəbulu ilə xarici xüsusi mülkiyyətin beynəlxalq-hüquqi müdafiəsi məsələsinin həllinə 1967-ci ildə İƏİT çərçivəsində cəhd olunmuşdur²¹⁴. Bütün göstərilən hallarda xarici xüsusi mülkiyyətin yerləşdiyi ərazidə siyasi risklərdən müdafiəsinə istiqamətlənən çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyanın qəbulu və ratifikasiyası nəzərdə tutulurdu.

İkinci dünya müharibəsindən sonra, xüsusilə də 1948-ci ildə investisiya təminatları və müdafiəsi haqqında ikitərəfli beynəlxalq sazişlər əsasında xarici investisiyaların milliləşdirmədən müdafiəsi probleminin həlli üzrə ABŞ praktikası sonradan digər dövlətlər tərəfindən də qəbul olundu. Lakin bir sıra alimlərin fikrincə, xarici investisiya fəaliyyətinə münasibətdə milliləşdirmə və digər qeyri-kommersiya riskləri problemi çoxtərəfli beynəlxalq-hüquqi aktın qəbul edilməsi ilə həll olunmalıdır²¹⁵. Bu istiqamətdə 90-cı illərdə artıq müəyyən tədbirlər görülmüşdü ki, bunların da arasında 17 dekabr 1994-cü ildə Enerji Xartiyasına Müqavilənin imzalanması və İƏİT çərçivəsində İntestisiyalar haqqında Çoxtərəfli Konvensiyanın qəbulu ilə bağlı danışıqların aparılması xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sazişin müvafiq problemlə əlaqədar müddəaları investisiyaların siyasi (qeyri-kommersiya) risklərdən təminatını nəzərdə tutur: Tərəflərin ərazisində həyata keçirilən investisiyalar həmin dövlətin tam və şərtsiz hüquqi müdafiəsindən istifadə edir, həmçinin onlara münasibətdə qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, milliləşdirməyə və ya rekvizisiyaya (müsadirəyə) məruz qala

²¹³ Metzger S.D. Private Foreign Investment and International Organization. Boston, 1962, p. 288-310.

²¹⁴ Богатырев А.Г. Инвестиционное право. М., 1992, с. 191-196.

²¹⁵ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 363-364.

bilməz. Milliləşdirmə və ya müsadirə barədə qərarlar müstəsna olaraq investisiyanın həyata keçirildiyi dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada qəbul olunur. Belə hallarda dövlət tərəfindən investorlara adekvat və effektiv kompensasiya verilir. Milliləşdirmə və ya müsadirə zamanı investorun kompensasiyaya dair iddiası Tərəflərin razılığı ilə həll olunur və ya baxılmaq üçün yerli məhkəmələrə təqdim olunur.

Bunlardan əlavə, Saziş investorların investisiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlərin və digər vəsaitlərin maneəsiz olaraq köçürülməsi təminatlarını da nəzərdə tutur.

Beləliklə, İntestisiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında 1993-cü il MDB Sazişi Təşkilatın bütün üzv-dövlətlərinin (Ukrayna istisna olmaqla) investisiya siyasətinin koordinasiyasına və uzlaşdırılmasına istiqamətlənən ilk sənəd oldu²¹⁶.

MDB ölkələrinin investisiyaların tənzimlənməsi qanunvericiliyinin unifikasiyası tendensiyası MDB üzv-dövlətlərinin Parlamentlərarası Assambleyası tərəfindən «Parlamentlərarası Assambleyanın iştirakçı-dövlətlərində xarici investisiyaların tənzimlənməsinin ümumi prinsipləri haqqında» tövsiyə xarakterli vahid qanunvericilik aktının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi ilə davam etdirildi. Bu akt 1994-cü ilin martında Assambleyanın Sankt-Peterburqda keçirilən sessiyasında və xarici investisiyaların cəlb olunması və tənzimlənməsi sahəsində milli qanunvericiliyin işlənilməsində tətbiq olunmaq üçün iştirakçı-dövlətlərə göndərilmişdir.

Akt xarici investisiyaların həyata keçirilməsinin ümumi hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir və aşağıdakı fəaliyyətə istiqamətlənmişdi:

²¹⁶ Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). Учебник. М., Волтерс Клувер, 2004, с. 372-373.

- MDB ölkələrinin iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə qarşılıqlı kapital qoyuluşu üçün bərabər iqtisadi şəraitin yaradılması;

- xarici maddi, maliyyə və texnoloji resursların cəlb olunması və səmərəli istifadəsi üçün unifikasiya olunmuş və dünya praktikasına uyğun şəraitin yaradılması;

- investorların hüquq və maraqlarının səmərəli müdafiə mexanizminin yaradılması²¹⁷.

Bu fəaliyyət istiqamətləri aktın xarakterini və məzmununu da şərtləndirmiş oldu. Belə ki, akt ümumi xarakterli 12 maddədən ibarətdir. Burada ənənəvi olaraq bütün MDB ölkələrinin qanunvericiliyinə daxil edilən investorların siyahısı (m. 1), xarici investisiyaların anlayışı (m. 2) və hüquqi tənzimləmənin ümumi prinsipləri (m. 3) müəyyən olunur. Akta əsasən xarici investisiyalar qanunvericiliklə qadağan olunmayan bütün obyektlərə və fəaliyyət növlərinə münasibətdə həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda milli qanunvericilik aktları ilə müxtəlif ərazilərdə müəyyən fəaliyyət növlərinə münasibətdə xarici investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə məhdudiyətlər və ya qadağalar qoyula bilər, həmçinin xarici investorlar və ya müəssisələr tərəfindən yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilən ayrı-ayrı fəaliyyət növləri göstərilə bilər. Xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələrin müxtəlif ərazilərdə ayrı-ayrı fəaliyyət növləri üçün dövlət tərəfindən vergi, gömrük və digər xarakterli güzəştlər təqdim oluna bilər. Aktın 4-cü maddəsinə görə xarici investisiyalar dövlətin milli qanunvericiliyinin və beynəlxalq müqavilələrinin tam və şərtsiz hüquqi müdafiəsindən istifadə edirlər. Xarici investisiyaların, eləcə də xarici investorların onların həyata keçirilməsi fəaliyyəti üzrə hüquqi rejim qəbul edən dövlətin hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının mülkiyyət hüquqlarına və investisiya fəaliyyətinə tətbiq

²¹⁷ Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., Изд.-во БЕК, 1996, с. 20-21.

fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında 24 dekabr 1993-cü il Sazişindən götürülmüşdür. Konvensiyanın fəaliyyət sferasına investisiya hüquq münasibətlərində iki və ya daha çox MDB üzv-dövlətinin subyektləri iştirak etdiyi halda tətbiq olunan norma və qaydalar daxil edilmişdir. Daha sonra Konvensiyada nəzərdə tutulur ki, bu Konvensiyanın iştirakçı-dövlətlərinin milli investisiya qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmadığı halda, həm Tərəflərin, həm də üçüncü dövlətlərin hüquqi və ya fiziki şəxsləri, eləcə də dövlət qurumları investor qismində çıxış edə bilirlər.

Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq investorların investisiyaların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətinə tətbiq olunan hüquqi rejim qanunvericilikdə nəzərdə tutulan istisnalardan başqa, resipiyent-ölkənin hüquqi və fiziki şəxslərinə təqdim olunan rejimdən az əlverişli ola bilməz. Bununla belə, Konvensiyanın iştirakçı-dövlətləri milli rejimdən istisnaların siyahısına yenidən baxa bilirlər. Belə hallarda onlar müvafiq dəyişikliklər barədə İqtisadi İttifaqın Dövlətlərarası İqtisadi Komitəsinə məlumat verməlidirlər. Dövlətlər həmçinin investisiyaların cəlb olunması üçün daha güzəştli şərtlərin nəzərdə tutulduğu regionların, o cümlədən fəaliyyət sahələrinin və növlərinin siyahısını müəyyən edə bilirlər.

Xarici investisiyaların dövlət təminatlarının əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, investisiya münasibətləri bu Konvensiya, MDB dövlətlərinin milli qanunvericiliyi, eləcə də bu dövlətlərin iştirakçısı olduqları beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Buna uyğun olaraq bu dövlətlərdə investisiya fəaliyyətinin əsas təminatını bütövlükdə investisiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi, yəni beynəlxalq ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, o cümlədən MDB dövlətlərinin milli qanunvericiliyi təşkil edir. Bundan əlavə, MDB dövlətləri ərazisində investisiyaların hüquqi müdafiəsi bu investisiyalara müvafiq Konvensiya, Tərəflərin milli

qanunvericiliyi, eləcə də onların iştirakçısı olduqları beynəlxalq müqavilələrlə şərtsiz hüquqi müdafiənin təqdim olunmasına əsaslanır²¹⁸.

Göstərilənlərlə yanaşı, Konvensiyada investisiyaların milliləşdirmədən, rekvizisiyadan, dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin investorların hüquqlarına toxunan qərarlarından, hərəkət və ya hərəkətsizliyindən müdafiə təminatlarını nəzərdə tutan müddəalar təsbit olunmuşdur. Qeyd olunur ki, investisiyalar müstəsna hallardan başqa (təbii fəlakətlər, qəzalar, epidemiyalar və fəvqəladə xarakterli digər hallar), heç bir halda milliləşdirməyə və ya müsadirəyə məruz qala bilməz. Eyni zamanda milliləşdirmə və bütün müsadirə halları resipiyent-ölkənin Konstitusiyasında göstərilən ictimai maraqların nəzərə alınması şərtilə milli qanunvericiliyə tam uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Konvensiyanın milliləşdirmə və müsadirə ilə bağlı mühüm müddəalarından biri ondan ibarətdir ki, belə hallar mütləq adekvat kompensasiyanın ödənilməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

İnvestisiya münasibətlərinin subregional tənzimlənməsində mühüm rol oynayan təşkilatlardan biri də İnvestisiya təminatları üzrə Ərəb ölkələrarası Kompaniyasıdır (İƏK). İƏK-in özünəməxsus xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu kompaniya onun bir üzv-dövlətinə mənsub şəxsin investisiyalarına digər üzv-dövlətin ərazisində təminatların verilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Göründüyü kimi, İƏK prinsip etibarilə ərəb ölkələri tərəfindən yaradılmış endogen sistemdir. Bu halda kompaniyanın yaradılması zamanı kollektiv muxtariyyət məsələsinə də toxunulmasına cəhd edilmişdir²¹⁹.

²¹⁸ Матулис Н.П. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций в СНГ (на примере РФ и Республики Казахстан). Дисс. на соис. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2003, с. 28-30.

²¹⁹ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 422-424.

İÖK-in yaradılması müvafiq beynəlxalq-hüquqi sənədlə nəzərdə tutulduğundan onu beynəlxalq hüquq subyektliyinə malik müstəqil beynəlxalq təşkilat kimi qeyd etməyə əsas verir. Bu sənəd 1974-cü ildən 30 illik ilkin müddətə qüvvəyə minmişdir. Hazırda kampaniyaya 22 üzv-dövlət daxildir: Əlcəzair, S.Ərəbistanı, Bəhreyn, Cibuti, Misir, BƏƏ, İraq, İordaniya, Küveyt, Livan, Liviya, Mavritaniya Mərakeş, Oman, Fələstin, Qətər, Somali, Sudan, Suriya, Tunis, Şimali və Cənubi Yəmən. Kompaniyanın subregional təşkilat kimi fəaliyyət göstərməsinin əsas səbəbi də onun məhz iki müxtəlif regionu əhatə etməsidir – Şimali Afrika və Ön Asiya.

Mənzil-qərargahı Küveytdə yerləşən İÖK bu orqanlardan ibarətdir: Şura – bütün üzv-dövlətlərin nümayəndələrindən ibarət olub, kompaniyanın ümumi siyasətini müəyyən edir və bu siyasətin həyata keçirilməsi üzrə qərarlar qəbul edir; Nəzarət Komitəsi – müxtəlif dövlətləri təmsil edən və Şura tərəfindən seçilən üç ekspertdən ibarət olub, Kompaniyanın fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirir; Baş Direktor – üzv-dövlətlərdən birinin vətəndaşı olub, Kompaniyanın rəhbərliyi vəzifəsinə Şura tərəfindən 5 il müddətinə seçilir və onun növbəti 5 il müddətinə seçilmək hüququ vardır.

İÖK maliyyə muxtariyyətinə malikdir. Onun kapitalı yaranma anında 10 mln. Küveyt dinarı təşkil edirdisə, sonradan Kompaniyanın genişlənməsi nəticəsində bu kapital mütəmadi olaraq artmışdır. Kompaniyanın kapitalı üzv-dövlətlərin bu kapitalın minimum 5%-i həcmində qoyduqları payı hesabına formalaşır və onlar bu payın yarısını daxil olduqları anda, digər yarısını isə Kompaniyanın fəaliyyətinin ilk 5 ili ərzində ödəməlidirlər. Kapitalın ödənilməmiş hissəsi isə istənilən vaxt Şuranın qərarı ilə tələb oluna bilər.

İÖK çərçivəsində investisiya təminatlarının verilməsi avtomatik baş vermir. Bu təminatlar formal və mahiyyət

baxımından müəyyən şərtlər daxilində təqdim olunur. Birincisi, formal olaraq təminatların təqdim olunması investisiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövlətin investisiya orqanlarının razılığından və İƏK orqanlarının müsbət qərarından asılıdır. Əslində Kompaniya bütün investisiya layihələrinə təminat təqdim etmək iqtidarında deyildir. Təminatlar yalnız ən azı qoyulan xərci ödəmək imkanı olan və hüquqi təhlükəsizliklə təmin olunmuş layihələrə təqdim oluna bilər. Kompaniyanın təşviqat siyasəti məhz bu tələb üzərində qurulur. İkincisi, təminatlar mahiyyət etibarilə bir neçə şərtlər daxilində verilir:

- təminatlar yalnız Kompaniyanın üzv-dövlətlərindən birinə mənsub hüquqi və ya fiziki şəxslərə verilə bilər;

- təminatlar investisiyaların yalnız bir neçə növünə verilə bilər (birbaşa investisiyalar, 3 ildən artıq müddətə verilən borclar, eləcə də investisiyanın digər müvafiq növləri);

- təminatların təqdim olunması zamanı üstünlük Kompaniyanın üzv-dövlətlərindən birinə mənsub şəxs tərəfindən digər üzv-dövlətin ərazisində həyata keçirilən investisiyalara verilir.

İƏK investisiyalara yalnız bir sıra siyasi risklərdən təminat verir. Kompaniyanın yaradılması barədə Konvensiyanın 18-ci maddəsində sadalanan bu risklər üç kateqoriyaya bölünür:

- ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövlət tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla investorun investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu əlindən almağa yönəlmiş tədbirlərdən irəli gələn risklər (əsasən ekspropriasiya və milliləşdirmə);

- ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövlət tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla investorun investisiyalardan əldə etdiyi gəlirləri xaricə köçürmək hüququnun məhdudlaşdırılmasına yönəlmiş tədbirlərdən irəli gələn risklər (dönərsizlik və köçürülməmə riski);

- investorun real aktivlərinə toxunan daxili və ya xarici xarakterli hərbi fəaliyyətdən irəli gələn risklər.

İnvestisiyalara təminatların təqdim olunması İƏK-lə investor arasında müqavilənin bağlanması ilə həyata keçirilir. Bu zaman faiz dərəcələrinə əlavələr dəyişilə bilər ki, burada da iki hal fərqləndirilir. Bir tərəfdən, Kompaniya özünün maliyyə tarazlığını nəzərə almalıdır. Digər tərəfdən, faiz dərəcələrinə əlavələr investisiya əməliyyatının həyata keçirildiyi yerdən deyil, risklərin təbiətindən asılı olaraq dəyişilir²²⁰.

Göründüyü kimi, istənilən halda inteqrasiya sistemlərinin inkişaf səviyyəsinə baxmayaraq bu proses investisiya sferasında qlobal əməkdaşlığın universal mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətində inkişaf etməkdədir. Dünyada gedən iqtisadi inteqrasiya prosesləri kapital qoyuluşu, xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi və dövlətdaxili qanunvericiliyin formalaşdırılmasında müəyyən öhdəliklər sistemini meydana gətirir:

1. İqtisadi inteqrasiya prosesləri investisiyaların cəlb edilməsi və kapital qoyuluşu ilə bağlı mövcud təsis sənədlərinə müvafiq müddəaları daxil etməklə, problemin beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə vasitələrini meydana gətirir;

2. Regional inteqrasiya sistemlərinin investisiya əməkdaşlığının hüquqi tənzimlənməsi liberallaşdırma prinsipini formalaşdırmaqla, kapital qoyuluşunun daha geniş miqyas almasını təmin edir. Müvafiq olaraq liberal tənzimləmə bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir:

- ödəmə balansını qorumaq məqsədilə müvəqqəti məhdudiyətləri tətbiq etmək imkanını saxlamaq şərtilə, qarşılıqlı investisiya fəaliyyətində bütün maneələrin tam ləğvi;

²²⁰ Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Науч. ред. В.М.Шумилов. М., Международные отношения, 2002, с. 424.

- xarici investisiyaların daxilolma proseduruna milli rejim prinsipinin tətbiqi;

- yerli resurslardan istifadə ilə bağlı tələbin təcridən aradan qaldırılması;

- strateji və yeni yaranmaqda olan milli təsərrüfat-sənaye sahələri istisna olmaqla, qarşılıqlı kapital qoyuluşunun ÜTT qaydalarına uyğun liberallaşdırılması;

3. İntegrasiya qurumlarında Aİ-nin ümumi bazarı istisna olmaqla, digər liberallaşdırma prosesi bərqərar olmalıdır;

4. Bir çox regional sazişlər investisiyaların təşviqində müxtəlif qaydalara;

- iştirakçı-dövlətlərdən kapital qoyuluşuna münasibətdə milli rejimin təqdim olunması;

- investisiyaların ticarət aspekti ilə bağlı maneələrin aradan qaldırılması;

- investisiya təhlükəsizliyi üzrə təminat mexanizminin yaradılması;

- mübahisələrin oxşar həlli qaydalarının mövcud olmasına baxmayaraq investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin xarakteri və xüsusiyyətləri regional qurumlarda biri-digərindən fərqlənməkdədir.

5. Qeyd etdiyimiz regional integrasiya qurumlarından qarşılıqlı kapital qoyuluşunda hazırda yalnız Aİ çərçivəsində tam liberallaşdırmaya nail olunmuşdur. 1994-cü ildən Avropa Birliyinin Aİ-yə çevrilməsi vahid, ümumi bazarın yaradılması nəticəsində baş vermişdir. Ümumi bazarın yaradılması:

- müəyyən istisnaları saxlamaqla, qarşılıqlı kapital qoyuluşunun tam sərbəstləşdirilməsi;

- qarşılıqlı investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin dövləüstü mexanizmlərinin təsis edilməsi;

- Aİ üzv-dövlətlərinin müəssisələri üçün vahid qanunvericiliyin formalaşdırılması;

- müəssisələrin qovuşmasında dövləüstü nəzarət mexanizmlərinin müəyyən edilməsi;

- Aİ-yə daxil olmayan ölkələrlə, həmçinin digər regional qurumlarla investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Bu zaman fərqli liberal investisiya tənzimlənməsi həyata keçirilir.

6. Nümunəvi, çoxtərəfli hüquqi tənzimləmə mexanizminə malik olan regional inteqrasiya qurumlarından NAFTA çərçivəsində, bir tərəfdən, investisiya fəaliyyətində minimal standartlar tətbiq edilsə, digər tərəfdən, investisiya anlayışının geniş mənada təsbit edilməsi həmin qurumun tədricən Aİ ilə yaxınlaşmasını sürətləndirə bilər. NAFTA çərçivəsində xarici kapital qoyuluşunun nümunəvi hüquqi tənzimləmə mexanizmi ona gətirib çıxarmışdır ki, digər regional qurumlar, o cümlədən, MERKOSUR investisiyanın anlayışı, tənzimləmə prinsipləri, investisiya təhlükəsizliyi və digər məsələlərdə həmin qaydalardan istifadə edir.

Regional inteqrasiya sistemlərinin xarici investisiya münasibətləri sferasında yaratdığı beynəlxalq-hüquqi mexanizmlər tədricən daha universal əməkdaşlıq üçün zəmin yaratmaqla, gələcəkdə bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar (məsələn, ÜTT), çərçivəsində liberal investisiya fəaliyyəti rejiminin formalaşmasına xidmət etməklə, eyni zamanda ayrı-ayrı üzv-dövlətlərin daxili investisiya qanunvericiliyinin də harmonizasiyasına xidmət edir. Müvafiq qurumların təminat sistemlərinin müqayisəli təhlili onu deməyə əsas verir ki, xarici kapital qoyuluşu müəyyən istisnaları saxlamaqla, nə qədər liberal tənzimləməyə məruz qalırsa, bir o qədər kapital qoyuluşu artmış olur²²¹.

AR-in investisiya qanunvericiliyi üçün qeyd etdiyimiz inteqrasiya qurumlarının hüquq sistemindən, şübhəsiz ki,

²²¹ Силкин В. Комментарии к Федеральному Закону «Об иностранных инвестициях в Российской Федерации». Хозяйство и право, 2000, № 2, с. 19.

Aİ-nin praktikasısı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. AR Aİ ilə müxtəlif beynəlxalq saziş və layihələrin reallaşdırılmasında iştirak edir. 1996-cı il Tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq Sazişinin IV bölməsində (Sərmayə qoyuluşu) qeyd edilir ki:

1. Birliyin və üzv-dövlətlərin müvafiq ixtiyar və səlahiyyətlərini nəzərə alaraq əməkdaşlıq ilk növbədə investisiyaların müdafiəsi, kapital köçürmələri və investisiya imkanları barədə məlumat mübadiləsi vasitəsilə həm daxili və həm də xarici fərdi investisiyalar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını qarşısına məqsəd qoyur.

2. Əməkdaşlıqda məqsəd ilk növbədə:

- zəruri hallarda üzv-dövlətlər və Azərbaycan Respublikası arasında kapital qoyuluşunun stimullaşdırılması və müdafiəsi üzrə müqavilələrin bağlanması;

- zəruri hallarda üzv-dövlətlər və Azərbaycan Respublikası arasında ikiqat vergiqoymanın tətbiq olunmaması barədə müqavilələr bağlanması;

- Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaları cəlb etmək məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılması;

- sabit və adekvat biznes qanunvericiliyinin və şəraitinin yaradılması və kapital qoyuluşu sahəsində qanunlar, qaydalar və inzibati praktikaya dair məlumatların mübadiləsi;

- ticarət yarmarkaları, sərgilər, ticarət həftələri və digər bu kimi tədbirlər formasında investisiya imkanları barədə məlumat mübadiləsidir (m. 48).

Əməkdaşlıq AR qanunvericiliyi üçün milli maraqlar, eləcə də milli iqtisadiyyatın yeni sahələrinin yaradılması, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməklə, liberal daxilolma proseduru, tədricən yerli komponentdən istifadə tələbinin götürülməsi, birgə müəssisə fenomenindən imtina praktikasısı, yerli tərəfdaşların seçilməsi zamanı daha çox vaxtın verilməsi, müəssisələrin qovuşması prosedurunun sadələşdirilməsi

qanunvericilikdə təsbit edilməlidir. Qeyd edilən tədbirlər həyata keçirilərkən perspektiv inkişaf meyarı əsas götürməli və bu zaman keçid iqtisadiyyatlı, həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan imtiyazlar diqqətdən yayınmamalıdır.

3.3. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin universal sistemi

Universal səviyyədə, dolayısı ilə olsa da, xarici investisiyaların tənzimlənməsi, ilk növbədə, Beynəlxalq Valyuta Fondunun təsis sazişinə təsadüf edir. Bunun ardınca isə 1947-ci ildə qəbul edilmiş Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş bu məsələyə ticarət aspektində münasibət bildirmişdir. Lakin bilavasitə xarici investisiyaların daha geniş tənzimlənməsi GATT-ın Uruqvay (1986-1994) raunduna təsadüf edir. Hərgah, xarici kapital qoyuluşu məsələlərinin müxtəlif aspektləri, o cümlədən, mübahisələrin həlli qaydaları, investisiyanın təhlükəsizliyi və qeyri-kommersiya sığorta mexanizmləri də universal qaydada beynəlxalq hüquqi tənzimlənmənin predmetini təşkil etmişdi. 1965-ci ildə Dövlətlə digər dövlətin şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydaları haqqında Vaşinqton Konvensiyası Investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Mərkəzi təsis etmişdir²²², bir qədər sonra – 1985-ci ildə Investisiya təminatları üzrə çoxtərəfli agentliyin təsis olunması haqqında Seul Konvensiyası problemin həllində yeni bir təminat mexanizmi yaradır²²³. Buna baxmayaraq

²²² Paulsson J. ICSID's Achievements and Prospects. ICSID Rev. Foreign Inv. Law Review, № 6, 1991, p. 380.

²²³ Broches A. The Convention on the Settlement of Investment Disputes: Some Observations on Jurisdiction. Columbia Journal of Transnational Law, 1982. № 5, p. 39.

bilavasitə investisiya fəaliyyəti, investisiyaların daxilolma mexanizmi və digər məsələlər beynəlxalq hüquqi tənzimetməyə məruz qalmamışdır. Yalnız qeyd etdiyimiz kimi, Uruqvay raundu bu məsələyə müəyyən aydınlıq gətirir. Belə ki, digər sazişlərlə yanaşı, Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş Saziş (GATS) və İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri üzrə Saziş (TRİMS) qəbul edilir. Sonuncu Saziş bilavasitə xarici investisiya qoyuluşunu tənzim edən sənəd kimi qəbul edilməkdədir.

1947-ci ildə BMT-nin Havanada keçirilən Ticarət və məşğulluq üzrə konfransında hazırlanan, lakin sonradan hüquqi qüvvəyə minməyən Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının Nizamnaməsinin III fəslində qeyd edilirdi ki, iştirakçı-dövlətlər istər dövlət, istərsə də xüsusi beynəlxalq investisiyaların iqtisadi inkişafın yüksəldilməsində əhəmiyyətini qəbul edirlər. Həmçinin beynəlxalq kapitalın fəaliyyətini iqtisadi baxımdan stimullaşdırmaq marağındadırlar. İştirakçı-dövlətlər mövcud beynəlxalq sazişlərə riayət etməklə növbəti hüquqlara malik olduqlarını bəyan edirlər:

- xarici investisiyaların dövlətlərin daxili işinə qarışmaq vasitəsi olmaması üçün müvafiq təminat tədbirləri görmək;

- investisiyaların mümkün şərtlərini və həcmi müəyyən etmək;

- mövcud və gələcək investisiyalara münasibətdə konkret hüquqi tələb və qaydaları müəyyən etmək²²⁴ və s.

BTT-nin yaradılmasında məqsəd Beynəlxalq Valyuta Fondu və BYİB-in ardınca beynəlxalq ticarət və investisiya münasibətlərinin davamlı tənzimlənməsini təmin etmək təşkil edirdi. Bu məqsəd BTT Nizamnaməsində də təsbit edilmişdi. Bir sıra dövlətlərin maraqlarına cavab

²²⁴ Kwaw E.M. Trade Related Investment Measures in the Uruguay Round: Towards a GATT For Investment. North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation, № 16, 1990-1991, p. 341.

vermədiyinə görə müvafiq layihə qəbul edilmədi. Lakin problemin həllinə, qismən də olsa, nail olmaq məqsədilə GATT qəbul edilir²²⁵.

GATT-ın qəbul edilməsi yalnız ticarət münasibətlərinə deyil, beynəlxalq investisiya münasibətlərinin də hüquqi tənzimlənməsinə təsir etmiş oldu. Xarici investisiyaların, o cümlədən, TMK-nın fəaliyyətinin tənzimlənməsi həmçinin onlara nəzarət, bir qayda olaraq, dövlətdaxili qanunvericiliklə təmin edilirdi. GATT-ın qəbul edilməsi problemin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin başlanğıcı oldu. Məlum olduğu kimi, GATT iştirakçı-dövlətlərdən ticarət münasibətlərində yalnız tarif tənzimlənməsindən istifadə etməyə icazə verir. Şübhəsiz ki, investisiya münasibətlərinin kompleks tənzimlənməsi GATT çərçivəsində mümkün deyildi. GATT müddəaları müasir beynəlxalq ticarət münasibətlərinin tələblərinə cavab verə bilməzdi. Digər tərəfdən, GATT yalnız qarşılıqlı tarif məhdudlaşdırılmasına əsaslandığından bilavasitə xarici investisiyaları tənzim edə bilməzdi. Bunu nəzərə alaraq ancaq çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundunda bu məsələ yeni məzmununda gündəliyə gətirilir. İlk danışıqlar zamanı belə qərara alınmışdı ki, GATT-ın strukturunun genişləndirilməsilə investisiya və ticarət siyasəti əlaqələndirilsin. Belə bir qayda imkan verməli idi ki, özünün xarakterinə görə ticarət dövriyyəsinə çətinləşdirən investisiya tədbirlərinə GATT normaları tətbiq edilsin. Bununla da, daha qısa müddətdə liberal investisiya tənzimlənməsinin beynəlxalq normaları yaradılmış olacaqdı²²⁶. Müxtəlif inkişaf səviyyəli GATT üzv-

²²⁵ Christy P.B. Negotiating Investment in the GATT: A Call For Functionalizm. Michigan Journal of International Law Summe, 1991, № 12, p. 786.

²²⁶ Fonthein R., Gadbow J. Trade Related Performance Requirements Under the GATT. MTN System and Under U.S. Law. Law and Policy International Business, Vol. 14, 1982, p. 130-136.

üzərində ayrılmaz dövlət suverenliyi prinsipindən irəli gəldiyini bildirirlər²³⁰.

Daha çox diqqəti cəlb edən tələblərə: xarici investorun istehsal etdiyi məhsulun və ya xidmətin müəyyən hissəsini yerli bazarda realizə etməsi və yaxud müvafiq dövlətdə müəyyən istehsal sahələrini inkişaf etdirməsi aid edilir.

İxracla bağlı tələbə görə investor növbəti sadalanan şərtlərdən asılı olaraq istehsal etdiyi məhsulu ixrac edə bilər: istehsal olunmuş məhsulun müəyyən edilən minimal sayından; son məhsulun müəyyən mütləq sayından; xarici investorun idxal satınalmalarını kompensasiya edən sayından; xarici investorun bütün valyuta xərclərini ödəyən ölçüdə.

Xarici investorlar üçün tətbiq edilən digər tələblər özünün xarakterinə görə qeyri-ticarət xarakterli ola bilər. Belə tələblərdən:

1. texnologiyanın verilməsi qeyd edilə bilər. Başqa sözlə desək, investisiyanı qəbul edən dövlətin təsərrüfat subyektlərinə yeni texnologiyadan istifadə etmək imkanının verilməsilə bağlıdır.

2. bərabər çıxış prinsipinin təmin olunması öhdəliyinə görə müvafiq investisiya layihələrində xarici investorlarla bərabər, qəbul edən dövlətin təsərrüfat subyektlərinin qanunvericilik qaydasında minimum iştirakı həyata keçirilməlidir;

3. yerli işçi qüvvəsindən və idarəçilikdən istifadə müəssisəsinin nominal ölçüdə, layihənin, bir qayda olaraq, investisiya qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatının zəif inkişaf etmiş sahələrində yerləşməsi, yerli maliyyə resurslarının cəlb edilməsi üzrə tələb qeyd edilə bilər²³¹.

²³⁰ Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment. United Nation Library on Transnational Corporations, Vol. 20, New York, 1994, p. 203.

²³¹ Bale E., Walters B. Investment Policy Aspects of U.S. and Global Trade Interests. Looking Ahead, Vol. 1, 1986, № 9, p. 6.

İlk baxışdan müvafiq tədbirlər kapitalın sərbəst hərəkətinə mane olduqda, beynəlxalq ticarət dövriyyəsini və iqtisadi inkişafı da ləngidən faktor kimi qiymətləndirməlidir. Lakin dövlətlərin müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsi sərbəst, liberal beynəlxalq ticarət dövriyyəsində sənayecə inkişaf etmiş ölkələrin daha da varlanmasına xidmət etmiş olardı. Məhz belə tədbirlər, ilk növbədə, müxtəlif inkişaf səviyyəli iqtisadi sistemləri yaxınlaşdırmalıdır. Heç şübhəsiz ki, bu mənada TRİMS inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadi inkişafını stimullaşdırmalıdır. Bundan sonra investisiya tədbirləri investisiyanın ticarətini nəzərdə tutan universal sazişlə əvəzlənməlidir. Hal-hazırda TRİMS həmişə olduğu kimi, əsasən ABŞ və digər inkişaf etmiş ölkələrin rəsmiləri tərəfindən tənqid edilməkdədir. Qeyd edilir ki, ticarət xarakterli investisiya tədbirləri GATT-da da nəzərdə tutulurdu. Bu tədbirlərin dəqiq siyahısı və mexanizmi müəyyən edilməli və beynəlxalq ticarətin və investisiyaların sərbəst dövriyyəsinə (GATT-in müvafiq prinsiplərinə) zidd tədbirlər ləğv edilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bu mövqe yalnız bir tərəfin maraqlarına xidmət etmiş olardı. Haqlı olaraq, beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin GATT çərçivəsində investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsinə mənfi münasibəti mövcud beynəlxalq iqtisadi qaydanın yalnız müxtəlif inkişaf sistemləri arasında disproporsiyanı daha da artırmasına əsaslanır²³². Bu halda müasir dövrdə beynəlxalq iqtisadi hüquq qaydasında inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan yeni beynəlxalq iqtisadi qayda (YBİQ) institutu da öz əhəmiyyətini itirmiş olardı. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin sərbəst

²³² Kwaw E.M. Trade Related Investment Measures in the Uruguay Round: Towards a GATT For Investment. North Caroline Journal of International Law and Commercial Regulation, № 16, 1990-1991, p. 329.

beynəlxalq ticarət prinsipləri əsasında tənzimlənməsi YBİQ-ə uyğun tənzimlənməlidir.

Ticarət xarakterli investisiya tədbirləri bu sahədə ilk və daha geniş formada hazırlanmış tədbirlərdir. Adətən əmtəələrin alqı-satqısının liberal prinsip və normalarının maddi faktorlara tətbiqi qeyri-mümkün olur. Xarici kapital qoyuluşunda qəbul edən dövlətin ictimai maraqları ilə (birgə inkişaf hüququ ilə) xarici investörün (fərdi hüquqları) maraqları toqquşur. Bundan çıxış yolu isə hər iki tərəfin maraqlarının maksimum uzlaşdırılması nəticəsində mümkündür. İnkişaf etməkdə olan ölkələr TRİMS-dən o vaxta qədər imtina etməyəcəklər ki, nə qədər ki onlar TRİMS-in əvəzinə daha təminatlı beynəlxalq-hüquqi mexanizm almayacaqlar. Əgər beynəlxalq səviyyədə beynəlxalq ticarət münasibətlərinin və investisiya fəaliyyətinin tənzimləmə prinsipləri müəyyən edilməsə, yalnız investisiya axının qarşısında məhdudiyətlərin götürülməsi inkişaf etməkdə olan ölkələrə – beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin daha az müdafiə olunan kateqoriyasına ziyan vurmuş olacaq. Mütərəqqi inkişaf isə məhz xarici investisiya fəaliyyətinin liberallaşdırılmasını təmin etməlidir.

TRİMS-in hər hansı bir tənqidinə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, ilk dəfə olaraq universal səviyyədə xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sferasında müəyyən tədbirlər sistemi formalaşdırıldı. Xüsusən də, xarici ticarət dövriyyəsini çətinləşdirən və məhdud sayda qadağanedici tədbirləri müəyyən etməklə, TRİMS üzv-dövlətlərə zəruri hallarda müvəqqəti olaraq GATT üzrə öhdəliklərdən imtina etmək imkanı verdi. Qeyd etmək lazımdır ki, TRİMS bu sahədə boşluqları müəyyən etməklə, gələcək inkişaf meyllərini təsdiqləmiş oldu²³³.

Universal səviyyədə xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi Uruqvay raundunda,

²³³ Belot T. Weight D. Programs in Industrial Countries to Promote Foreign Direct Investment in Developing Countries. FIAS, 2001, № 3, p. 148.

qeyd etdiyimiz kimi, daha bir sazişlə təmin edilmiş oldu. Çoxtərəfli ticarətə həsr olunmuş Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş Saziş (GATS) qəbul edilmişdir²³⁴. Beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin artmaqda olan komponentlərindən biri xidmətlərlə beynəlxalq ticarət üzrə əqdlərin əsas növlərini əhatə edən GATS özünün məzmununa görə geniş müqavilə olmaqla, ÜTT sazişləri sistemində əhəmiyyətli yer tutur. Saziş eyni zamanda transsərhəd ticarət əməliyyatları da daxil olmaqla, istehlakçılara xidmətlərin göstərilməsinin bütün üsullarını əhatə etməklə üç prinsipə əsaslanır. GATS üzrə öhdəliklərin müəyyən hissəsi daha əlverişli rejimə əsalanır. Daha əlverişli rejim xarici təkliflərə münasibətdə ayrışkiliyə yol verməməyin minimal standartı kimi çıxış edir. Daha əlverişli rejim prinsipinə uyğun olaraq istənilən iştirakçı-dövlətin investoruna üçüncü dövlətin investorunun malik olduğu hüquqlardan az əlverişli olmayan hüquqlar təqdim edilir.

Daha əlverişli rejimin təqdim edilməsi öhdəliyinə görə GATS-da nəzərdə tutulan istənilən tədbirlərə münasibətdə hər bir iştirakçı-dövlət gecikmədən və şərtsiz olaraq iştirakçı-dövlətin xidmət təqdim edənələrinə üçüncü dövlətin xidmət göstərənələrinə təqdim edilmiş rejimdən az əlverişli olmayan rejim təqdim edir (m. 2.1). Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq daha əlverişli rejim prinsipindən müəyyən istisnalar da nəzərdə tutula bilər²³⁵.

Qeyd etmək lazımdır ki, II maddədə nəzərdə tutulan qadağalardan istisna konkret müddətlə məhdudlaşmır, daha doğrusu, bu müddət 10 ildən artıq ola bilməz və mütəmadi olaraq çoxtərəfli ticarət danışıqlarının müzakirə predmetinə daxil edilməlidir. GATS-ın V maddəsinə uyğun bağlanmış və iqtisadi inteqrasiyanın yaradılmasını nəzərdə tutan

²³⁴ Cornford A.J. Some Notes on the Proposed New International Regimes For Foreign Investment and Service. UNCAD Rev. 17, Vol.1, 1989, p. 207.

²³⁵ Leebron D.W. An Overview of the Uruguay Round Results. 34 Columbia Journal of Transnational Law 1, 1996, p. 27.

birbaşa xarici investisiyaların xidmətlərlə ticarətin liberallaşdırılmasını təşviq edən müqavilələr də daha əlverişli rejim prinsipindən istisna təşkil edir. Belə müqavilələrin bağlanması zamanı GATS üzvü olan bütün dövlətlər bu haqda məlumata malik olmalıdırlar.

Digər əhəmiyyətli standart-prinsip ÜTT-nin qaydalarına uyğun olaraq aşkarlığın, şəffaflığın təmin olunmasıdır. Müvafiq olaraq xidmətlər sferasında qəbul edilən istənilən qanunvericilik və digər aktlar dərc edilməli və ictimaiyyətə çatdırılmalıdır. Nəzərdə tutulur ki, hər il tərəflər mövcud dəyişikliklər barədə bir-birini məlumatlandırmalıdırlar. GATS eyni zamanda Milli rejim prinsipinə əsaslanır. GATS-a uyğun olaraq hal-hazırda tərəflər xidmət sahələrinin siyahısını tərtib etməklə, xarici investorların daxili bazara çıxışı üzrə öhdəliklərini, həmçinin milli rejim prinsipinin tətbiq ediləcək xidmət sahələrini müəyyən edirlər. Əgər bu və ya digər iştirakçı-dövlət milli bazara xaricilərin çıxışını məhdudlaşdırırsa və ya milli rejimin tətbiqini məhdudlaşdırmaq istəyirsə, bu halda özünün Sazişə qoşulma barədə Protokoluna qeyd-şərt etməlidir. Bu da onunla bağlıdır ki, ÜTT-yə üzvlük zamanı üzvlüyə ərizə vermiş dövlət ÜTT ilə deyil, konkret üzv-dövlətlərlə özünün qarşılıqlı hüquq və öhdəliklərini müəyyən etməlidir. Sazişə qoşulma barədə protokolda xidmətin bu və ya digər növünü təqdim edəcək hüquqi şəxsin və ya birgə müəssisənin tipi göstərilməklə, xidmət təklif edən şəxslərin daxili bazara çıxışını məhdudlaşdırmaq üzrə tədbirlər nəzərdə tutula bilər. Bununla da, xarici kapitalın iştirakı müəssisənin səhmlərinə sahibliyin maksimum faizlə və ya birbaşa xarici kapitalın iştirakının ümumi həcmilə məhdudlaşdırılır. İlkən öhdəliklər üzrə keçirilən danışıqlar sübut edir ki, ölkələr xarici kapitalın kommertiya iştirakında müəyyən məhdudiyyətləri saxlamaq marağında olurlar. Belə bir tələb irəli sürülür ki, birbaşa xarici investisiyalar ya fəaliyyət göstərən müəssisələrin səhmlərini

(müəyyən həddə kimi) əldə etməklə, yaxud da birgə müəssisə yaradılması yolu ilə həyata keçirməlidir.

Öncə qeyd etmişdik ki, artıq bir sıra regional inteqrasiya qurumlarında (NAFTA, Aİ) belə məhdudlaşdırmalardan imtina edilməkdədir. Hesab edilir ki, həmin tədbirlər xarici kapital qoyuluşunun hərəkətini ləngitməklə, iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərir. Daxili xidmət bazarının bir sıra sferalarında xarici investorların iştirakı qeyri-tarif tənzimlənməsilə (kvotanın müəyyən edilməsilə) həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə də beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə qaydaları yenidən formalaşdırıldığından və bu sahənin əsasən inkişaf etmiş dövlətlərin fəaliyyət sferasında olduğu üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrə müəyyən güzəştlər nəzərdə tutulmalıdır. Ədalət naminə deməliyik ki, həm TRİMS-də, həm də GATS-da keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdən fərqli olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrə müvafiq güzəştlər sistemi nəzərdə tutulmuşdur²³⁶.

GATS xidmətlərlə ticarət göstərilməsinin dörd mümkün növünü fərqləndirir. Bunlardan biri iştirakçı-dövlətin xidməti təqdim edən satıcısının digər iştirakçı-dövlətin ərazisində kommersiya fəaliyyətində iştirakla həyata keçirilməsidir. Sazişdə qeyd edilir ki, bu Sazişin məqsədi üçün xidmətlərlə ticarət xidmətin satışı kimi bir iştirakçı-dövlətin xidməti təqdim edəninin istənilən digər iştirakçı-dövlətin ərazisində kommersiya iştirakı ilə təmin edilməsidir (m. 1.2 (c)). Birbaşa xarici investisiyalara münasibətlərdə Sazişin XXVIII maddəsinə görə «kommersiya iştirakı» dedikdə, digər iştirakçı-dövlətin ərazisində xidmət göstərmək məqsədilə istənilən işgüzar və peşəkar fəaliyyət növü ilə hüquqi şəxs institutunu təsis etmək, əldə etmək və ya ondan istifadə etməklə və yaxud da

²³⁶ Fonthein R., Gadbaw J. Trade Related Performance Requirements Under the GATT. MTN System and Under U. S. Law. Law and Policy International Business, Vol. 14, 1982, p. 131.

filiyal və nümayəndəliyindən istifadə edilməklə, həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür.

GATS-ın bilavasitə birbaşa xarici investisiya termininə istinad etməməsinə baxmayaraq, «kommersiya iştirakı» xidmətin göstərilməsi vasitəsi kimi birbaşa xarici investisiya mənasını ifadə edir. Fikrimizin təsdiqi kimi, Sazişin 1-ci maddəsinin 2 (d) bəndinə müraciət edək. Qeyd edilir ki, bu Sazişin məqsədi üçün xidmətlərlə ticarət bir iştirakçı-dövlətin fiziki şəxsinin iştirakı ilə digər istənilən iştirakçı-dövlətin ərazisində xidmətin göstərilməsi kimi başa düşülür. Fiziki şəxslərin yerdəyişməsinə tənzim edən müddəala, bir qayda olaraq, birbaşa xarici investisiya fəaliyyətinə aid olur. Şirkət və müəssisələrin əməkdaşları təsərrüfat zərurəti olduğu hallarda sərhədi sərbəst keçməklə müxtəlif ölkələrdə yerləşən müəssisə və filiallarını müşahidə etmək imkanına malik olmalıdırlar²³⁷.

GATS üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən müddəalardan biri də xarici investisiyalarla bağlı ödəmələr də daxil olmaqla, bütün ödəmələrin sərbəst köçürülməsidir. Hərgah, bu halda da GATS-ın ödəmə balansında yaranan kəsirlə bağlı müdafiə qeyd-şərti tətbiq edilə bilər.

Birbaşa xarici investisiyaların liberal tənzimləməsinə GATS-ın təsirini qiymətləndirmək müxtəlif ola bilər. Çünki dövlətlərin iqtisadi inkişaf səviyyəsi bu qiymətləndirməyə həlledici təsir göstərir. Əksər ölkələr öz öhdəliklərini sazişlə nəzərdə tutulan həddən də aşağı səviyyədə möhkəmləndirmək meyli nümayiş etdirməkdədirlər. Ehtimal etmək olar ki, Uruqvay raundu ilə başlanan və ÜTT-nın sistemində daxil olan digər sazişlərdə olduğu kimi, GATS da bu sahədə gələcək daha effektiv mexanizmin yaradılması üçün əsas yaradacaq. GATS-ın əhəmiyyəti ondadır ki, onun bir sıra müddəaları xidmətlərlə

²³⁷ Brewer T.L., Young S. Multilateral Agenda For Foreign Direct Investment. World Competition Law and Economics Review, Vol. 18, № 4, 1995, p. 73.

ticarət sferasında birbaşa xarici investisiyaları tənzim edən ilk universal sazişdir²³⁸. Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin universal mexanizmləri yalnız TRİMS və GATS ilə məhdudlaşmır. Hərgah, problemin həllinin əsas həcmi həmin sazişlərin payına düşür.

Uruqvay raundu belə bir zərurəti qəbul etdi ki, kapitalın hərəkət rejiminin liberallaşdırılmasını sürətləndirmək məqsədilə investisiya fəalivvətinin tənzimlənməsinin daha geniş spektrli beynəlxalq-hüquqi normaları yaradılmalıdır. Belə ki, ÜTT sazişlər sistemi xarici investisiyalar haqqında inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud olan qeyri-iqtisadi münasibəti aradan qaldıra bilmədi. Xüsusən də, qeyd etdiyimiz sazişlərin tənzim etmə predmetini təşkil edən anlayış və terminlərin tam açıqlanmaması və gələcək liberallaşdırma üçün mexanizmlərə malik olmaması onun nöqsanı kimi qəbul edilməlidir.

Buradan belə bir nəticə əldə etmək olar ki, xarici kapital qoyuluşunun liberal rejimini müəyyən edəcək elə bir beynəlxalq saziş hazırlanmalıdır ki, müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəli dövlətlərin maraqları təmin olunsun. Bu zaman inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün nəzərdə tutulan imtiyaz sistemi YBİQ-ə uyğun təmin edilməli, inkişaf etmiş sənaye ölkələrinə məxsus kapitalın isə beynəlxalq-hüquqi təminatı gözlənilməlidir. Həmin sazişdə dövlətdaxili qanunvericiliyin iqtisadi inkişafı stimullaşdıracaq qaydalarının spektri müəyyən edilməlidir.

²³⁸ Protocol on Trade in Services, January 1, 1989. Closer Economic Relations Trade Agreement. International Legal Materials, № 22, p. 945.

IV FƏSİL. XARİCİ KAPİTAL QOYULUŞUNUN FORMALARI VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ UNİVERSAL XARAKTERLİ BEYNƏLXALQ-TƏŞKİLATI MEXANİZMLƏR

Xarici kapital qoyuluşu kapitalın, investisiyanın bir yurisdiksiyadan digərinə ixracı vasitəsilə həyata keçirilir. Başqa sözlə, kapital ixracı – bir ölkənin hüquqi və fiziki şəxslərinə məxsus olan kapitalın gəlir əldə olunması, xarici iqtisadiyyatda mövqelərinin möhkəmləndirilməsi, satış bazarları və xammal əldə olunmasından ötrü mübarizə aparılması məqsədilə digər ölkələrə yerdəyişməsidir. Müasir şəraitdə şəxsi kapital ixracının istiqamətləri və strukturu dəyişməkdədir.

Elmi-texniki inqilab sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin bir qismindən digərlərinə kapital ixracını gücləndirmişdir. Ən iri korporasiyaların texniki üstünlüklərindən yalnız öz ölkələrində deyil, həmçinin digər ölkələrdə də müəyyən malların istehsalının yaradılmasında istifadə etmək cəhdi ilə bağlı olan bu ixrac, ixtisaslaşdırma və kooperativləşdirmənin inkişafına, istehsalın beynəlmilləşdirilməsinin dərinləşdirilməsinə yardım edir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə kapital ixrac edən ölkələrin iqtisadiyyatının qarşılıqlı asılılığının güclənməsinə, transmilli korporasiyaların yaradılmasına aparır. Həm kapital ixrac edən, həm də kapital idxal edən ölkələrdə kapital qoyuluşundakı maneələrin aradan qaldırılması kapital ixracının artmasına yardım edir. Kapital ixracının liberallaşdırılmasına yönələn bir sıra beynəlxalq sazişlər imzalanmışdır (İƏİT-in Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması Məcəlləsi və s).

Kapital iki əsas formada – sahibkarlıq kapitalı və borc kapitalı formalarında xaricə ixrac olunur. Sahibkarlıq

kapitalı formasında kapital ixracı sənaye, kənd təsərrüfatı, maliyyə, ticarət və digər müəssisələrin yaradılmasına kapital qoyuluşunu, həmçinin xarici ölkələrin fəaliyyətdə olan şirkətlərinin səhmlərinin alınmasını nəzərdə tutur. İxrac edilmiş kapitalın mülkiyyətçisi sahibkarlıq gəliri əldə edir.

Borc formasında kapital ixracı əcnəbilərə istiqrazların, kreditlərin verilməsi, o cümlədən xarici banklarda cari hesablara ixracat qoyuluşları, həmçinin şəxsi şirkətlərin istiqraz vəərəqlərinin alınması şəklində həyata keçirilir. Borc şəklində çıxarılan kapital faiz gətirir.

İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdə istiqraz və kredit şəklində olan dövlət kapitalının sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə, əsasən borc və kreditlər şəklində ixrac edilməsi kapital ixracının önəmli formasına çevrilmişdir. Kapital ixracı inkişaf etməkdə olan ölkələrdə şəxsi kapital qoyuluşu üçün şərait yaradan infrastruktur obyektlərinin inşasında istifadə olunur və mal ixracının formalaşdırılması amili kimi çıxış edir. Kapitalın dövlət ixracatı növlərindən biri kimi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının borc və kreditləri çıxış edir. Siyasi və iqtisadi sabitliyin olmaması (xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə) sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri xaricdəki şəxsi kapital qoyuluşlarını və şəxsi ixrac kreditlərini sığorta etməyə məcbur etmişdir.

Beynəlxalq münasibətlər sistemində hər hansı bir qurumun, daimi strukturun yaradılması beynəlxalq ictimaiyyətin həmin sferaya verdiyi əhəmiyyətlə bağlı olur. Bu və ya digər beynəlxalq münasibətin davamlı hüquqi tənzimlənməsi özünəməxsus sistemə, təşkilati-hüquqi mexanizmə malik olan beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə mümkün olur. Bu eynilə beynəlxalq investisiya münasibətlərinə, xarici kapital qoyuluşuna aiddir.

Müasir dövrdə əksər beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar beynəlxalq ticarət dövriyyəsilə yanaşı kapitalın, investisiyanın transsərhəd yerdəyişməsilə bağlı məsələləri də

tənzimləməkdədir. Çox təəssüf ki, bu günə kimi bilavasitə investisiya problemləri ilə, onun fəaliyyət rejimi ilə bağlı beynəlxalq-hüquqi standartları müəyyən edəcək beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərmir. Bu da son nəticədə belə mürəkkəb sosial-iqtisadi və siyasi problemin dövlətlərin uzlaşan maraqları kontekstində həllini qeyri-mümkün etmişdir. Təsadüfi deyil ki, ixtisaslaşmış beynəlxalq, universal hökumətlərarası təşkilatın olmaması səbəbindən problemin həlli ilə bir halda bir təşkilat, başqa bir halda bu sahədə təcrübəsi daha az olan digər təşkilat məşğul olur. Belə olduqda əksər halda beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində hazırlanan sazişlər, aktlar ya hüquqi qüvvə kəsb etmədən hüquqi tənzimləmədən çıxır, ya da qəbul edilən sazişlər daha çox deklarativ xarakter kəsb edir.

Xarici kapital qoyuluşu bilavasitə maliyyə aspekti kəsb etdiyindən beynəlxalq investisiya münasibətləri də daha fəal formada beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının tənzimlənməsində olmuşdur²³⁹. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının fəaliyyəti nəticəsində xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin iki əhəmiyyətli mexanizmi təsis edilmişdir. 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyası ilə İnvestisiya mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz, 1985-ci il Seul Konvensiyası ilə İnvestisiya təminatları üzrə çöxtərəfli Agentlik təsis edilmişdir. Birinci mexanizm ilk dəfə olaraq problemin həllinin dövlətlərarası diplomatik müdafiə səviyyəsindən tərəflərin seçdiyi beynəlxalq arbitraj proseduru səviyyəsinə gətirir. İkinci mexanizmin mahiyyəti ona yönəlmişdir ki, xarici kapital nə qədər az riskə məruz qalarsa və onun təhlükəsizliyi daha yüksək səviyyədə təmin edilərsə, kapital qoyuluşu bu halda daha da genişlənə bilər. Bütövlükdə, BYİB-in daxil olduğu Dünya Bankı sonradan xarici

²³⁹ Ушаков Н.А. Режим наибольшего благоприятствования в межгосударственных отношениях. РАН. Инс.-т государства и права. М., 1995, с. 89.

investisiyaların təşviqi və idarə olunması üzrə bir sıra metodik göstərişlər də hazırlamışdır. Bununla da, Dünya Bankı xarici investisiyaların tənzimlənməsi və müdafiəsi sferasında beynəlxalq hüquq normalarının inkişafına yardım etmək məqsədini reallaşdırmağa çalışmışdır. Belə bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, Dünya Bankı inkişaf etmiş dövlətlərin maliyyə asılılığında, onların idarəçilik mexanizmində olmasına baxmayaraq, hazırladığı metodik prinsiplərin əsasən inkişaf etməkdə olan dövlətlərin marağına uyğunlaşdırılmasına cəhd edilmişdir.

Hal-hazırda xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin daha səmərəli modeli üzərində iş (2.2-də bəhs etdiyimiz) İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən aparılır. Qeyd etdiyimiz kimi, İƏİT yarandığı vaxtdan investisiya tənzimlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən təşkilat olmuş və tövsiyə xarakterli iki məcəllə – Kapitalın hərəkətinin liberallaşdırılması və Görünməyən (cari) əməliyyatların liberallaşdırılması Məcəlləsi qəbul edilmişdir. Eyni zamanda, TMK-nın fəaliyyəti ilə bağlı iki daimi komitə: beynəlxalq transmilli korporasiyalar üzrə Komitə və Gizli əməliyyatlar və kapitalın hərəkəti üzrə Komitə təsis etmişdir. Bu komitələrin tərkibinə İƏİT-in üzv-dövlətlərini və Aİ-nin siyasətçiləri daxildirlər. Komitələrin birgə iclaslarında üçüncü dövlətlərdən müşahidəçilər də iştirak edə bilirlər. Əgər birinci Komitənin üzvləri üzv-dövlətlərin nümayəndələrdirsə, ikinci komitədə İƏİT-in Şurası tərəfindən təyin edilən müstəqil ekspertlər yığılır.

İƏİT xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsində, bir qayda olaraq, özünün üzvlərinin yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq daha liberal tənzimetmə mexanizmindən, investisiyanın daha geniş anlayışından çıxış etmişdir. Bu siyasətə əsaslanaraq 1995-ci ildən Investisiyalar üzrə çoxtərəfli Sazişin (İÇS) hazırlanmasına başlanılır. Bu sazişin hazırlanmasında qeyri-

hökumət təşkilatları, TMK-lar, ictimai xadimlər, hüquqşünaslar da fəal iştirak etmişlər. İctimaiyyətin artmaqda olan marağını nəzərə alaraq, məsələnin müzakirəsi sonradan çoxtərəfli ticarət danışıqlarının klubu kimi tanınan ÜTT-nin müzakirəsinə verilmişdir. Problemin həllinin ÜTT-yə həvalə edilməsinə baxmayaraq İƏİT çərçivəsində 1998-ci ildə sazişin mətninin layihəsi hazırlanmış və İƏİT-nin üzv-dövlətlərinin nazirlərinin növbəti sessiyasında təsdiqlənməklə müzakirəyə təqdim edilmişdir. Hesab edilir ki, İÇS yalnız İƏİT-in üzv dövlətləri, həmçinin Aİ üzv-dövlətləri üçün deyil, həmçinin həmin qurumun üzvü olmayan və sazişlə nəzərdə tutulan öhdəlikləri üzərinə götürməyə hazır olan istənilən dövlətlər üçün də açıqdır. Yeni üzvlərin daxil edilməsi haqqında qərar sazişin bütün iştirakçıları tərəfindən qəbul edilir. Sazişə qoşulan dövlətlərin təkliflərinə baxılması proseduru yeni üzvlərə imkan verir ki, sazişdə onların sosial-siyasi və iqtisadi səviyyəsindən və milli xüsusiyyətlərindən asılı olaraq saziş üzrə öhdəliklərindən fərdi istisnalarını əks etdirdinsinlər. Dövlətlərin öhdəliklərindən istisnaları sazişin ayrılmaz hissəsi kimi elan edilməsi dövlətlərə onları tətbiq etməyə imkan verməlidir. Sazişin müəllifləri layihədə müxtəlif maraqları uzlaşdırmağa çalışsalar da, dövlətlərin hansı səviyyəyə qədər öz öhdəliklərini istisna etmələrinin meyarını dəqiq müəyyən etməmişlər. Lakin belə bir məsələ xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki, Saziş normalarına ciddi əməl olunması məqsədilə öhdəliyini yerinə yetirməyən və yaxud müvafiq normaların pozulmasına görə hüquqi sanksiyaların müəyyən edilməsi ona dəlalət edir ki, kapital qoyuluşunun liberallaşdırılması gələcək iqtisadi inkişafın stimulu kimi qəbul edilir.

Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə beynəlxalq ticarət, investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı meydana çıxan məsələlərdən biri də ətraf mühitin müdafiəsi,

sosial təminat, əmək hüquqlarıdır²⁴⁰. Bu sahədə ÜTT ilə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının fəaliyyətinin qarşılıqlı koordinasiyası insan hüquqlarının müdafiəsi və beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin liberallaşdırılması kontekstində formalaşdırılmalıdır. İÇS-də ətraf mühitin mühafizəsi və əmək münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan məsələlər əslində publik qaydanın predmetini təşkil etdiyindən onlardan beynəlxalq ticarət münasibətlərinin liberallaşdırılması istiqamətində hər hansı istisna da yolverilməzdir. Sazişdə nəzərdə tutulur ki, ətraf mühitin və əmək şəraitinin mühafizəsi xarici kapitalın cəlb edilməsinə görə rəqabətdə formalaşdırıla bilməz. Hesab edirik ki, beynəlxalq investisiya münasibətlərini tənzim edən sazişlər (EXM, Seul Konvensiyası və s.) investisiya kimi qəbul etdiyi konsessiya kontraktlarında qeyd olunan məsələlər, xüsusən də, sosial təminat, əmək münasibətləri üzrə TMK-nın öhdəliyi beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində daha ciddi qaydada tənzimlənməlidir. Müvafiq normaların pozulması konsessiya kontraktına xitam vermək üçün əsaslardan biri kimi beynəlxalq-hüquqi qaydada təsbit edilməlidir.

İstər ətraf mühitin mühafizəsi üzrə (məsələn, 1992-ci ildə Rio-de Janeyroda ətraf mühit və inkişaf üzrə BMT Konfransında qəbul edilmiş Rio Bəyannaməsi və XXI əsrin gündəliyi), istərsə də insan hüquqları üzrə Beynəlxalq Billdə təsbit edilmiş sosial-iqtisadi hüquqlar yalnız beynəlxalq iqtisadi, ticarət, investisiya münasibətlərini tənzim edəcək sazişlər həmin hüquqları adaptasiya etdikdə, dövlətdaxili qanunvericilik isə öz növbəsində, müvafiq standartların milli hüquqi implementasiyasını həyata keçirdikdə konkret olaraq həyata keçiriləcəkdir. Beynəlxalq investisiya münasibətlərində xarici kapital qoyuluşuna inkişaf etməkdə

²⁴⁰ Карро Д. Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. Пер. с. франц. В.П.Серебренникова, В.М.Шумилова. М., Междунар. отношения, 2001, с. 163.

olan, qəbul edən dövlətlərin «soyuq münasibətini» qarşılıqlı etimadın bərqərar olması ilə aradan qaldırmaq mümkündür.

Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasında (1974) milli maraqların müdafiəsi üçün dövlətin suverenliyindən istifadə edərək xarici investisiyaları tənzim etmək səlahiyyətinə malik olması vurğulanır²⁴¹. Müvafiq beynəlxalq sənədlər, bir tərəfdən, TMK-nı milli maraqlara ziyan vurmamaq ruhunda öhdəlikləndirirsə, digər tərəfdən, qəbul edən dövlətləri TMK-ya məxsus kapitalı əvəzsiz ekspropirasiya etməmək öhdəliyi ilə üz-üzə qoyur. Birinci halda, yəni TMK-nı qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına ziyan vurmamaq öhdəliyi müasir insan hüquqları konsepsiyası üçün məqbul sayıla bilməz. TMK üçün eyni zamanda sosial təminat, yerli xalqın hüquqlarının kapital qoyuluşu çərçivəsində tam təmin edilməsi öhdəliyi nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hüquqlar dolayısı ilə elə müvafiq Xartiyada nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilir ki, istənilən demokratik dövlət xarici kapital qoyuluşunu cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni tələblərinin təmin edilməsinə tabe etdirməyə çalışır. Eyni zamanda qəbul edən dövlət xarici investor üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən hüquqları tanımalı və qorumalıdır. Əks təqdirdə milli iqtisadiyyat xarici kapital üçün cəlbedici görünə bilməz. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında qeyd edildiyi kimi, xarici kapital qoyuluşunun səmərəliliyi üç komponentdən: siyasi rejimin stabilliyindən, iqtisadi stabillikdən və hüquqi təminatdan asılıdır²⁴².

Xarici kapitalın liberal rejimi və təhlükəsizliyin təmin edilməsi qəbul edən dövlət üçün öhdəlik kimi qəbul

²⁴¹ Кучер Б.И. Особенности правового регулирования международных экономических отношений. Вестн. Киев. Ун-та Междунар. отношения и междунар. право, 1981, Вып. 13, с. 125.

²⁴² Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права. Диссертация кан. юрид. наук. Баку, 2003, с. 43.

edilməklə, eyni zamanda qeyd edilən İÇS-in müddələri sosial-hüquqi prinsiplərin əsasında formalaşdırılmalıdır.

İÇS üçün mütərəqqi məsələlərdən biri investisiya anlayışının geniş aspektdə müəyyən edilməsidir. Investisiya anlayışı özündə müəssisələrdə iştirakı, daşınmaz əmlak, portfel investisiyalarını, qeyri-maddi əmlak və digər maliyyə vəsaitlərini də birləşdirir²⁴³.

Qeyd olunur ki, Sazişin məqsədinə görə investisiya dedikdə, investora mülkiyyətində və ya nəzarətində olan istənilən aktivlər, o cümlədən, müəssisələr (hüquqi şəxs qismində qeydiyyatda alınmış və ya digər qurumlar, fəaliyyətinin məqsədindən, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Saziş iştirakçısı olan dövlətin hüquq normaları əsasında təsis edilən, fəaliyyət göstərən, həmçinin kommersiya və qeyri-kommersiya, dövlət və xüsusi, səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, ortaqlıq, birgə müəssisə, fərdi sahibkarlıq, filial və assosiasiyalar, təşkilatlar); səhmlər, istənilən digər iştirak forması, həmçinin onunla bağlı istənilən hüquqlar; öhdəlik sənədləri, borc öhdəliyi və borcun digər kreditlənmə forması və onunla bağlı bütün hüquqlar, həmçinin obyektlərin tikintisi üzrə müqavilələr, idarəçilik və istehsal, hasilatın pay bölgüsü müqavilələri; istənilən pul tələbi və müqavilə öhdəliklərinin natura formasında icrası ilə bağlı tələblər; əqli mülkiyyət hüququ; qanundan və ya müqavilədən, həmçinin konsessiya, lisenziya və icazədən yaranan hüquqlar, bütün digər maddi və qeyri-maddi, daşınar və daşınmaz əmlak, eləcə də onunla əlaqəli əmlak hüquqları, icarə, ipoteka, girov hüquqları və saxlamaq hüququ nəzərdə tutulur.

İÇS-in müddələri hər hansı bir istisna olmadan bütün investora və investisiyalara, o cümlədən, daimi

²⁴³ Лабин Д.К. Многостороннее соглашение по инвестициям как шаг на пути создания международно-правового механизма регулирования режима движения капитала. Государство и право, 1998, № 5, с. 87.

nümayəndiliyin əməliyyat, idarəçilik fəaliyyətinə şamil edilir.

Sazişdə investor anlayışı da özünün spesifikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Sazişə görə investor kimi Saziş iştirakçısı olan dövlətdə daimi yaşayan və ya onun vətəndaşı olan fiziki şəxslər, eləcə də mülkiyyət formasından və fəaliyyətinin məqsədindən asılı olmayaraq iştirakçı-dövlətdə onun hüquq normaları əsasında varadılan və fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslər və istənilən digər təşkilati-hüquqi qurumlar tanınır. Təşkilati-hüquqi qurumlar dedikdən həm kommertiya, həm də qeyri-kommertiya, xüsusi və dövlət, həmçinin səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət, ortaqlıq, birgə müəssisə, fərdi sahibkarlar, assosiasiya və təşkilatlar nəzərdə tutulur.

Burada bir qədər mübahisəli görünə bilən məsələlərdən biri qeyri-kommertiya təşkilatlarına, o cümlədən, dini, ictimai və xüsusilə də, siyasi qurumlara kommertiya, biznes münasibətlərinə daxil olmağa icazə verilməsidir ki, bu da siyasi fəaliyyətlə kommertiya əlaqələrinin birləşməsinə və bununla da antiinhişar qanunvericiliyinin pozulmasına səbəb ola bilər.

Saziş beynəlxalq investisiya münasibətlərinin geniş, çoxtərəfli mexanizmi olaraq investisiya rejimlərini, prinsiplərini, investisiyaların müdafiəsi və təhlükəsizliyi, mübahisələrin həlli qaydalarını təsbit edir.

Digər beynəlxalq sazişlərdə olduğu kimi, İÇS layihəsində də milli rejim, daha əlverişli rejim, ayrışkiliyə yol verməmək, aşkarlıq prinsipləri ifadə edilmişdir. Milli rejim prinsipi sazişin həlledici müddəalarından birini təşkil etməli və çox geniş hüquqi məsələləri tənzimləməklə, investisiya fəaliyyətinin bütün mərhələlərini əhatə etməlidir. Yerli və xarici investorları, onların əmlakını hüquqi status baxımından bərabərləşdirməklə, istənilən hüquqi ayrışkiliyi qadağan edir. Yeri gəlmişkən, İvestisiya fəaliyyəti haqqında AR-in 1995-ci il Qanununda da bu

məsələ öz əksini tapmışdır. Qanunun 18-ci maddəsində qeyd edilir ki, Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir. İntestisiyanın qorunması Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi, habelə başqa dövlətlərlə bağladığı müqavilələrlə təmin edilir. İntestorlar, o cümlədən xarici investorlar investisiyanın idarə, istifadə edilməsinə, həmçinin ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrışeçkilik xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyadan əldə olunan gəlirlərin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

Xarici və yerli investorların hüquqi baxımdan bərabərləşdirilməsinin müsbət xüsusiyyətlərilə yanaşı, mənfi xüsusiyyətləri də olduğu üçün yerli investorlara beynəlxalq hüququn nəzərdə tutduğu qaydada müəyyən güzəştlər də verilməlidir. Xüsusən, ÜTT-nin sazişlər sistemilə (GATT, GATS, TRİMS, TRİPS), istər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün, istərsə də keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər üçün tam bazar iqtisadiyyatı bərqərar olana qədər, milli sənayenin bərpası və bərqərar olması məqsədilə yerli investorlara imtiyazlar, o cümlədən onlara subsidiya və kreditlərin vergi tətillərinin verilməsi, həmçinin müvəqqəti olaraq qeyri-tarif tənzimləməsilə yerli bazarın müdafiəsi və digər analoji tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulur. AR ÜTT-yə üzvlüyə qəbulu zamanı həmin imtiyaz və üstünlükləri özünün fiziki və hüquqi şəxsləri üçün əldə etmək səlahiyyətinə malikdir.

Aşkarlıq prinsipi müvafiq sazişdə daha geniş məzmun kəsb edir. Qeyd edilir ki, yalnız qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar, məhkəmə presedentləri deyil, eləcə də iştirakçı-dövlətin qoşulduğu bütün beynəlxalq müqavilələr haqqında müraciət daxil olduqda, maraqlı şəxslərə məlumat verilir. Xüsusən də, statistik hesabat, vergiqoyma məsələləri ilə bağlı hər hansı dəyişiklik, o

cümlədən, bu sahədə beynəlxalq sazişlərin bağlanması haqqında məlumatlar mütəmadi olaraq dərc edilməlidir.

Sazişdə iştirakçı-dövlətlər üçün belə bir öhdəlik nəzərdə tutulur ki, xarici investitorlara və onların investisiyalarına ədalətli və bərabər hüquqi rejim, həmçinin beynəlxalq hüququn mövcud prinsiplərinə uyğun olaraq tam və davamlı müdafiə və təhlükəsizlik təqdim edilir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, İÇS-in strukturunda əsas müddəə və prinsipləri növbəti qaydada ifadə etmək olar:

1. Prinsiplər: aşkarlıq (transparentlilik) – investisiyaların tənzimlənməsinə aid bütün hüquqi aktların dərc olunması;

– milli rejim – xarici investitorlara yerli investorların malik olduğu hüquqlardan az əlverişli olmayan hüquqlar təqdim edilir;

– daha əlverişli rejim – saziş iştirakçısı olan dövlətin investorlarına üçüncü dövlətin investorlarına və onların investisiyalarına təqdim olunmuş rejimdən az əlverişli olmayan rejim verilir;

– maliyyə köçürmələrinin sərbəstliyi – kapital, mənfəət və gəlirlər formasında olan kapital qoyuluşu üzrə ödəmələr investisiyaları qəbul edən dövlətdən və müvafiq olaraq əksinə sərbəst köçürülür;

2. Ticarət aspektli müəyyən investisiya tədbirlərinin, o cümlədən, ixrac tədbirləri, yerli komponentdən istifadə etmək tələbləri və texnologiyanın verilməsi üzrə tələblərin qadağan edilməsi;

3. Milliləşdirmə müstəsna olaraq ictimai məqsədlər üçün çəvik, adekvat və səmərəli kompensasiya verilməklə həyata keçirilə bilər;

4. Mübahisələrin həlli qaydası bu sahədə qəbul edilmiş beynəlxalq-hüquqi mexanizmlərə əsaslanır.

Sazişdə qeyd etdiyimiz istisnalardan bəziləri, xüsusən də dövlətdaxili qanunvericiliyin müvafiq sazişlə ziddiyyət təşkil etdiyi halda qeyd-şərtlə beynəlxalq

normanın istisna edilməsi qeyri-müəyyənlik yaradır. Əvvəla, hansı məsələlərdə dövlətdaxili qanunvericiliyə üstünlük verilməsi problemi dəqiqləşdirilməlidir. Digər tərəfdən, dəqiq meyar müəyyən edilmədən Sazişə qeyd-şərtlər etməklə, onun beynəlxalq-hüquqi əhəmiyyətini, tənzimləmədəki rolunu heçə endirmək olar.

Məhz bunu nəzərə alaraq, Sazişdə əks olunmuş milli təhlükəsizlik, o cümlədən, qəbul edən dövlətin pul-maliyyə sisteminin bütövlüyünü və stabilliyini, ödəmə balansında böhranlı vəziyyətə yol verməmək məqsədilə müvəqqəti müdafiə tədbirlərinin tətbiqi halı ilə yanaşı, növbəti problemlər, xüsusən də sosial hüquqlar, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı məsələlərdə əgər dövlətdaxili qanunvericilik daha yüksək standartlara malikdirsə, o halda ayrışçılıq olmadan beynəlxalq sazişin normaları istisna edilməlidir.

Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi zamanı qəbul edən dövlətin qanunvericiliyi aşağıda sadalanan meyarlara söykənməlidir:

1. Milli maraqlara uyğun olan sosial-iqtisadi, mədəni və ətraf mühitin mühafizəsi siyasəti;

2. Qəbul edən dövlətin sosial-iqtisadi hüquqlar və təbii ehtiyatların mühafizəsi sferasında qanunvericilik müddəaları bu sahədə mövcud beynəlxalq-hüquqi aktlara uyğun olaraq hər bir halda xarici investor üçün prioritet əhəmiyyət kəsb etməlidir;

3. Maliyyə böhranlarından istifadə etməklə qısamüddətli kapital qoyuluşu, həmçinin mənşəyi qeyri-müəyyən, çirkli pulların gətirilməsilə mənfəət əldə etmək istəyən kapitalın qanunvericilik qaydasında iqtisadi məhdudiyətlər tətbiq etməklə qarşısı alınmalıdır.

Qeyd olunanlarla yanaşı, yerli sahibkarlar da daxil olmaqla, bütün investorlar üçün növbəti vəzifələr müəyyən edilməlidir və bu vəzifələr korporativ məsuliyyət institutunu formalaşdırmalıdır:

1. Əmək şəraitinin beynəlxalq standartlara, o cümlədən BƏT-in sənədlərində nəzərdə tutulan qaydalara uyğunlaşdırılması, eləcə də həmkarlar ittifaqında sərbəst birləşmək hüququnun təmin edilməsi, uşaq əməyindən istifadənin məhdudlaşdırılması, minimum əmək haqqı, sağlamlıq və texniki təhlükəsizliyin gözlənilməsi üzrə dövlətdaxili qanunvericiliyə əməl edilməsi;

2. Sosial təminat məsələləri üzrə milli proqramlarda, o cümlədən sosial, tibbi sığorta, pensiya təminatının reallaşdırılması üzrə qanunvericilik öhdəlikləri;

3. Müəyyən fəaliyyət növlərinin, xüsusən də təbiətdən istifadədə ekoloji balansın qorunması məqsədilə lisenziyalaşdırmanın tətbiqi və təbii ehtiyatların hasilatı, nəqli, istifadəsi, meşə və su ehtiyatlarından istifadə, eləcə də həmin ərazilərin əhalisinin, ətraf mühitin mühafizəsi hüquqlarının təmin olunması məqsədilə yerli qurumlara, bilavasitə əhaliyə ödəmələrin verilməsini təmin edəcək qanunvericiliyin gözlənilməsi;

4. Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə öhdəliyi əsaslandıran təminatın qanunvericilik mexanizminin gözlənilməsi;

5. Yerli komponentdən, daha doğrusu, yeni iş yerlərinin açılması və qəbul edən dövlətin vətəndaşlarının, müəssisələrinin işlə təmin edilməsi üzrə qanunvericilik müddəaları xarici investorlar üçün kapitalın liberal tənzimlənməsi mexanizminin stimulu kimi qəbul edilməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün qəbul edən dövlət bütün təsərrüfat subyektləri üçün subsidiyalar, kreditlər, həmçinin dövlət sifarişləri, eləcə də müxtəlif vergi güzəştləri müəyyən edə bilər²⁴⁴.

Əhalinin sosial-iqtisadi inkişafı, sağlamlığı, təhsil sferalarında dövlətin təbii inhisarları genişləndirilməlidir. Dövlət müəssisələrinin məsuliyyətinə görə dövlət tam

²⁴⁴ Шапира Ж. Международное право предпринимательской деятельности. Пер. с франц. Е.П.Островской и Д.Г.Малькова. М., Прогресс, 1993, с. 110.

məsuliyyət daşıyır. Dövlət müəssisələrinin dövlətsizləşdirilməsi vətəndaşların geniş iştirakı və aşkarlıq əsasında, qeyri-hökumət təşkilatlarının nəzarəti altında həyata keçirilməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq investisiya münasibətlərinin universal mexanizmlərinin yaradılması əsasən BMT strukturları, ÜTT və digər qurumlar çərçivəsində həyata keçirilir. BMT strukturlarının bu sahədəki fəaliyyəti onunla bağlıdır ki, onun əsas orqanlarından biri olan Baş Məclisdə həlledici səsə inkişaf etməkdə olan ölkələr malikdirlər. Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi aspekti burada dünyanın mütərəqqəti inkişafı aspektində baxılır. Kapitalın transsərhəd hərəkəti ilə bağlı problemlərlə bilavasitə TMK fəaliyyətini tənzim edən normaların işlənilib hazırlanması üzrə müxtəlif tədqiqatlar aparın TMK üzrə Mərkəz məşğul olur.

Qeyd olunan problem digər qurumun – BMT-nin ticarət və inkişaf üzrə Konfransının (UNCTAD) diqqət mərkəzindədir²⁴⁵. UNCTAD çərçivəsində xarici kapital qoyuluşu və TMK fəaliyyəti üzrə də problemlər tədqiq edilir. Bu tədqiqatlarda əsas məqsəd (istər çoxtərəfli, istərsə də regional xarakterli) birbaşa xarici investisiyaların tənzimlənməsi üzrə saziş layihələrinin formalaşdırılması üzrə beynəlxalq-hüquqi danışıqlarda inkişaf etməkdə olan ölkələrin fəal iştirakının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Burada eyni zamanda beynəlxalq investisiya-hüquqi vasitələrinin tədqiqatları aparılır. Təşkilat çərçivəsində mütərəqqi inkişafın təmin olunması beynəlxalq danışıqların müzakirə mövzusu müəyyən edilərək, müvafiq qərarlar qəbul edilir.

Beynəlxalq iqtisadi-ticarət münasibətlərində həlledici çoxtərəfli ticarət danışıqlarının məhz ÜTT çərçivəsində aparılması və İÇS layihəsinin də bu təşkilata

²⁴⁵ Cornford A.J. Some Notes on the Proposed New International Regimes for Foreign Investment and Service. UNCAD Rev. 17, Vol.1, 1989, p. 201.

müzakirə üçün təqdim olunması belə bir nəticəyə əsas verir ki, gələcək saziş üzrə müxtəlif dövlətlərin maraqları da burada koordinasiya edilməlidir²⁴⁶.

ÜTT beynəlxalq ticarət sisteminin təşkilati-hüquqi əsası olmaqla, 1995-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başlamışdır. ÜTT sisteminə daxil olan beynəlxalq sazişlər ticarət sferasında üzv-dövlətlərin hökumətləri üçün dövlətdaxili qanunvericilik, normativ-hüquqi aktların tətbiqi ilə bağlı öhdəlikləri müəyyən edir. ÜTT-nin digər universal təşkilatlardan əsas fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, təşkilat ayrı-ayrı dövlətlərlə bilavasitə ticarət danışıqları aparmır. Müvafiq danışıqlar maraqlı dövlətlərin özləri tərəfindən həyata keçirilir. Bu mənada ÜTT bir növ müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəli dövlətlərin ticarət klubu kimi çıxış edir.

1994-ci il 15 aprel tarixli Mərakeş Bəyannaməsi Uruqvay raundunun nəticələrini təsdiqləyərək qeyd edir ki, bu, dünya iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə, ticarətin, investisiyaların, məşğulluğun, bir sözlə, bütün dünyada gəlirlərin artmasına kömək edəcək²⁴⁷.

GATT və onunla bağlı sazişlərin, o cümlədən İnteraksiya tədbirlərinin ticarət aspekti haqqında Sazişin mahiyyətini anlamaq üçün, qısaca da olsa, Dünya Ticarət Təşkilatının təyinatına və strukturuna diqqət yetirmək lazımdır.

ÜTT Uruqvay raundunun nəticələrini təsbit etməklə, eyni zamanda Tariflər və Ticarət Üzrə Baş Sazişin (GATT) varisi kimi meydana gəlmişdir. Hazırda 150-yə yaxın dövlət onun üzvü statusuna malikdir. Bir qrup dövlətlər isə üzvlüklə bağlı danışıqların müxtəlif

²⁴⁶ Brewer T.L. Young S. Multilateral Agenda for Foreign Direct Investment. World Competition Law and Economics Review, Vol. 18, № 4, 1995, p. 37.

²⁴⁷ Leebron D.W. An Overview of the Uruguay Round Results. 34 Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 1, 1996, p. 27.

mərhələlərindədir. ÜTT-nin GATT-dan bir sıra fərqləri mövcuddur. Əvvəla, ÜTT müəyyən təşkilati struktura malikdir və burada Mübahisələrin həllinin ciddi mexanizmi fəaliyyət göstərir. Onun sisteminə daxil olan sazişlər «ÜTT hüququnu» formalaşdırmaqla, daha geniş məsələlərin tənzimlənməsini təmin edir. Sazişlər sisteminin təhlili onu deməyə əsas verir ki, GATT ilə tənzimlənməyən məsələlər, xüsusən də investisiyaların ticarət aspekti, əqli mülkiyyət hüququ, xidmətlərlə ticarət və digər məsələlər ilk dəfə olaraq məhz ÜTT sazişləri çərçivəsində beynəlxalq-hüquqi tənzimlənmənin predmetinə daxil edilmişdir. ÜTT-nin əhəmiyyəti eyni zamanda beynəlxalq münasibətlər üçün nisbətən qısa müddət olan 10 ildən bir qədər artıq müddətdə onun üzvlərinin artım sayı ilə də təsdiqlənir (1994-cü ilə kimi yalnız 128 dövlət GATT-ın üzvü idi).

ÜTT daimi struktura malik olan beynəlxalq təşkilat olaraq Cenevrədə (İsveçrə) mənzil-qərargahına malikdir və təşkilatın aşağıdakı funksiyaları mövcuddur:

1. ÜTT-ni formalaşdıran mövcud çoxsaylı iştirakçılardan ibarət olan Sazişləri və çoxtərəfli ticarət sazişlərinin tətbiqini, onların gözlənilməsini təmin etmək;
2. beynəlxalq ticarət danışıqlarının keçirilməsi forumu qismində çıxış etmək;
3. ticarət mübahisələrinin həllinə kömək etmək;
4. üzvlər vasitəsilə üzv-ölkələrin milli ticarət siyasətinə nəzarət etmək;
5. global iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında iştirakla bağlı digər beynəlxalq təsisatlarla əməkdaşlıq etmək və s.

ÜTT müvafiq funksiyaları yerinə yetirmək məqsədilə müəyyən struktura malikdir. ÜTT-nin ali orqanı iki ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılan Nazirlər Konfransıdır (birinci Nazirlər Konfransı 1996-cı il dekabrda Sinqapurda keçirilmişdir). Konfranslararası dövrdə onun funksiyaları Şuraya həvalə edilir. Bütün üzv-dövlətlərin

iştirakı üçün açıq olan bu Şura zəruri hallarda çağırılır. Şura ticarət münasibətlərinin nizamlanması üçün ali instansiyadır və bütün sazişlər üzrə bu mübahisələr yalnız bu orqan tərəfindən vahid prosedur üzrə həll edilir.

ÜTT sazişlərinin tələblərinin icrasına gündəlik nəzarət etmək üçün Şuranın rəhbərliyi altında üç yardımçı orqan fəaliyyət göstərir: Əmtəə ticarət şurası, Xidmət ticarət şurası və Əqli mülkiyyətin ticarət aspektləri şurası. Bunlardan əlavə, bir sıra işçi komitələr, məsələn, Ödəniş balansını pozulması üzrə idxalatın məhdudlaşdırılması komitəsi və Ticarət və ətraf mühitin qorunması komitəsi yaradılmışdır. ÜTT-də qərarların əksəriyyəti konsensus yolu ilə qəbul olunur. Səsverməyə mütləq ehtiyac olduqda qərarlar, bir qayda olaraq, səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Lakin ÜTT-nin yaradılması haqqında Sazişin şərhə və onun üzvlərinin öhdəliklərdən müvəqqəti olaraq azad edilməsi məsələləri səsli səsli üçdə iki hissə ilə dəstəklənməlidir.

ÜTT Katibliyi Cenevrə şəhərində yerləşir. Katibliyə seçki yolu ilə seçilən Baş Direktor rəhbərlik edir. ÜTT-yə yeni üzvlərin qəbul edilməsi işçi qrupda aparılan danışıqlar zamanı (6 aydan bir neçə ilə qədər davam edir) razılaşdırılmış şərtlər əsasında həyata keçirilir. Onun tövsiyələri konfransda üzvlərin üçdə ikisi səs çoxluğu ilə təsdiq edilməlidir.

AR digər sahələrdə olduğu kimi xarici investisiya qoyuluşunu, beynəlxalq ticarət münasibətlərini ümumqəbul olunmuş standart və prinsiplərə uyğun tənzimləmək üçün 1997-ci ildən ÜTT-yə üzvlüklə bağlı müraciət etmişdir. Yüksək inteqrasiya qurumlarından olan dövlətlərlə ikitərəfli danışıqların əsas hissəsi, demək olar ki, tamamlanmışdır (AR üzvlüklə bağlı danışıqların dördüncü mərhələsini 2006-cı ilin mart-aprel aylarında bitirmişdir). Şübhəsiz ki, ÜTT kimi universal təşkilata üzvlük AR üçün də xarici investisiya qoyuluşunda, o cümlədən investisiya ixracında əhəmiyyətli

rol oynamalıdır. Xüsusən də, GATT-1994, TRIPS, GATS və TRIMS-in qaydalarından yararlanmaq mümkün olacaq.

ÜTT-nin xarici investisiyalar sahəsində təşkilati-hüquqi fəaliyyəti onun nazirlər konfransının hələ 1996-cı ildə Sinqapurda keçirilən konfransında ticarət və investisiyalara münasibətdə təşkilat çərçivəsində işçi qrupunun yaradılması qərarına təsadüf edir. Konfransın yekunu üzrə qəbul edilmiş bəyannamədə nəzərdə tutulur ki, beynəlxalq ticarətlə beynəlxalq investisiyalar arasında qarşılıqlı məsələlərin genişmiqyaslı tədqiqatları aparılmalıdır. Bu zaman işçi qrupunun qarşısında belə bir tapşırıq qoyulur ki, qrup öz işini qurarkən UNCTAD və bu sahədə fəaliyyət göstərən digər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrini elə qurmalıdır ki, mütərəqqi inkişafa kömək edəcək bütün fikir müxtəlifliyi mövcud təcrübədə nəzərə alınsın. Bu tədqiqatların sonunda ÜTT Şurası İÇS-in layihəsi üzrə danışıqlar prosesinin davam etdirilməsi zərurəti haqqında qərar qəbul etməlidir. Problemin davamlı həlli üçün xarici investisiyaların tənzimlənməsi sferasında ümumtanınmış beynəlxalq-hüquqi prinsiplərin yaradılması istiqamətində ÜTT-nin seçilməsi üzv-dövlətlərin maraqlarını koordinasiya etməyə yönəlmişdir.

Bu sahədə kifayət qədər fikir müxtəlifliyinin, ziddiyyətli mövqelərin olmasına baxmayaraq, hal-hazırda geniş beynəlxalq normativ-hüquqi aktların mövcudluğu beynəlxalq hüququn özünəməxsus norma və prinsipləri olan bir sahəsinin (və ya yarım sahəsinin) – beynəlxalq investisiya hüququnun bərqərar olmasına gətirib çıxarmışdır²⁴⁸. Lakin bu prinsip və normaların özündə müəyyən dəyişiklik edilməlidir.

Kapital ixrac edən dövlətlərin təsiri ilə yaradılmış prinsip və normaların əvvəlki sistemi bütün dövlətlərin

²⁴⁸ Богатырев А.Г. О международном инвестиционном праве. Московский журнал международного права, 1991, № 2, с. 23.

maraqlarına xidmət edəcək daha müasir sistemlə əvəzlənməlidir.

Xarici investisiyaların müdafiəsi həm maddi-hüquqi, həm də prosesual xarakter kəsb edir. Digər beynəlxalq sazişlərdə olduğu kimi, İÇS-də də xarici investisiyaların ekspropriasiyası yalnız beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq aparıla bilər. Sazişdə kommersion məzmunlu siyasi xarakterli risklərə geniş yer verilməməsini bu sahədə artıq mövcud olan 1985-ci il Seul Konvensiyası ilə əlaqələndirmək olar.

Xarici investisiyaların təhlükəsizliyinin təmin olunmasında İvestisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis olunması haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə kommersion risklərindən (siyasi qeyri-sabitlik, müharibə və hərbi münaqişələr, fəvqəladə vəziyyət hallarının yaranması ilə bağlı rejimin tətbiqi, zorla konstitusiya quruluşun dəyişdirilməsi, dövlət çevrilişi, vətəndaş itaətsizliyi və digər oxşar hallardan) uzun müddət xarici investorlar beynəlxalq-hüquqi müdafiəyə malik olmamışlar. İvestisiyaların çoxtərəfli beynəlxalq təminat sistemlərinin formalaşması tədricən kapital ixrac edən sənaye ölkələrində investisiya təminatlarının müxtəlif dövlət sığorta sistemlərinin sintezindən meydana gəlmişdir.

Kapital ixracında dövlət sığorta sisteminin əsasən amerika, alman və yapon tipləri fərqləndirilir. Xarici investisiyaların müdafiəsində ABŞ təminat sistemi özünün «kvazibeynəlxalq» xarakterilə fərqlənirsə və investisiya qəbul edən dövlətlə ixrac edən dövlət arasında investisiyaların təşviqi və müdafiəsi ilə bağlı sazişlərin bağlanması zəruri edirsə, alman və yapon təminat sistemi

isə «birtərəfli» xarakter kəsb etməklə, beynəlxalq sazişdən asılı olmayaraq milli-hüquqi əsasa söykənir²⁴⁹.

Problemin beynəlmilləşməsi, daha doğrusu çoxtərəfli təminat mexanizmi ilə bağlı məsələ hələ 1948-ci ildə BYİB-in xüsusi hesabatına daxil edilmişdi. Siyasi risklərdən xarici investisiyaların sığortalanması üzrə təşkilati mexanizmin yaradılması layihəsi dəfələrlə müzakirə edilmişdi. Təşkilatın indiki funksiyaları ilə yanaşı, ona inkişaf etməkdə olan ölkələrə xarici investisiya axınına sürətləndirmək istiqamətində əlavə səlahiyyətlərin verilməsi fikirləri də qeyd edilirdi. Seul Konvensiyasının qəbulu MİGA-nın idarə edilməsində əsasən iki müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəli dövlətlər qrupunun hüquqları bərabərləşdirilir. Təşkilatın əsas səlahiyyətlərindən biri kimi investorun hüquqlarının subroqasiya prinsipi əsasında ona keçməsi olur. Bütün bu proseslərin kontekstində bu sahədə mövcud olan milli və xüsusi sığorta mexanizmləri də öz fəaliyyətlərini genişləndirməyə çalışılırdı. Konvensiyanın preambulasında qeyd edilirdi ki, Investisiya Təminatları üzrə Agentlik investisiya təminatlarının milli və regional proqramlarını, həmçinin qeyri-kommersiya risklərindən təminat verən xüsusi investisiyaların stimullaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamalıdır.

Konvensiyanın 21-ci maddəsində isə MİGA-nın əsas funksiyası ifadə edilmişdir. Qeyd edilir ki, Agentlik ağlabatan şərtlərlə xüsusi sığorta edənlər və ya yenidən sığorta edənlər tərəfindən sığortalanması mümkün olmayan kapital qoyuluşunu sığortalamaqda daha çox maraqlıdır.

BYİB-in istənilən üzvü MİGA-nın üzvü ola bilər (m. 4 (a)). Konvensiya ratifikasiya edildikdən və MİGA-nın səhmlərinə üzvlük ödənildikdən sonra AR bu proseduru 1992-ci ildə həyata keçirmişdir. Bütün üzvlər inkişaf

²⁴⁹ Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). М., Юрид. фирма Контракт, ИНФРА-М, 2001, с. 50.

səviyyəsindən asılı olaraq iki kateqoriyaya bölünürlər: I kateqoriyanı inkişaf etmiş ölkələr təşkil edirsə; II kateqoriya dövlətləri inkişaf etməkdə olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər təşkil edir.

Beynəlxalq sənədlərin ümumi təhlili onu deməyə əsas verir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin imtiyazları keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdən daha çox olduğundan universal təşkilatlara üzvlük mərhələsində inkişaf etməkdə olan ölkə statusu əldə etmək daha səmərəlidir.

ÜTT-nin sazişlər sistemində, o cümlədən Əqli mülkiyyətin ticarət aspektləri haqqında Sazişdə, Anti-dempinq Məcəlləsində, Xidmətlərlə ticarət üzrə Baş Sazişdə və digər beynəlxalq-hüquqi aktlarda inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün daha uzunmüddətli adaptasiya dövrü, eyni zamanda onlar üçün istisnaların geniş dairəsi müəyyən edildiyi halda, keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər leksikona nisbətən gec daxil olmuş və müvafiq olaraq onlar üçün ələ bir əhəmiyyətli imtiyaz sistemi də formalaşmamışdır. Bu məsələ yalnız az sayda beynəlxalq aktlarda təsbit edilmişdir (məsələn, Anti-dempinq Məcəlləsi, m. 29; Əqli mülkiyyətin ticarət aspekti üzrə Saziş, m.73; EXM-in T Əlavəsi).

AR EXM-in qeyd etdiyimiz əlavəsində keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərin kateqoriyasına aid edilsə də BMT strukturları, o cümlədən, MİGA çərçivəsində ümumi formada olsa da inkişaf etməkdə olan ölkələr kateqoriyasına aid edilməkdədir. Dövlətin iqtisadi statusunun müəyyən edilməsi qeyri-kommersiya risklərinin sığorta sistemi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

MİGA-nın sığorta etdiyi xarici kapitalın əhəmiyyətli hissəsi AR-də həyata keçirilən kapital qoyuluşu ilə bağlıdır. Ona görə də bu qurumun fəaliyyətinin bizim tədqiqatımız çərçivəsində daha geniş açıqlanması zərurəti yaranır.

Dünya Bankının ilkin mövqeyindən fərqli olaraq, MİGA özünün səhm kapitalı olan maliyyə baxımından müstəqil təşkilat kimi meydana gəlmişdir. Səhm kapitalının

həcmi MİGA-nın üzərinə götürdüyü şərti öhdəliklərin həcm həddinə birbaşa təsir edir. Konvensiyanın 22-ci maddəsində qeyd edilir ki, belə məbləğ Agentliyin üzvlük kapitalının beş dəfəlik həddindən, onun ehtiyatlarından, eləcə də yenidən sığorta haqqında müqavilə üzrə riskləri ödəyəcək məqbul paydan artıq ola bilməz. Hər bir üzv (hər biri 10.000.000 SDR nominal dəyərində) 50 səhmdən az olmayan üzvlüyə yazılır (MİGA-nın ilkin nizamnamə kapitalı 1.000.000.000 SDR olmuşdur). Yeni üzvlük zamanı nizamnamə kapitalı da artmış olur. Nizamnamə kapitalı eyni zamanda İdarəetmə Şurasının qərarı əsasında da artırıla bilər.

MİGA-nın idarəçilik strukturu üç pilləli sistemə əsaslanır: İdarəetmə Şurası; Direktorlar Şurası və Prezidentlik İnstitutu.

İdarəetmə Şurası geniş səlahiyyətlərə malikdir və üzv-dövlətlərdən bir idarə edən və onun müavini strukturu tamamlayır. Müəyyən hallarda (m. 31) öz səlahiyyətini Direktorlar Şurasına da həvalə edə bilər.

Konvensiyanın 32-ci maddəsinə görə Direktorlar Şurası Agentliyin ümumi əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Direktorlar Şurası 12 direktordan az tərkibdə ola bilməz. Hərgah, bu say İdarəetmə Şurası tərəfindən artırıla bilər.

Direktorlar Şurasının sədri funksiyasını tutduğu vəzifəyə görə BYİB-in Prezidenti həyata keçirir. MİGA-nın cari fəaliyyətinə rəhbərliyi Direktorlar Şurasının nəzarəti altında MİGA-nın Prezidenti həyata keçirir. Müvafiq Prezidentin namizədliyi Direktorlar Şurasının sədri tərəfindən irəli sürülür və Şura tərəfindən təsdiqlənir.

MİGA beynəlxalq-hüquqi status baxımından beynəlxalq hökumətlərarası təşkilat kimi özünəməxsus daimi fəaliyyət göstərən orqanlar sisteminə malik olaraq beynəlxalq-hüquqi əsasa malikdir. Daha doğrusu, onun beynəlxalq-hüquqi əsasını müvafiq konvensiya təşkil edir. MİGA beynəlxalq hüquq subyektiyinə malik olduğundan

beynəlxalq müqavilələr bağlayır və fəaliyyət xüsusiyyətindən asılı olaraq hüquqi şəxs kimi investisiya təminatları verir. Təşkilat yalnız beynəlxalq müqavilələr deyil, eyni zamanda daşınmaz və daşınar əmlak əldə etmək, satmaq, məhkəmə iddiası ilə çıxış etmək, sığorta və yenidən sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir.

MİGA-nın sığorta mexanizminin əhəmiyyəti ondadır ki, xarici investorla qəbul edən dövlət arasında mübahisə yarandıqdan sonra və dövlət öz öhdəliyini lazımi qaydada yerinə yetirmədikdə, investoru qəbul edən dövlətə qarşı tələb hüququ subroqasiya prinsipi əsasında öncədən investorla MİGA arasında bağlanmış sığorta kontraktına əsasən təşkilata keçir. Burada təşkilatın verdiyi təminatın özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, dövlətlə xarici investor arasındakı mübahisə ilkin olaraq beynəlxalq xüsusi hüquq münasibəti kimi diqqəti cəlb edərsə və ən yaxşı halda beynəlxalq kommersiya arbitraj baxışının predmeti ola bilərsə (əgər tərəflər buna razılıq vermişlərsə), investoru qəbul edən dövlətə qarşı tələb hüququ MİGA-ya keçdikdən sonra "*Pacta sunt servanda*" prinsipinə uyğun olaraq dövlətlə təşkilat arasında üzvlük müqavilə öhdəliyi üzrə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət yaratmış olur. Beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət MİGA-nın İdarəetmə Şurasında çoxluğun qərarı ilə təsbit edilir. Üzvlüyün dayandırılması və ya konvensiya üzrə səlahiyyətlərə xitam verilməsi və avtomatik olaraq bir ildən sonra üzvlüyün ləğv edilməsi, əgər Şura bu müddəti uzatmaq və ya üzvlüyü tam bərpa etmək haqqında qərar qəbul etməzsə, üzvlük ləğv edilir (m. 52).

Qeyri-kommersiya riskləri ilə məşğul olan digər beynəlxalq təşkilatlardan fərqli olaraq MİGA Dünya Bank qrupunda üzvlüyə malikdir. Məhz belə bir status ona «İmtiyazlı kreditor statusu» ilə böyük üstünlük verir. Hüquqi baxımdan kreditor olmasına baxmayaraq «İmtiyazlı kreditor statusuna» görə dövlətlərin MİGA qarşısında öhdəliyi növbədənkənar təmin edilir (52, s.87-95).

MİGA-nın hüquqi şəxs qismində fəaliyyəti də müəyyən özəlliyə malikdir. Konvensiyanın 25-ci maddəsinə görə yalnız istənilən şəraitdə özünün maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün məqsədemüvafiq, təminatlı praktikadan istifadə edərək maliyyə vəsaitlərini idarə etmək tələbi ifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, onun təcrübəsində belə bir qayda formalaşmışdır ki, mənfəətin sabit artım dinamikası nəticəsində təqdim olunan təminatların sayı artmışdır.

MİGA yalnız siyasi riskləri sığortalamır, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin investisiya mühiti haqqında məlumatları yaymaqla məşğul olur. Konvensiyanın 14-cü maddəsinə görə MİGA həm inkişaf etməkdə olan, həm də inkişaf etmiş üzv-dövlətlərin şəxsləri ola bilər. Bu halda da inkişaf etməkdə olan üzv-dövlətlərin investorlarına daha çox üstünlük verilir.

MİGA tərəfindən təminatlandırılan investisiya anlayışı birbaşa investisiyaları əhatə etməlidir. Konvensiya bilavasitə səhmdar iştirakla (yəni nizamnamə kapitalında paya sahib olmaqla) bağlı, həmçinin səhmdarlar üzrə investisiyalara istinad edir. Birbaşa investisiyaların Konvensiyada sadalanmayan formaları Direktorlar Şurası tərəfindən müəyyən edilir və bu anlayışa investorun ölkəsində olmayan, digər ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə uzunmüddətli hüquqları əldə etmək məqsədi ilə həyata keçirilən xarici investisiyalar da daxildir. Uzunmüddətli maraqlar və hüquqlar dedikdə, investisiya alanın müəssisəsinin idarəçiliyində uzunmüddətli təsire malik real idarəçiliyin əldə edilməsi nəzərdə tutulur. Müvafiq olaraq bu halda xarici birbaşa investisiya anlayışı xidmət və idarəçilik müqavilələrini, lisenziya, hasilatın pay bölgüsü sazişlərini əhatə edir²⁵⁰.

²⁵⁰ Доронина Н.Г. Некоторые организационно-правовые аспекты иностранных инвестиций в развивающихся странах. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 1979, с. 23.

MİGA tərəfindən investora təminatın verilməsi üçün qəbul edən dövlətin razılıq verməsi məcburi tələblərdən biridir. Belə bir qayda ona xidmət edir ki, MİGA ilə qəbul edən dövlət arasında anlaşma yaratmaqla sığorta halı azaldılmış olsun.

MİGA yalnız yeni investisiya layihələrinə, yəni təminatın alınması üçün verilmiş ərizədən sonrakı investisiyalara təminat verir. Buna baxmayaraq mövcud kapital qoyuluşunun genişləndirilməsi üçün həyata keçirilməkdə olan investisiyalar da təminatlandırıla bilər.

MİGA-nın təminatını ala biləcək subyektlərin də dairəsi Konvensiya ilə tənzimlənir. Təminatın subyektinə aşağıdakılar ola bilər:

– bir neçə vətəndaşlığı olduğu halda belə, qəbul edən dövlətin vətəndaşı olmayan digər üzv-dövlətlərin vətəndaşları;

– hüquqi şəxs və ya onun əsas müəssisəsi üzv-dövlətin ərazisində yerləşməli və ya formalaşdırılmalı və yaxud həmin hüquqi şəxsin kapitalının əsas hissəsi həmin üzv-dövlətin qəbul edən dövlət olmaması şərti ilə üzv-dövlətə və ya onun vətəndaşlarına məxsus olmalıdır.

İnvestor ilə qəbul edən dövlətin birgə müraciəti olduğu halda və investisiya aktivləri xaricdən gətirilirsə, bu halda Direktorlar Şurası təminat vermək məqsədilə vətəndaşı qəbul edən dövlətin şəxsi, hüquqi şəxsinə isə onun ərazisində yerləşən qurum kimi tanıya bilər və onun fəaliyyətini sığortalaya bilər.

İlk baxışdan belə görünə bilər ki, MİGA öz fəaliyyətində inkişaf etmiş dövlətlərin investorlarının maraqlarını qoruyur. Lakin problemin mahiyyətinə yaxınlaşdıqca, məlum olur ki, onun məqsədini eyni zamanda inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatını stimullaşdırmaq təşkil edir. Belə ki, MİGA investisiya layihələrinin keyfiyyət xarakteristikasını, inkişaf üçün

zərurətini yoxladıqdan sonra, qəbul edən dövlətin razılığı olduğu halda, onlara təminat verir.

Yoxlama zamanı investisiya layihələri iqtisadi baxımdan əsaslandırılmalı və investisiyanı qəbul edən dövlətin bəyan etdiyi qaydalara, həmçinin qəbul edən dövlətin, bəyan etdiyi inkişaf prioritetlərinə və məqsədlərinə uyğunluğu müəyyən edilməlidir. İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi əsasən təminatın alınması üçün investora ərizə verdiyi andan başlayır. Lakin investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı da bu proses həyata keçirilir. Hərgah, investisiya qoyuluşu başa çatdıqdan sonra da müvafiq prosedurun baş verməsi istisna edilmir. Birinci iki halda investisiya layihəsinin irəli sürülən tələblərə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi verilmiş təminatın ləğvi üçün əsas verə bilər. Müvafiq hüquq konvensiya ilə nəzərdə tutulmadıqda, MİGA ilə investor arasında qarşılıqlı əlaqədən və bağlanan müqavilədən irəli gəlir. Belə bir məsuliyyətin investor üçün müəyyən edilməsi onun təqsirli fəaliyyətini istisna etməli və bununla da, ilk öncə təqdim etdiyi layihədən yayınmamalıdır. Əksər hallarda investorlar ilkin təqdim etdiyi layihə vəzifələrindən yayınmış olurlar. Bu da qəbul edən dövlətlə MİGA arasında gələcək münaqişənin yaranması baxımından qeyri-məqbul hal kimi qiymətləndirilir.

İnvestisiya layihəsini qəbul edən dövlətin iqtisadi inkişafı aspektindən qiymətləndirilməsi zamanı qəbul edən dövlətə çatacaq vergi və yığımların miqdarı, ixrac gəlirlərinin həcmi, yeni iş yerlərinin açılması, sosial, mədəni proqramların mövcudluğu və s. nəzərə alınır²⁵¹.

MİGA layihənin qiymətləndirilməsi məsələsində qəbul edən dövlətin mövqeyini də nəzərə almaq hüququna

²⁵¹ Шиминова М.Я. Гарантии защиты иностранных инвестиций. В кн: Иностранные инвестиции в странах СНГ и Великобритании. Отв. ред. А.А.Рубанов, Н.И.Соловяненко. ПАН. Инс.-т государства и права. М., 1992, с. 78.

malikdir. Bir qayda olaraq, hər iki variantdan eyni vaxtda istifadə praktikası daha çox diqqəti cəlb edir.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi zamanı əsas problemlərdən biri də müvafiq tədbirlərin ekoloji təhlükəsizliyə uyğunluğu məsələsi müzakirə obyektinə olur. Əgər digər hallarda ərizə verilən zaman müəyyən nöqsanlar müəyyən olunarsa və təminatın verilməsindən imtina edilərsə, ekoloji ekspertiza zamanı isə nöqsanlar müəyyən edilərsə, investora həmin çatışmazlıqları aradan qaldırmaq imkanı verilir. Əgər müvafiq Konvensiya qəbul edilən zaman beynəlxalq ictimaiyyət ekoloji təhlükəsizliyə ehtiyac verməyə, hal-hazırda (xüsusən də məlum Monreal və Kioto Protokollarından sonra) bu məsələ publik qaydanın obyektinə təşkil edəcəkdir. Buna görə də investisiya layihəsinin qiymətləndirilməsi zamanı ekoloji məsələ daha ciddi formada qoyulmalıdır.

Konvensiyada MİGA tərəfindən sığortalanan dörd növ qeyri-kommersiya riski qeyd olunur. Hərgah, praktikada bəzən bu risklər siyasi risklər kimi qəbul edilərsə də, qeyri-kommersiya risklərinin anlayışı daha genişdir²⁵². Qeyri-kommersiya risklərinin aşağıdakı növlərindən:

- ekspropriasiya və ya analoji tədbirlərdən;
- hərbi və vətəndaş itaətsizliyindən;
- valyutanın xaricə köçürülməsinin qeyri-mümkünlüyündən;
- dövlətin özünün müqavilə öhdəliyini pozmasından təminat verilir.

Beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq dövlət xarici kapitalı milliləşdirmək səlahiyyətinə

²⁵² Доронина Н.Г., Семилютин Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России и за рубежом. М., Финстатинформ, 1993, с. 113.

malikdir²⁵³. Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyasında (1974), həmçinin beynəlxalq kommərsiya arbitraj qərarlarında da dövlətlərin müvafiq hüququ tanınmışdır²⁵⁴. Şübhəsiz ki, bu hüquq bir şərtlə tanınır: götürülmüş əmlakın əvəzi ödənilməlidir²⁵⁵. Beynəlxalq hüquqa müvafiq milliləşdirmə həyata keçirildikdə, xarici investordan qəbul edilən dövlətə qarşı məhkəmə araşdırmasına müraciət etməsinə zərurət qalmır. Beynəlxalq investisiyaların tənzimlənməsinin daha sivil beynəlxalq-hüquqi mexanizmləri yarandıqca və qarşılıqlı anlaşma bərqərar olduqca, ekspropriasiya halları da azalmaqdadır.

Konvensiyada ekspropriasiya ilə bağlı məsələ geniş təsbit edilmişdir²⁵⁶. İndivestordan mülkiyyətinin götürülməsilə yanaşı, həm də onun kapital qoyuluşundan əldə etdiyi gəlirdən, əmlakdan məhrum edilmə də başa düşülür. Tədricən ekspropriasiya (milliləşdirmə) qismində verilmiş lisenziyanın müddətinin uzadılmasından imtina edilməsi, sərbəst idxal-ixrac əməliyyatlarının keçirilməsinin qarşısının alınması, eyni zamanda dolayısı ilə iqtisadi maneələrin yaranması qəbul edilir. MİGA-ya müraciət etmək üçün burada iki şərtin: bir tərəfdən, iddia üçün müəyyən vaxtın keçməsi zəruridirsə, digər tərəfdən, investordan ilə təminatçının (MİGA) arasında üçüncü şəxsin, investordan kreditorun təminatçısına müraciəti vacibdir. Kreditorun təminatçısına müraciəti sonuncunun dövlətə qarşı tələb hüququ ilə çıxış etməsinə zəmin yaradır.

²⁵³ Войтович С.А. Суверенные права государства распоряжаться природными ресурсами и осуществлять экономическую деятельность. Известия ВУЗов. Правоведение, 1985, № 4, с. 50.

²⁵⁴ Иск LIAMCO (США) к Ливии. International Legal Report, 1979, Vol. 53, p. 343.

²⁵⁵ Мосс Д.К. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. М., Норск-Гидро, 1996, с. 35.

²⁵⁶ Международно-правовые основы иностранных инвестиций в России. Сборник нормативных актов и документов. М., Юрид. Лит., 1995, с. 135.

İkinci kateqoriya risklərə hərbi xarakterli risklərin aid edilməsini qeyd etmişdik. Bura siyasi məqsədlərə çatmaq üçün istənilən hərbi fəaliyyət (inqilablar, vətəndaş müharibəsi, üsyan, dövlət çevrilişi, terror halları və s. analoji tədbirlər) aid edilir. Müvafiq hərəkətlər, öz növbəsində, bilavasitə investora qarşı yönəlməlidir.

Növbəti kateqoriya risklər əldə edilən gəlirin, valyutanın xaricə köçürülməsinin qeyri-mümkünlüyü ilə bağlıdır. Bu halda qeyri-mümkünlük dedikdə, qəbul edən dövlətin valyutanın xaricə çıxarılmasını məhdudlaşdırması və ya qarşısını alması, bir sözlə, dövlətin passiv fəaliyyətin həyata keçirməsi başa düşülür.

Konvensiyada qeyri-kommersiya risklərinin dördüncü kateqoriyası kimi dövlətin özünün bilavasitə (və ya onun nəzarətində olan hüquqi şəxsin) iştirakı ilə olan müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməməsilə bağlıdır. Bu halda əsasən hasilatın pay bölgüsü sazişləri xarici investisiya qoyuluşunun formasını təşkil edir²⁵⁷. Burada qəbul edən dövlətin bağladığı kontrakt öhdəliyindən imtina etməsi və ya dövlətin bağladığı kontrakt öhdəliyini layiqincə yerinə yetirməməsi avtomatik olaraq təminatçıya müraciət üçün əsas vermir. Bu halda investor bir sıra tədbirlər görmək səlahiyyətinə malikdir. İlk növbədə, investor məhkəmə və müvafiq arbitraj proseduruna müraciət etməli, müvafiq instansiyada sığorta müqaviləsində nəzərdə tutulan müddətdə qərar qəbul edilməzsə və nəhayət, qəbul edilmiş qərarın təmin edilməsi mümkün olmadığı halda investor təminatçıya müraciət edir.

Sonuncu risk investora məhkəmə-arbitraj proseduruna çıxış hüququnun verilməməsilə bağlıdır. Digər risklərdən fərqli olaraq, müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməməsi üzrə tələb hüququndan istifadə etmək

²⁵⁷ Сосна С.А. Российское законодательство о концессионных договорах с иностранными инвесторами. Российский ежегодник международного права, 1993-1994. СПб., 1995, с. 198.

müəyyən çətinliklər yaradır. Burada, ilk öncə, ki, qəbul edən dövləti investarla münasibətdə *de jure questions* və ya *de jure imperii* qismində çıxış etməsi müəyyən edilməlidir. Birinci halda siyasi risk problemi aradan qalxır və qəbul edən dövlət xarici investora qarşı onun qeyri-qanuni və ya müqaviləyə uyğun olmayan hərəkətinə qarşı cavab tədbiri kimi müqavilə öhdəliyini yerinə yetirməyə bilər. Bu halı məhz sığorta edən müəyyən etməlidir. Məsələ ondadır ki, qeyd olunan halda tərəflərin, xüsusən də investorun arbitraj baxışına müraciət hüququ istisna edilmədiyindən problem siyasi risk aspekti kəsb etmir. Əgər investorun məhkəməyə, arbitraja proseduru gözləməklə müraciət hüququ pozularsa, həmçinin bu hüquq təmin edilməzsə və məhkəmə baxışı baş verərsə, eləcə də sonuncu da təmin edilə, lakin qəbul edilmiş qərar yerinə yetirilməzsə, bu halda siyasi risk yaranmış olacaq və bu andan MİGA-nın sığorta-təminat sistemi işə düşəcəkdir. Ümumiyyətlə, qeyd etdiyimiz sistemin işə düşməsi üçün tərəflərin – qəbul edən dövlətlə xarici investorun qeyri-bərabər hüquqi vəziyyətdə olması zəruridir. Burada bir məsələ yenə də siyasi xarakterli fəaliyyətdən dəymiş ziyanın sığortalanması ilə bağlıdır. Qəbul edən dövlət xarici investarla birlikdə MİGA-ya müraciət etməklə müəyyən hallarda (məsələn, terror aktının baş verməsi zamanı) dəyəcək ziyan üçün məsuliyyət daşımayacağını bildirə bilər. Bu zaman qəbul edən dövlətin hərəkət və ya hərəkətsizliyi nəticəsində dəyəcək ziyanın əvəzi ödənilməmiş qalır.

Seul Konvensiyasında nəzərdə tutulan subroqasiya prinsipi də özünəməxsus xarakterə malikdir. Belə ki, digər təminatlardan fərqli olaraq, burada tələbin ölçüsü sığortaçı tərəfindən ödənilən məbləğ ilə məhdudlaşmır və investisiya ilə bağlı bütün hüquq və tələblər təminat verənə keçir. Siyasi risklər üçün xarakterik praktikaya görə borcludan kompensasiya məbləği ilə bərabər, məhkəmə xərcləri də alınır.

MİGA özünün öhdəliklərini sığortalamaq praktikası ilə yanaşı, investora birgə və yenidən sığorta xidmətlərini də təklif etməklə, bütünlükdə verdiyi təminatları istənilən fors-major halından qorumaq siyasəti yürüdür. Xüsusilə də MİGA çərçivəsində yenidən sığorta mexanizminin iki forması – müqavilə və fakültativ yenidən sığorta proseduru qeyd edilə bilər. Hər iki halda xüsusi kompaniyalarla əməkdaşlıq nəticəsində investora dəymiş ziyan ödənilir.

Yenidən sığorta institutu, bir tərəfdən, dəymiş ziyanın ödənilməsinə xidmət edərsə, digər tərəfdən, istənilən halda investorların hərtərəfli təminatına yönəldiyindən, onların xarici kapital qoyuluşunda marağını artırır ki, bu da son nəticədə inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiya axınını sürətləndirməyə yardım edir. 1997-ci ildən MİGA Birgə Sığortalama Proqramı adı altında xüsusi sığorta sistemi hazırlamışdır. Müvafiq sistemin əhəmiyyəti ondadır ki, bu qayda sığorta bazarını daha da genişləndirir. Belə ki, əgər MİGA həmin sığortada iştirak etməzsə, xüsusi sığortaçılar həmin layihələri təminatlandırmağa meyilli olurlar. Bu sistemdə bütün məsuliyyəti MİGA daşıyır. Birgə sığorta mexanizmində də sığortaçılar investor qarşısında birgə deyil, fərdi məsuliyyət daşdığından bu sxemə görə MİGA sığortalanan investora yalnız verdiyi təminata görə məbləğ ödəyir. Qalan məbləğ isə digər sığortaçılar tərəfindən ödənilir.

Yenidən sığortalama müqaviləsinin bağlanması zamanı həmin müqavilə MİGA-nın bütöv risklər portfelini sığorta edən praktikadan (məsələn, MİGA ilə ASE Insurance Company LTD of Bermud arasında birincinin bütün öhdəliyini sığortalamaqla bağlı müqavilədən) fərqli olaraq, konkret investisiya layihəsinə yönəlməlidir. Bir sıra dövlətlər (məsələn, ABŞ, Almaniya, Yaponiya) istisna olmaqla, əksər dövlətlərin siyasi risklərdən milli təminat sistemi yoxdur. Buna görə də MİGA çərçivəsində sponsor

təminat proseduru da fəaliyyət göstərir. Sponsor investisiyaları milli təminat sistemi olmayan üzv-dövlətlər tərəfindən fomalaşdırılmaqla, Məqsədli Sponsor Fondu əsasında sponsor investisiyalarının sığorta sistemini yaradır. MİGA-nın yaradılması haqqında Konvensiyaya I Əlavənin müddəalarına uyğun olaraq təşkilatın istənilən üzvü investorların sponsoru ola bilər. Belə olduqda, investisiya ilə bağlı sığorta məsələsinin yarandığı zaman müvafiq üzv-dövlətin öncədən təminat verdiyi ziyanın ödənilməsi haqqında şərti öhdəliyi qəbul edir.

Burada öhdəlik bir neçə səbəbdən şərti xarakter daşıyır. Əvvəla, təminat üzrə kompensasiya investora Məqsədli Sponsor Fondundan ödənilir və kompensasiya ödənilməsi üçün tələb bilavasitə həmin dövlətə fondun vəsaiti tükəndikdə verilir. Digər tərəfdən, konkret təminat üzrə ödəməni həyata keçirmək öhdəliyini Konvensiyaya uyğun olaraq bütün sponsor dövlətlər proporsional qaydada daşıyırlar, yəni bu halda digər dövlətlərin müvafiq təminata razılıq verib-verməməsi vacib deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, MİGA sponsor investisiyalarının təminatına görə məsuliyyət daşımasa da, təminatın təqdim olunması imkanını özü müəyyən edir.

Konvensiyada sponsor investisiya praktikasının təşviqi məqsədilə dövlətlərlə yanaşı, müvafiq sistemə digər investorların daxil edilməsi də nəzərdə tutulur. Belə ki, istənilən milli mənsubiyyətdə olan şəxs investor kimi çıxış edə bilər. Konvensiyaya görə qeyd olan fəaliyyət əlavə mexanizm olmaqla, təşkilat qarşısında dayanan məqsədin realizəsində həlledici rol oynamır. Müvafiq fəaliyyət çərçivəsində üzv-dövlətlərə göstərilən xidmət dünya bankları qrupunun digər üzvlərində də fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, belə bir mexanizm əvvəllər Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasında (BMK) Xarici investisiyalar üzrə məsləhət Xidməti (Foreign Investment Advisory Service – FIAS) adı altında fəaliyyət göstərirdi. 1988-ci ildə MİGA ilə

BMK arasında bağlanmış sazişə əsasən FİAS birgə müəssisə statusunda MİGA-ya da xidmət etməyə başlamışdır. Lakin 1989-cu ildən MİGA özünün Məsləhət Xidmətini (Policy and Advisory Service – PAS) təsis etdi. Səlahiyyət bölgüsünə əsasən FİAS üzv-dövlətlərin investisiya qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə, PAS isə investisiyaların cəlb edilməsi proqramlarının realizəsinə praktiki baxımdan kömək etməli idi. Lakin ikinci qurum istiqamətində MİGA çərçivəsində fəaliyyət səmərə vermədiyi üçün 1994-cü ildə Təşkilat FİAS-ı maliyyələşdirməkdən imtina etdi və PAS-ı yeni İnternet investisiya marketinqi üzrə xidmətə (İMS) çevirdi. İMS MİGA-nın fəaliyyətini onun təşkilati məqsədlərinə uyğun təmin etmək:

- FİAS-ın məşvərətçi fəaliyyətindən fərqli olaraq bilavasitə xarici kapital qoyuluşunu təşviq etmək;
- inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiya imkanları və şəraiti haqqında məlumatları yaymaq;
- investisiyaların cəlb edilməsi ilə məşğul olan müəssisələrin bu sahədə peşəkarlığının yüksəldilməsinə kömək etmək vəzifəsi daşıyır.

Xarici investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaq məqsədilə investisiya mühiti və şəraiti haqqında məlumatların yayımlanması məqsədilə 1995-1998-ci illərdə İnternet layihələrinin əsası qoyulur. Bununla yanaşı, MİGA İnternet investisiya inkişafı üzrə Agentliklərin dünya Assosiasiyasının yaradılmasında iştirak etmişdir. Bu təsisatın yaradılmasında məqsəd müxtəlif dövlətlərdə çalışan mütəxəssislərin hazırlanmasına yardım etmək, eləcə də ayrı-ayrı ölkələrdə investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilmə mexanizmləri, investisiya layihələri haqqında məlumat əldə edəcək mütəxəssislərin hazırlanmasına kömək etməkdir.

Konvensiya MİGA-ya mübahisələrin həllində vasitəçilik etmək səlahiyyəti verir. MİGA-nın vasitəçilik fəaliyyəti əsasən Təşkilat tərəfindən sığortalanmış investisiyalarla bağlı olur. Üzv-dövlətlərlə investorlar arasında mübahisələrin həllində MİGA xüsusi üstünlüyə

malikdir. Bu halda təşkilatın qərarı tərəflər üçün məcburi xarakter kəsb etməsə də, onun formal qaydada mübahisənin həllində mühüm təsiri vardır. Əvvəla, problemin həllinə arbitraj qaydasında sərf olunmalı xərclər sərf edilmir, məsələnin mahiyyəti ilə bağlı gizlilik daha dar dairədə qalır, həmçinin digər vasitəçilik institutları üçün də xarakterik olan tərəflər arasında işgüzarlıq münasibətlərinin davam etdirilməsi marağı saxlanılır.

İnvestisiya mübahisələrinin həllində MİGA-nın vasitəçilik funksiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Agentlik fəaliyyəti dövründə yalnız bir dəfə – 2002-ci ildə İndoneziyada investorun fəaliyyəti dayandırıldığı zaman təminatlandırdığı investisiya üzrə kompensasiya ödəmişdir. Sonradan İndoneziya hökuməti MİGA-ya dəymiş ziyanı ödəmiş oldu. Digər hallarda MİGA həmişə mübahisələrin konstruktiv həllinə nail olmuşdur ki, bu da ona böyük etibar qazandırmışdır.

Beləliklə, xarici investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində, investisiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə kapitalın hərəkətinin stimullaşdırılmasında MİGA-nın hüquqi təbiəti və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdəki rolu ilə bağlı müəyyən nəticələr vermək olar:

1. Xarici investisiyaların qeyri-kommersiya risklərindən sığortalanması sahəsində MİGA dünyada analoqu olmayan beynəlxalq təminat sistemini təmsil edir. Onun investisiyaların sığortalanması sahəsində müəyyən etdiyi bircə mexanizmlər, qaydalar, investisiya təhlükəsizliyi üzrə tədbirlər tədricən beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi təminatında ümumtəminmiş standartlar kimi qəbul edilməlidir.

2. Agentlik təsis edildiyi vaxtdan struktur baxımından müəyyən dəyişikliyə uğrasa da, üzərinə qoyulan funksiyaları yüksək səviyyədə yerinə yetirməkdədir. Belə hesab etmək olar ki, bu günkü mütərəqqi iqtisadi inkişafın təmin olunmasında MİGA əvəzsiz rol oynamaqdadır.

3. MİGA ikili hüquqi təbiətə malik olmaqla, bir tərəfdən, beynəlxalq xüsusi hüquq münasibətinin iştirakçısı kimi çıxış edirsə, digər tərəfdən, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilat olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici kapital qoyuluşunu stimullaşdırmaq üzrə siyasətin aparılması ilə beynəlxalq ümumi hüquq subyekti qismində fəaliyyət göstərir. Əlverişli investisiya mühitinin yaradılması üzrə dövlətlərarası əməkdaşlığın yüksək səviyyəsinə nail olmaq üzrə fəaliyyət isə beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına xidmət edir.

4. MİGA-nın özünəməxsusluğu ondadır ki, təşkilat, bir qayda olaraq, xüsusi sığorta şirkətləri üçün maraq kəsb etməyən layihələri təminatlandırır. Konvensiyaya görə həmçinin dünya bankları qrupunun üzvü kimi MİGA həmin ölkələrdə xarici kapital qoyuluşunu təminatlandırır ki, bu da həmin ölkələrin xüsusi sığorta şirkətləri üçün maraq kəsb etməməsinə gətirib çıxarır. MİGA-nın əlverişli investisiya mühiti yaratmaq missiyası bir növ xeyriyyəçilik funksiyasına əsaslanır.

Qeyd edilənlərin kontekstində bir məsələyə də diqqət yetirmək vacibdir. Belə ki, MİGA-nın beynəlxalq təşkilatlarla əlaqəsi əsasən sistemli olaraq dünya bankları qrupu ilə həyata keçirilir. Onun ÜTT və digər beynəlxalq iqtisadi qurumlarla investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə əlaqələri birbaşa olaraq təmin edilməli və genişləndirilməlidir.

Beynəlxalq münasibətlərdə sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsində həlledici məsələlərdən biri də meydana çıxıb biləcək mübahisələrin davamlı həlli vasitələrinin təsis edilməsidir. Bu qayda beynəlxalq iqtisadi, o cümlədən investisiya münasibətləri üçün də xarakterikdir.

Xarici investisiyaların beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi bu gün dünya iqtisadiyyatının sabitləşdirici fəaliyyətinin hüquqi sütunlarından biri kimi qeyd edilməkdədir. Bu mexanizm universal beynəlxalq

təşkilatların nizamnamə və digər təsis sənədlərinə uyğun olaraq bütün dünya üzrə kapitalın, əmtəə və xidmətlərin sərbəst, maneəsiz hərəkətini təmin edən yeni iqtisadi qaydaya əsaslanır²⁵⁸. Beynəlxalq investisiya münasibətləri üzrə mübahisələrin həllinin dəqiq mexanizminin yaradılması, ilk növbədə, həmin mübahisələrin özünün xarakteri və mərhələlərinin araşdırılması zərurətini yaradır.

Xarici investisiyaların müdafiəsi və mübahisələrin həlli prosedurunun yaradılması problem olaraq bütünlükdə XX əsrdə inkişaf etmiş dövlətlərlə inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında qızgın müzakirələrin mövzusu olmuşdur. Nəticə etibarilə, hər hansı bir beynəlxalq və ya xarici arbitraj prosedurunun qəbul etməyən Kalvo doktrinası və «açıq» qərb inkişaf modeli meydana gəlmişdir. Birinci konsepsiyanın təsiri ilə XX əsrin 70-ci illərində xarici investisiya mübahisələrinin arbitraj həllini müstəsna olaraq milli yuridiksiyaya tabe etdirən BMT-nin məlum (1974-cü il YBİQ-nin yaradılması üzrə Proqram və müvafiq Bəyannamə, həmçinin Dövlətlərin iqtisadi hüquq və vəzifələri Xartiyası – 1974) sazişləri qəbul edilir. Bu qətnamələrin və Xartiyanın qəbulunu sürətləndirən amillərdən biri isə BYİB-in təşəbbüsü ilə hazırlanmış və 1965-ci ildə qəbul edilmiş İCSİD (Vaşinqton) Konvensiyasıdır. Bundan sonra müxtəlif dövrlərdə bu sahədə ayrı-ayrı regional iqtisadi sistemlərdə fəaliyyət davam etdirilsə də, Vaşinqton Konvensiyasının qəbuluna qədər təkmil mexanizm yaradılmamışdır.

1992-ci ildə Dünya Bankının Birbaşa xarici investisiyaların rejiminə münasibətdə rəhbər prinsiplər, eləcə də İƏİT çərçivəsində layihəsi hazırlanan və sonradan inkişaf etdirilməsi üçün ÜTT-yə təqdim edilmiş İinvestisiyalar haqqında Çoxtərəfli Saziş (Multilateral Investments

²⁵⁸ Фархутдинов И.З. Иностранные инвестиции в России и международное право. Уфа, Издание Башкирского государственного университета, 2001, с. 135.

Agreement – MIA) və digər beynəlxalq aktlar da xarici investisiya mübahisələrinin həlli proseduru ilə bağlı qaydaları əks etdirsə də, həmin normalar hüquqi məcburi qüvvə kəsb etmir.

Xarici investisiya qoyuluşu ilə bağlı yaranan mübahisələrin həlli EXM çərçivəsində özünün spesifik və analoqu olmayan proseduruna malikdir. EXM investisiya mübahisələrinin həllinin dövlətüstü mexanizmini yaratmaqla, əslində bu sahədə yenilik yaradan ilk çoxtərəfli beynəlxalq saziş oldu. Qeyd olunan mexanizmlərinin hər birinin xarici (beynəlxalq) investisiya mübahisələrinin həllində özünəməxsus yeri olduğundan onların üzərində ayrı-ayrılıqda dayanmaq zərurəti yaranır.

Hələ XX əsrin 60-cı illərində transmilli arbitraj praktikası xarici investisiya mübahisələrinin həllinin qeyri-millisi sistemlərini formalaşdırmağa başladığı zaman belə bir mövqe qəbul edilməkdə idi ki, xarici kapital qoyuluşunun səmərəli müdafiəsi üçün dövlətdənkənar arbitraj proseduru yaradılmalıdır. Bunu həmin dövrdə bağlanan arbitraj qeyd-şərtləri də təsdiqləyir²⁵⁹. Transmilli arbitraj mexanizmlərinin təsis edilməsi istəyi xarici investorun qəbul edən dövlətin ərazisində özünün əmlakını qeyri-müəyyən milliləşdirmədən və həmçinin analoji tədbirlərdən qorumaqla bağlı olmuşdur. Xarici investorun qəbul edən dövlətdə qeyri-bərabər hüquqi vəziyyəti, bir tərəfdən, müxtəlif hüquqi-siyasi rejimli dövlətlərdə mülkiyyət hüquqlarına olan münasibətlə bağlı olurdusa, digər tərəfdən, ənənəvi olaraq xarici kapitalla qeyri-normal münasibətlə əlaqədar olmuşdur. Xarici investisiyaların hüquqi rejimi üçün ümumi xarakterik hal ondan ibarətdir ki, qəbul edən dövlətin ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti təminatlandırılmalıdır. Qəbul edən dövlətin qanunvericilik yuridiksiyasında olan xarici investor hər hansı bir inzibati tədbirlərdən sığortalanmalı, həmçinin

²⁵⁹ Мосс Д.К. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. М., Норск-Гидро, 1996, с. 20-21.

meydana çıxma biləcək mübahisələrin ədalətli həllinə nail olmalıdır. Mübahisələrin dövlətdaxili həlli vasitələri isə buna imkan vermir. Məsələ ondadır ki, bir çox hallarda xarici kapital qoyuluşu siyasi məzmun kəsb edir. Məhz bu fakt problemin beynəlxalq-hüquqi, bəzi hallarda isə transmilli həllini gündəmə gətirir. Xarici kapital qoyuluşunda maraqlı olan dövlət xarici investorun hüquqlarını müdafiə etmək üçün yalnız beynəlxalq və milli normativ və məhkəmə sisteminin elementlərindən ibarət mexanizm təsis etdikdə, problemin tam həllinə nail oluna bilər. Müvafiq sistemin beynəlxalq-hüquqi elementi olmadıqda, problemin milli-hüquqi həlli istənilən səmərəni vermədiyi üçün xarici investorlar beynəlxalq-hüquqi vasitələrə üstünlük verirlər. Qeyd etdiyimiz kimi, xarici kapital qoyuluşu sferasında yaranan mübahisələrin həlli vasitəsi kimi 1965-ci il Vaşinqton Konvensiyası əsasında İnternasional Mərkəz (İCSİD – International Center For Settlement of Investment Disputes) təsis edilmişdir. Beynəlxalq hüququn mübahisələrin dinc yolla həlli prinsipinə əsasən meydana gələn Vaşinqton Konvensiyası beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığı daha da genişləndirmişdir. Konvensiya 46 dövlətin iştirakı ilə hazırlansa da, qısa müddətdə onun hüquqi qüvvə kəsb etməsi bir daha onun xüsusi əhəmiyyətindən xəbər verir. Konvensiyanın əsas ideyasını BYİB nəzdində yaradılan xüsusi mərkəz vasitəsilə xarici xüsusi investorlarla bu investorları qəbul edən dövlətlər arasında yarana biləcək investisiya mübahisələrini beynəlxalq səviyyədə həll etmək təşkil edir.

Konvensiyanı hazırlayan dövlətlər belə bir məqsədə əsaslanmışdılar ki, investisiya mübahisələrinin böyük hissəsinə obyektivliyi, qərəzsizliyi və tərəfsizliyi təmin etmək üçün milli məhkəmələrdə deyil, beynəlxalq mərkəzdə baxılmalıdır. Müvafiq mübahisələrin İCSİD-ə verilməsi Konvensiyaya görə investisiya kontraktları və sazişləri

əsasında mümkün olmalıdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, mübahisələrin həlli məqsədilə Mərkəzə müraciət etmək könüllü xarakter daşıyır və müvafiq prosedur mövcud mübahisələrin həlli üzrə qurumlardan biri kimi çıxış edir. Lakin Konvensiyanın təhlili belə deməyə əsas verir ki, Konvensiyada nəzərdə tutulan arbitraj proseduru heç də könüllülük prinsipinə əsaslanmır. Belə ki, dövlətlərin Konvensiyada iştirakının mütləq şərtlərindən biri dövlətin xüsusi investora bağladığı kontrakta özünün təşəbbüsü ilə arbitraj qeyd-şərtini daxil edə bilməməsidir. Başqa sözlə desək, Konvensiyaya görə investisiya kontraktında arbitraj qeyd-şərtini formalalaşdırmaq hüququ dövlətə deyil, xüsusi investora məxsusdur. Məhz bu məsələni nəzərə alaraq, bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlər Konvensiyanı imzalamağa meyilli olmamışlar.

Konvensiya üçün xarakterik məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, burada investisiya mübahisələrinin anlayışı təsbit edilmişdir. Belə ki, Konvensiyanın 25-ci maddəsinə əsasən investisiya mübahisələri – razılığa gələn dövlətlərlə digər razılığa gələn dövlətlərin şəxsləri arasında:

- a) xarici investisiya münasibətlərindən yaranan;
- b) razılığa gələn dövlətlə xarici investor arasında yaranan;
- c) investisiya kontraktı üzrə öhdəliyin pozulmasına görə kompensasiyanın həcmi və şərtləri, tərəflərin hüquq və vəzifələrinin mahiyyəti ilə bağlı yaranan hüquqi mübahisələrdir.

Vaşinqton Konvensiyası investisiya mübahisələrinin anlayışını geniş məzmunla təsbit edir. Hesab edilir ki, Konvensiya layihəsini hazırlayan dövlətlər daha konkret investisiya mübahisəsi anlayışını milli qanunvericiliyin öhdəsinə buraxmışlar. Bu fikri Konvensiyanın 25-ci maddəsinin 4-cü bəndi də təsdiqləyir. Qeyd olunur ki, dövlətlər Konvensiyaya uyğun olaraq investisiya mübahisələrinin Mərkəzin proseduruna uyğun olaraq

həllinə razılıq verərkən, Mərkəzin baxacağı və ya baxmayacağı mübahisələrin kateqoriyaları barədə Mərkəzi məlumatlandıracaqlar.

İlk baxışdan belə bir fikir yarana bilər ki, dövlətlər daxili qanunvericiliyində xarici kapital qoyuluşu ilə bağlı müəyyən kateqoriya mübahisələri Mərkəzin yurisdiksiyasından çıxara bilərlər. Lakin xarici investor bu halda qeyri-investisiya mühitinə görə ümumiyyətlə kapital qoyuluşu marağında olmayacaq. Konvensiya mübahisələrin həlli ilə bağlı dövlət məhkəmələrinə müraciəti və dövlət immunitetini istisna etsə də, müəyyən kateqoriya mübahisələrin arbitraj baxışına verilməsindən dövlətlər üçün istisna (hüquq) nəzərdə tutur. Dövlətlər öncədən Mərkəzə onun arbitrajında baxılması mümkün olan və yaxud müəyyən kateqoriya mübahisələrin Mərkəzin arbitraj yuridiksiyasında olmaması ilə bağlı məlumat göndərə bilər. Bir çox ölkələr müvafiq hüquqlarından istifadə etmişlər. Misal üçün, İsrail hökuməti bəyan etmişdir ki, İCSİD-in arbitrajına yalnız o mübahisələr verilə bilər ki, həmin mübahisə investisiyaya aid olsun və kapital qoyuluşunun təşviqi haqqında İsrail qanunlarından biri ilə qəbul olunsun. Bundan sonrakı mərhələdə isə müvafiq mübahisə İsrail dövlətinin yerli inzibati və məhkəmə vasitələrindən keçmiş olmalıdır. Çin qanunvericiliyi İCSİD-in arbitraj yuridiksiyasını yalnız milliləşdirmə və ya ekspropriasiyadan dəymiş ziyanla bağlı tanıyır. S.Ərəbistanı bütün neft mübahisələrini İCSİD-in yuridiksiyasından çıxarmışdır. Başqa bir qrup dövlətlər mineral ehtiyatlar sferasında yaranan investisiya mübahisələrini Mərkəzin yuridiksiyasına verməmişlər.

Ayrı-ayrı ölkələrdə dövlətdaxili qanunvericiliyin İCSİD-ə istinad etməsi mübahisənin həlli üzrə yuridiksiyanın tanınması üçün kifayət etməməsi ilə bağlı mübahisələr də olmuşdur. Hesab edilir ki, qanunvericiliyin Konvensiyaya istinadı daha dəqiq ifadə edilməlidir. «Oasis Pyramid» işi

üzrə iddiaçı Misirin «İnvestisiyalar haqqında» 1988-ci il Qanununa istinad etsə də (Qanunda qeyd edilir ki, investisiya mübahisələrinə bu Qanuna uyğun olaraq Vaşinqton Konvensiyası kontekstində baxılmalıdır), Misir hökuməti bildirmişdir ki, Konvensiyanın tətbiqi yalnız arbitraj prosedurunun deyil, həmçinin barışıq prosedurunun da nəzərdə tutduğundan arbitraj yuridiksiyası üçün xüsusi razılıq olmalıdır. Lakin həm bu işdə, həm də digər işlərdə Mərkəzin Arbitraj Tribunalı qanunvericiliyinin Konvensiyaya istinadını kifayətedici arqument kimi qəbul etmiş və işi icraatına qəbul etmişdir. Bir qayda olaraq, dövlətdaxili qanunvericilik aktları da investisiya mübahisələrinə anlayış verməkdə maraqlı olurlar. Məsələn, AR-in «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il Qanunu da bu mövqedə dayanır. Dövlətlər əksər hallarda investisiya mübahisələrinin dairəsini qarşılıqlı olaraq ikitərəfli sazişlərlə müəyyən edirlər.

Konvensiya, bir tərəfdən, Mərkəzin fəaliyyətini, onun təşkilati strukturunu müəyyən edirsə, digər tərəfdən, investisiya mübahisələrinin həlli prosedurunun əhatə edir.

Beynəlxalq hüquq subyektiyinə malik olan Mərkəz özünəməxsus struktura malikdir. Mərkəz İnzibati Şuradan, Katiblik və müvafiq hakimlər və vasitəçilər heyətindən ibarətdir. İnzibati Şuraya razılığa gələn hər bir dövlətdən bir nümayəndə daxildir. BYİB-in Prezidenti İnzibati Şuranın «ex officio» Sədridir və bu zaman o səsvermə hüququna malik olmur.

İnzibati Şuranın funksiyalarını:

1. mərkəz üçün inzibati və maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi;
2. barışıq, vasitəçilik və arbitraj prosedurunun hazırlanması məsələləri;
3. xidməti heyətin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üzrə BYİB-in müvafiq fəaliyyətini həyata keçirmək;

4. Katibliyin, o cümlədən Baş Katibliyin səlahiyyət və strukturunu müəyyən etmək;

5. mərkəzin işi haqqında illik hesabat hazırlamaq, qəbul etmək və təsdiqləmək təşkil edir.

İnzibati Şura zərurət yarandığı hallarda, Mərkəzin fəaliyyəti ilə bağlı məsələləri öyrənmək məqsədilə müvəqqəti komissiyalar yarada bilər. Mərkəzin Katibliyi Baş Katibdən, onun müavinlərindən və müvafiq heyətdən ibarət tərkibdə fəaliyyət göstərir. Baş Katibin və onun müavinlərinin vəzifələri hər hansı bir siyasi funksiyayı həyata keçirməklə birləşdirilə bilməz. İnzibati Şuranın icazəsi olmadan Baş Katib və onun müavinləri əvəzçiliklə digər fəaliyyətlə də məşğul ola bilməzlər. Baş Katib Mərkəzin hüquqi nümayəndəsi olaraq rəsmi şəxs qismində çıxış edir. Baş Katib arbitraj qərarlarının həqiqiliyini təsdiqləyir və onları qeydiyyata alır.

Konvensiyaya uyğun olaraq hakim və vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirən şəxslər yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdən, beynəlxalq ticarət, maliyyə, sənaye məsələlərində, eləcə də hüquq sferasında üstünlüyə malik şəxslər olmalıdır. Hər bir razılığa gələn dövlət bir hakim və bir vasitəçi təyin edə bilər və bu zaman vətəndaşlıq meyarı əsas götürülmür.

Hakim və vasitəçilik funksiyasını həyata keçirən şəxslər təyin edilərkən, İnzibati Şuranın sədri bütün hüquqi sistemlərin təmsil olunmasını təmin etməlidir. Hakim və vasitəçilər bu vəzifəyə 6 il müddətinə seçilir. Eyni şəxs həm hakim, həm də vasitəçilik funksiyasını yerinə yetirə bilər.

Mərkəz beynəlxalq hüquq subyektiyyətinə malik olaraq daşınar və daşınmaz əmlak əldə etmək, onlara sərəncam vermək, kontrakt bağlamaq, həmçinin investisiya mübahisələrinin həllini təşkil etmək qabiliyyətinə malikdir. Mərkəz həmçinin beynəlxalq təşkilatlar üçün xarakterik olan immunitet və imtiyazlara da malikdir. Mərkəzin əmlakı və aktivləri məhkəmə immunitətinə malikdir.

İnzibati Şuranın sədri və üzvləri vasitəçi və hakimlər, Katibliyin xidmət heyəti xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən məhkəmə immunitetinə, həmçinin üzv-dövlətlərin ərazisində sərbəst hərəkət hüquqlarına malik olmaqla, emiqrasiya, valyuta məhdudlaşdırmalarından, xaricilər üçün nəzərdə tutulan qeydiyyat tələbindən və s. immunitetə malikdirlər. Müvafiq immunitet və imtiyazlar müəyyən məhdudiyətlərlə mübahisədə iştirak edən şəxslərə də şamil edilir. Tərəflərin nümayəndəsi qismində çıxış edən məşvərətçilər, vəkillər, şahidlər hərəkət və qeydiyyat məsələlərində imzayaza malikdirlər.

Mərkəzin yuridiksiyası razılığa gələn dövlətlə xüsusi xarici investor arasında yaranan istənilən hüquqi mübahisəyə şamil edilir. Bu zaman dövlət adından onun orqanları çıxış edir. Meydana çıxan mübahisələr tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında həll edilir və hər hansı bir tərəfin birtərəfli qaydada həmin mexanizmdən imtina etmək ixtiyarı yoxdur. Bu və ya digər dövlət orqanının prosesdə iştirakı üçün müvafiq dövlətin razılığı olmalıdır. Tərəflər Mərkəzin proseduru seçdikləri halda, müvafiq mübahisə digər beynəlxalq və milli araşdırma predmeti ola bilməz.

Hər hansı bir razılığa gələn dövlət, fiziki və ya hüquqi şəxs mübahisəni barışıq yolu ilə həll etmək istədikdə, bu haqda Baş Katibə məlumat verir, Baş Katib isə öz növbəsində bu barədə digər tərəfi məlumatlandırır. Barışıq haqqında zəmanət mübahisə haqqında məlumatı özündə əks etdirməklə, eyni zamanda barışıq proseduru, qaydalarına və arbitraj baxışına uyğun olaraq tərəflərin razılığını əks etdirir. Baş Katib zəmanəti o halda qeydiyyata alır ki, mübahisə Mərkəzin yuridiksiyasına aid olsun. Hər bir halda Baş Katib qeydiyyata almaq və ondan imtina barədə məlumatı tərəflərə bildirməlidir.

Bir qayda olaraq, barışıq komissiyası barışıq haqqında zəmanət qeydiyyata alındığı andan seçilir. Barışıq proseduru isə Konvensiyaya uyğun olaraq həyata keçirilir.

Tərəflər barışıq razılığı əldə etdikləri halda, Komissiya bütün mübahisəli məsələlər üzrə hesabat tərtib edir və razılıq barədə ümumi mövqeni əks etdirir. Razılıq əldə edilmədiyi halda da, Komissiya mübahisə baxışını dayandırır və tərəflərin razılığa gəlmələrinin qeyri-mümkünlüyünü əks etdirən hesabat tərtib edir.

Meydana çıxan investisiya mübahisəsini arbitraj proseduru ilə həll etmək istəyən tərəf bu barədə yenidən Baş Katibə məlumat göndərir, Baş Katib isə öz növbəsində digər tərəfi arbitraj baxışı haqqında məlumatlandırır. Mərkəzə təqdim edilmiş ərizədə mübahisənin bütün əsasları təsbit edilməlidir.

Vaşinqton Konvensiyası çərçivəsində fəaliyyət göstərən arbitraj prosedurunun müəyyən xüsusiyyətləri mövcuddur. Əvvəla, müvafiq arbitraj yalnız investisiya mübahisələrinin həlli üçün tətbiq edilir. Digər tərəfdən, tərəflərdən biri mütləq dövlət və ya dövlət qurumu olmalıdırsa, əks tərəf xüsusi hüquqi və fiziki şəxslər olmalıdır. Hüquqi və fiziki şəxslərin iddiaçı qismində çıxış etməsi üçün onların digər dövlətə mənsub olması vacibdir.

Vaşinqton Konvensiyası ilə investisiya anlayışı müəyyən edilməsə də, o həm birbaşa kapital qoyuluşunu, həm də xidmət və texnologiyaların verilməsini əhatə edir.

1979-cu il Vaşinqton Konvensiyasına qəbul edilmiş Əlavə Protokol Arbitraj Tribunalının fəaliyyət sferasını daha da genişləndirmiş və Tribunal investisiya aspektli kommərsiya əqdləri üzrə mübahisələrə də baxmaqdadır. Əlavə Protokola uyğun olaraq Tribunalın yurisdiksiyası tərəflərin arbitraj sazişində müvafiq quruma istinad etməsi şərti ilə ərazidənkənar, daha doğrusu, onun üzvü olmayan dövlətlərlə və ya investorun mənsub olduğu dövlətin üzv olmadığı dövlətlə mübahisələrinə də şamil edilir.

Barışıq yolu ilə mübahisəni həll etmək mümkün olmadıqda, tərəflər Baş Katibə ərizə ilə müraciət edirlər. O da, öz növbəsində, bu barədə digər tərəfi məlumatlandırır.

Ərizə qeydiyyatata alındıqdan sonra Arbitraj Tribunalı təsis edilir. Tərəflərin razılığına əsasən arbitraj bir və ya daha çox (əsasən üç hakimdən) təşkil edilə bilər. Hakimlərin təyin olunmasına münasibətdə tərəflər razılığa gələ bilmədikdə, Arbitraj Tribunalı üç arbitrdən ibarət yaranılır. Bu halda, hər tərəf bir hakim və qarşılıqlı razılıq əsasında sədr seçilir. Sədr ilə bağlı qarşılıqlı razılıq olmadıqda, İCSİD-in İnzibati Şurasının Sədri arbitrajın sədrini təyin edir. Vasiqton Konvensiyanın 39-cu maddəsinə görə hakimlər mübahisə tərəfi olan dövlətin nümayəndəsi olmamalıdırlar. Qeyd etdiyimiz kimi, mübahisə bir hakim vasitəsilə də həll edilə bilər. Lakin İCSİD-in təcrübəsində buna çox az hallarda rast gəlinir. Məsələn, faydalı qazıntılar üzrə «Mizima Maynes Property» və Papua-New Qvineye arasında bağlanmış konsessiya kontraktı üzrə mübahisəyə (1999) bir hakim (Avstraliya) baxmışdır²⁶⁰.

Konvensiyanın 41-ci maddəsinə görə hakimlər səlahiyyətlərini müəyyən etmək hüququna malikdirlər. Prosedur qaydaların müəyyən edilməsi tərəflərin səlahiyyətindədir. Əgər onlar tətbiq ediləcək qaydaları seçməzlərsə, o halda İCSİD-in İnzibati Şurası tərəfindən 1984-cü ildə qəbul edilən Mübahisələrin arbitraj baxışı Qaydaları tətbiq edilir. Əgər Qaydalarda və Konvensiyada prosedur məsələ ilə bağlı boşluq olarsa, bu zaman hakimlər həmin məsələ ilə bağlı müstəqil qərar qəbul edirlər.

Mübahisə yaradan məsələlərdən biri işə mahiyyəti üzrə tətbiq ediləcək hüquq normaları ilə bağlıdır. Bir qayda olaraq, tətbiq edilən hüququ iradə azadlığı prinsipi əsasında kontrakt tərəfləri müəyyən edirlər. Belə saziş olmadıqda, iş Arbitraj Tribunalı müvafiq mübahisəyə aid olan razılığa gələn dövlətlərdən birinin hüququnu, həmçinin beynəlxalq hüquq normalarını tətbiq edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Vaşinqton Konvensiyası (m. 42) tətbiq edilən hüquq

²⁶⁰ Брунцева Е.В. Международный коммерческий арбитраж. СПб., Издательский дом Сентябрь, 2001, с. 89.

məsələsində əsasən XX əsrin 60-70-ci illərinin transmilli arbitraj praktikasına («Texako», «Liamco», «BP», «Aminoil», «AGIP» və digər işlərə)²⁶¹ əsaslanmış və xarakterik hüquq, neytral hüquq konsepsiyalarını təsbit etmişdir. Bu məsələ AR-in beynəlxalq neft kontraktlarında tətbiq edilən hüquq müddəası əsasında geniş açıqlandığından və Ə.İ.Sadiqov tərəfindən AR qanunvericiliyindəki boşluqların mövcudluğu, qanunvericiliyin beynəlxalq kontrakt təcrübəsindən geri qalması göstərildiyi üçün problemin üzərində geniş dayanmağa zərurət duymuruq²⁶².

Qeyd etmək lazımdır ki, tərəflərin iradə ifadəsinə arbitrlər hörmət etməyə borcludurlar. Burada tətbiq ediləcək hüquq seçilmədikdə, arbitrlərin tətbiq edəcəyi hüquq müəyyən elmi mübahisələr yaratmışdır. Xüsusən də beynəlxalq hüququn tətbiq edilməli olan normaları, onların sistemi bu günə kimi açıq qalmaqdadır. Öncə qeyd etdiyimiz transmilli arbitraj praktikası bu məsələdə qəbul edən dövlətlə xarici investoru hüquqi baxımdan bərabərləşdirən «transmilli hüquq» konsepsiyasından çıxış etmiş və dövlət immunitetini istisna edən beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanmışdır.

Müasir beynəlxalq kontrakt praktikası da dövlət immunitetini istisna edəcək hüquq normalarının tətbiqinə əsaslanır. AR-in «Əsrin müqaviləsində tətbiq edilən hüquq» müddəasında (m. 23) dörd hüquq sisteminə o cümlədən «*pacta sunt servanda*» prinsipinə istinad edilməklə, problemin həllinə beynəlxalq xarakter verilir.

²⁶¹ Иск AGIP Company SPA (Италия) к Правительству Народной Республики Конго. Yearbook of Commercial Arbitration, 1983, Vol. VIII, p. 130-143; Иск AMCO Asia Corporation (США) к Индонезии. International Legal Materials, 1984, Vol. 23, p. 84-98.

²⁶² Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права. Диссертация кан. юрид. наук. Баку, 2003, с. 52.

Arbitraj Tribunalı bütün məsələləri səs çoxluğu ilə həll edir. Qərar Tribunal tərəfindən yazılı formada qəbul edilir və Tribunalın ona səs vermiş üzvləri tərəfindən imzalanmalıdır. Arbitraj qərarı mübahisənin bütün məsələləri üzrə əsaslandırılmış rəyi əks etdirir. İstənilən üzv Tribunalın qərarına münasibətdə özünün fərdi rəyinə malik ola bilər. Arbitraj qərarı tərəflərin razılığı olmadan İCSİD tərəfindən dərc edilə bilməz. Qərar qəbul edilən kimi onun surəti tərəflərə göndərilir və həmin andan hüquqi qüvvə kəsb edir.

Qərarın bu və ya digər müddəası ilə bağlı mübahisə yaranarsa, bu məsələ Baş Katibə yazılı müraciətlə həll edilir. Sorgu əsasən qərar qəbul etmiş Tribunalın tərkibinə yönəldilir. Bu mümkün olmadıqda, Tribunalın yeni tərkibi yaradılır.

Konvensiyada nəzərdə tutulan müəyyən hallar istisna olmaqla, hakimlərin qərarından şikayət verilə bilməz. Xüsusilə də tribunalda uduzan tərəf İCSİD-in Baş Katibinə növbəti arqumentləri əsas gətirərək qərarın ləğvi və ya ona yenidən baxılması üçün müraciət edə bilər:

1. Tribunalın yaradılmasının Konvensiya müddəalarına və tərəflərin sazişinə uyğun olmaması;
2. Tribunalın öz səlahiyyətlərini aşması;
3. Tribunal üzvlərinin korrupsiya halına yol verməsi;
4. Əsas prosedur qaydalarından ciddi şəkildə yayınma;
5. Qərarın zəif əsaslandırılması.

Müvafiq ərizə daxil olduqdan sonra Baş Katib İCSİD hakimlərinin siyahısından, lakin işdə iştirak etməmiş hakimlərdən üç nəfərdən ibarət xüsusi komitə yaradır. İddiaçı və cavabdehin mənsub olduğu dövlətə aid olmayan komitə üzvləri müəyyən nöqsanlar üzrə nəticəyə malik olarsa, bu halda qərarı ya tamamilə, ya da qismən ləğv etmək hüququna malikdirlər. Belə olduqda, istənilən tərəf yeni arbitrajın yaradılması üçün Baş Katibə müraciət edə bilər. Qeyd edək ki, 1990-cı ildən sonrakı müddətdə məhz

Konvensiyanın 52-ci maddəsində göstərilən hallar əsasında 4 arbitraj qərarı ləğv edilmişdir.

İCSİD-in Arbitraj Tribunalını digər beynəlxalq kommərsiya arbitraj institutlarından fərqləndirən əsas xüsusiyyət onun qəbul etdiyi qərarın cavabdehin ölkəsində müvafiq qurum tərəfindən tanınmaya yönəldilməsi ilə bağlıdır. Vaşinqton Konvensiyası (m. 54, b. 1) iştirakçılardan tələb edir ki, qəbul edilmiş İCSİD-in arbitraj qərarı icra olunacaq dövlətdə həmin dövlətin özünün son məhkəmə qərarı kimi icra olunmalıdır. Buna görə də 1958-ci il Nyu-York Konvensiyası ilə nəzərdə tutulan arbitraj qərarlarının icrası qaydası və icradan imtina üçün əsaslar İCSİD-in Arbitraj Tribunalı üçün tətbiq edilmir. Belə bir hal onunla bağlıdır ki, xüsusi investisiya mübahisələrinin həllini nəzərdə tutan arbitraj mexanizmini təsis edən Vaşinqton Konvensiyası 1958-ci il Nyu-York Konvensiyasına nisbətə xüsusi saziş kimi çıxış edir və üzv-dövlətlərin məhkəmələrinə qəbul edilmiş qərarın ləğvinə və onun icrasından imtinaya səlahiyyət vermir.

Razılığa gələn dövlətin ərazisində qərarı icraya yönəltməyə çalışan mübahisə tərəfi müvafiq dövlət tərəfindən bu iş üçün səlahiyyətləndirilmiş məhkəməyə qərarın surətini təqdim edir. İştirakçı-dövlətlər müvafiq arbitraj qərarlarını icraya yönəldəcək səlahiyyətli dövlət orqanı (məhkəmə) barədə Baş Katibi öncədən məlumatlandırır. Belə orqanlar müxtəlif dövlətlərdə fərqli ola bilər.

Bir sıra ölkələrdə (İndoneziya, Yamayka, o cümlədən AR) Ali Məhkəmə, digər ölkələrdə cavabdehin yerləşdiyi yerin məhkəməsi (Rumıniya, İsrail, Yaponiya və s.), başqa qrup ölkələrdə (Latviya, Çex Respublikası, Misir və s.) Ədliyyə Nazirliyi, həmçinin (İsveç, Belçika və s.) Xarici İşlər Nazirliyi İCSİD-in arbitraj qərarlarının icrasını təmin edən qurum kimi müəyyən edilmişdir. Qərarın icrası

müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilməlidir.

AR Mülki-Prossesual Məcəlləsinin 264-cü maddəsinə görə xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası məsələləri AR Ali Məhkəməsinə həvalə edilmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, İCSİD Arbitraj Tribunalının qərarının sadələşdirilmiş icraat mexanizmi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmur. Ümumiyyətlə, xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası, sadələşdirilmiş icraat bu sahədə ixtisaslaşdırılmış qurumun təsis edilməsini zəruri edir. Bu məsələ öz həllini AR-in «Beynəlxalq arbitraj haqqında» 1999-cu il Qanununda da tapmamışdır.

İCSİD prosedurunun, bir tərəfdən, UNCİTRAL-ın arbitraj reqlamentinə yaxınlığı, digər tərəfdən, həmin prosedurun özünün rasionallığı və eyni zamanda müxtəlif, siyasi, iqtisadi və hüquqi sistemlər tərəfindən qəbul edilməsi tədricən onun əhəmiyyətinin daha da yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, XX əsrin 90-cı illərindən etibarən İCSİD-in əhəmiyyəti yüksələn xətt üzrə inkişaf etməkdədir. Qeyd edilən dövrdən 2002-ci ilə kimi 32 işdən 20-si üzrə qərar qəbul edilmişdir. Bu tendensiya İCSİD-in tədricən ümumtanınmış beynəlxalq arbitraj mərkəzinə çevrilməsinə dəlalət edir. AR-in bağladığı beynəlxalq kontraktlardan bir neçəsi üzrə yaranan mübahisəyə baxılmaq üçün ICSİD-ə müraciət edilmişdir.

Əksər ikitərəfli investisiya sazişlərində investisiya mübahisələrinin həlli forması kimi İCSİD-ə istinad edilməsi onun fəaliyyətinin daha da genişləndirməkdədir. Yalnız ikitərəfli investisiya sazişləri deyil, eləcə də çoxtərəfli, o cümlədən EXM-in mübahisələrin həllində İCSİD-ə müraciət etməsi də, bütövlükdə, Vaşinqton Konvensiyasının müvafiq sferada əhəmiyyətini müqayisəolunmaz dərəcədə yüksəltmişdir.

V FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ (MİLLİ) QANUNVERİCİLİK PRAKTİKASI

5.1. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin perspektiv inkişaf dinamikasının Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində təsbit edilməsi zərurəti

Xarici kapital qoyuluşunun dövlətdaxili hüquqi tənzimlənməsi dövlət üçün strateji xarakterli sosial-iqtisadi problem olduğundan onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman həm ayrıca qanunvericilik aktı ilə, həm də ümumi formada mülki-inzibati qanunvericilik qaydasında məsələnin həllinə nail olmaq mümkündür. Lakin, öncə də qeyd etdiyimiz kimi, inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici kapitalla, o cümlədən, mülkiyyət hüququna olan «kollektiv həmrəylik» münasibəti bu sahədə mülki qanunvericiliyin inzibati hüquq normaları ilə uzlaşdırılmasını zəruri etmişdir.

Əksər hallarda xarici investorlar qəbul edən dövlətdən onların əmlakına qarşı birtərəfli məcburiyyət tədbirlərinə yol verməmək barədə öhdəliyin qəbul edilməsi üzrə qanunvericilik normasının təsbit edilməsini tələb edirlər. Təminat tədbirləri sahəsində dövlətdaxili investisiya qanunvericiliyinin beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırılması, beynəlxalq hüququn institut və normalarının milli-hüquqi implementasiyası zərurəti yaranır. Milli-hüquqi implementasiya ayrı-ayrı dövlətlərin iqtisadi inteqrasiya prosesinə sürətlə daxil olması zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi tənzimlənmənin yaxınlaşmasını, daha doğrusu, həmin yarım sistemlərin

birinin digərini tamamlamasını şərtləndirir. Qloballaşma dövründə beynəlxalq hüququn dövlətdaxili hüquqa təsiri daha da artmaqdadır²⁶³.

Bu zaman beynəlxalq-hüquqi tənzimətmə milli-hüquqi tənzimətmə əsasında özünün fəaliyyət sferasını daha da genişləndirməkdədir. Belə qarşılıqlı vəhdətin təzahür etdiyi sferalardan biri də beynəlxalq institut və normaların bərqərar olduğu beynəlxalq investisiya münasibətləri sferasıdır. Beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyası ikitərəfli və çoxtərəfli tənzimətmə metodları kimi çıxış edən beynəlxalq hüquq normalarına dövlətdaxili qanunvericilik aktlarının istinad etməsi ilə təmin edilir. Xarici kapital qoyuluşu sferasında AR ərazisində beynəlxalq-hüquqi tənzimətmənin mənbəyi kimi onun iştirak etdiyi beynəlxalq sazişlər çıxış edir.

Məlum olduğu kimi, bir qayda olaraq, beynəlxalq hüquq normaları dövlətlər üçün beynəlxalq-hüquqi öhdəliklərin realizə üsulunu müəyyən etmir. Bu məsələ dövlətdaxili qanunvericiliyin öhdəsinə buraxılır. Lakin eyni zamanda beynəlxalq hüquq dövlətlərin beynəlxalq öhdəliklərini layiqincə yerinə yetirilməsində maraqlıdır. Başqa sözlə desək, beynəlxalq hüquqla dövlətdaxili hüququn bağlanması, razılaşma mexanizmi elə bir prinsipə əsaslanır ki, bu zaman dövlət konstitusion və digər qaydalara uyğun olaraq özünün sərəncamında olan bütün hakimiyyət tədbirləri ilə beynəlxalq müqavilənin yerinə yetirilməsini təmin edir²⁶⁴.

Beynəlxalq hüququn milli-hüquqi implementasiyası dövlətdaxili hüququn özünün beynəlmilləşməsinə, onun beynəlxalq hüquqa uyğunluğuna şərait yaradır. Beynəlxalq hüququn milli-hüquqi realizəsi ayrı-ayrı institut və

²⁶³ Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. М., Изд-во Спарк, 2000, с. 204.

²⁶⁴ Международное публичное право. Учебник. Под ред. К.А.Бекяшева. М., ПРОСПЕКТ, 1998, с. 86.

normaların analogi milli mexanizmlərinin yaradılmasını şərtləndirir. Beynəlxalq hüquq milli hüquqa gətirilərkən, ayrı-ayrı dövlətdaxili hüquq normalarının unifikasiyası, həmçinin harmonizasiyası təmin edilir ki, bu da, öz növbəsində, qlobal iqtisadi inteqrasiyanın həyata keçirilməsinin əsas tələblərindən biridir²⁶⁵.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili qanunvericiliyə implementasiyasının (gətirilməsinin) müxtəlif üsul və vasitələri fərqləndirilsə, də burada daha çox istifadə edilən terminlər kimi inkorporasiya (daxil etmə), transformasiya (çevirmə), resepsiya, adaptasiya (uyğunlaşdırma), istinad və digər üsullar qeyd edilə bilər. Bu məsələ, qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında (R.A.Müllerson, E.T.Usenko, V.Q.Butkeviç, S.V.Çerņiçenko, İ.İ.Lukaşuk, E.M.Ametistov və s.) geniş araşdırmaya məruz qaldığı üçün biz problemə AR qanunvericiliyi kontekstində yanaşmanı zəruri sayırıq. Qeyd edək ki, implementasiyanın hər bir üsul və vasitəsi terminoloji baxımdan şərti xarakter daşıyır. Məhz buna görə beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquqda realizəsi daha konkret və sadə ümumiləşdirici terminlə adlandırılır. Latınca – «implementation» – həyata keçirilmə, realizə etmə mənasını ifadə etməklə, dövlətlər tərəfindən beynəlxalq normaların məqsədinin həyata keçirilməsini təsbit edir²⁶⁶.

Beynəlxalq hüquq normalarının milli-hüquqi implementasiyası, bir tərəfdən, dövlətdaxili hüquqda olmayan institut və normaları təsis edirsə, digər tərəfdən, beynəlxalq hüquqdan fərqli olan dövlətdaxili hüququn yeni qanunvericilik aktının qəbulu ilə beynəlxalq hüquqa

²⁶⁵ Доронина Н.Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции. ЖРП. 1998, № 6, с. 53.

²⁶⁶ Дмитриева Г.К. Мораль и международное право. М., Междунар. отношения, 1991, с. 131.

uyğunlaşdırır²⁶⁷. Xarici investisiya fəaliyyəti sferasında beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquqa implementasiyası zərurəti xarici kapital qoyuluşu üçün stimullardan biri kimi çıxış edir. Əksər hallarda xarici investor mürəkkəb struktura malik olan dövlətdaxili investisiya qanunvericiliyinin təminat mexanizminə deyil, qəbul edən dövlətin beynəlxalq sazişlər sistemində üstünlük verir. Xarici kapital qoyuluşunun beynəlxalq təminat sistemini nəzərdə tutan beynəlxalq hüquq normaları dövlətdaxili qanunvericiliyə implementasiya edilməmişdirsə, bu halda əhəmiyyətli xarici kapital qoyuluşundan söhbət gedə bilməz. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, xarici investisiya siyasi və iqtisadi stabillikdə nə qədər maraqlıdırsa, hüquqi stabilliyin, daha doğrusu, beynəlxalq-hüquqi təminatın mövcudluğunda da bir o qədər maraqlıdır.

Bu gün regionda AR-in xarici kapitalın cəlb edilməsində aparıcı mövqeyi, bir tərəfdən, onun çoxsaylı ikitərəfli investisiya sazişlərinin iştirakı ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən, xarici investisiyaların müdafiəsi sahəsində AR-in əksər beynəlxalq (universal) sazişlərdə iştirakı ilə bağlıdır. Beynəlxalq sazişlərin dövlətdaxili qanunvericiliyə gətirilməsinin formal-hüquqi mexanizmləri AR-in beynəlxalq sazişlərlə üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin hüquqi əsası kimi çıxış edir. Burada həm konstitusion norma və prinsiplər, həm də xüsusi qanunvericilik aktları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müvafiq normalar dövlətin milli investisiya siyasətinin prioritetlərini müəyyən edir. Buna görə də qanunvericilik aktlarının sayı ilə yanaşı, onların məzmunu, beynəlxalq standartlara uyğunluğu xarici kapital qoyuluşunun cəlb edilməsində mühüm rol oynayır. Xarici investisiya fəaliyyətinin dövlətdaxili hüquqi

²⁶⁷ Мюллерсон Р.А. О соотношении международного публичного, международного частного и национального права. Советское государство и право, 1982, № 2, с. 81.

tənzimlənməsində AR-in 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya normaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Burada xarici investisiya fəaliyyəti sferasında qəbul edilən beynəlxalq sazişləri də təsbit edən milli-hüquqi implementasiya mexanizmləri ilə yanaşı, bilavasitə əmlak hüquqlarını müdafiə edən, dəymiş ziyanın ödənilməsinə yönələn, hüquqların məhkəmə müdafiəsi və s. ilə bağlı norma və prinsiplər, onların məzmunu və xüsusiyyəti investorun maraq dairəsində olan problemlərdəndir.

Konstitusion norma və prinsiplər, öz növbəsində, həm beynəlxalq hüquq, həm də beynəlxalq iqtisadi, o cümlədən investisiya hüquq münasibətlərində dövlətlərin, onların fiziki və hüquqi şəxslərinin iştirakına təminat yaratmalıdır.

AR Konstitusiyasının 15. II (Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarcılığa yol vermir) maddəsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olan iqtisadi, təsərrüfat prinsiplərini ifadə edirsə, digər 10-cu maddədə isə iqtisadi prinsiplərin realizəsinin dövlətlərarası hüquqi vasitəsinə istinad edir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsində qeyd edilir ki, AR digər dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

«Hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normaları» və ya «beynəlxalq hüququn ümumtanınmış normaları» dedikdə, beynəlxalq hüququn adət mənşəli beynəlxalq normaları nəzərdə tutulur. Beynəlxalq adət isə hüquq qaydası qismində tanınan ümumi, vahid və sabit təcrübədir (BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin Statutu, m. 38). Deməli, beynəlxalq adət hüququ və beynəlxalq ümumi hüququn hamılıqla qəbul olunmuş prinsip və normaları anlayışları müəyyən mənada bir-birini əvəz edən anlayışlardır. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki,

belə normalar beynəlxalq müqavilələrdə də təsbit oluna bilər. Beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 43-cü maddəsinə görə belə müqavilələrin ləğvi və ya etibarsız hesab olunması, yaxud dövlətin həmin müqavilədən çıxması halında dövlət, müqavilədə təsbit olunmuş və ümumi beynəlxalq hüquqdan irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirməyə borcludur. Beynəlxalq adət normalarına istinada isə təbii ehtiyatlarla bağlı qanunvericilikdə də rast gəlmək mümkündür.

Digər münasibətlər sferasında olduğu kimi, təbii ehtiyatlardan istifadə sferasında da tənzimləmənin beynəlxalq hüququn ümumtanınmış norma və prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməsi obyektiv və məqsəduyğundur. Belə ki, bir tərəfdən, bu prinsiplər dövlətlərin öz milli və ümumi maraqlarını dərk etməsi səviyyəsini ifadə etməklə onların hüququayyğun davranışlarının meyarı qismində çıxış edir, digər tərəfdən, daxili qanunvericiliyin hüquqi bazası olmaqla, münasibətlərin kontrakt (müqavilə) formasında tənzimlənməsi zamanı dövlətin ümumi qaydasına (ekoloji, sosial, iqtisadi təhlükəsizliyi və s.) edilə biləcək hər hansı hüquqi və digər xarakterli müdaxilənin qarşısını alır. Məsələn, əsas insan hüquqlarına hörmət edilməsi prinsipi, bir tərəfdən, xüsusi mülkiyyət hüququnun tanınmasını və müdafiəsini təmin edirsə, digər tərəfdən, insanların təhlükəsiz və sağlam ətraf mühətdə yaşamaq hüququnu, xalqın ona mənsub olan təbii ehtiyatlardan azad istifadə hüququnu təmin edir.

Beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsipləri konkret hüquq və qanunvericilik sahəsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, həmin sahə üçün xüsusi tətbiq xarakterinə malik olur. Məsələn, təbii ehtiyatlar üzərində (milli) dövlət suverenliyi suveren hüquq bərabərliyi prinsipinin sahəvi ifadə formasıdır. Bundan başqa, ədalətli, tam və effektiv kompensasiya prinsipi insan hüquqlarına hörmət prinsipinin sahəvi ifadəsidir və s. Bu prinsiplərin və bir sıra normaların

bir çoxu beynəlxalq (çoxtərəfli və ikitərəfli) müqavilələrdə təsbit edilmiş və dövlətdaxili qanunvericiliyə daxil edilmişdir. Məsələn, təbii ehtiyatlar üzərində suverenlik prinsipi 1994-cü il Enerji Xartiyasına Müqavilədə təsbit olunmuşdur (IV hissə). Bundan başqa, beynəlxalq əməkdaşlıq («Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Qanun, m. 3, 4, 81)²⁶⁸, ədalətli tam və effektiv kompensasiya («Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanun, m. 11, 12)²⁶⁹ kimi prinsiplər AR-in daxil qanunvericiliyində təsbit olunmuşdur.

Beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri və onlara əsaslanan xüsusi prinsip və normaların daxil qanunvericiliyə daxil edilməsi, bir tərəfdən, beynəlxalq və milli hüququn uzlaşdırılmasını, digər tərəfdən, təbii ehtiyatlardan istifadə sferasında tətbiq olunan kontrakt (müqavilə) tənzimləmə forması üçün hüquqi əsas rolunu oynamaqla, həmin tənzimləmənin dövlət tənzimlənməsi ilə uzlaşmasını təmin edir.

Qeyd olunan norma və prinsiplər beynəlxalq iqtisadi-investisiya əməkdaşlığının ümumi prinsip və normaları kimi meydana gəlir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsi adət mənşəli normaların implementasiyasını nəzərdə tutursa, Konstitusiyanın 148.II maddəsi beynəlxalq müqavilə normalarının milli hüquqda tətbiqini təmin edir. Həmin maddədə qeyd edilir ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr onun qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir. Bu o deməkdir ki, xarici investorlar üçün beynəlxalq hüquqla nəzərdə tutulan, lakin bu və ya digər səbəblərdən dövlətdaxili qanunvericilikdə təsbit edilməyən normalar Konstitusiyanın 148.II maddəsilə (ən azından

²⁶⁸ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. III cild, 1999-2003, s. 117-118; 129.

²⁶⁹ Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. II cild, 1997-1999, s. 55.

ümumi prinsipləri müəyyən etməklə) hüquqi tənzimləmənin əsasını təşkil edəcək.

Beynəlxalq müqavilə normalarının qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsi kimi elan edilməsi eyni zamanda həmin normaların birbaşa dövlətdaxili hüquqda tətbiq edilməsi kimi əhəmiyyətli bir problemə də münasibət bildirilməsi zərurəti yaradır.

AR Konstitusiyasında beynəlxalq müqavilə normalarının birbaşa tətbiqi məsələsi bilavasitə insan hüquqları ilə bağlı ifadə (m. 71.VI) edilmişdir. AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiqi, AR-in Mülki Məcəlləsində (m. 3.1) təsbit olunmuşdur. «AR-in beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və ləğv edilməsi qaydaları haqqında» 13 iyun 1995-ci il Qanununda da bununla bağlı müddəa yoxdur. Yalnız həmin Qanunun 20-ci maddəsini təfsir edərək belə bir müddəanın olmasını ehtimal etmək olar. Belə ki, həmin maddə də «AR-in beynəlxalq müqavilələrin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə AR qanunlarının... və digər normativ aktların verilməsi lazım gəldikdə» ifadəsi bu ehtimalı yaradır.

Birbaşa tətbiq təbii ehtiyatlarla bağlı normativ aktlarda, məsələn, Torpaq, Su, Meşə Məcəllələrində və s. nəzərdə tutulmur. Hərgah, digər ölkələrin müvafiq qanunvericilik aktlarında (məsələn, Rusiyanın Su Məcəlləsində (m. 4, b. 2) və Meşə Məcəlləsində (m. 3, b. 2) beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiq olunması təsbit olunmuşdur. Lakin təbii ehtiyatlardan istifadə sferasında mülki hüquq münasibətlərinin də yaranmasını nəzərə alsaq, o halda Mülki Məcəllənin 3-cü maddəsinə müvafiq olaraq AR-in dövlətlərarası müqavilələrinin birbaşa tətbiq olunması mümkündür. Digər tərəfdən, beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiqi xarici elementli (beynəlxalq) münasibətlər üçün daha çox xarakterikdir. Dövlətlərin təcrübəsinə əsaslanaraq, tədqiqat işimizin predmetinin də xarici elementli istifadə ilə bağlı məsələnin olmasını nəzərə

alaraq, bu istifadə sferasında beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiq olunmasını ehtimal etmək olar. Ehtimalımızın əsaslı olmasını təsdiq edən amillərdən biri də qanunvericilik qaydasında beynəlxalq müqavilələrin qanunvericilik sisteminə daxil edilməsidir. Belə ki, Konstitusiya (m. 148.II) başda olmaqla, təbii ehtiyatların istifadəsi ilə bağlı bir çox normativ aktlarda, məsələn, «Yerin təki haqqında» Qanun (m. 3), «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanun (m. 1) və s. AR-in beynəlxalq müqavilələrinin qanunvericilik sisteminə aid olması təsbit olunur. Beynəlxalq müqavilənin qanunvericilik sisteminə daxil edilməsinin, onun birbaşa tətbiqini şərtləndirməsi və daxili normativ aktla yalnız birbaşa tətbiq edilə bilən beynəlxalq müqavilələrin kolliziya yarada bilməsi təbii ehtiyatlardan istifadə sferasında beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiq olunması üçün hüquqi əsaslar vardır. İnvestisiya fəaliyyəti üçün AR-in digər qanunvericilik aktlarında da uyğun olaraq beynəlxalq müqavilələrin üstünlüyü tanınmalıdır.

Beynəlxalq hüquq normalarını qanunvericiliyin tərkib hissəsi kimi bəyan edən konstitusiya eyni zamanda hüquqi tənziyyət üçün xüsusi əhəmiyyətli bir məsələnin də həllinə münasibət bildirir. Dövlətdaxili qanunvericilik aktları ilə beynəlxalq hüquq normalarının nisbətinin müəyyən edilməsi Konstitusiyanın 151-ci maddəsi ilə həll edilir. Burada AR-in beynəlxalq müqavilələri ilə dövlətdaxili qanunvericilik aktları arasında ziddiyyət yarandıqda (müəyyən istisna ilə), beynəlxalq müqavilə normalarına üstünlüyün verilməsi AR-in beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə verdiyi önəmlə bağlıdır. Belə bir tendensiya eyni zamanda dövlətdaxili hüquqa nisbətə beynəlxalq müqavilə normasının xüsusi əhəmiyyəti, ümumiləşdirici keyfiyyətilə bağlıdır. Bu yanaşma əmlak-investisiya qanunvericiliyi üçün də xarakterikdir.

Hüquqi tənziməmə zamanı beynəlxalq müqavilə normasının üstünlüyü xüsusi qanunvericilik aktlarında, o cümlədən «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» AR-in 1992-ci il Qanununda da təsbit edilmişdir. Qanunun 43-cü maddəsində qeyd edilir ki, AR-in beynəlxalq müqavilələri ilə bu Qanundan fərqli qayda müəyyən edilərsə, beynəlxalq müqavilə qaydaları tətbiq olunur. Buna oxşar qayda AR-in 1995-ci il İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Qanununda da ifadə edilmişdir. Qanunun 21-ci maddəsində qeyd edilir ki, AR-in beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında AR-in qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Konstitusion qaydada beynəlxalq müqavilə normasına üstünlüyün verilməsi digər sahələrdə olduğu kimi, xarici kapital qoyuluşu sferasında yarana biləcək hər hansı bir problemin beynəlxalq müqavilə qaydasında, perspektiv həllinə yönəlmiş olur.

Xarici investisiya fəaliyyəti müxtəlif əmlak münasibətləri ilə, o cümlədən icarə, girov, alqı-satqı, lizinq və s. aktlarla müşayiət olunduğundan müvafiq qanunvericilik aktları da problemin beynəlxalq-hüquqi kontekstdə həllinə üstünlük verir. AR Mülki Məcəlləsində (2001) qeyd edilir ki, əgər AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilədə müəyyənləşdirilən normalar mülki qanunvericilikdə nəzərdə tutulan normalardan fəqlənərsə, onda beynəlxalq müqavilənin normaları tətbiq edilir (m. 3.2).

Qeyd edilən qanunvericilik aktlarının təsnifatlandırılması və həmin aktlarda beynəlxalq hüququn üstünlüyünə diqqət yetirilməsi onunla bağlıdır ki, bir qayda olaraq, xarici investorlar məsələnin beynəlxalq hüquq

çərçivəsində tanınan anlayış və kateqoriyalar kontekstində təsbit edilməsində maraqlı olurlar²⁷⁰.

Əksər halda dövlətdaxili qanunvericiliyin mürəkkəb və qeyri-ardıcıl strukturu (bu hal AR qanunvericiliyi üçün də xarakterikdir) xarici investorun ya beynəlxalq-hüquqi vasitələrə, ya da transmilli mexanizmlərə üstünlük verməsinə səbəb olur. Xarici investisiyanın cəlb edilməsində maraqlı olan dövlətlər də xarici investorların təklif etdiyi hüquqi tənzimləmə modelini qəbul etməyə məcbur olurlar ki, bu da müəyyən halarda qəbul edən dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti ilə uzlaşmır. Məhz bu faktı nəzərə alaraq investisiya fəaliyyəti, müdafiəsi sferasında mövcud qanunvericilik aktlarının, ilk növbədə, öz aralarında qarşılıqlı olaraq bir-biri ilə uzlaşdırılması, daha sonra isə onların AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğunlaşdırılması təmin edilməlidir. Problemin həlli istiqamətində ən məqbul hal kimi investisiya məəcəlləsinin qəbul edilməsi ola bilər. Belə olan halda, bir tərəfdən, həm lüzumsuz təkrarçılıq aradan qalxar, digər tərəfdən, investisiya fəaliyyəti sferasında hüquqi tənzimləmədə ardıcılıq təmin edilmiş olar. Bununla da, xarici investorlar üçün müəyyən şəffaflıq, konkretlik yaranmış olar.

Bu məsələdə AR-in 1997-ci ildə qoşulduğu Enerji Xartiyasına Müqavilənin (1994), həmçinin 1992-ci ildə qoşulduğu 1985-ci il İntestisiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında Seul Konvensiyasının daha geniş məzmununda çıxış etməsinə baxmayaraq, AR-in investisiya qanunvericiliyinin əsas problemlərindən biri və ilkini investisiya anlayışının məzmunca dar aspekt kəsb etməsidir.

Ümumiyyətlə, investisiya qanunvericiliyində investisiya anlayışı və kateqoriyalarına münasibət

²⁷⁰ Доронина Н.Г. Национальное законодательство и многостороннее международное сотрудничество в области иностранных инвестиций. Законодательство и экономика, 1994, № 1-2, с. 10.

bildirməmişdən öncə bu məsələnin beynəlxalq hüquq ədəbiyyatındakı aspektinə nəzər salmaq məqsəduyğundur.

Beynəlxalq investisiya münasibətləri, xarici investisiya, kapital qoyuluşu kateqoriyalarının açıqlanması, ilk növbədə, investisiya termininin mahiyyət və məzmununun nədən ibarət olduğunun araşdırılması zərurətini yaradır. İntestisiya – «investment» – ingilis dilində kapital qoyuluşu mənasını ifadə edir. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya hüquqi kateqoriya olmazdan öncə iqtisadi məzmun kəsb edir. İqtisadi elmi ədəbiyyatda müxtəlif anlayışlara rast gəlinə də, investisiya ümumi iqtisadi məzmun kəsb edir. İqtisadi elmi ədəbiyyatda müxtəlif anlayışlara rast gəlinə də, ümumi məzmun kimi yeni iqtisadi fəaliyyət, tikinti, mədəni inkişaf üçün maliyyə resursları nəzərdə tutulur. Məşhur iqtisadçılardan C.Keyns, X.Q.Lobbes və s. investisiyanı kapital qoyuluşu ilə bağlı fəaliyyət kimi qiymətləndirirlər (bu barədə ətraflı bax: I fəsil).

Kapital və ya investisiya müxtəlif tərif və anlayışlarla ifadə edilməkdədir. Onlardan ən ümumisi – «kapital münasibət kimidir» qəbul edilən tərifdir. Daha məhdud təriflər də mövcuddur ki, onların sırasında maliyyə, mühasibat və iqtisadi tərifləri fərqləndirmək olar.

Maliyyə tərifinə görə, firmanın bütün aktivləri (vəsaitləri) kapital adlanır. Mühasibat tərifinə görə, kapital – öhdəliklər çıxıldıqdan sonra firmanın yerdə qalan aktivləri, yəni firmanın səhmdar kapitalıdır.

İqtisadi tərifə görə, bu, yalnız real kapitaldır, yəni istehsal vəsaitləri də daxil olmaqla, əmək vəsaiti və alətləri, həmçinin əsas və dövriyyə kapitalıdır.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında xarici investisiya fəaliyyətini tədqiq edən ilk tanınmış ingilis alimlərindən C.Şvarsenberger, nigeriyalı hüquqşünas E.Nouququ, V.Belikjanı və digərləri də bu məsələyə müvafiq vaxtlarda münasibət bildirmişlər. Qeyd edilən müəlliflər «investisiya», «kapital qoyuluşu», «birbaşa investisiya», «portfel

investisiya» və digər terminlərin məzmun və mahiyyətini açıqlamaqla problemi geniş təhlil etmişlər.

C.Şvarsenberger xarici investisiyalara orta və uzunmüddətli kredit və borclar, idxal üçün nəzərdə tutulan avadanlıq və xidmət, həmçinin istənilən əmlak, o cümlədən xaricdə şəxsin birbaşa və dolayısı ilə malik olduğu istənilən hüquq və maraqları aid edir.

C.Şvarsenberger investisiya üçün ümumi xarakterik xüsusiyyət kimi onun əmlak kateqoriyasına aid olmasını və əmlak ilə sinonim təşkil etməsini qeyd edir²⁷¹.

Xarici investisiyanın əmlak kateqoriyası kimi ifadə edilməsi şəxsin əmlak hüquqlarının mütləq müdafiəsi konsepsiyasını şərtləndirir. Bu halda xarici investisiyaların da hər hansı bir ekspropriasiyaya məruz qalmaması və ya belə tədbir olarsa, «Hall formulasına» uyğun olaraq çevik kompensasiya ilə müşayiət olunması nəzərdə tutulur. Əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına müəyyən şərtlər daxilində yol verilə bilər. İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında 1950-ci il Avropa Konvensiyasının 1 saylı 1952-ci il Protokolunun 1-ci maddəsində qeyd edilir ki, hər bir fiziki və hüquqi şəxs özünün mülkiyyətindən maneəsiz istifadə etmək hüququna malikdir. Beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri və qanunla nəzərdə tutulan şərtlər daxilində ictimai maraqlar istisna olmaqla, heç kəs özünün əmlakından məhrum edilə bilməz.

Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında xarici investisiyaların əmlak kateqoriyasına daxil edilməsilə onların bütün vasitələrlə müdafiəsini əsaslandırmaqla yanaşı, eyni zamanda onların formaları fərqləndirilmişdir. Beynəlxalq təcrübəni tədqiq edərək E.Nouququ qeyd edir ki, xarici investisiya qoyuluşu əsasən birbaşa investisiya formasında həyata keçirilir. O, investisiyaları birbaşa və portfel investisiyalı müəssisələr üzərində həyata keçirilən

²⁷¹ Schwarzenberger G. Foreign Investments and International Law. London, 1969, p. 17.

nəzarət mexanizmi ilə fərqləndirir. Portfel investisiyalarından fərqli olaraq, birbaşa investisiyalar xarici kompaniyaların filiallarına ümumi və hərtərəfli kommersiya nəzarətini nəzərdə tutur²⁷².

İnvestisiya anlayışına rus müəlliflərinin də tədqiqatlarında geniş yer verilir. N.N.Voznesenskaya qeyd edir ki, investisiya xarici investorlara elə bir vəsaitin verilməsini nəzərdə tutur ki, bu zaman iqtisadi aktivlik məcburi faktor kimi çıxış etməli və iqtisadi potensialın artımına yönəlməlidir²⁷³.

Bu sahədə digər tanınmış müəllif A.Q.Boqatırev qeyd olunan mövqeyi qəbul etmir. İnvestisiyaların qərb hüquq ədəbiyyatındakı anlayışına uyğun olaraq onun əmlak karakterinin prinsipial əhəmiyyətini vurğulayır. Xarici investisiyanın hüquqi anlayışı üçün başlıca element onun mülkiyyət xüsusiyyətidir. Müəllif fikrinə davam edərək qeyd edir ki, xarici investisiya xarici kapital kimi bir dövlətdən çıxarılarq digər dövlətin ərazisində müəssisələrə (işə) qoyulan müxtəlif forma və növlərdə olan mülkiyyətdir²⁷⁴.

Xarici investisiyaların əmlak karakteri və onun yaratdığı əmlak münasibətləri müəyyən hüquq normalarının yaradılmasını şərtləndirir ki, həmin normalar da müvafiq subyektlər arasındakı münasibətləri tənzimləməlidir.

İnvestisiya anlayışının müəyyən edilməsi praktiki aspekt kəsb edir. Həm dövlətdaxili qanunvericilik, həm də beynəlxalq hüquq normalarının müvafiq təminat mexanizmləri bilavasitə bu anlayışın verilməsindən asılıdır. Yalnız düzgün müəyyən edilən anlayış xarici investisiyaların hüquqi müdafiəsini təmin edə bilər. AR qanunvericiliyində

²⁷² Nwogugu E.I. The Legal Problems of Foreign Investments in Developing Countries. Manchester, 1965, p. 4.

²⁷³ Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции и смешанные предприятия в странах Африки. М., Наука, 1975, с. 26.

²⁷⁴ Богатырев А.Г. Инвестиционное право. М., Российское право, 1992, с. 12.

bu məsələnin həllinə, öncə qeyd etdiyimiz kimi, tam nail olunmamışdır. Bu da onunla bağlıdır ki, keçmiş Sovet dövlətinin təcrübəsi və AR-in bazar iqtisadiyyatı sistemində nisbətən gec daxil olması, digər xarakterik kateqoriya və anlayışlarla bərabər investisiya kateqoriyasından da istifadə edə bilməməsinə səbəb olmuşdur.

AR müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul etdiyi ilk qanunvericilik aktlarından biri xarici investisiyalarla bağlı olsa da, həmin qanunvericilik aktı, demək olar ki, elə də əhəmiyyətli inkişafa məruz qalmamışdır. Qəbul edilmiş qanunlarda investisiya anlayışına mənfəət əldə etmək məqsədilə xarici investorların sahibkarlıq və digər fəaliyyət sahələrinə qoyduqları bütün əmlak növləri, həmçinin əqli mülkiyyətin bütün növləri aid edilir. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il Qanununun 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, xarici investorların mənfəət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və başqa növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, o cümlədən, əqli fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan digər hüquqlar xarici investisiyadır.

Başqa sözlə, həmin anlayışa görə investisiya hüquq kimi ifadə edilir. Hərgah, beynəlxalq-hüquqi aspektdə investisiya və onun formaları əmlak kateqoriyasında təqdim edilir. Məsələn, investisiya anlayışının daha spesifik təfsiri EXM üçün xarakterikdir. Müqavilənin 1.6-cı maddəsində investisiya anlayışına əşya və «aktivlərin bütün növləri» aid edilir. EXM-ə görə investisiya anlayışına əşya və qeyri-əşya əmlakı, həmçinin istənilən əmlak hüquqları, pul vəsaitləri və kontrakt öhdəliyinin yerinə yetirilməsi üzrə tələb hüququ, kapital qoyuluşundan əldə edilən gəlir, həmçinin qanunla və ya kontrakta, eləcə də istənilən lisenziya və icazəyə uyğun verilmiş istənilən hüquq aid edilir.

Kontrakt və lisenziyalar investisiya kateqoriyasına aid edilməklə, onlara öhdəlik mənbəsi kimi deyil, əmlak və

ya aktiv kimi baxılması beynəlxalq investisiya hüququnda bərqərar olmuş konsepsiyadan irəli gəlir. Xüsusən də, ümumi hüquq sistemli ölkələrin (o cümlədən ABŞ) qanunvericilik təcrübəsinin təsiri ilə investisiya kontraktları investisiya anlayışına daxil edilmişdir. İnteraksiya təminatları üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyası da kapital qoyuluşunda həmin mövqedən çıxış edir.

Seul Konvensiyası sığorta mexanizminə düşən investisiyaları növbəti qaydada təsnifləşdirir. Birbaşa kapital qoyuluşu qismində yeni investisiya formaları kimi servis müqavilələrini, idarəetmə müqavilələrini, franşiza sazişlərini, lisenziya haqqında, maliyyə icarəsi (lizinq) haqqında müqavilələri, hasilatın pay bölgüsü sazişlərini fərqləndirir²⁷⁵.

Müvafiq investisiya formaları bilavasitə «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda təsbit edilməlidir. Xarici investisiyaların sosial-iqtisadi məzmun kəsb etməsi və xarici investorların tez bir zamanda, bəzən isə «nəyin bahasına olursa-olsun» mənfəət əldə etmək istəyini aradan qaldırmaq üçün, bir sözlə, qəbul edən dövlətin iqtisadiyyatına ziyan vurmamaq prinsipinə uyğun olaraq xarici investisiyalar üçün uzunmüddətlik, perspektiv inkişaf meyarı qanunvericilikdə təsbit edilməlidir. Xarici investisiyalar üçün nəzərdə tutulan imtiyazlı vergi, gömrük, qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən təminat üzrə tənziyyət də məhz uzunmüddətli inkişafı təşviq edir. Xarici investorlar üçün kommersiya marağı uzunmüddətli inkişaf layihələrinin realizəsinə yönəlməlidir. Digər tərəfdən, investisiyaların anlayışında onun sosial faydalılıq meyarı da təsbit edilməlidir. Hərgah, dolayısı ilə «AR-in İnteraksiya fəaliyyəti haqqında» Qanunun investisiya anlayışı ilə bağlı

²⁷⁵ Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). М., Юрид. фирма Контракт, ИНФРА-М, 2001, с. 137.

1-ci maddəsində investisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaiti, habelə maddi və əqli sərvət kimi ifadə edilir.

İnvestisiya anlayışına uzunmüddətlik meyarı daxil edilərkən, onun həddi qanunvericiliklə müəyyən edilə bilər. Məsələn, AR-in təbii resurslarının istifadəsi sferasında bağlanan kontraktlar, bir qayda olaraq, 25 ildən az olmayan müddətdə bağlanır.

Uzunmüddətlik meyarı xarici investisiya fəaliyyətində xarici investorun qəbul edən dövlətin sosial-iqtisadi siyasətində pozitiv iştirakını təmin etməli, yerli adət-ənənəyə, ekoloji, iqtisadi, elmi-texniki inkişafa kömək göstərməlidir.

İnvestisiya anlayışı hüquqi məcburi qüvvə kəsb etməyən beynəlxalq sənədlər üçün də xarakterikdir. Beynəlxalq Hüquq Assosiasiyasının 1966-cı ildə Helsinkdə keçirilən Konqresi bu məsələyə öz münasibətini bildirmiş və qeyd edilmişdir ki, investisiya – kapitalın investorun ölkəsindən investisiyanın istifadə edildiyi ölkəyə təcili hesablaşma olmadan hərəkətidir.

Xarici investisiyalara daha konkret formada anlayış ikitərəfli beynəlxalq sazişlər çərçivəsində verilir. İkitərəfli investisiya sazişlərindən bəhs edərkən, qeyd etmişdik ki, həmin sazişlərin müddəaları model (nümunəvilik) xarakteri kəsb edir və investisiyanın anlayışında da oxşarlıq mövcuddur. AR ilə Almaniya Federativ Respublikası arasında bağlanmış Sazişdə xarici investorların növü kimi əmlak dəyərli, həmçinin istənilən əşya hüquqları, səhmlər, qiymətli kağızlar göstərilir (m. 1). AR-in digər dövlətlərlə bağladığı analoji sazişlərdə bu tərkib daha da genişləndirilir.

Müasir beynəlxalq təcrübədə xarici investisiyaların anlayışı geniş kontekstdə müəyyən edilməklə, eyni zamanda onların, qeyd etdiyimiz kimi, kommersiya, sahibkarlıq xarakteri ifadə edilir. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatında da

qeyd edilir ki, xaricdən gələn əmlak dəyərlərinin hamısı xarici investisiya kimi qəbul edilə bilməz. Xüsusən də, qısamüddətli kommersiya kreditləri, qeyri-məqsədli dövlət borcları, sponsor daxilolmaları və digər oxşar xarici mənşəli vəsaitlər xarici investisiya kimi qəbul edilmir²⁷⁶ və müvafiq olaraq həmin resurslar xarici investisiya fəaliyyətini tənzim edən qanunvericiliyin güzəşt və imtiyazlarına malik ola bilməz.

Hal-hazırda AR-in bu sahədə qanunvericiliyinin islahatı ləngiməkdədir. Bir sıra anlayış və kateqoriyalar, o cümlədən investisiya anlayışı AR-in qoşulduğu qabaqcıl təcrübəni əks etdirən beynəlxalq sazişlərə uyğunlaşdırılmalıdır. Buna baxmayaraq, AR qanunvericiliyində qeyd etdiyimiz investisiya anlayışı hüquqi kateqoriya əhəmiyyətində dar interpretasiya kontekstinə malikdir. Bunu qeyd etməkdə məqsəd heç də xarici investisiya ilə bağlı bütün mürəkkəb prosesləri bir anlayışla əhatə etmək deyil.

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi investisiya anlayışını meydana gələn beynəlxalq investisiya münasibətlərinə uyğun müəyyən edir və kapital qoyuluşunun forması, müddəti, xarakteri problemin həllinə kömək edir. Xarici kapitalın investisiya kimi qəbul edilməsi onun daxilolma prosedurundan da asılı olur.

Xarici investisiya anlayışının dəqiqləşdirilməsi bir neçə aspektdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İlk növbədə:

1. xarici investisiyaların və onlarda çalışan əcnəbi işçilərin gömrük rüsumundan azad edilməsi;
2. sadələşdirilmiş vergiqoyma sisteminin (xüsusilə də hasilatın pay bölgüsü, servis xidmətləri haqqında sazişlərin) tətbiq edilməsi;
3. xüsusi qaydada dövlət tənzimləmə, təminat mexanizmində olması;
4. ikiqat vergiqoymanın istisna edilməsi;

²⁷⁶ Сосна С.А. Каким быть Закону об иностранных инвестициях в России. Законодательство и экономика, 1997, № 13-14, с. 89.

5. mübahisələrin xüsusi həlli qaydası və digər səbəblər bu problemin təminatlı hüquqi həllini tələb edir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, xarici investisiya üçün növbəti anlayış təklif edilir: xarici investisiya – əmlak hüquqlarının obyektı olan və mülki dövriyyədən çıxarılmayan, kommersiya aspekti kəsb edən və uzun müddətə sahibkarlıq fəaliyyətinə qoyulan, xarici investora məxsus əmlak və qeyri-əmlak formasında olan maraq və ya hüquqlardır.

Xarici investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi onun həyata keçirilməsi formasından və növündən asılı olaraq təmin edilir. Xarici investisiya fəaliyyətində dövlət və beynəlxalq təşkilatların investisiya qoyuluşu daha mürəkkəb hüquqi mexanizmlə müşayiət edilir. Xarici xüsusi investisiya qoyuluşu, qeyd etdiyimiz kimi, birbaşa və portfel investisiya formasında həyata keçirilsə də, daha geniş yayılmış forma birbaşa investisiya qoyuluşu diqqəti cəlb edir və bəzən onları strateji investisiya kimi də qeyd edirlər.

Xarici investisiya fəaliyyəti zamanı birbaşa investisiyaların tənzimlənməsi portfel investisiyaların tənzimlənməsinə nisbətdə daha çox hüquqi təminat mexanizmlərinə zərurət yaradır. Belə ki, portfel investisiya zamanı əgər xarici investorun qəbul edən dövlətin ərazisində əldə etdiyi müəssisələrin idarəçiliyində birbaşa iştirakı baş vermirsə, əksinə, birbaşa investisiya fəaliyyətində xarici investor idarəçiliyə nəzarəti həyata keçirir.

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində birbaşa və portfel investisiyaların fərqləndirilməsi xarici investorlu müəssisənin səhmlərindəki iştirak faizi ilə müəyyən edilir. Bu faiz də qanunvericilikdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Əgər xarici investorun müəssisəsində, onun səhmlərində iştirak faizi qeyd edilən həddən artıqdırsa, bu halda birbaşa kapital qoyuluşu həyata keçirilir, əgər kapital qoyuluşu

həmin həddən aşağıdırsa, o halda portfel investisiya fəaliyyəti həyata keçirilir²⁷⁷.

Müxtəlif iqtisadi inteqrasiya sistemlərinin, həmçinin ayrı-ayrı dövlətlərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq birbaşa investisiyanın həyata keçirilmə formaları müəyyən edilir. Birbaşa xarici investisiya qoyuluşu zamanı birgə müəssisə (joint venture), qarışıq müəssisə forması müəyyən problemlərin varanmasına səbəb olduğundan müasir dövrdə inkişaf etmiş iqtisadi sistemlərdə həmin formadan imtina üstünlük təşkil etməkdədir. Bunun əvəzində isə yalnız xarici kapitallı müəssisələrə üstünlük verilir. Xarici kapitallı müəssisələr isə ya 100%-li xarici investora məxsus olan müəssisənin, ya da xarici şirkəti qəbul edən dövlətin ərazisində filial və ya törəmə müəssisələrinin yaradılması ilə formalaşdırılır.

İnteqrasiya qurumlarının investisiya siyasətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini təhlil edərkən qeyd etmişdik ki, Qərb (NAFTA, İƏİT) inteqrasiya sistemlərində xarici investisiya fəaliyyətində birbaşa investisiya fəaliyyətinin birgə müəssisə forması ilə bağlı qanunvericilik qaydası xarici investisiya fəaliyyətini ləngidən faktor kimi qəbul edildiyindən həmin forma istisna edilməkdədir. Əsasən Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində həmin qanunvericilik tələbi forması qalmaqdadır.

AR-in «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanununda da xarici investisiya qoyuluşunun birgə müəssisə forması ifadə edilmişdir. Qanunun 3-cü maddəsinin a bəndində qeyd edilir ki, AR-in hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı ilə xarici investorlar AR ərazisində investisiya qoya bilərlər.

²⁷⁷ Богатырев А.Г. О регулировании иностранных инвестиций в национальном и международном праве. Государство и право, 1992, № 1, с. 106.

AR qanunvericiliyində də nəzərdə tutulan xarici kapital qoyuluşunun «birgə müəssisə» forması bəzən beynəlxalq hüquqa (GATT-a) uyğun olmayan yerli komponentdən istifadə tələbinin genişləndirməsinə səbəb olur ki, bu da əlverişli investisiya mühitinə mənfi təsir etməyə bilməz. Hesab edirik ki, bu məsələdə AR qanunvericiliyi İƏİT-in təcrübəsindən yararlanarsa, daha liberal investisiya mühitinin bərqərar olması təmin edilə bilər.

AR-in investisiya qanunvericiliyinin qeyd edilən nöqsanları ilə yanaşı, digər nöqsanı birbaşa və portfel investisiyaların qanunvericilik qaydasında fərqləndirilməməsidir. Bir çox ölkələrin (məsələn, RF-nin «Xarici investisiyalar haqqında» 1999-cu il Qanununda (m. 2) qanunvericiliyində birbaşa xarici investisiya anlayışından istifadə edilir. Məsələ ondadır ki, birbaşa xarici investisiyaların portfel investisiyalardan fərqləndirilməsi zərurəti MİGA-nın qeyri-kommersiya risklərindən təminat-sığorta sistemlə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, MİGA birbaşa investisiyaları təminatlandırır. Şübhəsiz ki, AR iqtisadiyyatına xarici kapital qoyuluşu genişləndikcə, bu problem də özünün aktuallığı ilə meydana gələcək. Buna görə də qanunvericilikdə birbaşa xarici investisiyaların portfel investisiyalardan fərqi nəzərdə tutan meyar təsbit edilməlidir.

Öncə qeyd etdiyimiz kimi, bir qayda olaraq, birbaşa xarici investisiyalara qəbul edən dövlətin ərazisində bu və ya digər kommersiya qurumunun nizamnamə kapitalında müəyyən həddə, faizdə xarici şirkətin paya sahib olması ilə və yaxud qəbul edən dövlətin ərazisində xarici şəxsin filialının əsas fondlarına kapital qoyuluşu ilə və s. həyata keçirilən investisiyalar aid edilir.

Portfel investisiyalarına isə qiymətli kağızlar bazarında həyata keçirilən əqdlər nəticəsində əldə edilən paylar, korporativ qiymətli kağızlarla əməliyyatlar (hüquqi şəxslərin buraxdığı səhmlərin əldə edilməsi) nəticəsində

yaranan investisiyalar aid edilir. Lakin bu halda da, əgər xarici investor səhmini əldə etdiyi müəssisə üzərində nəzarətə malik olursa, bu zaman birbaşa xarici investisiya qoyuluşundan söhbət gedəcək²⁷⁸.

Müəyyən faizlə xarici kapitalın yerli iqtisadiyyatda iştirakının fərqləndirilməsində məqsəd xarici kapitalın aktivliyini təmin etməyə yönəlmişdir.

Qanunda konkret hədd göstərilmədikdə də, xarici kapitalın birbaşa iştirakını təmin edən meyarlar, stimullar təsbit edilməlidir. Məsələn, «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunun 25-ci maddəsində qeyd edilir ki, tamamilə xarici investisiyalara məxsus müəssisələr və nizamnamə fondunun 30%-dən çoxu xarici investisiyalardan ibarət olan müəssisələr istehsal etdikləri məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə bilərlər.

AR-in təbii ehtiyatlarla bağlı qanunvericiliyində istifadəçilərin dairəsi müəyyən qədər fərqlənir. Məsələn, AR-in 1999-cu il Torpaq Məcəlləsində, torpaq münasibətlərinin iştirakçılarına dövlət orqanları, bələdiyyələr, AR vətəndaşları və hüquqi şəxslərlə yanaşı, xarici fiziki və hüquqi şəxslər, beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, o cümlədən, xarici dövlətlər aid edilir (m. 3). Sonuncular yalnız icarə hüquqi ilə torpaqdan istifadə edə bilərlər (m. 51). 1999-cu il Su Məcəlləsinə görə su obyektlərinin istifadəçiləri mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslər, vətəndaşlar, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ola bilərlər (m. 30). 1997-ci il tarixli Meşə Məcəlləsində meşə istifadəçiləri (m. 9) qismində fiziki və hüquqi şəxslər ümumi formada qeyd olunur.

Xarici fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəçi kimi çıxış etmələri barədə məcəllədə hər hansı göstəriş nəzərdə tutulmur. «Yerin təkisi haqqında» 1998-ci il Qanununda isə

²⁷⁸ Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. Право и экономика, 2000, № 4, с. 23.

(m. 8) yer təkinin istifadəçilərinə AR-in, habelə, xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri aid edilir.

AR qanunvericiliyi istifadənin müddətindən asılı olaraq təbii ehtiyatların daimi və müvəqqəti istifadəçilərini fərqləndirir («Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında» Qanun, m. 8). Daimi istifadəçilər təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ müddətsiz olan istifadəçilərdir. Məsələn, AR-in Torpaq Məcəlləsinə görə (m. 50, b. 2) müvafiq funksiyaların yerinə yetirilməsi, habelə, əhalinin mənzil hüququnun təmin edilməsi məqsədilə dövlət və bələdiyyə torpaqları dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına, həmkarlar ittifaqlarına və dini təşkilatlara, büdcədən maliyyələşən təşkilatlara və s. daimi istifadəyə verilir.

Müvəqqəti istifadəçilər təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ müəyyən müddətə verilən istifadəçilərdir. Müvəqqəti istifadə qısa müddətli və uzunmüddətli ola bilər. Qısamüddətli istifadə torpaqdan 15 il, sudan 3 il, uzunmüddətli istifadə torpaqdan 15-99 il, sudan 25 ilədək müəyyən olunur. Yerin təkindən müvəqqəti istifadə məqsədilə geoloji öyrənilmə üçün 5 ilədək, faydalı qazıntıların çıxarılması üçün 25 ilədək, göstərilən istifadə növləri birləşdirildikdə, 30 ilədək müddət müəyyən olunur («Yerin təkisi haqqında» Qanun, m. 12).

Təbii ehtiyatların istifadəçisi xüsusi razılığın (lisenziyanın) və tərəflər arasında bağlanmış müqavilənin şərtlərinə əməl edərsə, tərəflərin razılığı ilə istifadənin müddəti uzadıla bilər. Təbii ehtiyatların istifadəsində xarici fiziki və hüquqi şəxslərin iştirak etməsi tənzimləmə rejimini müəyyən qədər mürəkkəbləşdirir.

Bu zaman istifadə münasibətin subyekt qismində xarici elementi müəyyən edir. Xarici elementli münasibətlərin tənzimlənməsi üçün xarici subyektlərin həmin münasibətlərdə iştirakı imkanının, daha sonra isə onlar üçün hüquqi rejimin müəyyən olunması lazımdır. Xarici sahibkarlıq subyektlərinin ölkə daxilində hər hansı

fəaliyyətə, o cümlədən təbii ehtiyatların istifadəsinə cəlb edilməsi, ilk növbədə, investisiya qoyuluşu ilə bağlıdır. Bu zaman, xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi, təbii ehtiyatlardan istifadənin tənzimlənməsi sisteminin tərkib hissəsinə çevrilir. Belə olduqda, yalnız təbii ehtiyatlardan istifadə sferasında kapital qoyuluşunun uzunmüddətli tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Müvafiq qayda digər sferalar üçün, o cümlədən, bank, sığorta, xidmətlər sferasında da nəzərdə tutulmalıdır.

AR qanunvericiliyində beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq investisiya kimi tanına biləcək bir sıra hüquqlar, o cümlədən kontrakt formalarının konkret qanunvericilik qaydasında tənzimlənmə mexanizmi yoxdur. Xüsusən də konsessiya, servis kontraktları, hasilatın pay bölgüsü sazişləri ilə bağlı bu günə kimi qanunvericilik aktı qəbul edilməmişdir.

Belə bir hal isə müəyyən kolliziyaların yaranmasını istisna etmir. Məsələn, qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən təminat müddəti «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda 10 il müəyyən edilirsə (AR-in sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə 10 il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir, m. 10), AR-in beynəlxalq kontrakt praktikasında bu müddət 15 ilə bərabər müəyyən olunur. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» 1995-ci il Qanununun 18.2 maddəsində isə qeyd edilir ki, AR-in sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə, investisiya fəaliyyətinə dair bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdə investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir. Bu fərqliliyi nəzərə alaraq, Qanunda müəyyən dəyişiklik edilməli, məqbul variant olaraq, «tərəflərin razılığı ilə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, bu müddət 10 il müəyyən edilir» kimi ifadə edilə bilər.

5.2. Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili qanunvericiliyində xarici investisiya qoyuluşunun təminat mexanizmləri

Xarici investisiyaların dövlətdaxili hüquqi tənzimlənməsində onlar üçün əlverişli mühitin yaradılması nə qədər zəruridirsə, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dəymiş ziyanın ödənilməsi mexanizminin beynəlxalq hüquqa uyğunluğu da bir o qədər əhəmiyyətlidir²⁷⁹.

AR Konstitusiyasının 13-cü maddəsində mülkiyyətin toxunulmazlığı və dövlət tərəfindən qorunması bəyan edilir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsində isə dövlət və ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli qaydada ödəmək şərtilə yol verildiyi, əmlakın tam müsadirəsinə isə icazə verilmədiyi qeyd olunur. Elə həmin maddədə mülkiyyətin məhkəmə qaydasında müdafiəsi prinsipi əks olunmuşdur (m. 29.VI). Bu konstitusion norma yalnız milli investorlar üçün deyil, həmçinin xarici sərmayəçilərə də şamil edilir. Belə ki, Konstitusiyanın 69.I maddəsində qeyd olunur ki, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər AR-də olarkən, qanunla və ya AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, AR vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilərlər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

Qeyd olunan milli rejim (prinsipi) «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il Qanununda və digər aktlarda da əks olunmuşdur. Qeyd etdiyimiz Qanunun 5-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, xarici investisiyalara, həmçinin xarici investorların fəaliyyəti üçün təqdim olunan hüquqi rejim AR vətəndaşlarının və hüquqi

²⁷⁹ Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Российское законодательство об иностранных инвестициях и проблема страхования некоммерческих рисков иностранных инвестиций в России. ПАН, Инс.-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995, с. 112.

şəxslərinin əmlaklarına, əmlak hüquqlarına və investisiya fəaliyyətinə təqdim olunan rejimdən az əlverişli ola bilməz. Əksinə, xarici investisiyalar üçün müəyyən ərazilərdə qanunvericilik qaydasında əlavə vergi və digər imtiyazlar müəyyən edilə bilər. Belə preferensiyanın verilməsi adətən fəal xarici investisiya idxal etmək istəyən dövlətlərdə müəyyən edilir. Hərgah, imtiyazların verilməsi də rəqabət qanunvericiliyinə uyğun olmalıdır. Belə bir tələb Dünya Bankının sənədlərində də təsbit edilmişdir. Qeyd olunur ki, beynəlxalq ticarətdə iştirak edən mülki hüquq subyektlərinə imtiyaz verilməyə, beynəlxalq müqavilələrin GATT-ÜTT sisteminin normaları rəhbər tutulmalıdır.

AR Konstitusiyasında xarici investorlar üçün qanunvericilik təminatı ilə bağlı müəyyən sistem fəaliyyət göstərir. Əvvəla, Konstitusiyanın 29-cu maddəsinə müvafiq olaraq heç kəs mülkiyyətçinin iradəsinin əksinə olaraq onu mülkiyyətindən məhrum edə bilməz. Yalnız məhkəmənin qərarı mülkiyyət hüququnun məcburi xitamı üçün əsas ola bilər. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda qeyd olunur ki, xarici investisiyalar təbii fəlakətlər, epidemiyalar, qəzalar, epizootiyalar və başqa fəvqəladə hallar istisna olmaqla, rekvizisiyaya (müsadirəyə) məruz qalmır (m. 11).

İstənilən halda hətta hüquqauyğun olaraq mülkiyyətdən məhrumetmə zamanı da Konstitusiya şəxslər üçün məhkəmə müdafiəsinə təminat verir. Konstitusiyanın 60-cı maddəsində hər kəsin hüquq və azadlıqlarına məhkəmə təminatı verildikdə, 68-ci maddədə bilavasitə zərərin ödənilməsinə tələb etmək əks olunur. Dəymiş ziyanın ödənilməsi və mübahisələrin məhkəmə və arbitraj qaydasında həlli, müvafiq qanunvericilik aktlarında və «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda da ifadə olunur (m. 12, 42).

Xarici investisiyaların müdafiəsi ilə bağlı digər təminat milliləşdirmə və ya ekspropriasiya baş verdikdən

sonrakı prosesi əhatə edir. Qeyd edək ki, beynəlxalq hüquq (məsələn, Təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz suverenlik haqqında 1962-ci il BMT Baş Məclisinin Qətnaməsi) «Təbii ehtiyatlar üzərində dövlət suverenliyi» hüququndan doğan dövlətin xüsusi mülkiyyəti milliləşdirmək hüququnu tanıyır və qəbul edir. Lakin beynəlxalq hüquqda formalaşmış «ədalətli kompensasiya verilmədən milliləşdirməyə yol verməmək» prinsipi də milli qanunvericilikdə (AR Konstitusiyası, m. 29.4) əks olunmaqla, xarici investor üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və həmin prinsipə müvafiq olaraq investora, o cümlədən, xarici investora dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsi mexanizmi təminat üçün hüquqi əsas yaradır. Burada bir məsələni də qeyd etməmək mümkün deyil. Milliləşdirmə və rekvizisiya (təbii fəlakətlər, qəzalar, epidemiyalar baş verdikdə və fəvqəladə xarakter daşıyan digər hallarda müvafiq dövlət orqanlarının qərarı ilə mülkiyyətçidən əmlak qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərlə, dəyəri mülkiyyətçiyə ödənilməklə cəmiyyətin mənafeləri üçün alınma bilməsi (AR MM, m. 209) ilə bağlı ödəməni nəzərdə tutan qanunvericilik terminlərinin müxtəlifliyi məqbul sayıla bilməz. Ödəmənin həcmi, üsulları və formaları ilə bağlı konkret qaydalar qanunvericilikdə əks olunsa da, hüquqtətbiqetmə və təfsir prosesi üçün terminologiyanın unifikasiya olunması zəruridir. Belə ki, AR Konstitusiyasının qeyd etdiyimiz 29.IV maddəsində mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsi zamanı yalnız «onun dəyərini qabaqcadan ədalətli ödənilməsi», «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» 1995-ci il Qanununda «investorlara dəymiş ziyanın real dəyərlə tam həcmdə ödənilməsi», «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda isə «çevik, adekvat və effektiv ödənilmə» nəzərdə tutulur. Belə ki, Konstitusiyanın müvafiq müddəası («qabaqcadan ədalətli ödənilmə») yalnız bir halda – «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin I abzasında göstərildiyi kimi, xarici

investisiyalar xalqın və AR-in dövlət maraqlarına ziyan vurduğu halda – qismən mümkündür. Bu zaman dövlət milliləşdirdiyi, rekvizisiya etdiyi əmlakın dəyərini ödəməklə investorun fəaliyyətini dayandıra bilər. Digər hallarda isə milliləşdirmə iqtisadi ehtiyac baxımından həyata keçirilir və bu zaman qabaqcadan ödəmədən deyil, çevik ödəmədən danışmaq olar. Təsadüfi deyil ki, qeyd olunan normativ-hüquqi aktlardan «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Qanunda (m. 11, V abzas), beynəlxalq sazişlərdə, o cümlədən EXM-də (m. 12, 13) olduğu kimi, «çevik, adekvat və effektiv» kompensasiyanın verilməsi əks olunmuşdur. Qanunun həmin maddəsində qeyd edilir ki, milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan məqbul və effektiv kompensasiya ödənilir.

AR qanunvericiliyinin müvafiq məsələdə beynəlxalq sazişlərə uyğunlaşdırılması daha qısa zamanda həmin qanunvericiliyin islahatını tələb edir. Müvafiq qanunvericilik konsepsiyası, bir tərəfdən, AR-in publik maraqlarını təsbit etməli, o cümlədən, əmək hüquqları, texniki təhlükəsizlik, sağlamlığın qorunması, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq qurumların (Beynəlxalq Əmək Təşkilatının, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının və digər beynəlxalq təşkilatların) minimal standartlarını özündə ifadə etməlidirsə, digər tərəfdən, ÜTT-nin sazişlər sisteminin xarici investisiya fəaliyyətini təşviq edən müddəalarına əsaslanmalıdır.

İnvestisiya siyasəti özünü dövlətin investisiya sahəsindəki qanunvericiliyində AR-in də bu sahədə özünəməxsus qanunvericilik sisteminin və təcrübəsinin formalaşmasını əks etdirir. Qeyd edilən normalara baxmayaraq, ümumiyyətlə, ölkəmizin bu sahədə qanunvericiliyini müxtəlif aspektlərdən xarakterizə etmək olar. Qəbul olunmuş qanunlar AR ərazisində xarici

investisiya fəaliyyətinə nəzarət və onun qorunmasına xidmət edir.

AR-də mülkiyyətin toxunulmazlığı, hər kəsin mülkiyyət hüququ, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilməməsi və mülkiyyət hüququnun qanunla qorunması, əmlakın tam müsadirəsinə yol verilməməsi və s. müddəalar xarici kapital qoyuluşu üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

AR Konstitusiyası mülkiyyət hüququnu tanıyır və mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük vermir. Konstitusiya birbaşa olaraq mülkiyyətin milliləşdirilməsini qadağan edir, ictimai ehtiyaclar üçün belə, əmlakın mənimsənilməsi halında dərhal və adekvat kompensasiyanın ödənilməsini dövlətin üzərinə imperativ öhdəlik kimi qoyur, dövlət ərazisində əmlakın milli və ya xarici olmasından asılı olmayaraq onu toxunulmaz elan edir.

Xarici investisiyanın qorunması sahəsində AR-in qəbul olunmuş ilk qanunu «Xarici investisiyanın qorunması haqqında» 15 yanvar 1992-ci il Qanunu da (sonuncu dəyişikliklər 10 iyun 2005-ci ilə təsadüf edir) AR ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edərək, xalq təsərrüfatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Qanunda dövlətsizləşdirmə və özəlləşdirməyə xüsusi diqqət yetirilir və qeyd olunur ki, bu sahədə xarici investorların iştirakı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydalar və şərtlər əsasında mümkündür.

Qanunda xarici investisiyalı müəssisələrin AR-in qanunvericiliyi ilə qadağan olunmayan, lakin hökumətin müəyyən etdiyi siyahıya uyğun icazə (lisenziya) ilə istənilən fəaliyyət növü ilə ölkənin müdafiəsi və milli təhlükəsizliyi baxımından ərazi məhdudiyyətləri çərçivəsində məşğul ola bilmələri xüsusi qeyd olunur.

Xarici investisiyanın qoyulduğu və investisiya fəaliyyəti dövründə AR-in qanunvericiliyinə edilmiş sonrakı dəyişikliklər şəraiti pisləşdirdiyi halda, əvvəllər qüvvədə olmuş qanunvericiliyin 10 il müddətində tətbiq edilməsi milli təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın təmin olunması, vergitutma, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əlaqə və sağlamlığının mühafizəsi şərtilə mümkündür. Qanunda müəyyən edilmişdir ki, müstəsna hallar istisna olmaqla, xarici investisiya xalqa və dövlət mənafeyinə zərər vurarsa o, milliləşdirilir (bu halda qərarı AR Milli Məclisi qəbul edir). Xarici investisiya təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və digər fəvqəladə hallar istisna olmaqla, rekvizisiya edilmir. Belə tədbirlər görüldükdə, xarici investorlara təxirə salınmadan müvafiq və effektiv kompensasiyanın xarici valyuta ilə milliləşdirmə və rekvizisiya haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərində uyğun verilir və mübahisəli məsələ səlahiyyətli məhkəmədə həll olunur.

İnvestisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi halda, investorlar onlara məxsus əmlakı və xarici investisiya fəaliyyətindən əldə olunmuş gəliri real dəyər üzrə pul və ya əmtəə formasında almaq hüququna, eləcə də vergi və rüsumları tam ödədikdən sonra onların xaricə köçürülməsinə, AR banklarında saxlamaq və ya xarici valyuta almaq üçün sərf və yaxud yenidən investisiya etmək kimi təminatlar verilir (m. 14).

Qanun həmçinin xarici investisiyalı müəssisələrin səhmdar, məhdud məsuliyyətli digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində və başqa formalarda ola bilməsini, birgə xarici müəssisələr, AR-in banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilən xarici banklar və nümayəndəliklər kimi yaradıla və fəaliyyət göstərə bilməsini nəzərdə tutur. Onlar yaradıldığı, fəaliyyət göstərdiyi və ləğv edildiyi müddətdə təsisçilər AR qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən hallarda və qaydada

sanitar-gigiyena, eləcə də ekoloji tələblərə riayət olunmasına dair mütəlq ekspertiza rəyi almalıdırlar.

Xarici investisiyalı müəsisələr ərazisində fəaliyyət göstərdikləri müvafiq icra hakimiyyətində dövlət qeydiyyatına düşməli və bu haqda məlumat mətbuatda dərc etdirilərək Respublika reysterinə daxil edilməlidir.

Qanuna görə xarici investisiyalı müəsisələr istehsal etdiyi məhsula və ya göstərdiyi fəaliyyət növünə qiymət qoymaq, onu Respublika ərazisində satmaq, mövcud valyuta tənzimlənməsi qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada, tədiyyə sənədlərində xarici valyuta ilə hesablaşmalar aparmaq hüququna malikdir. Bununla yanaşı, onların (əgər nizamnamə fondunun 30%-dən çoxu xarici investora aiddirsə) öz məhsullarını lisenziyasız ixrac etmək və valyuta ilə əldə etdikləri satış pulunu öz sərəncamlarında saxlamaq, özlərinin təsərrüfat fəaliyyəti üçün məhsulu lisenziyasız idxal etmək hüququ var.

Lisenziyalaşdırma xarici investisiya qoyuluşunda mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə, qanunvericilik qaydasında tənzimlənməlidir. Lisenziya bu və ya digər təsərrüfat-kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ haqqında dövlət orqanları tərəfindən verilən icazədir. Müasir qərb iqtisadiyyatı şəraitində lisenziyanın verilməsindən həyatın müəyyən sahələrinə dövlətin birbaşa müdaxiləsi üsulu kimi istifadə olunur. Əksər ölkələrdə lisenziyanın alınması vacibdir, məsələn, yeni müəsisələrin tikintisinə başlamaq üçün ondan istehsalın ərazi üzrə yerdəyişməsinin tənzimlənməsi üçün istifadə olunur. Lisenziya sistemində xarici ticarətin tənzimlənməsi forması olaraq, ixracatçı və ya idxalatçıya əmtəənin (məhsulun) idxal və ya ixracı üçün dövlət orqanları tərəfindən verilən hüquqi sənəddir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət lisenziyalarından istifadə olunması dövlətə idxal və ixracın miqdarını məhdudlaşdıraraq, bir sıra hallarda işə ayrı-ayrı

idxal-ixrac əməliyyatlarını tamamilə qadağan edərək, ölkənin xarici ticarətinə birbaşa müdaxiləni həyata keçirməyə imkan verir. Yeni müstəqil və inkişaf etmiş gənc ölkələrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkül tapması maraqları naminə belə əməliyyatlardan maksimal istifadə edilməsi məqsədilə onların tənzimlənməsində lisenziya mühüm rol oynayır. O, yaranmaqda olan sənayenin xarici rəqabətdən qorunması formalarından biri, həmçinin xarici valvutadan daha səmərəli istifadə edilməsi vasitəsidir.

Xarici investorlar hüquqi şəxs kimi istər AR-də, istərsə də xaricdə müvafiq qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə, törəmə müəssisələr, filiallar və nümayəndəliklər, assosiasiyalar, konsernlər, konsorsiumlar və başqa birliklər yarada bilirlər. Birgə müəssisəyə daxil olan iştirakçıların qoyduqları əmanətin müddəti, məbləği və əmlakın dəyərinin qiymətləndirilməsi qaydası müəssisə iştirakçılarının razılığı ilə müəyyən edilir və təsis sənədlərində göstərilir. Birgə müəssisələr həm də illik ayırmalar yolu ilə nizamnamə fondunun 25%-dək məbləğində müəyyən edilmiş valyuta növündə ehtiyat fondu yarada bilirlər.

Birgə və ya tamamilə xarici investorlara məxsus müəssisələrin yaradılması və onların əcnəbi işçilərindən istifadə etməsi üçün AR-ə gətirdikləri əmlak gömrük rüsumları və idxal vergisindən azad edilir. Xarici investisiyalı müəssisələrə (əgər məcburi sığortalama nəzərdə tutulmamışdırsa) əmlakı, istehsal, maliyyə və başqa risklərini AR-də sığortalamaq imkanı verilir.

Xarici investorlar müvafiq hüquqlarla yanaşı, həm də müəyyən vəzifələr daşıyırlar. Vergi məsələlərinin tənzimlənməsində, xarici investisiyalı müəssisələr və investorlar AR qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş vergiləri məcburi ödəməlidirlər. Vergi tutmaq məqsədi ilə onların fəaliyyətinin yoxlanılması auditor təşkilatı və başqa səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən kommmeriya sirrini gizli saxlamaq şərti ilə aparılır.

Xarici investisiyalı müəssisələr götürdüyü öhdəlikləri təmin etmək üçün öz əmlakından, o cümlədən, torpaqdan istifadə hüququna malikdir və onların əqli fəaliyyəti nəticələrinə görə və digər qeyri-əşya hüquqları AR-in qanunvericilik aktlarında müvafiq qaydada müdafiə olunur və həyata keçirilir. Qanunda həmçinin əcnəbi işçilərin əməyinin ödənilməsi, məzuniyyətlərinin verilməsi, pensiya təminatının kollektiv və ya fərdi əmək müqavilələri vasitəsilə tənzimlənməsi göstərilərək, valyuta şəklində alınmış əmək haqqının, gəlir vergisi ödənildikdən sonra xaricə köçürülməsinə icazə verilir. AR qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq xarici investisiyalı müəssisələr ləğv olunduqda, onların yığdıqları aktivlərin real dəyəri üzrə vergi tutulur. Xarici investorlar dövlət qiymətli kağızları və müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa digər qiymətli kağızları yalnız AR-in qanunvericiliyində müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada əldə edə bilirlər.

Xarici investisiyalı müəssisələrin və investorların torpaqdan icarə, ondan başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ AR Torpaq Məcəlləsi, «Yerin təkindən istifadə haqqında» Qanunla və başqa qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Xarici investorlara verilən faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı, işlənməsi və digər təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqları da AR Nazirlər Kabinetinin bağladığı, Milli Məclisin təsdiq etdiyi təqdirdə qüvvəyə minən və şərtlərin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsi nəzərdə tutulmayan beynəlxalq kontrakt əsasında verilir. Sərbəst

iqtisadi zonalarda xarici investorların və investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti, onların yaradılması, qeydə alınması şərtlərinin AR-in sərbəst iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada mümkündür. Xarici investisiyalı müəssisələr və investorların fəaliyyəti zamanı yaranan mübahisələrə yerli məhkəmələrdə, beynəlxalq kommersiya arbitraj məhkəmələrində, İCŞİD çərçivəsində baxılır.

Investisiyanın tənzimlənməsi və onun qorunması sahəsində AR-in digər qanunu, qeyd etdiyimiz kimi, 1995-ci il tarixində qəbul olunmuş «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanundur. Qanun investisiyaların AR iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların bərabər müdafiəsinə təminat verir.

Qanunda yaradılması və istifadə edilməsi AR qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, memarlıq və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini pozan obyektlərə investisiya qoyuluşu qadağan edilir, investisiya fəaliyyətinin subyektləri kimi: AR-in və xarici ölkənin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər göstərilir. Qanun digər qanunvericilik aktları ilə birgə investisiya fəaliyyətinin subyektlərini, onların eyni hüquqlara malik olmasını təmin etməklə qoruyur. Investor istədiyi şəxslə qanunla qadağan olunmayan istiqamətdə iş qura bilər, qarşılıqlı müqavilə əsasında istismar olunan obyektlərin gəlirində payçı kimi, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində iştirak edə bilər. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin qəbul olunmuş qaydada

müvafiq orqanlara arayış təqdim etmək, icazə tələb olunan işlər üçün razılıq və ekspert rəyi almaq, AR qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan, beynəlxalq norma və standartlara, antiinhisar tənzimlənməsinin tələblərinə əməl etmək və xüsusi növ işlərin yerinə yetirilməsinə lisenziya almaq kimi vəzifələri vardır. İnvestisiya fəaliyyətinin subyekləri arasında münasibətlərə gəldikdə, müqavilə (kontrakt) əsas hüquqi sənəd hesab olunur və onun bağlanması, tərəflərin seçilməsi subyektlərin müstəsna səlahiyyəti hesab edilir. Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin müəyyənləşdirilmiş həddən artıq müqavilə münasibətlərinə qarışmasına yol verilmir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi müqavilədə nəzərdə tutulan şərtlərlə bütün subyektlər tərəfindən əməl olunmasına dövlət nəzarəti, hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən vergi sistemi tətbiq etməklə kredit, amortizasiya, qiymətqoyma siyasəti yolu ilə, inkişafa təkan vermək məqsədilə, subsidiya büdcə borclarının verilməsi ilə, norma və standartlar müəyyənləşdirməklə, dövlətsizləşdirmə və özəlləşdirmə ilə, ekspertiza və başqa tədbirlər görməklə həyata keçirilir. Dövlət vəsaiti və ya xarici investisiya hesabına maliyyələşən bütün layihələrin dövlət ekspertizası da Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada, başqa mənbələr hesabına maliyyələşən layihələrin isə mütləq ekoloji, seysmoloji və sanitariya-gigiyena tələblərinə əməl etməklə tənzimlənir. AR ərazisində məqsədli, elmi, texniki-iqtisadi əsaslandırma, fəvqəladə investisiyalar haqqında qərarlar dövlət idarəetmə orqanlarının təklifləri əsasında Nazirlər Kabineti tərəfindən, respublika üzrə məqsədli kompleks proqram layihələri isə AR Prezidentinin təqdimatı ilə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunur. Əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi müsabiqə (tender) əsasında həyata keçirilir. Müvafiq məsələlər «Dövlət satınalmaları haqqında» AR-in 2001-ci il Qanunu ilə tənzimlənir.

İcraçılar üçün müəyyən güzəştlər və obyektlərin istismara qəbul edilməsi Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada nəzərdə tutulur.

İnvestisiya fəaliyyətində qiymətqoyma, başqa sözlə, əmtəə və xidmət növlərinin qiymətləndirilməsi müsabiqə nəticələrinə əsasən, sərbəst şəkildə, bəzi hallarda isə dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Qanun mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir. İnvestisiyanın qorunması AR-in müvafiq qanunvericiliyi, habelə başqa dövlətlərlə bağladığı müqavilələrlə təmin edilir. İnvestorlar investisiyanı idarə, istifadə və ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrışçılıq xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar. İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi məqsədli bank əmanətləri, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, əldə edilmiş əmlak və icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi AR qanunvericiliyinə və normativ-hüquqi aktlarına uyğun olaraq alındıqda, investorların öz hərəkətləri və ya onların iştirakı ilə edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadə olunan və ya itirilən məbləğlər istisna edilməklə, investorlara qaytarılır. Dövlət və digər orqanlar müəyyən hallar istisna olmaqla, investisiya fəaliyyətinə qarışa və onların hüquqlarını məhdudlaşdıra bilməz. Əgər dövlət orqanlarının müdaxiləsi nəticəsində investora hər hansı bir ziyan dəyərsə, bu halda vurulan ziyan tam şəkildə ödənilməlidir. İnvestisiya fəaliyyəti subyektləri, onlar arasında bağlanmış müqavilənin (kontraktın) şərtlərinin pozulduğu, həmçinin dövlət orqanları üzərinə götürdüyü öhdəliklərə əməl etmədiyi halda, müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır, mübahisələr isə məhkəmələr və arbitrajlar vasitəsilə həll olunur. İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri

investorların özlərinin və ya səlahiyyətli dövlət orqanlarının qərarı ilə müəyyən olunur.

Xarici investorlara münasibətdə qəbul olunmuş qanunlardan biri də «Qiymətli kağızlar bazarında xarici investorların hüquqlarının müdafiəsi haqqında» AR-in 2000-ci il tarixli Qanunudur. Qanun AR-də qiymətli kağız sahibləri olan hüquqi və fiziki şəxslərin (həmçinin investorların) qiymətli kağızlar bazarında hüquqlarının dövlət, ictimai müdafiəsi sahəsində münasibətləri tənzimləyir. Qanunda qiymətli kağızlar sahəsində fəaliyyətlə bağlı müəyyən tələblər qoyulmuşdur. Qiymətli kağızlar bazarının iştirakçıları arasında bağlanılan müqavilələrdə investorların hüquqlarını və qanuni maraqlarını məhdudlaşdıran müddəalar nəzərdə tutula bilməz. Qeyd olunur ki, qiymətli kağızların buraxılışının açıq yerləşdirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş həcm və qaydada elan edilməli olan məlumatları elan etməyən emitentlərin, həmin qiymətli kağızların, habelə buraxılışı dövlət qeydiyyatından keçməmiş qiymətli kağızların qiymətli kağızlar bazarında yerləşdirilməsi, reklamı və istənilən formada investorlara təklif olunması, onlarla əqdin bağlanması qadağan olunur.

Qanunvericiliklə dövlət qeydiyyatından keçirilməsi nəzərdə tutulan qiymətli kağızlarla bağlı əqdlər dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim edilmədikdə, bu vəzifəni icra etməli olan şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı qiymətli kağızlar bazarında qanun pozuntularının dayandırılması və qarşısının alınması, investorların pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsi məqsədilə bu Qanunla və AR-in digər qanunları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə nəzarəti həyata keçirir, emitentlərə, peşəkar iştirakçılara və onların vəzifəli şəxslərinə AR ərazisində icrası məcbur olan göstərişlər verir. Investorların hüquqlarının və qanuni maraqlarının emitent və peşəkar

iştirakçı tərəfindən pozulduğu, yaxud həmin hüquqlara təhlükə yarandığı hallarda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı öz göstərişi ilə emitent və ya peşəkar iştirakçıya qanun pozuntusunu aradan qaldırana qədər qiymətli kağızlar bazarında müvafiq əməliyyatların aparılmasını məhdudlaşdırma və ya qadağan edə bilər.

Qanunda investorların hüquqlarının pozulmasına görə müəyyən məsuliyyət formaları da nəzərdə tutulur. Qeyd olunur ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı investorların qanunvericiliklə müəyyən edilən hüquqlarını və qanuni maraqlarını pozan emitentlərə və ya peşəkar iştirakçılara, onların vəzifəli şəxslərinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada, öz səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq tənbeh tədbirlərini tətbiq edir. Bu zaman tətbiq edilən cərimələrin 90%-i AR-in dövlət büdcəsinə, 10%-i isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının hesabına köçürülür. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı və onun vəzifəli şəxsləri onların qanunsuz hərəkətləri, yaxud hərəkətsizlikləri nəticəsində investorlara dəymiş ziyana görə AR-in qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması və xarici investorların ölkəyə cəlb olunması üçün əksər dövlətlərin qanunvericiliklərində müəyyən təminatlar nəzərdə tutulmuşdur. Belə təminatlardan biri investisiya sahəsindəki qanunvericiliklərdə öz əksini tapan sabitlik və qanunvericiliyin dəyişilməzliyi ilə bağlı təminatlardır. Sabitlik və qanunvericiliyin dəyişdirilməməsi ilə bağlı təminatlar investisiya fəaliyyətinin əsasında duran şəraitin pisləşməsindən müdafiəni müəyyən edir. Xarici investor sərmayə qoyuluşu şəraitinin dəyişdirilməməsində maraqlıdır. O əmin olmalıdır ki, müəyyən müddətdə ölkədə xarici investisiya ilə bağlı şərait stabil olaraq qalacaq və onun nəzərdə tutduğu fəaliyyətin əldə olunmasına heç bir süni maneə yaradılmayacaq.

XX əsrin sonlarında baş verən siyasi və iqtisadi böhranlar qanunvericiliklə bağlı təminat məsələsinin aktuallığını artırmış və hətta ona xüsusi ad da verilmişdir. «Baba qeyd-şərti» («grandfather's clause») adını alan bu təminat formasının ilkin müddəti 3 il müəyyən olunsa da, sonradan onun müddəti 10 ilə qədər artırılmışdır. Hələ keçmiş sovet imperiyasında investisiya qanunvericiliyində qeyd olunurdu ki, əgər investisiya qanunvericiliyinə edilən dəyişiklik investorun fəaliyyətinə mənfi təsir edirsə, onda 10 il müddətində investorun investisiya qoyduğu dövrdə mövcud olan qanunvericilik tətbiq olunur. Lakin bu müddəadan bəzi istisnalar da mövcuddur. Xüsusilə də «kişi sözü» təminatı silahlı müdafiə, vergi, maliyyə, kredit, ictimai asayiş, ətraf mühit və s. məsələlərə aid olunmur. Təqdirəlayiq haldır ki, bu müddəa AR-in xarici investisiyanı tənzim edən qanunvericiliyində hələ 1992-ci ildən öz əksini tapmışdır. Bu müddəa «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» 1992-ci il Qanununun 10-cu maddəsində təsbit edilmişdir. Qeyd edilir ki, AR-in sonrakı qanunvericiliyi investisiya şəraitini pisləşdirdikdə, 10 il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq olunur. Bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində AR qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

AR-in investisiya qanunvericiliyinin bu maddəsi dövlətin xarici investisiya qoyuluşu ilə bağlı hüquqi xarakterini tam şəkildə müəyyən edir. Lakin müasir dövrdə bəzi dövlətlərin qanunvericilik sistemində qanunvericiliklə bağlı təminatlara yuxarıda sadalananlarla yanaşı, bəzi daha qəti istisnalar nəzərdə tutulmuşdur. Belə bir qayda GATT-in 20-ci maddəsinin tələblərinə tam uyğundur.

Qeyd edək ki, daha ciddi və konkret tələblərin siyahısının AR-in də qanunvericiliyində öz əksini tapması

milli iqtisadiyyatın qorunması baxımından olduqca əhəmiyyətli olardı.

Son dövrlər qanunvericiliyin dəyişilməzliyi ilə bağlı təminatların yerli sahibkarlara da aid edilməsi ideyalarına tez-tez rast gəlinir. Belə bir qayda əslində rəqabət qanunvericiliyinin təminatı ilə bağlı izah edilməlidir.

NƏTİCƏ

YBİQ-nin bərqərar olmasına qədər inkişaf etmiş və kapital ixracatçısı kimi tanınan dövlətlər tərəfindən formalaşdırılmış xarici kapital qoyuluşu sistemi özünün birtərəfli xüsusiyyət kəsb etməsilə, dəyişikliyə məruz qalmalı idi. Əks təqdirdə xarici kapital qoyuluşunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi, bu sahədə münasibətlərin proqnozlaşdırılması mümkün olmayacaqdı.

Uruqvay raundu belə bir zərurəti qəbul etdi ki, kapitalın hərəkət rejiminin liberallaşdırılmasını sürətləndirmək məqsədilə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsinin daha geniş spektrli beynəlxalq-hüquqi normaları yaradılmalıdır. Belə ki, ÜTT sazişlər sistemi xarici investisiyalar haqqında inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud olan qeyri-iqtisadi münasibəti aradan qaldıra bilməzdi. Xüsusən də, qeyd-etdiyimiz sazişlərin tənzimetmə predmetini təşkil edən anlayış və terminlərin tam açıqlanmaması, gələcək liberallaşdırma üçün mexanizmlərə malik olmaması onun nöqsanı kimi qəbul edilməlidir.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi sferasında meydana gələn prinsiplərin universal səviyyədə möhkəmləndirilməsi üçün xarici investisiyaların müxtəlif aspektlərini əks etdirən universal saziş bağlanmalı və bu sazişdə, bir tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələrə kapital axınını, sosial-iqtisadi, ekoloji yönümlü layihə və proqramların təşviqini nəzərə almalıdırsa, digər tərəfdən, həmin investisiyalar üçün liberal tənzimetmə rejimləri ilə yanaşı, təhlükəsizlik məsələləri də həll edilməlidir.

Problemin həllinə nail olmağın qısa yolu öncə mövcud ikitərəfli investisiya sazişlərinin, daha sonra isə çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərin müddəaları qəbul ediləcək universal saziş üçün təftiş edilməlidir. İqtisadi inkişaf

baxımından dövlətlərin fərqli statusu, o cümlədən beynəlxalq hüquqda formal bərabərliyi faktiki iqtisadi bərabərliklə əvəzləyən institut və normaların tam bərqərar olmaması, bir qayda olaraq, İİS-in beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri kateqoriyasında xüsusi rol oynadığına dəlalət edir. Bir tərəfdən, inkişaf etmiş dövlətlərin şəxsləri xarici kapital qoyuluşunda qəbuledən dövlətin daxili qanunvericiliyindən təminatlanmaq üçün, digər tərəfdən, inkişaf etməkdə olan ölkələr, həmçinin hazırda keçid iqtisadiyyatlı dövlətlər qeyri-bərabər iqtisadi inkişaf dövründə əsasən sənayecə inkişaf etmiş dövlətlərin maraqlarına əsaslanan çoxtərəfli beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə metodundan yayınmaq üçün İİS-ə üstünlük verir. İİS-də təsbit edilən beynəlxalq-hüquqi standartların beynəlxalq adət hüquq normalarının formalaşmasına təsiri eyni zamanda həm regional (məsələn, EXM və s.), həm də universal (məsələn, İnvestisiya tədbirlərinin ticarət aspektləri haqqında Saziş (1994)) müqavilələrin hazırlanması üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Hərgah, İİS-nin özü də müəyyən təkmilləşdirmə zərurəti duyur. Belə ki, əksər hallarda dövlətdaxili qanunvericiliyi sadəcə olaraq unifikasiya edən xarici investisiyaların daxilolma mexanizmləri daha çevik formaya malik olmalıdır. Nəhayət, İİS-nin əmlak hüquqları ilə bağlı müddəaları inkişaf hüququ konsepsiyalarını nəzərdə tutmalıdır.

Hesab edirik ki, AR üçün İİS üzrə praktikanı təkmilləşdirmək məqsədilə müvafiq model layihə qəbul edilməlidir.

İİS, öz növbəsində, regional mexanizmlərin formalaşdırılmasına təsir edir. Regional inteqrasiya sistemlərinin xarici investisiya münasibətləri sferasında yaratdığı beynəlxalq-hüquqi mexanizmlər tədricən daha universal əməkdaşlıq üçün zəmin hazırlamaqla, gələcəkdə bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq qurumlar (məsələn, ÜTT) çərçivəsində liberal investisiya fəaliyyət rejiminin

formalaşmasına xidmət etməklə, eyni zamanda ayrı-ayrı üzv dövlətlərin daxili investisiya qanunvericiliyinin də harmonizasiyasını həyata keçirəcək. Müvafiq qurumların təminat sistemlərinin müqayisəli təhlili onu deməyə əsas verir ki, xarici kapital qoyuluşu müəyyən istisnalari saxlamaqla nə qədər liberal tənzimetməyə məruz qalır, bir o qədər kapital qoyuluşu artmış olur.

Beynəlxalq praktikanın öyrənilməsi investisiya qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə kömək etməklə son nəticədə xarici kapital qoyuluşunu stimullaşdırmalıdır. Bir sıra anlayış və kateqoriyaların, o cümlədən investisiyanın qanunvericilik anlayışı AR-in qoşulduğu, qabaqcıl təcrübəni əks etdirən beynəlxalq sazişlərə uyğunlaşdırılmalıdır. AR qanunvericiliyində qeyd etdiyimiz investisiya anlayışı hüquqi kateqoriya əhəmiyyətində ümumi interpretasiya kontekstinə malikdir. Bunu qeyd etməkdə məqsəd heç də xarici investisiya ilə bağlı bütün mürəkkəb prosesləri bir anlayışla əhatə etmək deyildir. Lakin xarici investisiya anlayışının dəqiqləşdirilməsi xarici investorların əmlakının mühafizəsini və müdafiəsini təmin etməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyi investisiya anlayışını investisiya münasibətlərinə uyğun müəyyən edir və kapital qoyuluşunun forması, müddəti, xarakteri problemin həllinə kömək edir. Xarici kapitalın investisiya kimi qəbul edilməsi onun daxilolma prosedurundan da asılı olur. Xarici investisiya anlayışının dəqiqləşdirilməsi:

– xarici investisiyaların və onlarda çalışan əcnəbi işçilərin gömrük rüsumundan azad edilməsi;

– sadələşdirilmiş vergiqoyma sisteminin (xüsusən də, hasilatın pay bölgüsü, servis, xidmətlər haqqında sazişlərin) tətbiq edilməsi;

– xüsusi qaydada dövlət tənzimetmə mexanizmində olması;

– ikiqat vergiqoymanın istisna edilməsi;

– mübahisələrin xüsusi həlli qaydası və digər səbəblər bu problemin təminatlı hüquqi həlli baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, xarici investisiya üçün növbəti anlayış təklif edilir: xarici investisiya mülki hüquqların obyektinə olan və mülki dövriyyədən çıxarılmayan, kommersiya aspekti kəsb edən və uzunmüddətli sahibkarlıq fəaliyyətinə qoyulan, xarici investora məxsus əmlak və qeyri-əmlak formasında olan maraq və ya hüquqlardır.

Xarici investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi onun həyata keçirilməsi formasından və növündən asılı olaraq təmin edilir. Xarici investisiya fəaliyyətində dövlət və beynəlxalq təşkilatların investisiya qoyuluşu daha mürəkkəb hüquqi mexanizmlə müşayiət edilir.

Müxtəlif iqtisadi inteqrasiya sistemlərinin, həmçinin ayrı-ayrı dövlətlərin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq birbaşa investisiyanın həyata keçirilmə formaları müəyyən edilir. Birbaşa xarici investisiya qoyuluşu zamanı birgə müəssisə, qarışıq müəssisə forması müəyyən problemlərin yaranmasına səbəb olduğundan müasir dövrdə inkişaf etmiş iqtisadi sistemlərdə həmin formadan imtina üstünlük təşkil etməkdədir. Bunun əvəzində isə yalnız xarici kapitallı müəssisələrə üstünlük verilir.

Xarici xüsusi investisiya qoyuluşu, qeyd etdiyimiz kimi, birbaşa və portfel investisiya formasında həyata keçirilsə də, daha geniş yayılmış forma birbaşa investisiya qoyuluşu diqqəti cəlb edir. Xarici investisiya fəaliyyəti zamanı birbaşa investisiyaların tənzimlənməsi portfel investisiyaların tənzimlənməsinə nisbətə daha çox hüquqi təminat mexanizmlərinə zərurət yaradır. Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində birbaşa və portfel investisiyaların fərqləndirilməsi xarici investorlu müəssisənin səhmlərindəki iştirak faizi ilə müəyyən edilir.

AR qanunvericiliyində də nəzərdə tutulan xarici kapital qoyuluşunun «birgə müəssisə» forması bəzən

beynəlxalq hüquqa (GATT-a) uyğun olmayan yerli komponentdən istifadə tələbinin genişləndirməsinə səbəb olur ki, bu da əlverişli investisiya mühitinə mənfi təsir etməyə bilməz. Hesab edirik ki, bu məsələdə AR-in qanunvericiliyi İƏİT-in təcrübəsindən yararlanarsa, daha liberal investisiya mühitinin bərqərar olması təmin edilə bilər.

AR-in investisiya qanunvericiliyində birbaşa və portfel investisiyalar qanunvericilik qaydasında fərqləndirilməmişdir. Məsələ ondadır ki, birbaşa xarici investisiyaların portfel investisiyalardan fərqləndirilməsi zərurəti MİGA-nın qeyri-kommersiya risklərindən təminat-sığorta sistemlə bağlıdır. Məlum olduğu kimi, MİGA birbaşa investisiyaları təminatlandırır. Şübhəsiz ki, AR iqtisadiyyatına xarici kapital qoyuluşu genişləndikcə bu problem də özünün aktualığı ilə meydana gələcək. Buna görə də qanunvericilikdə birbaşa xarici investisiyaların portfel investisiyalardan fərqi təsbit edilməlidir.

Müəyyən faizlə xarici kapitalın yerli iqtisadiyyatda iştirakı ilə onların fərqləndirilməsində məqsəd xarici kapitalın aktivliyini təmin etməyə yönəlmişdir. Qanunda konkret hədd göstərilmədikdə belə, xarici kapitalın birbaşa iştirakını təmin edən meyarlar, stimullar təsbit edilməlidir.

Hesab edirik ki, xarici investisiya qoyuluşu ilə bağlı AR qanunvericiliyi qabaqcıl inteqrasiya qurumlarının müvafiq hüquq sistemi ilə yanaşı, bilavasitə EXM-ə də istinad etməlidir.

TÖVSIYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı. 4 cilddə. Bakı «Digesta» nəşriyyatı, 2004. I cild, 1989-1997, 1038 s.; II cild, 1997-1999, 1054 s.; III cild, 1999-2003, 1056 s.; IV cild, 2003-2007, 498 s.
2. Abdullayev E.İ. Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin hüquqi tənzimlənməsi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi təcrübəsi. Hüquq eləmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş disertasiya Avtoreferatı. Bakı 2005. 30 s.
3. AR Prezidenti Heydər Əliyev 2002-ci il aprel ayının 25-də yerli sahibkarlarla görüşündəki nitqindən. «Azərbaycan» qəzeti, 26 aprel, 2002-ci il.
4. AR Prezidenti İlham Əliyevin Fransa Sahibkarları Təşkilatının üzvləri ilə 2005-ci il yanvar ayının 22-də görüşündəki nitqindən. «Azərbaycan» qəzeti, 25 yanvar, 2005-ci il.
5. Əliyev Ə.İ. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi: nəzəriyyə və praktika. Bakı, Şirvannəşr, 2007, 600 s.
6. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 2005, 752 s.
7. Həsənov Ə.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti (əsas istiqamətlər, prinsip və xüsusiyyətlər). H.Əliyev siyasi məktəbini öyrənirik. Bakı, 1997, s. 126-142.
8. Qəndilov S.T. Azərbaycanın xarici siyasətinin başlıca istiqamətləri (iyun 1993-1997-ci illər). BDU-nun xəbərləri (sosial-siyasi elmlər seriyası), 1998, №1, s. 53-68.
9. Qasimov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (1991-1995). Bakı, 1996, 140 s.

10. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2008, 396 с.
- ✓ 11. Алексеев С.С. Общая теория права. М., Изд.-во БЕК, 1994, 224 с.
12. Ануфриева Л.П. Международное частное право. В 3-х т. Т. 2. Особенная часть. Учебник. М., Изд.-во БЕК, 2000, 656 с.
13. Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. М., Спарк, 2002, 415 с.
14. Ануфриева Л.П., Бекашев К.А., Дмитриева Г.К. Международное частное право. Учебник. Отв. ред. Г.К.Дмитриева. 2-е изд., перераб. и доп. М., Изд.-во Проспект, 2003, 688 с.
15. Бабаев М.Х. Советское международное частное право: предмет и способы регулирования. Вестник Киевского университета. Международные отношения и международное право. Киев, 1982, вып. 15, с. 75-81.
16. Бамбергер С. Обзор Договора к Энергетической Хартии. Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 55-90.
17. Басем Аль Сунна. Правовое регулирование иностранных инвестиций в Иордании. Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. М., 2004, 24 с.
18. Белов А. Альтернативные способы разрешения внешнеэкономических споров. Право и экономика, 1998, № 6, с. 72-76.
19. Бендевский Т. Международное частное право. Учебник. Пер. с македонского С.Ю.Клейн. Отв. ред. Е.А.Суханов. М., Статут, 2005, 446 с.
20. Блищенко И.П., Дория Ж. Экономический суверенитет государств. 2-е изд. М., Изд.-во Российского универ. Дружбы народов, 2001, 150 с.

21. Бобылев А.И. Источники (формы) права. Политика и право, 2003, № 8, с. 18-25.
22. Богатырев А.Г. Инвестиционное право. М., Российское право, 1992, 272 с.
23. Богатырев А.Г. Государственно-правовой механизм регулирования инвестиционных отношений (вопросы теории). Автореф. дисс. на соис. докт. юрид. наук. М., 1996, 28 с.
24. Богатырев А.Г. О международном инвестиционном праве. Московский журнал международного права, 1991, №2, с. 17-27.
25. Богатырев А.Г. О регулировании иностранных инвестиций в национальном и международном праве. Государство и право, 1992, № 1, с. 103-110.
26. Богуславский М.М. Иностранные инвестиции: правовое регулирование. М., Изд.-во БЕК, 1996, 446 с.
27. Богуславский М.М. Международное частное право. Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М., Междунар. отношения, 1997, 416 с.
28. Богуславский М.М. Международное частное право. Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М., Юристь, 1998, 408 с.
29. Богуславский М.М. Международное частное право. Элементарный курс. М., Юристь, 2004, 317 с.
30. Богуславский М.М. Международное экономическое право. М., Междунар. отношения, 1986, 304 с.
31. Большой юридический словарь. Под ред. А.Я.Сухарева, В.Д.Зорькина, В.Е.Крутских. М., ИНФРА-М, 1998, 790 с.
32. Бровкина С.С. Правовое обеспечение гарантий иностранных инвесторов в национальном законодательстве Российской Федерации и международном частном праве. Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. М., 2004, 23с.

33. Брунцева Е.В. Международный коммерческий арбитраж. СПб., Издательский дом Сентябрь, 2001, 368 с.
34. Вайпан В.А. Система страхования иностранных инвестиций от политических рисков. Право и экономика, 1993, № 3-4, с. 47-48.
35. Вельяминов Г.М. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций. В кн: Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. РАН, Ин-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995, с. 160-171.
36. Ведерников А.В. Иностранные инвестиции в Российской Федерации. Правовые аспекты. Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. Екатеринбург, 2004, 23 с.
37. Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс). Учебник. М., Волтерс Клувер, 2004, 496 с.
38. Вельяминов Г.М. Принцип наибольшего благоприятствования. Внешняя торговля, 1970, № 10, с. 50-52.
39. Вилков Г.Е. Национализация и международное право. М., Изд.-во Ин-та междунар. отношений, 1962, 136 с.
40. Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции и смешанные предприятия в странах Африка. М., Наука, 1975, 187 с.
41. Вознесенская Н.Н. Совместные предприятия как форма международного экономического сотрудничества 2-е изд., перераб. и доп. М., Наука, 1989, 255 с.
42. Вознесенская Н.Н. Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий). М., ИНФРА-М, 2001, 220 с.

43. Войтович С.А. О соотношении принципов недискриминация и наибольшего благоприятствования в межгосударственных экономических отношениях. Советский ежегодник международного права, 1984. М., Наука, 1986, с. 259-264.
44. Войтович С.А. О характере взаимодействия международных экономических отношений и международного права. Вестн. Киев. Ун-та. Междунар. отношения и междунар. право, 1983, Вып. 16, с. 76-81.
45. Войтович С.А. Принцип взаимной выгоды в межгосударственных экономических отношениях. Советское государство и право, 1986, № 2, с. 121-124.
46. Войтович С.А. Принципы международно-правового регулирования межгосударственных экономических отношений. Учеб. пособие. Киев, Киев. Ун-т, 1988, 127 с.
47. Войтович С.А. Режим наибольшего благоприятствования в торгово-экономических отношениях. Советский ежегодник международного права, 1987. М., Наука, 1988, с. 172-186.
48. Войтович С.А. Роль международно-правовых принципов в формировании международного экономического права. Вестн. Киев. Ун-та. Междунар. отношения и междунар. право, 1982, Вып. 15, с. 28-35.
49. Войтович С.А. Соотношение международного договора и обычая в регулировании межгосударственных экономических отношений. Вестн. Киев. ун-та. Междунар. отношения и междунар. право, 1985, Вып. 20, с. 7-13.
50. Войтович С.А. Суверенные права государства распоряжаться природными ресурсами и осуществлять экономическую деятельность. Известия ВУЗов. Правоведение, 1985, № 4, с. 50.

51. Волова Л.И. Реализация государствами международной правоспособности в международных инвестиционных отношениях посредством многостороннего международно-правового регулирования. Российский ежегодник международного права. СПб., 2001, с. 157-175.
52. Волова Л.И., Папушина И.Э. Международное инвестиционное право. Ростов-на-Дону, Изд.-во «Эверест», 2001, 192 с.
53. Гавердовский А.С. Имплементация норм международного права. Киев, Вища школа, 1980, 320 с.
54. Галенская Л.Н. Действие общих принципов международного права в сфере международного частного права. Журнал международного частного права, Санкт-Петербург, Россия-Нева, 1996, № 1-2, с. 3-12.
55. Гамбаров Г.Д. Международно-правовые формы и направления сотрудничества Азербайджанской Республики с международными финансовыми организациями. Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. Баку, 2003, 28 с.
56. Герчикова И.Н. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. Учеб. пособие. М., Изд.-во «Консалтбанк», 2002, 624 с.
57. Гетьман-Павлова И.В. Международное частное право. Пособие для сдачи экзамена. М., Юрайт-Издат, 2005, 223 с.
58. Гусейнов Л.Г. Международное обязательство государств в области прав человека. Баку, Изд.-во «*Nüqıq ədəbiyyatı*», 1998, 188 с.
59. Действующее международное право. В 3-х т. Т. 3. Сост. Ю.М.Колосов, Э.С.Кривчикова. М., Изд.-во

Московского независимого инст.-та международного права, 1997, 832 с.

60. Дело Kloekner Industrie-Anlagen GmbH, Kloekner Belge S.A. and Kloekner Handelmaatschappij B.V. vs. United Republic of Cameroon and Societe Camarounaise des Engrais. ICSID Rewieü. Foreign Investment Law Journal, 1986, № 1, p. 70-91.
61. Дипломатический вестник. 1994, № 1-2.
62. Дмитриева Г.К. Мораль и международное право. М., Межд. отношения, 1991, 166 с.
63. Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. Ред. русс. изд. А.А.Конопляник. М., 2002, 632 с.
64. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник. Под общей ред. В.Н.Трофимова. М., ИНФРА-М, 1997, 369 с.
65. Доронина Н.Г. Иностранные инвестиции и современное международное право. В кн: Правовые проблемы иностранных инвестиций в СССР. М., 1991, с. 101- 112.
66. Доронина Н.Г. В вопросе о правовой природе концессионных соглашений. Право и экономика, 1997, № 1, с. 47-55.
67. Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. М., Юстицинформ, 2000, 76 с.
68. Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. Право и экономика, 2000, № 4, с. 7-23.
69. Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. Право и экономика, 2000, № 5, с. 5-21.

70. Доронина Н.Г. Комментарий к Закону об иностранных инвестициях. Право и экономика, 2000, № 6, с. 7-21.
71. Доронина Н.Г. Национальное законодательство и многостороннее международное сотрудничество в области иностранных инвестиций. Законодательство и экономика, 1994, № 1-2, с. 9-18.
72. Доронина Н.Г. Некоторые организационно-правовые аспекты иностранных инвестиций в развивающихся странах. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. М., 1979, 27 с.
73. Доронина Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций (вопросы унификации). Проблемы международного частного права. Под ред. Н.И.Марышевой. М., Юридическая фирма Контракт, 2000, 216 с.
74. Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Многосторонние международные конвенции в области защиты иностранных инвестиций и российское законодательство. Государство и право, 1992, № 10, с. 87- 95.
75. Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Порядок разрешения инвестиционных споров. Законодательство и экономика, 1995, № 7-8, с. 11-27.
76. Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России и за рубежом. М., Финстатинформ, 1993, 128 с.
77. Доронина Н.Г., Семилютина Н.Г. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. (Современное состояние и перспективы развития). Российский ежегодник международного права, 1993-1994. Санкт-Петербург, 1995, с. 258- 283.

78. Доронина Н.Г., Семилотина Н.Г. Государство и регулирование инвестиций. М., Городец-издат, 2003, 270 с.
79. Доронина Н.Г., Семилотина Н.Г. Российское законодательство об иностранных инвестициях и проблема страхования некоммерческих рисков иностранных инвестиций в России. ПАН, Ин-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светлов. М., ИГПАН, 1995, с. 111-120.
80. Доронина Н.Г. Унификация и гармонизация права в условиях международной интеграции. ЖРП, 1998.№ 6, с. 53-55.
81. Евдокимов А.И. Международные экономические отношения. Учебник. М., ТК Велби, 2003, 552 с.
82. Ершов Ю.А. Соглашение ВТО по связанным с торговлей инвестиционным мерам и российское законодательство об иностранных инвестициях. Внешнеэкономический бюллетень, 2000, № 10, с. 39-42.
83. Звекон В.П. Международное частное право. Курс лекций. М., Изд.-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001, 686 с.
84. Зивс С.Л. Источники права. М., Наука, 1981, 239 с.
85. Зубченко Л.А. Иностранные инвестиции. Учебное пособие. М., ИСЭ, 2004, 144 с.
86. Инвестиционное законодательство. Сборник нормативных актов. Сост. Ю.В.Лазарева. М., ТК Велби, 2005, 480 с.
87. Энциклопедия рынка. Иностранные инвестиции: мировой опыт-практика в России. Русско-английский словарь-справочник. Ч. 2. Под ред. Б.Г.Дикина. М., ROSBI, 1996, 528 с.
88. Иск LIAMCO (США) к Ливии. International Legal Report, 1979 г., Vol. 53, p. 341-374.

89. Иск AGIP Company SPA (Италия) к Правительству Народной Республики Конго. *Tearbook of Commercial Arbitration*, 1983, Vol. VIII, p. 130-143.
90. Иск AMCO Asia Corporation (США) к Индонезии. *International Legal Materials*, 1984, Vol. 23, p. 84-98.
91. Исполинов А.С. Иностранные инвестиции в Российской Федерации и международное право. *Московский журнал международного права*, 1993, № 1, с. 153-159.
92. Капустин А.Я. Международно-правовые проблемы латиноамериканской экономической интеграции. М., Изд.-во УДН, 1985, 79 с.
93. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М., Мысль, 1972, 472 с.
94. Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. Учебник. Пер. с франц. В.П.Серебренникова, В.М.Шумилова. М., Междунар. отношения, 2001, 608 с.
95. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. М., Иностранная литература, 1978, 398 с.
96. Керимов А.М. Международно-правовые аспекты вступление стран с переходной экономикой в Всемирную торговую организацию (ВТО). Автореферат дис. на соиск. учен. степ. кан. юрид. наук. Баку, 2006, 21 с.
97. Кобчикова Е.В. Роль принципов международного экономического права в инвестиционном сотрудничестве Российской Федерации с иностранными государствами. Дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. Казань, 2002, 249 с.
98. Комарова Л.А. Международно-правовые принципы и формы экономического сотрудничества государств. Учебное пособие. М., ВЮЗИ, 1986, 46 с.

99. Корецкий В.М. Избранные труды. В 2 кн. АН УССР. Ин-т государства и права. Кн. 1. Гл. ред. В.Н.Денисов. Киев, Наук. Думка, 1989, 344 с.
100. Коробова М.А. Международное право и экономические договоры. М., Изд.-во Моск. Ун-та, 1987, 136 с.
101. Костин А.А. Акционерное законодательство стран Ближнего Востока. Автореф. дисс... канд. юрид. наук. М., 1980, 19 с.
102. Кулагин М.И. Правовая природа инвестиционных соглашений, заключенных развивающимися странами. В кн.: Политические и правовые системы стран Азии, Африки и Латинской Америки. М., 1983, с. 40- 53.
103. Купалов И.В. Многостороннее регулирование торговли и инвестиций в сфере услуг в рамках ГАТТ. Московский журнал международного права, 1994, №1, с. 85-100.
104. Купчишин А.М., Рулько Е.Т. Характерные черты и система принципов современного международного права. Киев, 1979, 195 с.
105. Курдюков Г.И. Государства в системе международно-правового регулирования. Казань, Изд- во Казанского ун-та, 1979, 174 с.
106. Курс международного права. В 7 томах. Том 1. Понятие, предмет и система международного права. Г.В. Игнатенко, В.А. Карташкин, Б.М. Клименко и др. М., Наука, 1989, 360 с.
107. Курс международного права. В 7 т-х. Т. 2. Основные принципы международного права. М., Наука, 1989, 240 с.
108. Курс международного права, В 7 т-х. Т.4. Отрасли международного права. М., Наука, 1990, 272 с.

109. Кучера З. Международное частное право. М., 1998, 288 с.
110. Кучер Б.И. Международный экономический правопорядок (Вопросы правового регулирования международных экономических отношений). Киев, Выща шк. Головное изд.-во, 1988, 228 с.
111. Кучер Б.И. Особенности правового регулирования международных экономических отношений Вестн. Киев. Ун-та. Междунар. отношения и междунар. право, 1981, Вып. 13, с. 124-127.
112. Кучер Б. И., Войтович С.А. Система принципов международно-правового регулирования межгосударственных экономических отношений. Вестн. Киев. Ун-та. Междунар. отношения и междунар. право. 1984, Вып. 18, с. 14-19.
113. Кучер Б.И., Осыка С.Г. К вопросу о правовом регулировании международных экономических отношений. Вестн. Киев. Ун-та. Междунар. отношения и междунар. право. 1980, Вып. 10, с. 68-74.
114. Лабин Д.К. Анализ некоторых аспектов международно-правовой практики заключения государствами двухсторонних инвестиционных договоров. Государство и право, 1999, №10, с. 59-69.
115. Лабин Д.К. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций. М., 2001, 380 с.
116. Лабин Д.К. Многостороннее соглашение по инвестициям как шаг на пути создания международно-правового механизма регулирования режима движения капитала. Государство и право, 1998, №5, с. 85-92.
117. Лабин Д.К. Некоторые проблемы международно-правового регулирования инвестиций. Государство и право, 1998, № 10, с. 94-101.

118. Левин Д.Б. Актуальные проблемы теории международного права. М., Наука, 1974, 264 с.
119. Ливенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала (инвестиционная политика зарубежных стран). Учебник. М., Экономистъ, 2004, 368 с.
120. Лисовский В.И. Правовое регулирование международных экономических отношений: Учебное пособие. М., Выш. Шк., 1984, 191 с.
121. Лихачев В.Н. Пробелы в современном международном праве. Казань, Изд.- во Казанского ун-та, 1985, 86 с.
122. Лопатников Л.И. Краткий экономическо-математический словарь. М., Наука, 1979, 358 с.
123. Лукашук И.И. Источники международного права. Киев, Изд.-во Киев. Гос. Ун-та, 1966, 127 с.
124. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. М., Изд.-во БЕК, 1999, 384 с.
125. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. Учебник. М., Изд.- во БЕК, 1998, 410 с.
126. Лукашук И.И. Механизм международно-правового регулирования. М., Междунар. отношения, 1972, 176 с.
127. Лукашук И.И. Механизм международно-правового регулирования. Учеб. пособие. Киев, Вища школа, 1980, 165 с.
128. Лукашук И.И. Нормы международного права в международной нормативной системе. М., Издательство «Спарк», 1997, 322 с.
129. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XXI век. М., Изд.-во «Спарк» 2000, 279 с.
130. Лысенко Д.Л. Проблема правового статуса транснациональных корпораций: международно-правовые аспекты. Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. М., 2003, 33 с.

131. Мамедов А.Г. Законодательство Азербайджанской Республики о международном частном праве и международное право. Автореферат дис. к. ю. наук. Баку, 2005, 27 с.
132. Матулис Н.П. Международно-правовое регулирование иностранных инвестиций в СНГ (на примере РФ и Республики Казакстан). Дисс. на соис. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2003, 209 с.
133. Махлина М.И. Соглашения о разделе продукции с иностранными инвесторами. В кн. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. ПАН, Ин-т государства и права. Отв. Ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995, с. 76-85.
134. Мачлинский П. Договор к Энергетический Хартий: к новому международному порядку в торговле и инвестициях или повторение истории? ДЭХ: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, 420 с.
135. Массе П. Критерии и методы оптимального определения капиталовложений. М., Статистика, 1971, 503 с.
136. Международные акты о правах человека. Сборник документов. Сост. В.А.Карташкин, Е.А.Лукашева. 2-е изд. Доп. М., Изд.-во НОРМА-ИНФРА-М, 2002, 944 с.
137. Международные инвестиции и международные закупки. Учебное пособие. Под. ред. В.Е.Есипова. СПб., Изд.-во ГУЭФ, 1998, 313 с.
138. Международное право. Отв. ред. Г.В.Игнатенко, О.И.Тиунов. М., НОРМА-ИНФРА-М, 2000, 584 с.
139. Международное право. Отв. ред. Ю.М.Колосов, В.И.Кузнецов. М., Юрид. лит., 1995, 536 с.
140. Международное право. Под. ред. Н.Т.Блатовой. М., Юрид. лит., 1987, 543с.

141. Международное право. Учебник. Изд. 2-е, доп. и перераб. Отв. ред. Ю.М.Колосов, В.И.Кузнецов. М., Междунар. Отношения, 1998, 624 с.
142. Международное публичное право. Сборник документов. Том 1. М., Изд.-во БЕК, 1996, 570 с.
143. Международное публичное право. Учебник. Под ред. К.А.Бекашева. М., «ПРОСПЕКТ», 1998, 608 с.
144. Международное публичное право. Под ред. К.А.Бекашева. М., ПРОСПЕКТ, 1999, 636 с.
145. Международное частное право в документах. Т. 1. Финансы. Валюта. Налоги. Сост. К.А.Бекашев, А.Г.Ходаков. М., Юристь, 1996, 480 с.
146. Международное частное право: современные проблемы. В2 кн. Кн. 1. М., Наука, 1993, 272 с.
147. Международное частное право: современные проблемы. М., ТЕИС, 1994, 507 с.
148. Международное частное право. Учебное пособие. Под ред. Г.К.Дмитриевой. М., 1993, 168 с.
149. Международно-правовые основы иностранных инвестиций в России. Сборник нормативных актов и документов. М., Юрид. лит., 1995, 288 с.
150. Международно-правовые формы сотрудничества государства в Европе. М., Междунар. отношения, 1977, 185 с.
151. Микульшин А.И. О понятии и видах режимов иностранцев. Советский ежегодник международного права, 1972. М., Наука, 1974, с. 181-192.
152. Мозолин В.П. Право США и экспансия американских корпораций. М., Изд-во Моск. Ун-та, 1974, 284 с.
153. Мозолин В.П. Ущемление суверенитета развивающихся стран в интересах монополий США. Советское государство право, 1970, № 2, с. 134-139.

154. Морозова Н.В. Конвенция о разрешении инвестиционных споров между государствами и национальными субъектами права иных государств: сфера применения. В кн: Актуальные проблемы международного права. – М., 1989. с.128-136.
155. Мосей Г. Процессы глобализации и регионализации в мировой экономике. Экономист 2002, № 9, 21-29.
156. Мосс Д.К. Автономия воли в практике международного коммерческого арбитража. М., Норск-Гидро, 1996, 84 с.
157. Мухлински П.Т. Разрешение споров по Вашингтонской Конвенции о разрешении инвестиционных споров между государствами и гражданами других государств. Советский ежегодник международного права, 1989-1991. СПб., «Россия Нева», 1992, с. 225-230.
158. Мюллерсон Р.А. Национально-правовая имплементация международных договоров. Советский ежегодник международного права, 1978. М., Наука, 1980, 125-140 с.
159. Мюллерсон Р.А. О соотношении международного публичного, международного частного и национального права. Советское государство и право, 1982, № 2, с. 80-89.
160. Низамиев А.Ш. Правовое регулирование международных экономических отношений (концептуальные подходы). Дисс... канд. юрид. наук. Казань, 2000, 220 с.
161. Обзор международного экономического права. AFDI, 1987, 723 р.
162. Организация Объединенных Наций. Сборник документов. Отв. ред. В.В.Бахрушев. М., Наука, 1981, 648 с.

163. Ошенков А. Регулирование инвестиционных соглашений: проблема отраслевой принадлежности и применимого права. Московский журнал международного права, 2000, № 1, с.139-148.
164. Перетерский И.С. Система международного частного права. Советское государство и право, 1946, № 8-9, с.12-30.
165. Петров К.М. Принцип наибольшего благоприятствования и дискриминация в международной торговле. Внешняя торговля, 1974, №4, с. 44-49.
166. Пирогов А.В. Межгосударственные экономические отношения: принцип суверенного равенства. Киев, Наук. Думка, 1987, 88 с.
167. Платонова Н. Законодательство о разделе продукции проблемы применения. Хозяйство и право, 1999. № 5, с. 51-57.
168. Платонова Н. Законодательство о разделе продукции: проблемы применения. Хозяйство и право, 1999, № 6, с. 53-59.
169. Платонова Н. Правовые проблемы осуществления иностранных и отечественных инвестиций в экономику России на основе соглашений о разделе продукции. Хозяйство и право, 1996, № 6, с. 37-46.
170. Платонова Н. Правовые проблемы осуществления иностранных и отечественных инвестиций в экономику России на основе соглашений о разделе продукции. Хозяйство и право, 1996, № 7, с. 26-37.
171. Почкаева М.В. Межгосударственные экономические отношения и международное право. Внешняя торговля, 1970, № 4, с. 51-56.
172. Право Европейского Союза: правовое регулирование торгового оборота. Учебное пособие.

- Под. ред. В.В.Безбаха, А.Я. Капустина, В.К.Пучинского. М., Изд.-во ЗЕРЦАЛО, 1999, 400 с.
173. Правовое регулирование иностранных инвестиций в России. ПАН, Ин-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995, 211 с.
 174. Разумов К.Л. Международное частное право (Некоторые вопросы теории и практики). Материалы секции права ТПП СССР. М., 1983, Вып.34, с. 7-26.
 175. Рутько Е.Т., Войтович С.А. Роль императивных норм в организации системы международного права. Советский ежегодник международного права, 1983. М. Наука, 1984, с. 213-218.
 176. Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты АР в системе международного энергетического права. Диссертация кан. юрид. наук. Баку, 2003, 205 с.
 177. Силкин В. Комментарии к Федеральному Закону «Об иностранных инвестициях в Российской Федерации». Хозяйство и право, 2000, № 2, с. 3-19.
 178. Скуратовская М.М. Правовое регулирование иностранных инвестиций: субъекты и правовые гарантии. Автореф. дис. на соиск. уч. ст. канд. юр. наук. М., 2004, 25 с.
 179. Сорнарджа М. Компенсация при национализации. Положения в Европейской Энергетической Хартии. Договор к Энергетической Хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада. М., 2002, с. 341-357.
 180. Сосна С.А. Каким быть Закону об иностранных инвестициях в России. Законодательство и экономика, 1997, № 13-14, с. 81-92.
 181. Сосна С.А. Концессионные договоры с иностранными инвесторами. В кн: Правовое регулирование иностранных инвестиций в России.

- Пан, Ин-т государства и права. Отв. ред. А.Г.Светланов. М., ИГПАН, 1995. с. 66-76.
182. Сосна С.А. Российское законодательство о концессионных договорах с иностранными инвесторами. Российский ежегодник международного права, 1993-1994. СПб., 1995, с. 196-221.
 183. Теплов О.М. Проблемы применения Закона Российской Федерации «О соглашениях о разделе продукции» и основные направления его изменений. Право и экономика, 1996, № 13-14, с. 138-141.
 184. Трапезников В.А. Валютные регулирование в международном инвестиционном праве. М., Наука, 2004, 191 с.
 185. Тункин Г.И. Вопросы теории международного права. М., Госюриздат, 1962, 330 с.
 186. Тункин Г.И. Теория международного права. М., Междунар. отношения, 1970, 511 с.
 187. Тункин Г.И., Шишкин В.М. О международно-правовых принципах нового международного экономического порядка. Советское государство и право, 1980, № 9, с. 88-97.
 188. Усенко Е.Т., Василенко В.А. Принцип недискриминации в сфере международных экономических отношений. Советский ежегодник международного права, 1983. М., Наука, 1984, с. 25-43.
 189. Ушаков Н.А. Государство в системе международно-правового регулирования. М., 1997, с. 6.
 190. Ушаков Н.А. Международное право: основные понятия и термины. М., ИГП РАН, 1996, 48 с.
 191. Ушаков Н.А. Режим наибольшего благоприятствования в межгосударственных отношениях. М., Ин.-т государства и права, 1995, 126 с.

192. Ушаков Н. А. Сотрудничество как международно-правовой принцип взаимоотношений государств. В кн.: Международное сотрудничество и международное право. М., 1977, с. 3-12.
193. Ушаков Н.А. Юрисдикционные иммунитеты государств и их собственности М. Наука, 1993, 240 с.
194. Фархутдинов И.З. Иностранные инвестиции в России и международное право. Уфа, Издание Башкирского государственного университета, 2001, 264 с.
195. Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: теория и практика применения. М. Волтерс Клувер, 2005, 432 с.
196. Фархутдинов И.З. Соотношение международного и национально-правового регулирования иностранных инвестиций в России. Автореф. дисс. на соис. докт. юрид. наук. М., 2000, 190 с.
197. Фельдман Д.И. Система международного права. Казань, Изд.-во Казанского ун-та, 1983, 119 с.
198. Фельдман Д.И., Курдюков Г.И., Лихачев В.Н. О системном подходе в науке международного права. Известия ВУЗов. Правоведение, 1980, № 6, с. 43-51.
199. Фердросс А. Международное право. М. Изд.-во Иностранной литературы, 1959, 652 с.
200. Хименес де Аречага Э. Современное международное право. М., ПРОГРЕСС, 1983, 480 с.
201. Хлестова И.О. Законодательство и международные договоры о защите иностранных инвестиций. Московский журнал международного права, 1992, № 2, с. 95-107.
202. Храбсков В.Г. Проблемы соотношения международного публичного и международного частного права. Советский ежегодник международного права, 1977. М., Наука, 1979, с. 117-126.

203. Чебанов С.В. Международное регулирование прямых иностранных инвестиций: тенденции и проблемы. Международная экономика и международные отношения, 2001, № 12, с. 21-32.
204. Шабан И.С. Принцип недискриминации в международных экономических отношениях. В кн: Международное право на службе мира и сотрудничества государств (Копел В., Стриска М., Ушаков Н. и др). М., Междунар. отношения, 1981, с. 142-159.
205. Шабан И.С. Принцип равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств. В кн: Международное право и международный правопорядок. М., АН СССР, Институт государства и права, 1981, с. 131-148.
206. Шапира Ж. Международное право предпринимательской деятельности. Пер. с франц. Е.П.Островской и Д.Г.Малькова. М., Издательская группа «Прогресс», 1993, 159 с.
207. Шатров В.П. Международное экономическое право. Учеб. пособие. М., Изд.-во УДН, 1990, 116 с.
208. Шатров В.П. Международно-правовые проблемы установления нового международного экономического порядка. Советское государство и право, 1986, №8, с. 89-96.
209. Шиминова М.Я. Гарантии защиты иностранных инвестиций. В кн: Иностранные инвестиции в странах СНГ и Великобритании. Отв. ред. А.А.Рубанов, Н.И.Соловяненко. ПАН. Ин-т государства и права., Рос. Инвестиц-тендер. Корпорация. М., 1992, с. 75-82.
210. Шинкарецкая Г.Г. Мирное разрешение международных споров – альтернатива применению силы. В кн. Международное право: советский и

- английский подходы. М., АН СССР, Институт государства и права, 1989, с. 93-101.
211. Шмаков В.А. Ломейская конвенция как международно-правовой институт установления нового международного экономического порядка. Московский журнал международного права, 1995, № 4, с. 64-83.
 212. Шумилов В.М. Международное экономическое право. М., «Дека», 1999, 400 с.
 213. Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право. М., НИМП, 2001, 288 с.
 214. Шумилов В.М. Международное экономическое право. Учебник. 3-е изд. Перераб. и доп. Ростов-на-Дону, Изд-во Феникс, 2003, 512 с.
 215. Шумилов В.М. Международное публичное экономическое право. М., НИМП, 2001, 288 с.
 216. Шумилов В.М. Международное-правовое регулирование международных экономических отношений (Вопросы теории и практики). Государство и право, 2000, № 7, с. 79-92.
 217. Шумилов В.М. Некоторые вопросы теории и практики международного экономического права. Московский журнал международного права, 2000, № 3, с. 137-161.
 218. Шумилов В.М. Принцип наиболее благоприятствуемой нации в международном праве (Проблемы теории и практики). Внешняя торговля, 1985, № 2, с. 42-46.
 219. Шумилов В.М. Принцип наиболее благоприятствуемой нации в международных экономических отношениях. Советское государство и право, 1987, № 2, с. 84-89.
 220. Щербина М.В. К вопросу о компенсациях при национализации собственности иностранцев. Журнал

- международного частного права. СПб., Россия-Нева, 1998, № 1-2, с. 5-16.
221. Эбке В.Ф. Международное валютное право. Пер. с нем. М., Междунар. отношения, 1997, 336 с.
222. Юрин М.В. О роли принципа сотрудничества в международно-правовом регулировании совместной деятельности государств. В кн: Юридическая деятельность: сущность структура, виды. Ярославль-Яросл. Гос. Ун.-т, 1989, с. 128-137.
223. Agreement for the Promotion and Protection of Investment. December 15, 1987, Art. 3. International Legal Materials, № 27, p. 612-613.
224. Asante S.K. International Law and Investment. M.Bedjaoui International Law Achievements and Prospects. UNESCO, 1991, 1276 p.
225. Asante S.K. International Law and Foreign Investments. International and Comparative Law Quarterly, 1988, Vol. 37, Part 3, p. 97-108.
226. Baugan G., Freudenberg M. The Internalization of Venture Capital Activity in OECD: Implications For Measurement and Policy STL Working Papers 2000/7. Paris, 2000, p. 17-24.
227. Baxter R.R. International Law in "Her Infinite Variety". International and Comparative Law Quarterly, 1980, Vol. 29, Part 4, p. 33-41.
228. Baxter R.R. Multilateral Treaties as Evidence of Customary International Law. British Yearbook of International Law, 1965-1966. London, 1968, Vol. 41, p. 221-239.
229. Bale E., Walters B. Investment Policy Aspects of U.S. and Global Trade Interests. Looking Ahead, Vol. 1, 1986, № 9, p. 3-11.

230. Balekjian W.H. Legal Aspects of Foreign Investment in the European Economic Community. Manchester, DOBBS-FERRY, 1967, 356 p.
231. Belot T. Weight D. Programs in Industrial Countries to Promote Foreign Direct Investment in Developing Countries. FIAS, 2001, № 3, p. 17-19.
232. Brewer T.L. Young S. Multilateral Agenda For Foreign Direct Investment. World Competition Law and Economics Review, Vol. 18, № 4, 1995, p. 37-77.
233. Broches A. Observations on the Finality of ICSID Awards. ICSID Review, 1991, Vol. 6, № 2, p. 37-42.
234. Broches A. The Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. ICSID Review, 1984, Vol 2, № 7, p. 66-73.
235. Broches A. The Convention on the Settlement of Investment Disputes: Some Observations on Jurisdiction. Columbia Journal of Transnational Law, 1982, № 5, p. 37-45.
236. Burns H.W. The Charter of Economic Rights and Duties of States and the Deprivation of Foreign-Owned Wealth. American Journal of International Law, 1981, Vol. 75, № 3, p. 17-27.
237. Calvo C. Le Droit International Theorique et Practique. 5th ed. P., Durand et Pedone-Lauriel, 1968, 154 p.
238. Carathanou S. The Role and of the Newly Independent Countries on the Development of the International Law with Emphasis on International Economic Law. The Saurus Acroaium, Vol. XVI, 1990, p. 620-631.
239. Closer Economic Relations Trade Agreement, March 28, 1983. The National Legal Materials, № 12, p. 912-957.
240. Cordero R.A. Strict but Liberalizing Interpretation of EEC Treaty Articles 67[1] and 68[2]. Legal Issues of European Integration, № 2, p. 42-49.

241. Cornford A.J. Some Notes on the Proposed New International Regimes for Foreign Investment and Service. UNCTAD. Rev. 17, Vol.1, 1989, p. 41-62; 201-211.
242. Christy P.B. Negotiating Investment in the GATT: A Call For Functionalism. Michigan Journal of International Law Summer, 1991, №12, p. 786-791.
243. Delupis I. Finance and Protection of Investments in Developing Countries. Epping Essex (U.K.). Gower Press, 1973, 183 p.
244. Fatouros A.A. Possible Standards for Trade Related Investment Measures. UNCTAD ITP. Vol. 23, p. 229-238.
245. Fatouros A.A. International Law and the Internationalized Contract. American Journal of International Law, 1980, Vol. 74, №2, p. 375-379.
246. Fonthein R., Gadbow J. Trade Related Performance Requirements Under the GATT. MTN System and Under U.S. Law. Law and Policy International Business, Vol. 14, 1982, p. 130-136.
247. Foreign Portfolio Investment and Foreign Direct Investment. Characteristics, similarities and differences, policy implications and development impact. TD/B/COM2/EM. 6/2 1999, 15 April, p. 47-59.
248. Gestrin M., Rugman A. The North American Free Trade Agreement and Foreign Direct Investment. Transnational Corporation, 1994, Vol. 1, №1, p. 32-34.
249. Gold J. Strengthening the Soft International Law of Exchange Arrangements. The American Journal of International Law, 1983, Vol. 77, № 3, p. 11-18.
250. Guidelines on the Treatment of Foreign Direct Investment. United Nation Library on Transnational Corporations, Vol. 20, New York, 1994, p. 201-210.
251. Horn N. Legal Problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises. L., Kluwer, 1980, 509 p.

252. Horn N. Normative Problems of the New International Economic Order. *Journal of World Trade Law*, 1982, Vol. 16, № 4. p. 437-443.
253. Information and Media Relations Decision of GATT. Focus: GATT Newsletter, 1989, № 5-6, p. 18-23.
254. International Court of Justice. Reports, 1970.
255. International Economic Law. Basic Documents. Edit. by P.Kunig, N.Lau, W.Meng. N.Y., Walter de Gruyter, 1989, 692 p.
256. Keneth V.J. Remarks to: Toward an Effective International Investment Regime. *The American Society of International Law* 91, Proc 145 (1997). Washington, 1998, p. 341-347.
257. Keneth V. Remark to: Toward and Effective International Investment Regime. 91 Proceeging of the American Society of International Law, 1998, p. 480-485.
258. Khalil M. L. Treatment of Foreign Investment Treaties. *ICSID Review, Foreign Investment Law Journal*, Vol. 7, 1992, p. 339-349.
259. Kindelberger C. European Integration and the International Cooperation (*Columbia Journal of World Business*) 1996, №1, p. 57-68.
260. Kwaw E.M. Trade Related Investment Measures in the Uruguay Round: Towards a GATT for Investment. *North Caroline Journal of International Law and Commercial Regulation*, № 16, 1990-1991, p. 329-341.
261. Landau H. Economic and Political Nationalism and Private Foreign Investments. *Journal of International Law and Policy*, 1990, Vol. 2, p. 32-39.
262. Leebron D.W. An Overview of the Uruguay Round Results/34. *Columbia Journal of Transnational Law*, № 1, 1996, p. 22-33.
263. Makarchuk J. Principles of a New International Economic Order. Dordrecht, Nijhoff, 1988, 367 p.

264. Mann P. British Treaties. *British Journal of International Law*, № 52, 1981, p. 97-115.
265. McKean W. The Meaning of Discrimination in International and Municipal Law. *British Yearbook of International Law*, 1970. London, 1970, Vol. 43, p. 68-77.
266. Mestadagh K. De Vey. The Right to Development. *Netherlands International Law Review*, 1981, Vol. 28, №1, p. 3-11.
267. Metaxas S.A. *Enterprises transnationales et codes de conduite*. Zurich, Schulthess, 1988, 208 p.
268. Metzger S.D. *Private Foreign Investment and International Organization*. Boston, 1962, p. 288-310.
269. Mo J.S. Australia-China Investment Protection Treaty. *Journal of World Trade Law*, №25, 1990, p. 15-22.
270. Mosler H. *The International Society as a Legal Community*. Nordhoff, 1980, 291 p.
271. Moxon R.W. Harmonization of Foreign Investment Laws among Developing Countries. An intertation of the Andean Group Experience. 16 *Journal of Common Market studies*, Vol. 16, 1977, p. 19-27.
272. *Multilateral Agreement on Investment: A Bill of Rights for International Investors*. The Preamble Center For Public Policy, June, 1997, p. 93-101.
273. *North American Free Trade Agreement*, December 17, 1992. US-Mex.-Can. *The National Legal Materials*, № 32, p. 605-613.
274. Nwogugu E.I. *The Legal Problems of Foreign Investments in Developing Countries*. Manchester, 1965. 531 p.
275. Paulsson J. ICSID's Achievements and Prospects. *ICSID Rev. Foreign Inv. Law Review*, № 6, 1991, p. 380-394.
276. Petersmann E.U. *International Economic Theory and International Economic Law: On the Tasks of a Legal*

- Theory of International Economic Law. The Structure and Progress of International Law. The Hague, 1986.
277. Protokol on Trade in Services, January 1, 1989. Closer Economic Relations Trade Agreement. International Legal Materials, № 22, p. 945-953.
 278. Ramaiah B.B. Towards a Multilateral Framework on Investment. Transnational Corporations, Vol. 6, № 1, April, 1997, p. 23-27.
 279. Sauve P.A. First look at Investment in the Final Act of the Uruguay Round. Journal of World Trade. Vol. 28, № 5, 1994, p. 11-18.
 280. Schwarzenberger G. Foreign Investments and International Law. London, 1969, 349 p.
 281. Schwarzenberger G. Private International Investment. London, 1997, 370 p.
 282. Schwarzenberger G. The Principles and Standards of International Economic Law. RCADI, 1966, Vol. 117, p. 69-127.
 283. Seidli-Hohenveldern J. International Economic "Soft Law". RCADI, 1979, Vol. 163, p. 157-167.
 284. Shihata I. Towards a Greater Depolitization of Investment Disputes: the Roles of ICSID and MIGA. ICSID Review, 1986, Vol 5, № 1, p. 31-42.
 285. Sornarajah M. The Myth of International Contract Law. Journal of World Trade Law, 1981, Vol. 15, № 3, p. 337-342.
 286. Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Cambridge, 1994, 520 p.
 287. Tanzi V., Zee H. Tax Policy in Developing Countries. IMF Economic Issues, 2001, № 27, p. 31-38.
 288. The 1967 Draft Convention on the Protection of Foreign Property. International Legal Materials, Vol. 7, 1968, p. 117-143.

289. The Framework Agreement on the ASEAN Investment Area. Handbook on Investment Agreements in ASEAN. Jakorta, The ASEAN Secretariat, 1998.
290. The Multilateral Agreement on Investment. Report by the MAT Negotiating Group. P., 1997, 161 p.
291. The Results of the Uruguay Round of Multilateral Trade Negotiations: The Legal Texts. Geneva (1994). The GATT Uruguay Round, Vol. III, December, 1993, p. 156-157.
292. The United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations. UN Center on Transnational Corporations, 1986, 22 p.
293. Treaty of the Establishment of the Caribbean Common Market. July 4, 1973, Art. 35. International Legal Materials. № 12, p. 1062-1063.
294. Everhart S., Sumlinski M. Trends in Private Investment in Developing Countries. Statistics for 1970-2000. Washington D.C., IFS, № 41, p. 22-31.
295. Ustor E. The Most-favoured-nation Clause and Customs Unions. Acta Jrid, 1977, T. 29, p.156-175.
296. Ushes J.A. Capital movement and the Treaty on European Union. 12 Yearbook of European Law, 1992, p. 42-61.
297. Verloren van Themaat P. Some Basic Legal Issues of a New International Economic Order: A Western Point of View. Netherlands International Law Review, 1977, Vol. 24, № 3, p. 323-329.
298. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostocks. Gesellschaftswissenschaftliche Reihe. Jahrgang, 22, 1973, 4 Heft, s. 325-329.
299. World Investment Report. N.Y., UN, 1996, 332 p.
300. Lillich R. The International Law of State Responsibility for Injuries to Aliens. Virginia, University Pres of Virginia, 1983, p. 590-733.
301. Zundstrom H.O. Capital Movements and Economic Integration. Zuden, 1961, p. 130-137.

**Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Avstriya
Respublikası Hökuməti arasında
İnvestisiyaların təşviqi və qorunması haqqında
S A Z İ Ş**

Bundan sonra «Razılığa gələn Tərəflər» adlandırılan, Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Avstriya Respublikası Hökuməti,

bu Razılığa gələn Tərəflər arasında daha çox iqtisadi əməkdaşlığa əlverişli şərait yaratmağı arzu edərək,

investisiyaların təşviqi və qorunmasının bu cür investisiya qoyuluşuna hazırlığı gücləndirəcəyini və bununla iqtisadi münasibətlərin inkişafına vacib töhfə edəcəyini qəbul edərək,

beynəlxalq miqyasda qəbul edilmiş əmək standartlarına əməl olunmasına dair öhdəlikləri bir daha təsdiq edərək, aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

**Birinci fəsil
ÜMUMİ MÜDDƏALAR**

**Maddə 1
Təriflər**

Bu Sazişin məqsədləri üçün

(1) «Razılığa gələn Tərəfin investoru»:

Razılığa gələn Tərəfin ərazisində investisiya qoyan və ya investisiyaya malik olan

(a) Razılığa gələn Tərəfin qüvvədə olan qanununa uyğun olaraq onun vətəndaşı olan fiziki şəxs; və ya

(b) Razılığa gələn Tərəfin qüvvədə olan qanunu əsasında təsis edilmiş və ya təşkil edilmiş müəssisə deməkdir;

(2) «Razılığa gələn Tərəfin investorumun investisiyası» bir Razılığa gələn Tərəfin ərazisində digər Razılığa gələn Tərəfin investorumun malik olduğu və ya birbaşa və ya dolayısı ilə nəzarət etdiyi, aşağıdakılar da daxil olmaqla, hər növ əmlak deməkdir:

(a) birinci Razılığa gələn Tərəfin müvafiq qanunu əsasında təsis edilmiş və ya təşkil edilmiş müəssisə;

(b) paylar, fondlar və (a) bəndində istinad edilən müəssisədə pay iştirakının digər formaları və onlardan irəli gələn hüquqlar;

(c) istiqrazlar, borc öhdəlikləri, ssuda və digər borclar və onlardan irəli gələn hüquqlar;

(d) «açarı təslim etmə», tikinti, idarə, istehsal və ya gəlirin bölüşdürülməsi kontraktları da daxil olmaqla, kontraktlardan irəli gələn hüquqlar;

(e) pul vəsaitinə iddialar və iqtisadi dəyəri olan kontraktla əlaqədar icra ilə bağlı iddialar;

(f) müəllif hüququ, ticarət nişanları, patentlər, sənaye dizaynları və texniki proseslər, «nou-hau», ticarət sirləri, ticarət adları və firma adları da daxil olmaqla Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının himayəsi altında imzalanmış çoxtərəfli sazişlərdə müəyyən olunmuş əqli və sənaye mülkiyyəti hüquqları;

(g) konsessiyalar, lisenziyalar, iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün qanunla və ya kontraktla verilmiş səlahiyyət və ya icazə kimi hüquqlar;

(h) istənilən digər maddi və ya qeyri-maddi, daşınar və daşınmaz əmlak və ya icarə, ipoteka, girov saxlama, girov qoyma, verilmiş hüquqlar kimi bununla əlaqədar istənilən mülkiyyət hüququ;

(3) «müəssisə»—korporasiya, trast, tərəfdaşlıq, tam mülkiyyət hüquqlu şəxs, filial, birgə müəssisə, assosiasiya və ya

təşkilat da daxil olmaqla, gəlir götürən və ya götürməyən, özəl və ya dövlət sahibliyi və ya nəzarəti olan hüquqi şəxs və ya Razılığa gələn Tərəfin qüvvədə olan qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilmiş və ya təşkil edilmiş istənilən qurum deməkdir;

(4) «gəlir» — mənfəət, faizlər, kapital artımı, dividendlər, royaltilər, lisenziya qazancları və digər qazanclar da daxil olmaqla, investisiyalardan əldə edilən məbləğlər deməkdir.

(5) «təxirə salmadan» — kompensasiyaların ödənməsi və ya ödənişlərin köçürülməsi üçün zəruri olan rəsmiliklərin tamamlanması üçün normal halda tələb olunan vaxt müddəti deməkdir. Bu müddət kompensasiya ödənişi üçün ekspropriasiya günündən və ödənişlərin köçürülməsi üçün köçürmə barədə müraciət edildiyi gündən başlayacaqdır;

(6) «ərazi» —

(a) Avstriya Respublikasına münasibətdə beynəlxalq qanunlara, suveren hüquqlara və yurisdiksiyaya uyğun olaraq Avstriya Respublikasının suverenliyi altında olan quru ərazi, daxili sular və hava məkanı;

(b) Azərbaycan Respublikasına münasibətdə, Xəzər dənizinin müvafiq sektoru da daxil olmaqla, üzərində Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyinə və beynəlxalq qanunlara uyğun olaraq öz suveren hüquqlarını və ya yurisdiksiyasını həyata keçirdiyi Azərbaycan Respublikasının ərazisi deməkdir.

M a d d ə 2

Təşviq və investisiyaların buraxılması

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf, öz qanunlarına və qaydalarına uyğun olaraq digər Razılığa gələn Tərəfin investorlarının investisiyalarını təşviq edəcək və öz ölkəsinə buraxacaqdır.

(2) Əmlakın investisiya kimi və ya reinvestisiya kimi qoyuluş formasının istənilən dəyişməsi, əgər belə dəyişmə ərazisinə investisiya qoyulan Razılığa gələn Tərəfin qanunlarına və qaydalarına uyğun olaraq baş verirsə, onun investisiya kimi səciyyələnməsinə təsir etməyəcəkdir.

M a d d ə 3

İnvestisiya rejimi

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investorlarının investisiyalarına ədalətli və bərabər şərait, tam və daimi qorunma və təhlükəsizlik rejimi yaradacaqdır.

(2) Razılığa gələn Tərəf əsassız və ya ayrı-seçkilik yaradan tədbirlər vasitəsi ilə digər Razılığa gələn Tərəfin investorlarının investisiyalarının idarə edilməsi, işlədilməsi, saxlanması, istifadəsi, onlardan faydalanması, satılması və ləğv edilməsinə mənfi təsir göstərməyəcəkdir.

(3) Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investorlarına və onların investisiyalarına investisiyanın idarə edilməsi, işlədilməsi, saxlanması, istifadəsi, onlardan faydalanma, satılması və ləğv edilməsinə münasibətdə öz investorlarına və onların investisiyalarına və ya istənilən üçüncü ölkə investorlarına və onların investisiyalarına yaradılan rejimlərdən, hansı daha əlverişli isə, az əlverişli rejim yaratmayacaqdır.

(4) Bu Sazişin hər hansı müddəası bir Razılığa gələn Tərəfin aşağıdakılardan irəli gələn hər hansı rejim, üstünlük və ya güzəştin verdiyi hazırkı və ya gələcək imtiyazın digər Razılığa gələn Tərəfin investorlarına və onların investisiyalarına şamil etmək öhdəliyi kimi başa düşülmür:

(a) azad ticarət zonasında, gömrük ittifaqında, ümumi bazarda, iqtisadi birlikdə və ya investisiyalara dair çoxtərəfli sazişdə üzvlük;

(b) vergiyə cəlb etmə ilə bağlı istənilən beynəlxalq saziş, beynəlxalq qayda və ya daxili qanunvericilik.

M a d d ə 4

Aşkarlıq

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf bu Sazişin yerinə yetirilməsinə təsir edə biləcək özünün qanunları, qaydaları, proseduraları, həmçinin beynəlxalq sazişlərini təxirəsalmadan nəşr edəcək və ya başqa yolla ictimaiyyətə çatdıracaqdır.

(2) Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin 1-ci bənddə istinad edilən məsələlərlə bağlı xüsusi suallarına təxirə salmadan cavab verəcəkdir və müraciət əsasında məlumat təqdim edəcəkdir.

(3) Razılığa gələn Tərəflərdən heç birindən açılması qanun pozuntusuna gətirə biləcək və ya onun məxfiliyi qoruma qanunları və qaydalarına zidd ola biləcək, ayrı-ayrı investirlərə və ya investisiyalara aid məlumatın verilməsi və ya ondan istifadəyə icazənin verilməsi tələb edilməyəcəkdir.

M a d d ə 5

Ekspropriasiya və kompensasiya

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investordanın investisiyasını

(a) ictimai məqsədin tələb etməsi,

(b) ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi,

(c) qanunvericilik proseslərinə uyğun hərəkət edilməsi,

(d) aşağıdakı 2 və 3 bəndlərinə uyğun olaraq təxirə salınmadan, bərabər və səmərəli kompensasiya ödənilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi halları istisna olmaqla, birbaşa və ya dolayısı ilə ekspropriasiya və ya milliləşdirməyə və ya bunlara bərabər hər hansı tədbirə (bundan sonra ekspropriasiya adlanır) məruz qoymayacaqdır.

(2) Kompensasiya

(a) təxirə salınmadan ödənəcəkdir. Gecikmə halında bu gecikmə ilə bağlı mübadilə kursuna görə baş verən dəyər itkisi qəbul edən ölkə tərəfindən ödənilir;

(b) ekspropriasiya edilmiş investisiyanın ekspropriasiya baş verəndən bilavasitə əvvəlki ədalətli bazar dəyərinə ekvivalent olacaqdır. Ekspropriasiya haqqında məlumatın ictimaiyyətə daha əvvəl çatması səbəbindən baş vermiş dəyişiklik ədalətli bazar dəyərinə təsir etməyəcəkdir;

(c) aidiyyəti olan tərəfin vətəndaşı olduğu ölkənin valyutası ilə və ya tərəf və qəbul edən Razılığa gələn Tərəf arasında razılaşıdırılmış hər hansı sərbəst dönərli valyuta ilə ödənəcəkdir və həmin tərəfin müəyyən etdiyi xarici bank hesabına sərbəst köçürüləcəkdir.

(d) ekspropriasiya tarixindən faktiki ödəniş tarixinə qədər müddət üçün ödəniş valyutasının bazar məzənnəsi əsasında müəyyən edilmiş mübadilə kursu nəzərə alınmaqla hesablanan faizi də daxilinə alacaqdır.

(3) Qanunvericilik proseslərinə uyğun hərəkət edilməsi bir Razılığa gələn Tərəfin, digər Razılığa gələn Tərəfin ekspropriasiyasının təsirinə məruz qaldığı iddia edən investordan, onun investisiyasının qiymətləndirilməsi və bu Maddənin müddəalarına uyğun olaraq kompensasiya ödənilməsi də daxil olmaqla, məsələnin təxirə salınmadan ikinci Razılığa gələn Tərəfin hüquq orqanları və ya digər

səlahiyyətli və müstəqil orqanları tərəfindən araşdırılmasına hüququ olması deməkdir.

M a d d ə 6

Zərərə görə kompensasiya

(1) Bir Razılığa gələn Tərəfin investoru, onun digər Razılığa gələn Tərəfin ərazisindəki investisiyalarına həmin Razılığa gələn Tərəfin ərazisində baş verən müharibə və ya başqa silahlı münaqişə, inqilab, üsyan, mülki iğtişaş, fəvqəladə vəziyyət və ya hər hansı digər oxşar hadisə nəticəsində dəyən zərərlə bağlı, əvəz ödəmə, zərərin ödənməsi, kompensasiya və ya hər hansı başqa tənzimləməyə münasibətdə, axırncı Razılığa gələn Tərəf öz investorlarına və ya hər hansı üçüncü ölkənin investorlarına aid edilən rejimdən, hansı daha əlverişli isə, az əlverişli olmayan rejim yaradacaqdır.

(2) 1-ci bənddə istinad edilən hadisələrdən hər hansı biri baş verərkən bir Razılığa gələn Tərəfin investoru aşağıdakılardan:

(a) digər Razılığa gələn Tərəfin qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun investisiyasının və ya onun bir hissəsinin müsadirəsindən;

(b) digər Razılığa gələn Tərəfin qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun investisiyasının və ya onun bir hissəsinin vəziyyətin zəruri tələbi ilə bağlı olmayaraq dağıdılmasından;

irəli gələn zərər dəyərsə, axırncı Razılığa gələn Tərəf əvəzini ödəyəcək və ya kompensasiya ödəyəcəkdir və istənilən halda bu, təxirə salınmadan, adekvat olaraq və səmərəli həyata keçiriləcəkdir, kompensasiya 5-ci Maddənin 2-ci və 3-cü bəndlərinə uyğun həyata keçiriləcəkdir.

M a d d ə 7

Köçürmələr

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investordanın investisiyası ilə bağlı ödənişlərin əraziyə və ərazidən sərbəst, təxirə salınmadan köçürülməsinə təminat verir. Belə köçürmələrə xüsusi halda:

(a) ilkin kapital və investisiyanı saxlamaq və ya artırmaq üçün əlavə məbləğlər,

(b) gəlirlər,

(c) borc sazişi də daxil olmaqla kontrakt üzrə ödənişlər,

(d) investisiyanın tam və ya hissəsinin satışı və ya ləğvindən əldə edilən daxilolmalar,

(e) 5-ci və 6-cı maddələrə uyğun olaraq kompensasiya ödənişləri,

(f) mübahisələrin tənzimlənməsindən ortaya çıxan ödənişlər,

(g) investisiya ilə əlaqədar xaricdən cəlb edilmiş personalın maaşları və digər qazancları daxildir.

(2) Hər bir Razılığa gələn Tərəf belə köçürmələrin sərbəst dönərli valyuta ilə köçürmə həyata keçirilən Razılığa gələn Tərəfin ərazisində köçürmə günündə üstünlük təşkil edən bazar məzənnəsi ilə mübadilə edilərək həyata keçiriləcəyinə təminat verir. Bank yığımları ədalətli və bərabər olmalıdır.

(3) Xarici valyuta bazarı mövcud olmasa, mübadilə kursu olaraq valyutaların SDR-ə çevrilməsi üçün istifadə edilmiş ən son mübadilə kursu götürülür.

(4) 1 (b) yarımbəndinə zidd olmayaraq bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfə 1994-cü il GATT Sazişinin mahiyyətə gəlir olan məhsulun ixracını və ya ixrac məqsədilə satışını məhdudlaşdırmasına və ya qadağan etməsinə icazə verdiyi bir sıra hallarda bəzi gəlir növlərinin köçürülməsini məhdudlaşdırma bilər. Buna baxmayaraq, bir Razılığa gələn Tərəf bəzi gəlirlərin köçürülməsi investisiya sazişində, investisiya icazəsində və ya bir Razılığa gələn Tərəf və digər Razılığa gələn Tərəfin investoru

arasında istənilən yazılı sazişdə müəyyən edildiyi və ya nəzərdə tutulduğu qaydada həyata keçirilməsinə təminat verir.

(5) 1 və 4 bəndlərinə zidd olmayaraq, Razılığa gələn Tərəf kreditorların hüquqlarının müdafiəsi, köçürmələrlə bağlı qanun və qaydaların yerinə yetirilməsi və ya təmin edilməsi və ya vergi məsələləri də daxil olmaqla, cinayət işləri, inzibati və məhkəmə dinləmələrilə bağlı göstəriş və qərarlarla əlaqədar tədbirlərin bərabər, ayrı-seçkiliyə yol vermədən və ədalətli şəkildə həyata keçirilməsi yolu ilə köçürmənin qarşısını ala bilər, bu şərtlə ki, belə tədbirlər və onların tətbiqi Razılığa gələn Tərəfin bu Sazişdən irəli gələn öhdəliklərinin yerinə yetirilməsindən yayınmaq vasitəsi kimi istifadə edilməsin.

M a d d ə 8

Subroqasiya

Əgər Razılığa gələn Tərəf və ya onun təyin edilmiş agentliyi digər Razılığa gələn Tərəfin ərazisində investorum investisiyalarına kompensasiya ödəmə, təminat və ya sığorta kontraktı ilə bağlı ödəmə həyata keçirirsə, axırncı Razılığa gələn Tərəf investorum 2-ci fəslin 1-ci hissəsinin müddəalarından irəli gələn hüquqlarına xələl gətirmədən bu investorum hər hansı hüququnun və ya iddiasının birinci Razılığa gələn Tərəf və ya onun təyin edilmiş agentliyinə həvalə edilməsi və birinci Razılığa gələn Tərəfin və ya onun təyin edilməsi agentliyinin subroqasiya yolu ilə istənilən belə hüquq və iddianın sələfə aid olduğu eyni miqyasda həyata keçirilməsini tanıyacaqdır.

M a d d ə 9

Digər öhdəliklər

Hər bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investorumlarının xüsusi investisiyalarına münasibətdə öz üzərinə götürə biləcəyi istənilən öhdəliyi yerinə yetirəcəkdir.

M a d d ə 1 0

İmtiyazlardan məhrum etmə

Bir Razılığa gələn Tərəf digər Razılığa gələn Tərəfin investorusuna və onun investisiyalarına münasibətdə bu Sazişdən irəli gələn imtiyazların verilməsindən imtina edə bilər, bu şərtlə ki, Razılığa gələn Tərəf olmayan tərəfin investoru qanunları əsasında təsis və ya təşkil edildiyi Razılığa gələn Tərəfin ərazisində əhəmiyyətli işgüzar fəaliyyətlə məşğul olmayan birinci qeyd edilən investora sahiblik və ya nəzarət etsin.

İ k i n c i f ə s i l

MÜBAHİSƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

BİRİNCİ HİSSƏ

İNVESTOR VƏ RAZILIĞA GƏLƏN TƏRƏFLƏR

ARASINDA

MÜBAHİSƏLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİ

M a d d ə 1 1

Əhatə dairəsi və qüvvəsi

Bu Hissə bir Razılığa gələn Tərəf və digər Razılığa gələn Tərəfin investoru arasında əvvəlcənin investorusunun və ya onun investisiyalarının itkisi və ya ona dəyən ziyanla bağlı öhdəliyinin əsaslandırılmış şəkildə pozulması ilə əlaqədar mübahisələrə tətbiq edilir.

M a d d ə 1 2

Tənzimləmə vasitələri, müddətləri

(1) Bir Razılığa gələn Tərəf və digər Razılığa gələn Tərəfin investoru arasında mübahisə, əgər mümkündürsə, danışıqlar və ya məsləhətləşmələr yolla ilə tənzimlənir. Əgər o, bu yolla

tənzimlənmirsə, investor onun həlli üçün aşağıdakılardan birini seçə bilər:

(a) mübahisədə tərəf olan Razılığa gələn Tərəfin səlahiyyətli məhkəməsinə və ya inzibati məhkəməyə;

(b) istənilən tətbiq oluna bilən, əvvəlcədən razılaşıdırılmış tənzimləmə prosedurasına;

(c) bu Maddəyə uyğun olaraq:

(I) 18 mart 1965-ci ildə Vaşinqtonda imzalanma üçün açılan Dövlətlər və digər Dövlətlərin Vətəndaşları arasında İnvestisiya Mübahisələrinin Tənzimlənməsi üzrə Konvensiyaya («İCSİD Konvensiyası») müvafiq olaraq təsis edilmiş İnvestisiya Mübahisələrinin Tənzimlənməsi üzrə Beynəlxalq Mərkəzə, əgər investorun aid olduğu Razılığa gələn Tərəf və mübahisədə iştirak edən Razılığa gələn Tərəf, hər ikisi İCSİD Konvensiyasının iştirakçılarıdırsa;

(II) əgər investorun aid olduğu Razılığa gələn Tərəf və ya mübahisədə tərəf olan Razılığa gələn Tərəf, ikisindən biri, İCSİD Konvensiyasının iştirakçısıdırsa, «Dinləmələrin idarə edilməsi üzrə Əlavə Vasitələri» əsasında Mərkəzin katibliyi tərəfindən müəyyən edilən qaydalara uyğun olaraq, Mərkəzə;

(III) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyasının («UNCİTRAL») arbitraj qaydalarına uyğun olaraq qurulmuş xüsusi arbitraj məhkəməsinə;

(IV) Parisdəki Beynəlxalq Ticarət Palatasına, onun arbitraj qaydaları əsasında xüsusi məhkəmə tərəfindən baxılmaq üçün.

(2) Mübahisə həll edilmək üçün bu maddənin 1 (c) bəndinə əsasən belə bir niyyətin olması barədə mübahisədə tərəf olan Razılığa gələn Tərəfə xəbərdarlıq edildikdən 60 (altmış) gün sonra, lakin mübahisə başlanğıcı kimi qəbul edilən hadisələr barədə investorun ilk dəfə xəbər tutduğu və

ya xəbər tutmalı olduğu tarixdən ən çoxu beş il keçənə qədər təqdim edilə bilər.

M a d d ə 1 3

Razılığa gələn Tərəfin razılığı

(1) Hər bir Razılığa gələn Tərəf bununla mübahisənin bu hissənin müddəaları əsasında beynəlxalq arbitraja verməyə öz şərtsiz razılığını bildirir. Bununla belə Razılığa gələn Tərəflərdən hər hansı birinin yerli məhkəməsində qərar qəbul edilənə qədər mübahisə beynəlxalq arbitraja verilə bilməz.

(2) (1) bəndində istinad edilən razılıq bütün daxili inzibati və ya hüquqi vasitələrin istifadə edilməsi tələbi kimi başa düşülməyəcəkdir.

M a d d ə 1 4

Əvəzin ödənilməsi

Bir Razılığa gələn Tərəf müdafiə məqsədi ilə qeyd edilən zərərin tam və ya bir hissəsi üçün əvəz ödəmə, təminat və sığorta kontraktına əsasən əvəzin ödənilməsi və ya kompensasiya verilməsi, yaxud veriləcəyinə istinad edərək qarşılıqlı iddia, imtina hüququ və ya hər hansı başqa səbəblə çıxış etməyəcəkdir.

M a d d ə 1 5

Qanunun tətbiqi

(1) Bu hissənin müddəaları əsasında keçirilən məhkəmə mübahisəyə dair qərarını hazırkı Sazişə və beynəlxalq hüququn tətbiq edilə bilən qayda və prinsiplərinə uyğun olaraq qəbul edəcəkdir.

(2) 9-cu maddəyə uyğun olaraq meydana çıxan mübahisəli məsələlərlə bağlı qərarlar digər razılaşma olmadıqda, mübahisədə tərəf olan Razılığa gələn Tərəfin qanunlarına, səlahiyyət

verilməsinə aid qanun və ya razılaşma və beynəlxalq hüququn tətbiq edilə biləcək qaydalarına uyğun olaraq qəbul ediləcəkdir.

M a d d ə 1 6

Qərarlar və onların yerinə yetirilməsi

(1) Maraqlara uyğun qərarlar da daxil olmaqla, arbitraj qərarları mübahisədə iştirak edən tərəflər üçün qəti və məcburi olacaqdır və aşağıdakı şəkildə ola bilər:

(a) Razılığa gələn Tərəfin bu Sazişə uyğun olaraq öz öhdəliklərini yerinə yetirməməsinin elan edilməsi;

(b) itki və ya zərərin dəydiyi andan ödəniləcəyi vaxta qədər faizlər də daxil olmaqla maliyyə kompensasiyası;

(c) zərəre görə əvəz verilməsi mümkün olmadığı hallarda Razılığa gələn Tərəfin onun yerinə maliyyə kompensasiyası ilə ödəməsi şərtini nəzərə almaqla, müvafiq hallarda əvəzin malla ödənməsi – restitusiya;

(d) mübahisədə iştirak edən tərəflərin razılığı ilə hər hansı digər müavinət forması.

(2) Hər bir Razılığa gələn Tərəf bu maddəyə müvafiq olaraq verilmiş qərarın səmərəli icrası üçün zəruri tədbirlər görəcək və iştirakçısı olduğu dinləmələr çərçivəsində verilmiş belə qərarı gecikdirmədən həyata keçirəcəkdir.

İ K İ N C İ H İ S S Ə

RAZILIĞA GƏLƏN TƏRƏFLƏR ARASINDAKI MÜBAHİSƏLƏRİN HƏLLİ

M a d d ə 1 7

Əhatə dairəsi, məsləhətləşmələr, vasitəçilik və məşvərət

Razılığa gələn Tərəflər arasında bu Sazişin təfsiri və ya tətbiqi ilə əlaqədar olaraq yaranmış mübahisələr imkan

daxilində, dostcasına və ya məsləhətləşmələr, vasitəçilik və ya razılışma yolu ilə tənzimlənəcəkdir.

M a d d ə 1 8

Dinləmələrin başlanması

(1) Hər hansı Razılığa gələn Tərəfin tələbi ilə, bu Sazişin təfsiri və ya tətbiqi ilə əlaqədar mübahisə, digər Razılığa gələn Tərəfə belə bildiriş verildikdən sonra 60 gündən tez olmayaraq, arbitraj məhkəməsinin qərar verməsi üçün təqdim edilə bilər.

(2) Bir Razılığa gələn Tərəf, investorum bu Sazişin ikinci fəslinin birinci hissəsinə uyğun olaraq arbitraja verdiyi, investorum hüquqlarının pozulmasına dair mübahisəni, əgər digər Razılığa gələn Tərəf həmin mübahisə ilə bağlı qərara uyğun hərəkət edərsə və onu yerinə yetirirsə, hazırkı hissəyə uyğun olan mübahisə kimi arbitraja verə bilməz.

M a d d ə 1 9

Məhkəmə, tətbiq olunan qanun və prosedur qaydaları

(1) Arbitraj məhkəməsi xüsusi hallarda aşağıdakı kimi təşkil ediləcəkdir: hər bir Razılığa Gələn Tərəf arbitrajın təşkili üçün sorğu alındıqdan sonrakı iki ay ərzində məhkəmənin bir üzvünü təyin edir. Sonra bu iki üzv hər iki Razılığa gələn Tərəfin razılığı ilə məhkəmənin sədri təyin ediləcək üçüncü Dövlətin vətəndaşını seçəcəklər. Sədr digər iki üzvün təyin edilməsi tarixindən dörd ay ərzində təyin ediləcəkdir.

(2) Əgər bu maddənin 1-ci bəndində qeyd edilmiş müddət ərzində zəruri təyinatlar yerinə yetirilməmişsə, digər razılıq olmazsa, hər hansı Razılığa gələn Tərəf zəruri təyinatları yerinə yetirmək üçün Beynəlxalq Məhkəmənin Prezidentinə müraciət edə bilərlər. Əgər Prezident hər hansı Razılığa gələn Tərəfin vətəndaşdırsa və ya hər hansı başqa səbəbdən qeyd

edilən funksiyaları yerinə yetirə bilmirsə, hər hansı başqa səbəbə görə qeyd edilən funksiyaları yerinə yetirməkdən azad edilməmiş, hər hansı Razılığa gələn Tərəfin vətəndaşı olmayan Beynəlxalq Məhkəmənin vəzifəcə növbəti üzvü zəruri təyinatı həyata keçirməkdən ötrü dəvət ediləcəkdir.

(3) Arbitraj məhkəməsinin üzvləri müstəqil və ədalətli olacaqlar.

(4) Arbitraj məhkəməsi mübahisələri bu Sazişə və beynəlxalq hüququn müvafiq qayda və prinsiplərinə uyğun olaraq həll edəcəkdir.

Məhkəmə öz qərarını səs çoxluğu ilə qəbul edəcəkdir və öz prosedur qaydalarını müəyyən edəcəkdir.

M a d d ə 2 0

Qərarlar

(1) Məhkəmə, öz qərarında, səbəblərlə birgə qanuni əsasları və faktları aşkarlayacaqdır və bir Razılığa gələn Tərəfin müraciətinə aşağıdakı şəkildə qərarlar verə bilər:

(a) Razılığa gələn Tərəfin hərəkətinin onun bu Saziş üzrə öhdəliklərinə zidd olmasının elan edilməsi;

(b) Razılığa gələn Tərəfin öz hərəkətlərini onun bu Saziş üzrə öhdəliklərinə uyğunlaşdırmasının tövsiyə edilməsi;

(c) sorğu verən Razılığa gələn Tərəfin investoruна və ya onun investisiyasına münasibətdə hər hansı itkiyə və ya zərəərə görə maliyyə kompensasiyası; və ya

(d) ona qarşı məhkəmə qərarı qəbul edilmiş Razılığa gələn Tərəfin razılığı ilə, investora ziyanın malla ödənilməsi də daxil olmaqla hər hansı şəkildə ödəmə.

(2) Arbitraj məhkəməsinin qərarı qəti və mübahisədə iştirak edən tərəflər üçün məcburi olacaqdır.

M a d d ə 2 1

Xərclər

Hər bir Razılığa gələn Tərəf Məhkəmədə öz üzvünün iştirakı və özünün dinləmələrdə təmsil olunması ilə bağlı xərcləri çəkəcəkdir. Sədrin xərclərini və məhkəmənin digər xərclərini, əgər məhkəmə başqa qərar çıxarmazsa, Razılığa gələn Tərəflər bərabər əsasda çəkəcəklər.

M a d d ə 2 2

Həyata keçirilmə

Hər bir Razılığa gələn Tərəf arbitrajın qərarına görə ödəməli olduğu maliyyə öhdəçiliyini İCSİD Konvensiyasının müddəalarına uyğun olaraq yerinə yetirəcəkdir.

Ü ç ü n c ü f ə s i l

YEKUN MÜDDƏALAR

M a d d ə 2 3

Sazişin tətbiqi

(1) Bu Saziş, hər hansı Razılığa gələn Tərəfin ərazisində onun qanunvericiliyinə uyğun olaraq, digər Razılığa gələn Tərəfin investoru tərəfindən Sazişin qüvvəyə minməsindən əvvəl və sonra qoyulmuş investisiyalara tətbiq ediləcəkdir.

(2) Bu Saziş, 2 mart 1992-ci ildən əvvəl meydana çıxmış mübahisələrə, onun qüvvəyə minməsindən əvvəl tənzimlənmiş iddialara və ya prosedurlara tətbiq edilməyəcəkdir.

keçirilməsini təklif edə bilər. Bu məsləhətləşmələr diplomatik kanallarla razılaşıdırılmış yerdə və vaxtda keçiriləcəkdir.

M a d d ə 2 5

Qüvvəyə minmə və qüvvədə qalma

(1) Bu Saziş ratifikasiya olunmalıdır. Razılığa gələn Tərəflər onun qüvvəyə minməsi üçün milli qanunvericilikdə tələb olunan şərtlərin yerinə yetirilməsi barədə bir-birinə bildiriş göndərəcəklər. Saziş sonuncu belə bildirişin alındığı tarixdən altmış (60) gün sonra qüvvəyə minəcəkdir.

(2) Bu Saziş on il müddətində qüvvədə qalacaqdır; bundan sonra o, qeyri-məhdud müddətə uzadılacaqdır və hər hansı Razılığa gələn Tərəfin diplomatik kanallar vasitəsilə on iki ay əvvəlcədən yazılı şəkildə bildirişindən sonra ləğv edilə bilər.

(3) Bu Sazişin ləğv edilmə tarixindən əvvəl qoyulmuş investisiyalara münasibətdə hazırkı Sazişin 1–24-cü maddələrinin müddəaları bu Sazişin ləğv edilmə tarixindən etibarən növbəti onillik müddətə qüvvəsini saxlayacaqdır.

Bunun təsdiqi olaraq, aşağıda imza atmış səlahiyyətli nümayəndələr hazırkı Sazişi imzaladılar.

Vyana şəhərində 2000-ci il iyul ayının 4-də hər biri Azərbaycan, alman və ingilis dillərində olmaqla iki əsl nüsxədə imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir. Təfsir zamanı hər hansı fikir ayrılığı olarsa, ingilis dilindəki mətn üstünlük təşkil edəcəkdir.

**Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Bolqarıstan
Respublikası Hökuməti arasında İnvestisiyaların
təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında**

S A Z I Ş

Bundan Sonra “Razılığa gələn Tərəflər” adlandırılan Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Bolqarıstan Respublikası Hökuməti,

iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafını arzulayaraq,

bərabərlik və qarşılıqlı mənfəət əsasında Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində qoyduğu investisiyaların təşviqi və onlar üçün daha əlverişli şərtlərin yaradılması niyyətində olaraq,

investisiyaların Sazişə uyğun olaraq, qarşılıqlı təşviqinin və qorunmasının həmin sahədəki təşəbbüsləri stimullaşdıracağına etiraf edərək,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

M a d d ə 1

Anlayışlar

Bu Sazişin məqsədləri üçün:

1. “İnvestisiya” dedikdə, Razılığa gələn bir Tərəfin investorunun Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində sonuncunun qanunvericiliyinə müvafiq olaraq investisiya etdiyi istənilən növ əmlak, xüsusən də, lakin istisna olmaqla, aşağıdakılar başa düşülür:

a) daşınar və daşınmaz əmlak, həmçinin ipoteka və girov kimi istənilən digər mülkiyyət hüquqları;

b) paylar, səhmlər, qiymətli kağızlar və şirkətdə hər hansı

digər formada iştirak;

c) pul tələbi və iqtisadi dəyəri olan digər tələblər;

d) Razılığa gələn hər iki Tərəfin iştirakçısı olduğu Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının rəhbərliyi altında bağlanmış çoxtərəfli sazişlərdə müəyyən edilmiş əqli mülkiyyət hüquqları, o cümlədən, lakin bununla məhdudlaşmayan, müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqlar, patentlər, ticarət markaları, ticarət nişanları, sənaye nümunələri və texniki proseslərdə hüquqlar, bitki növləri üzrə hüquqlar, *nou-hau* və işgüzar nüfuz;

e) təbii ehtiyatların kəşfiyyatı, emalı, hasilatı və ya istismarı üzrə hüquqlar daxil olmaqla qanunla, müqavilə əsasında və ya inzibati aktla nəzərdə tutulan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək hüquqları.

İnvestisiyaya (a) - (e) yarım bəndlərində nəzərdə tutulan aktivlərin dəyərinin artması da daxildir.

İnvestisiyaların edildiyi Razılığa gələn Tərəfin dövlət ərazisində Razılığa gələn həmin Tərəfin dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq investisiya və ya təkrar investisiya şəklində edilən hər hansı dəyişiklik bu investisiyaların xüsusiyyətinə təsir etməyəcəkdir.

2. "Gəlir" dedikdə, investisiya qoyuluşu nəticəsində qanuni şəkildə əldə edilmiş mənfəət, xüsusən də qazanc, faizlər, əsas gəlir, dividendlər, lisenziya ödənişləri, royaltilər və digər yığımlar başa düşülür.

3. "İnvestor" dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

a) Razılığa gələn bir Tərəfin dövlətinin vətəndaşı olan və onun qanunvericiliyinə əsasən Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisinə investisiya edən fiziki şəxs;

b) Razılığa gələn bir Tərəfin dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq təsis edilmiş və ya yaradılmış və Razılığa gələn həmin Tərəfin dövlətinin ərazisində yerləşən, hüquqi şəxs olub

və ya olmadığından asılı olmayaraq, istənilən şirkət, təşkilat, ortaqlıq və ya digər növ assosiasiya.

4. "Ərazi" dedikdə, aşağıdakılar başa düşülür:

(i) Azərbaycan Respublikasına münasibətdə: Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarını və yurisdiksiyasını həyata keçirdiyi ərazisi, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektoru, Azərbaycan Respublikası üzərindəki hava məkanı, yerin təki, dənizin dibi və təbii sərvətlər və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq müəyyən edilmiş və ya gələcəkdə müəyyən edilə biləcək hər hansı digər ərazi.

(ii) Bolqarıstana münasibətdə: Bolqarıstan Respublikasının ərazisi, o cümlədən beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq Bolqarıstan Respublikasının üzərində suveren hüquqları və ya yurisdiksiyanı həyata keçirdiyi ərazi sultan, həmçinin kontinental self və xüsusi iqtisadi zona.

M a d d ə 2

İnvestisiyaların təşviqi və qorunması

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarını təşviq edəcək, onlar üçün əlverişli şərait yaradacaq, bu investisiyaları öz dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq qəbul edəcək və onlara ədalətli və bərabərhüquqlu yanaşacaqdır.

2. İnvestisiyalardan əldə olunan gəlirlərin yenidən investisiya edildiyi təqdirdə, yenidən edilən investisiyalara və onlardan əldə olunan gəlirlərə ilkin investisiyalara tətbiq olunan rejim və qorunma qaydaları tətbiq olunacaqdır.

3. Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorları tərəfindən qoyulmuş

investisiyaların idarə edilməsi, saxlanılması, istifadəsi, əldə olunmasına və yaxud ləğv edilməsinə əsassız və ayrı-seçkilik tədbirləri ilə maneçilik törətməyəcək.

4. Razılığa gələn hər bir Tərəf bu Sazişdə müəyyən edildiyi kimi, investisiyalarla bağlı biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan Razılığa gələn digər Tərəfin dövlətinin vətəndaşlarının və onların ailə üzvləri sayılan şəxslərin öz ərazisinə giriş, yaşayış, işləmək və ölkə ərazisində hərəkət etmək ilə bağlı məsələlərinə əlverişli şərait yaradaraq və dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq baxacaqdır.

M a d d ə 3

İnvestisiyaların rejimi

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının qoyduğu investisiyalarına öz və yaxud üçüncü tərəfin investorlarının qoyduğu investisiyalar üçün yaratdığı rejimdən, hansı daha əlverişli olarsa, az əlverişli olmayan rejim tətbiq edəcək.

Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına onların qoyduğu investisiyaların idarə edilməsi, saxlanılması, istifadəsi, faydalanması və ləğv edilməsi ilə əlaqədar öz investorlarına və yaxud üçüncü dövlətin investorlarına yaratdığı rejimdən, hansı daha əlverişli olarsa, az əlverişli rejim tətbiq etməyəcək.

2. Bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndlərinin müddəaları heç bir halda Razılığa gələn bir Tərəfin Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına və onların investisiyalarına Razılığa gələn birinci Tərəfin üçüncü dövlətin investorlarına və yaxud onların investisiyalarına verdiyi imtiyazlardan və ya üstünlüklərdən irəli gələn faydanı:

a) mövcud olan və ya gələcəkdə mövcud olacaq hər hansı

3. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz dövlətinin qanunvericiliyinə əsasən bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndlərində göstərilən milli rejimdən istisnalar etmək və onun tətbiqini özündə saxlamaq hüququna malikdir. Buna baxmayaraq, hər bir yeni istisna onun qüvvəyə minməsindən sonra edilən investisiyalara şamil olunur.

4. Razılığa gələn Tərəflərdən birinin dövlətinin qanunvericiliyi və ya Razılığa gələn Tərəflər arasında hazırda və ya gələcəkdə tətbiq oluna biləcək beynəlxalq sazişlərdən və Razılığa gələn Tərəflərin iştirakçısı olduğu digər beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn öhdəliklər Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarına bu Sazişlə təmin edilmiş rejimdən daha əlverişli rejim tətbiq etməyə icazə verən istər ümumi, istərsə də xüsusi qayda nəzərdə tutduğu təqdirdə, həmin qayda əlverişli olduğu həcmdə bu Sazişə nisbətən üstünlük təşkil edəcəkdir.

5. Əgər xüsusi olaraq digər qayda razılaşıdırılmayıbsa, 3-cü maddədə nəzərdə tutulan rejim bütün Sazişə şamil ediləcəkdir.

M a d d ə 4

İtkilərə görə kompensasiya

Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının investisiyaları Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində baş vermiş müharibə,

M a d d ə 5 Ekspropriasiya

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının investisiyaları, digər üsullarla qane edilməsi mümkün olmayan mühüm dövlət tələbatları üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-seçkiliyə yol vermədən, təxirəsalınmaz, səmərəli və adekvat kompensasiya həyata keçirilən hallar istisna olmaqla, Razılığa gələn digər Tərəfin dövlət ərazisində ekspropriasiyaya, milliləşdirməyə və ya oxşar təsirə malik olan tədbirlərə (bundan sonra - ekspropriasiya) məruz qalmır.

2. Belə kompensasiya, ekspropriasiya keçirildiyi gündən əvvəl və ya ekspropriasiyanın ictimaiyyətə məlum olduğu gündən əvvəl, hansının daha əvvəl baş verməsindən asılı olaraq, investisiyanın mövcud bazar dəyərinə bərabər olan və ödəniş tarixinə qədər investisiyaların edildiyi valyuta üçün nəzərdə tutulmuş 12 aylıq LIBOR faizindən ibarət olan məbləğdə gecikdirilmədən ödənilir.

3. Ekspropriasiyanı həyata keçirən Razılığa gələn Tərəfin dövlətinin qanununa əsasən, ekspropriasiyaya məruz qalmış investor, Razılığa gələn həmin Tərəfin səlahiyyətli hüquqi və ya digər müstəqil rəsmiləri tərəfindən onun işinə gecikdirilmədən baxılmasını və bu maddədə göstərilən

bir gömrük birliyində, azad ticarət zonasında, iqtisadi birlikdə, investisiyalar üzrə çoxtərəfli sazişlərdə, həmçinin bu cür birliklərə və ya digər iqtisadi əməkdaşlıq formalarına gətirə biləcək digər beynəlxalq sazişdə iştirakçılıq və ya birləşməklə;

b) tam və ya qismən vergiqoyma ilə bağlı çoxtərəfli və ya ikitərəfli saziş və ya razılaşma ilə

hazırda və ya gələcəkdə vermək məcburiyyətində olduğu şəkildə şərh olunmamalıdır.

3. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz dövlətinin qanunvericiliyinə əsasən bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndlərində göstərilən milli rejimdən istisnalar etmək və onun tətbiqini özündə saxlamaq hüququna malikdir. Buna baxmayaraq, hər bir yeni istisna onun qüvvəyə minməsindən sonra edilən investisiyalara şamil olunur.

4. Razılığa gələn Tərəflərdən birinin dövlətinin qanunvericiliyi və ya Razılığa gələn Tərəflər arasında hazırda və ya gələcəkdə tətbiq oluna biləcək beynəlxalq sazişlərdən və Razılığa gələn Tərəflərin iştirakçısı olduğu digər beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn öhdəliklər Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarına bu Sazişlə təmin edilmiş rejimdən daha əlverişli rejim tətbiq etməyə icazə verən istər ümumi, istərsə də xüsusi qayda nəzərdə tutduğu təqdirdə, həmin qayda əlverişli olduğu həcmdə bu Sazişə nisbətən üstünlük təşkil edəcəkdir.

5. Əgər xüsusi olaraq digər qayda razılaşdırılmayıbsa, 3-cü maddədə nəzərdə tutulan rejim bütün Sazişə şamil ediləcəkdir.

M a d d ə 4

İtkilərə görə kompensasiya

Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının investisiyaları Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində baş vermiş müharibə,

yaxud digər silahlı münaqişə, milli fəvqəladə vəziyyət və ya buna oxşar digər hadisələr nəticəsində itkilərə məruz qalıbsa, bu investorlara münasibətdə Razılığa gələn həmin Tərəfin öz investorlarına, yaxud hər hansı üçüncü dövlətin investorlarına münasibətdə həyata keçirdiyi tədbirlərdən, hansı daha əlverişlidirsə, az əlverişli olmayan tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Ödənişlər sərbəst dövrəli valyutada azad şəkildə köçürülür.

M a d d ə 5 Ekspropriasiya

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının investisiyaları, digər üsullarla qane edilməsi mümkün olmayan mühüm dövlət tələbatları üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-seçkiliyə yol vermədən, təxirəsalınmaz, səmərəli və adekvat kompensasiya həyata keçirilən hallar istisna olmaqla, Razılığa gələn digər Tərəfin dövlət ərazisində ekspropriasiyaya, milliləşdirməyə və ya oxşar təsirə malik olan tədbirlərə (bundan sonra - ekspropriasiya) məruz qalmır.

2. Belə kompensasiya, ekspropriasiya keçirildiyi gündən əvvəl və ya ekspropriasiyanın ictimaiyyətə məlum olduğu gündən əvvəl, hansının daha əvvəl baş verməsindən asılı olaraq, investisiyanın mövcud bazar dəyərində bərabər olan və ödəniş tarixinə qədər investisiyaların edildiyi valyuta üçün nəzərdə tutulmuş 12 aylıq LIBOR faizindən ibarət olan məbləğdə gecikdirilmədən ödənilir.

3. Ekspropriasiyanı həyata keçirən Razılığa gələn Tərəfin dövlətinin qanununa əsasən, ekspropriasiyaya məruz qalmış investor, Razılığa gələn həmin Tərəfin səlahiyyətli hüquqi və ya digər müstəqil rəsmiləri tərəfindən onun işinə gecikdirilmədən baxılmasını və bu maddədə göstərilən

prinsiplərə müvafiq olaraq onun investisiyasının qiymətləndirilməsini tələb etməyə haqlıdır.

M a d d ə 6

Digər öhdəliklər

Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorları tərəfindən edilmiş investisiyalarla bağlı üzərinə götürdüyü hər hansı digər öhdəliyi yerinə yetirəcəkdir.

M a d d ə 7

Köçürmələr

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına, bütün vergi öhdəlikləri və digər məcburi ödənişləri yerinə yetirdikdən sonra, aşağıdakı məbləğləri sərbəst köçürməyə icazə verir, xüsusən də, lakin istisna olmamaqla:

a) kapital və investisiyanın saxlanılmasına və artırılmasına yönəldilmiş əlavə məbləğlər;

b) investisiyalardan gələn gəlirlər;

c) investisiyaların satılması və ya bütövlüklə, yaxud qismən ləğv edilməsindən əldə olunan gəlirlər;

d) investisiyalarla bağlı xərclərin ödənişi üçün tələb olunan məbləğlər: borcların ödənişləri, patent ödənişləri, lisenziya haqları və digər xərclər ilə bağlı ödənişlər;

e) 4-cü və 5-ci maddələrə müvafiq ödənilən kompensasiyalar;

f) Razılığa gələn Tərəfin ərazisində edilmiş investisiyalarla bağlı Razılığa gələn digər Tərəfin dövlətinin vətəndaşlarına görülən iş və xidmətlərə görə onun dövlətinin

qanunvericiliyinə müvafiq olaraq ödənilən kompensasiyalar.

2. Əvvəlki bənddə qeyd edilən köçürmələr investorum ölkəsinin valyutasında və ya sərbəst dönərli valyutada gecikdirilmədən ərazisində kapital qoyuluşlarının həyata keçirildiyi Tərəfin valyuta qanunvericiliyinə müvafiq surətdə aparılır.

3. 7-ci maddəyə əsasən bütün köçürmələrə bu Sazişin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan rejim tətbiq edilir.

M a d d ə 8

Subroqasiya

1. Əgər Razılığa gələn bir Tərəf və ya onun təyin etdiyi agentlik Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində investisiya qoyuluşu ilə əlaqədar dəymiş ziyana görə zəmanət əsasında ödəniş həyata keçirirsə, Razılığa gələn digər Tərəf müvafiq Tərəfin bütün hüquqlarının və tələblərinin qanunla və ya yerli razılaşma əsasında Razılığa gələn birinci Tərəfə və ya onun təyin edilmiş agentliyinə verilməsini tanıyacaqdır və Razılığa gələn birinci Tərəf və ya onun təyin etdiyi agentlik subroqasiyaya müvafiq olaraq sığortalanmış tərəflə eyni dərəcədə belə hüquqlardan istifadə etmək və belə tələblərlə çıxış etmək hüququna malik olacaqdır.

2. Razılığa gələn Tərəfin və ya onun təyin etdiyi agentliyinin sığortalanmış investorum hüquq və tələblərində subroqasiyası gələcəkdə bu Sazişin 7-ci maddəsində qeyd edilmiş köçürmə hüququna da şamil ediləcəkdir.

M a d d ə 9

Razılığa gələn Tərəflər arasında Sazişdən irəli gələn mübahisələrin həlli

1. Bu Sazişin təfsiri və ya tətbiqi ilə əlaqədar Razılığa gələn Tərəflər arasında yaranan mübahisələr Razılığa gələn həmin

Tərəflər arasında mümkün olduqca danışıqlar vasitəsilə həll ediləcəkdir.

2. Əgər Razılığa gələn Tərəflər arasındakı mübahisə danışıqların başlandığı vaxtdan etibarən 6 ay ərzində həll edilməzsə, mübahisə Razılığa gələn Tərəflərdən birinin tələbi ilə baxılmaq üçün arbitraj məhkəməsinə veriləcəkdir.

3. Belə arbitraj məhkəməsi aşağıdakı qaydada hər bir ayrıca işə görə tərtib ediləcəkdir:

arbitraj araşdırması üçün tələbin qəbul edildiyindən 3 ay ərzində Razılığa gələn hər bir Tərəf məhkəmənin bir üzvünü təyin edəcəkdir. Həmin iki üzv sonradan Razılığa gələn hər iki Tərəfin razılığı ilə Məhkəmənin Sədri təyin ediləcək üçüncü dövlətin vətəndaşını seçəcəkdir. Sədr digər iki üzvün təyin edilməsindən sonra 2 ay ərzində təyin ediləcəkdir.

4. Əgər bu maddənin 3-cü bəndində qeyd edilən müddətlərdə lazımi təyinatlar həyata keçirilməzsə, Razılığa gələn Tərəflərdən biri digər razılaşmanın olmadığı təqdirdə hər hansı lazımi təyinatları həyata keçirmək üçün Beynəlxalq Məhkəmənin Sədrini dəvət edəcəkdir. Əgər Sədr Razılığa gələn Tərəflərdən birinin dövlətinin vətəndaşıdırsa və ya o, göstərilən funksiyanı yerinə yetirə bilmirsə, Sədrin müavini lazımi təyinatları həyata keçirmək üçün dəvət olunacaqdır. Əgər Sədrin müavini Razılığa gələn Tərəflərdən birinin dövlətinin vətəndaşıdırsa və ya o da göstərilən funksiyanı yerinə yetirə bilmirsə, Beynəlxalq Məhkəmənin növbəci sonrakı yüksək vəzifəni tutan və Razılığa gələn Tərəflərdən heç birinin dövlətinin vətəndaşı olmayan üzvü lazımi təyinatları həyata keçirmək üçün dəvət olunacaqdır.

5. Arbitraj məhkəməsi öz qərarını bu Sazişin müddəaları, habelə beynəlxalq hüququn ümumi qəbul edilmiş prinsip və qaydaları əsasında qəbul edir. Arbitraj məhkəməsi öz qərarını səs çoxluğu ilə qəbul edir. Belə qərar Razılığa gələn hər iki

Tərəf üçün qəti və məcburi olacaqdır. Məhkəmə öz prosedurunu müəyyən edir.

6. Razılığa gələn hər bir Tərəf məhkəmənin təyin etdiyi üzvünün saxlanılması və arbitraj prosesində özünə aid xərcləri ödəyəcəkdir. Sədrin saxlanılmasına görə və digər xərclər Razılığa gələn Tərəflərlə bərabər hissədə ödəniləcəkdir.

M a d d ə 1 0

İnvestisiya mübahisələrinin həlli

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investoru ilə Razılığa gələn digər Tərəf arasında sonuncunun investisiya qoyuluşu ilə bağlı bu Saziş əsasında öhdəliyin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar mübahisə mümkün olduqca danışıqlar yolu ilə həll ediləcəkdir.

2. Əgər bu mübahisə onun danışıqlar yolu ilə həll edilməsi haqqında Razılığa gələn Tərəflərdən birinin xahişinin irəli sürüldüyü tarixdən altı ay ərzində həll edilə bilməzsə, maraqları toxunulmuş investor mübahisəni aşağıdakılara verə bilər:

a) mübahisənin tərəfi olan Razılığa gələn Tərəfin müvafiq məhkəməsinə; və ya

b) bunun əvəzində bu Sazişin 4-cü, 5-ci, 6-cı, 7-ci və 8-ci maddələri ilə əlaqədar mübahisənin olduğu halda maraqları toxunulmuş investor öz seçimi ilə mübahisənin arbitraj vasitəsilə baxılması məqsədilə aşağıdakılara təqdim edə bilər:

i) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyasının (UNCITRAL) Arbitraj Qaydaları əsasında yaradılacaq xüsusi (*ad hoc*) arbitraj məhkəməsinə; və ya

ii) 18 mart 1965-ci il tarixində Vaşinqtonda imzalanmış Dövlətlər və digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiya mübahisələri haqqında Konvensiya əsasında yaradılan

İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzə.

Bu məqsəd üçün Razılığa gələn hər bir Tərəf bununla yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq arbitraja öz razılığını bildirir.

Mübahisə yarandığı halda və Tərəflər məhkəmədə və ya arbitraj (münsiflər) məhkəməsində iddia qaldırmaq qərarına gəldiyi təqdirdə, onlar iki orqandan birinə müraciət etdikdə digərinə müraciət etmək hüququnu itirirlər.

3. Qərar mübahisə edən hər iki Tərəf üçün qəti və məcburi olacaq və Razılığa gələn müvafiq Tərəfin dövlət qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçiriləcəkdir.

Milli məhkəmənin və ya arbitraj məhkəməsinin çıxardığı qərarın tanınması və icra qaydası, ərazisində icra həyata keçiriləcək Razılığa gələn Tərəfin milli prosessual qanunvericiliyinə uyğun müəyyən edilir.

M a d d ə 1 1

Məsləhətləşmələr

Razılığa gələn hər bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfə bu Sazişin təfsiri və ya tətbiqi ilə əlaqədar bütün məsələlər ətrafında məsləhətləşmələr aparmağı təklif edə bilər. Razılığa gələn digər Tərəf bu məsləhətləşmələrin aparılması üçün lazımı hazırlığı həyata keçirəcəkdir.

M a d d ə 1 2

Sazişin tətbiqi

Bu Sazişin müddəaları Razılığa gələn bir Tərəfin investorunun Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində bu Sazişin qüvvəyə minməsindən əvvəl və ya sonra həyata keçirdiyi investisiyalara tətbiq ediləcəkdir, lakin onun qüvvəyə minməsindən əvvəl yaranmış mübahisələrə tətbiq edilməyəcəkdir.

M a d d ə 13

Dəyişikliklər

Razılığa gələn Tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə bu Sazişə əlavələr və dəyişikliklər edilə bilər. Belə əlavələr və dəyişikliklər bu Sazişin ayrılmaz hissəsi olaraq ayrı-ayrı Protokollarla rəsmiləşdiriləcək və bu Sazişin 14-cü maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq qüvvəyə minəcəkdir.

M a d d ə 14

Qüvvəyə minmə, qüvvədə olma və ləğvetmə

1. Bu Saziş, onun qüvvəyə minməsi üçün zəruri olan müvafiq dövlətdaxili prosedurların yerinə yetirilməsi barədə sonuncu yazılı bildirişin alındığı tarixdən qüvvəyə minir.

2. Bu Saziş 5 (beş) il müddətinə bağlanılır və Razılığa gələn Tərəflərdən biri diplomatik kanallar vasitəsilə Sazişin qüvvəsinin başa çatmasına 1 (bir) il qalmış onu ləğv etmək niyyəti barədə yazılı şəkildə Razılığa gələn digər Tərəfə məlumat verməzsə, avtomatik olaraq növbəti beş il müddətinə qüvvədə qalacaqdır.

3. Bu Sazişin ləğv edilməsi tarixindən əvvəl qoyulmuş investisiyalara münasibətdə 1-12-ci maddələrin müddəaları sonrakı 10 illik müddətində qüvvədə qalacaqdır.

Bunun təsdiqi olaraq, öz Hökumətləri tərəfindən müvafiq qaydada səlahiyyətləndirilmiş şəxslər bu Sazişi imzaladılar.

Bu Saziş Bakı şəhərində 7 oktyabr 2004-cü il tarixində hər biri Azərbaycan, bolqar və ingilis dillərində olmaqla iki əsl nüsxədə imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir. Bu Sazişin müddəalarının təfsiri zamanı fikir ayrılığının ortaya çıxdığı təqdirdə ingilis dilində olan mətn əsas götürüləcəkdir.

**Azərbaycan Respublikası Hökuməti və
Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı Hökuməti arasında
İnvestisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması haqqında**

SAZIŞ

Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı Hökuməti (bundan sonra - Razılığa gələn Tərəflər),

iki dövlət arasında iqtisadi əməkdaşlığı genişləndirmək istəyindən çıxış edərək, hər iki dövlətin investorlarının investisiyaları üçün digər dövlətin ərazisində əlverişli şəraitin yaradılması niyyətində olaraq, belə investisiyaların təşviqi və qarşılıqlı surətdə qorunmasının özəl biznes təşəbbüsərini təşviq edəcəyini və hər iki millətin rifahını yüksəldəcəyini dərk edərək, aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

Maddə 1

Bu Sazişdə işlədilən:

1. "İnvestisiya" termini Razılığa gələn bir Tərəfin investorunun Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində, onun qanunvericiliyinə uyğun olaraq sahibi olduğu və ya barəsində hökm verə biləcəyi hər bir növ əmlakı bildirir və xüsusilə heç də təkcə aşağıdakılarla məhdudlaşmır:

- a) daşınar və daşınmaz əmlak, eləcə də, girov, icarə, zamin, uzufrukt və buna bənzər digər əmlak hüquqları;
- b) səhmlər, fondlar, şirkətlərin borc iltizamları, şirkətlərin digər hüquqları və maraqları, bələ Razılığa gələn Tərəflərin birinin və ya onun investorunun buraxdığı qiymətli kağızlar;
- c) verilmiş borclara görə pul tələbləri və ya investisiya ilə əlaqədar iqtisadi dəyəri olan hər fəaliyyətə olan iddialar;
- d) əqli mülkiyyət hüquqları, o cümlədən, müəllif

hüquqları, patentlər, sənaye layihə sənədləri, *hou-hau* ticarət markaları, biznes və ticarət sirləri, ticarət adları və niyyətləri daxil olmaqla, lakin heç də qeyd olunanlarla məhdudlaşmamaqla;

e) qanun və ya dövlət tərəfindən imzalanmış kontraktla təsbit olunan istənilən hüquq və ya qanunamüvafiq olaraq verilmiş hər hansı lisenziyalar, icazələr və ya güzəştləri təmin edilən hüquqlar;

investisiya və ya reinvestisiya şəklində qoyulmuş əmlaka hansısa formada dəyişiklik edilməsi onun investisiya kimi təsnifatlaşdırılmasına təsir etmir, bu şərtlə ki, bu dəyişiklik ərazisində investisiya qoyulmuş Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə ziddiyyət təşkil etmir.

2. "Gəlirlər" termini investisiya nəticəsində qazanılan məbləğlərdir və xüsusilə mənfəət, dividendlər, qonorarlar, kapital qazancları və ya digər buna bənzər rüsum və ödənişləri bildirir, lakin təkcə bunlarla məhdudlaşmır.

3. "İnvestor" termini:

b) Azərbaycan Respublikasına münasibətdə:

I. Azərbaycanın qanunlarına uyğun olaraq Azərbaycan vətəndaşı olan istənilən şəxs; və ya

II. Azərbaycan Respublikası qanunları və qaydalarına uyğun olaraq yaradılmış və onun ərazisində yerləşən şirkət, korporasiya, firma, biznes assosiasiyaları, digər şəxsin institutu kimi istənilən hüquqi şəxs;

a) Səudiyyə Ərəbistanı Krallığına münasibətdə:

I. Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının qanunlarına uyğun olaraq Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının vətəndaşı hüququna malik fiziki şəxsləri bildirir;

II. Səudiyyə Ərəbistanı Krallığının qanunlarına uyğun olaraq istənilən hüquqi şəxs qeydiyyatı olan və olmayan və məhdud məsuliyyətli olub-olmamasından asılı olmayaraq, baş

Maddə 4

(1) Razılığa gələn Tərəflərin hər birinin investorlarının investisiyaları müsadirə olunmur və milliləşdirilmir, investisiyalarla bağlı və digər Razılığa gələn Tərəf müsadirə və ya milliləşdirmə təsiri edə biləcək hər hansı digər hərəkətlər etmir, Əgər istisna hal kimi bu hərəkət Razılığa gələn həmin Tərəfin dövlət mənfəətinə xidmət edərsə, onda bu hərəkətin ayrı-seçkilik xarakterli olmaması və onun ərazisində mövcud olan ümumi qanunlara uyğun olması şərtilə, əvəzində tez, münasib və effektiv kompensasiya ödənilməklə həyata keçirilə bilər.

Belə kompensasiyalar, investisiyaların faktiki müsadirə, yaxud milliləşdirmə və ya onlarla bağlı hər hansı tədbir görülməsi barədə xəbərdarlıq elan olunduğu və ya belə təhlükə olduğu tarixdən dərhal qabaq ekspropriasiya edilmiş investisiyanın dəyərinə bərabər olmalıdır. Kompensasiya, üzrsüz gecikmə olmasa, dərhal ödənilir və gecikdirilərsə, ödəniş zamanınadək bazardakı mövcud faizlər əsasında hesablanmış faizlər də daxil olmaqla ödənilir. Bu kompensasiya nağd pula çevrilməyə və heç bir maneəsiz xaricə ötürülməyə qabil olmalıdır. Bu cür kompensasiyanın müəyyən edilməsi və ödənilməsi üçün müsadirə, milliləşdirmə və ya oxşar hərəkət zamanı və ya əvvəl lazımı qaydada tədbir görülməkdir.

Hər hansı müsadirənin, ya milliləşdirilmənin və ya buna bənzər hər hansı digər hərəkətin, habelə kompensasiyanın məbləğinin qanuniliyi hüquqi qayda və qanunlara müvafiq olaraq yoxlanıla bilər.

(2) Əgər Razılığa gələn Tərəflər hər hansı birinin investorlarının Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində investisiyaları bu ərazidə baş vermiş müharibə və ya silahlı münaqişə və ya inqilab və ya ümumi fəvqəladə vəziyyət və ya

qiyam səbəbindən itkilərə məruz qalarsa, bu investora münasibətdə Razılığa gələn sonuncu Tərəf öz investora tətbiq etdiyi rejimdən az əlverişli olmayan rejim tətbiq edəcəkdir. Belə ödənişlər sərbəst köçürmə yolu ilə həyata keçiriləcəkdir.

(3) Bu maddənin müddəalarında göstərilmiş məsələlərlə bağlı Razılığa gələn Tərəflərin hər birinin investora üçün Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində ən əlverişli rejim prinsipi tətbiq ediləcəkdir.

M a d d ə 5

Əgər Razılığa gələn Tərəf və ya hər hansı bir əlaqədar qurum Razılığa gələn ikinci Tərəfin ərazisində investisiya fəaliyyəti göstərən investora hər hansı investisiyalar üçün zəmanət müqabilində pul ödəyərsə, Razılığa gələn sonuncu Tərəf bu investor və ya ona tabe olan hər hansı qurum tərəfindən təqdim edilmiş hər hansı bir hüququn və ya tələbin birinci qeyd olunmuş Razılığa gələn Tərəfə, ya da onunla bağlı quruma ötürülməsini etiraf edir və tanıyır.

Maddə 6

Razılığa gələn hər bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfin investora, investisiyalarla və Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində əldə etdikləri investisiya gəlirləri ilə əlaqədar ödənişlərin, xüsusilə də aşağıdakıların sərbəst köçürülməsinə zəmanət verir:

- a) investisiyaların saxlanması və ya artırılması ilə bağlı əsas və əlavə məbləğlər;
- b) mənfəətlər;
- c) kreditlərin qaytarılması üçün ödənilən məbləğlər;
- d) investisiyaların ləğvi, ya bütöv, ya da bir hissəsinin satışından daxilolmalar;

e) 4-cü maddənin mətnində nəzərdə tutulmuş kompensasiyalar.

Maddə 7

(1) 4, 5 və ya 6-cı maddələrdə qeyd olunmuş köçürmələr gecikdirilmədən və köçürmə günü tətbiq edilən bazar mübadilə məzənnəsi ilə həyata keçirilir.

(2) Əgər əsas kurs olmazsa, köçürülmə kursu Beynəlxalq Valyuta Fondunun valyutalarına tətbiq etdiyi əsas kurslara müvafiq olaraq götürülür və köçürülmə, investora müvafiq valyutalarda onu çıxarmaq hüququ verən hesaba edilir.

Maddə 8

Əgər bu Sazişə əlavə olaraq Razılığa gələn Tərəflərdən hər hansı birinin qanunvericiliyi və ya beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq Razılığa gələn hər iki Tərəf arasında hazırkı öhdəliklər və ya gələcəkdə yaranacaq öhdəliklər, ümumi və ya xüsusi qaydada həmin dövlətin investorları üçün bu Sazişdə nəzərdə tutulduğundan daha əlverişli rejim qaydalarını təmin edərsə, belə halda həmin qaydalar onun daha əlverişli olduğu qeyd olunmaqla bu Sazişdən üstün tutulacaqdır.

Maddə 9

Bu Saziş həmçinin onun qüvvəyə minməsindən əvvəl Razılığa gələn hər hansı Tərəfin investorlarının Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində sonuncunun qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirdiyi investisiyalara tətbiq ediləcəkdir.

Maddə 10

(1) Bu Sazişin təfsiri və ya həyata keçirilməsi ilə bağlı Razılığa gələn Tərəflər arasında baş verə biləcək bütün fikir ayrılıqları bütün imkanlar daxilində Razılığa gələn hər iki Tərəfin hökumətləri tərəfindən dostcasına nizama salınır.

(2) Bu yolla fikir ayrılığını altı ay ərzində nizama salmaq

mümkün olmasa, iş Razılığa gələn Tərəflərin birinin tələbi ilə arbitraja verilir.

(3) Bu məqsədlə aşağıdakı şəkildə xüsusi arbitraj orqanı yaradılır: Razılığa gələn Tərəflərin hər biri bir üzv təyin edir, həmin iki üzv üçüncü dövlətin bir vətəndaşının onlara sədr olması barədə razılığa gəlirlər və Razılığa gələn Tərəflərin hökumətləri onu sədr təyin edirlər. İki üzv, Razılığa gələn Tərəflərdən birinin Razılığa gələn digər Tərəflə ixtilafını arbitraj heyətinə çıxarmaq niyyətini bildirdikdən sonrakı iki ay ərzində, sədr isə üç ay ərzində təyin olunur.

(4) 3-cü bənddə göstərilmiş müddətlərə riayət edilmədikdə və digər razılaşmanın olmadığı təqdirdə, Razılığa gələn Tərəflərin hər birinə icazə verilir ki, Beynəlxalq Məhkəmənin sədrini dəvət etsin və o, lazımı təyinatları həyata keçirsin. Əgər bu Məhkəmənin sədri Razılığa gələn Tərəflərdən birinin vətəndaşı olarsa və ya müəyyən səbəblər üzündən bu işi yerinə yetirə bilməzsə, onun müavini həmin funksiyanı yerinə yetirir. Əgər sədrin müavini də Razılığa gələn Tərəflərdən birinin vətəndaşı olarsa və ya müəyyən səbəblər üzündən yuxanda qeyd olunmuş funksiyanı yerinə yetirə bilmirsə, Beynəlxalq Məhkəmənin dərəcə etibarilə ondan sonrakı və Razılığa gələn Tərəflərdən heç birinin vətəndaşı olmayan üzvü tələb olunan təyinatları həyata keçirir.

(5) Arbitraj orqanı qərarlarını səs çoxluğu ilə qəbul edir və qəbul etdiyi qərarlar qətidir və icbaridir. Razılığa gələn hər bir Tərəf onu təmsil edən üzvün xərclərini və arbitrajda işə baxılması ilə bağlı məsləhətləşmələrin haqqını ödəyir. Sədrə və digər işlərlə bağlı xərcləri isə hər iki tərəf bərabər şəkildə ödəyir. Arbitraj orqanı xərclərlə bağlı başqa bir sistem də təqdim edə bilər. Bütün digər məsələlərlə bağlı Arbitraj məhkəməsi öz prosedurlarını müəyyən edir.

Maddə 11

(1) Razılığa gələn Tərəflə, bu Tərəfin ərazisindəki investisiyalarla bağlı digər Tərəfdən olan investor arasındakı mübahisələr imkan daxilində dostcasına nizamlanır.

(2) Həmin mübahisələrin həlli bu maddənin 1-ci bəndində göstərilmiş yollarla nizama salınması təklif olunan tarixdən sonrakı altı ay ərzində mümkün olmadıqda, iş investorun tələbi ilə ərazisində investisiya həyata keçirilən Razılığa gələn Tərəfin müvafiq məhkəməsinə çıxarılır və ya "Dövlətlərlə digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiyalarla bağlı ixtilafların nizama salınmasına dair" 1965-ci il 18 mart Konvensiyasına uyğun olaraq Arbitraja təqdim olunur.

(3) Əgər münaqişə 2-ci bəndə uyğun olaraq Razılığa gələn Tərəfin müvafiq məhkəməsinə çıxarılıbsa, investor həmin işi paralel olaraq Beynəlxalq Arbitraja çıxara bilməz. Əgər iş Arbitrajda baxılırsa, onun qərarı icra üçün icbaridir və barəsində apellyasiya verilə bilməz və ya ixtilaflar Arbitrajdan sonra qeyd olunmuş Konvensiyanın müddəalarına uyğun nizama salına bilməz və Arbitrajın qərarı milli qanunlara uyğun şəkildə yerinə yetirilir.

Maddə 12

(1) Bu Saziş ratifikasiya ediləcək və ratifikasiya fərmanlarının mübadiləsi mümkün qədər tez bir zamanda həyata keçiriləcəkdir.

(2) Bu Saziş ratifikasiya fərmanları mübadiləsindən otuz gün sonra qüvvəyə minir və on il müddətinə qüvvədə qalacaqdır və bundan sonra Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri bu müddətin bitməsinə on iki ay qalmış Razılığa gələn digər Tərəfə yazılı şəkildə Sazişi ləğv etmək niyyəti barədə bildirməzsə, onun qüvvəsi qeyri-müəyyən müddətə uzadılır. On illik müddət bitdikdən sonra Razılığa gələn Tərəflərdən hər biri bu Sazişin

ləğvi ilə bağlı yazılı xəbərdarlıq verməklə onu ləğv edə bilər. Saziş belə xəbərdarlığın alındığı gündən on iki ay sonra qüvvədən düşür.

(3) Bu Saziş qüvvədən düşdükdən əvvəl qoyulmuş investisiyalarla bağlı bu Sazişin 1-11-ci maddələri onun qüvvədən düşməsindən sonrakı iyirmi il ərzində etibarlıdır.

Bu Saziş Ər-Riyad şəhərində 9 mart 2005-ci il tarixində, hicri təqviminə uyğun olaraq 28 məhərrəm 1426-cı il tarixində hər biri Azərbaycan, ərəb və ingilis dillərində olmaqla, iki əsl nüsxədə imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir. Bu Sazişin təfsiri zamanı fikir ayrılığı yarandıqda ingilis dilindəki mətn əsas götürüləcəkdir.

**Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Litva Respublikası
Hökuməti arasında Sərmayələrin təşviqi və qorunması haqqında**

SAZIŞ

Bundan sonra "Razılığa gələn Tərəflər" adlandırılacaq Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Litva Respublikası Hökuməti,

qarşılıqlı əlverişli şəraitdə onlar arasında iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirməyi arzu edərək,

Razılığa gələn bir Tərəfin sərmayəçilərinin Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisindəki sərmayələri üçün əlverişli şərait yaratmaq niyyətində olaraq,

sərmayələrin təşviqi və qorunmasının özəl biznes təşəbbüsünün yaranmasına təkan verəcəyini və hər iki ölkənin çiçəklənməsinin inkişafını etiraf edərək,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

Maddə 1

Təriflər

Bu Sazişin məqsədi üçün:

1. "Sərmayə" termini Razılığa gələn bir Tərəfin sərmayəçisinin Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin qanunlarına və qaydalarına müvafiq olaraq sərmayəçi tərəfindən sərmayə qoyulduğunu nəzərdə tutaraq, xüsusi halda aşağıdakılar daxil olmaqla, lakin istisna olmamaqla, əmlakın hər növü deməkdir:

a) daşınar və daşınmaz əmlak, habelə ipotekalar, girov hüquqları, girovlar və oxşar hüquqlar kimi hər hansı digər əlaqəli hüquqlar;

b) paylar, səhmlər və ya şirkətdə iştirakın digər formaları;

c) pul tələbi və ya iqtisadi dəyərə malik olan icra etmək hüquqları;

d) əqli mülkiyyət hüquqları, xüsusilə müəlliflik hüquqları, sənaye mülkiyyəti hüquqları (belə ki, patentlər, sənaye dizaynı və modellər, ticarət nişanları, ticarət adları) və *nou-hau*;

e) işgüzar nüfuz;

f) təbii ehtiyatların kəşfiyyəti, çıxarılması və istismarı üzrə konsessiyalar da daxil olmaqla, iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirmək üçün qanun və ya kontrakt əsasında verilən hər hansı hüquqlar.

Əmlakın sərmayə formasında edilən hər hansı bir dəyişiklik onun sərmayə kimi xarakterinə təsir etmir, belə dəyişikliyin qəbul edən Razılığa gələn Tərəfin qanun və qaydalarına uyğun olaraq həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2. "Sərmayəçi" termini Razılığa gələn hər bir Tərəfə münasibətdə:

a) Razılığa gələn Tərəfin qanun və qaydalarına uyğun olaraq onun vətəndaşı olan fiziki şəxslər və Razılığa gələn həmin Tərəfin ərazisində daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

b) Razılığa gələn həmin Tərəfin qanun və qaydalarına uyğun olaraq yaradılmış hər hansı müəssisə.

3. "Gəlir" termini sərmayələrdən əldə edilən bütün məbləğlər və xüsusi halda, lakin istisna olmamaqla, mənfəət, kapital artımı, faizlər, dividendlər, royaltilər və gəlirlər deməkdir.

4. "Ərazi" termini Razılığa gələn hər bir Tərəfə münasibətdə onun Dövlətinin suverenliyi altında olan ərazini və Razılığa gələn Tərəfin Dövlətinin beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq suveren hüquqlarını və yurisdiksiyasını həyata keçirdiyi digər əraziləri nəzərdə tutur.

5. "Qanun və qaydalar" termini Razılığa gələn hər bir Tərəfə münasibətdə Razılığa gələn həmin Tərəfin ərazisində qüvvədə olan qanun və qaydaları nəzərdə tutur.

Maddə 2

Sərmayələrin təşviqi

Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayə qoyuluşunu genişləndirəcək və öz qanun və qaydalarına uyğun olaraq belə sərmayələri qəbul edəcəkdir.

Maddə 3

Sərmayələrin qorunması və rejimi

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf hər zaman Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələrinin tam təhlükəsizliyi və qorunması üçün onlara ədalətli və bərabər rejim tətbiq edəcəkdir.

2. Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələrinin idarə edilməsinə, saxlanmasına, istifadəsinə, onlardan faydalanmasına, əldə edilməsinə və ya satışına əsassız və ya ayrı-seçkilik yolu ilə qarışmayacaqdır.

3. Razılığa gələn hər bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələrinə öz sərmayəçilərinin və ya üçüncü dövlətin sərmayəçilərinin sərmayələrinə yaratdığı rejimdən az əlverişli olmayan rejim tətbiq edəcəkdir.

4. Bu Sazişin müddəaları Razılığa gələn bir Tərəfin Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinə hər hansı üçüncü dövlətin sərmayəçilərinə tətbiq edilən hər hansı rejimdən irəli gələn fayda, imtiyaz və ya güzəştin aid edilməsi öhdəliyi kimi

izah olunmayacaqdır:

a) Razılığa gələn Tərəfin üzv olduğu və ya üzv ola biləcəyi mövcud və ya hər hansı gələcəkdə mövcud olacaq gömrük ittifaqı, ümumi bazar, sərbəst ticarət zonası, regional iqtisadi əməkdaşlığın digər formaları və ya oxşar beynəlxalq müqaviləyə qoşulma;

b) iqiqat vergiqoymanın aradan qaldırılmasına dair hər hansı mövcud və ya gələcəkdə mövcud olacaq razılaşma və ya vergilərə aid hər hansı digər razılaşma.

Maddə 4 **Ekspropriasiya**

1. Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələrini ekspropriasiya edilməyə, milliləşdirməyə (bundan sonra "ekspropriasiya" adlanır) və ya bərabər təsirə malik olan hər hansı digər tədbirlərə məruz qoymayacaqdır, belə ki:

a) belə ekspropriasiya ictimai mənafehin tələb etdiyi və qanunun tələblərinə uyğun olaraq;

b) belə ekspropriasiya ayrı-seçkiliyə yol vermədən həyata keçirilir;

c) dərhal, adekvat və səmərəli kompensasiya ödənildikdə.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinin (c) altbəndində qeyd edilən kompensasiya ekspropriasiya baş verdiyi vaxtdan bilavasitə əvvəl mövcud olan və ya gözlənilən ekspropriasiyanın ictimaiyyətə bəlli olduğundan əvvəl bunlardan hansı daha tez baş verərsə, mövcud olan bazar dəyərinə bərabər olacaqdır və əsassız gecikdirmə olmadan ödəniləcəkdir. Kompensasiya ekspropriasiya tarixindən tam ödənilmə tarixinə qədər olan faizi özünə daxil edəcəkdir və LIBOR əsasında

hesablanacaqdır.

3. Əmlakı ekspropriasiya edilmiş sərmayəçinin bu Sazişin 8-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlara xələl gətirmədən bu maddənin prinsiplərinə və ekspropriasiya edən Razılığa gələn Tərəfin qanun və qaydalarına uyğun olaraq bu cür ekspropriasiya və ya hər hansı müvafiq kompensasiya razılaşmalarını müəyyən etmək üçün ekspropriasiya edən Razılığa gələn Tərəfin məhkəmə və digər səlahiyyətli və müstəqil orqanları tərəfindən yenidən dər-hal baxmaq hüququ olacaqdır.

Maddə 5

Zərərə görə kompensasiya

1. Razılığa gələn bir Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələri Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində baş verən müharibə və ya başqa silahlı münaqişə, fəvqəladə vəziyyət, qiyam və ya hər hansı oxşar hallar nəticəsində ziyan çəkirsə, Razılığa gələn sonuncu Tərəfin öz sərmayəçilərinə və ya hər hansı üçüncü dövlətin sərmayəçilərinə yaratdığı rejimdən, sərmayəçi üçün hansı daha əlverişlidirsə, az əlverişli olmayanı tətbiq ediləcəkdir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə xələl gətirmədən, Razılığa gələn bir Tərəfin sərmayəçisi Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində aşağıdakılar nəticəsində ziyan çəkirsə:

a) Razılığa gələn sonuncu Tərəfin silahlı qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun sərmayəsinin və ya onun bir hissəsinin müsadirəsi və ya

b) Razılığa gələn sonuncu Tərəfin silahlı qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun sərmayəsinin və ya bir hissəsinin vəziyyətin zəruriliyi tələb olunmadan məhv edilməsi,

dərhal, adekvat və səmərəli restitusiya və ya kompensasiya tətbiq ediləcəkdir.

Maddə 6

Köçürmələr

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinə, sərmayəsi ilə bağlı ödəmələrin öz ərazisinə və ərazisindən sərbəst köçürülməsini təmin edəcək, xüsusi halda:

a) sərmayənin qorunması və ya genişləndirilməsi üçün ilkin kapital və əlavə məbləğlər;

gəlirlər;

b) sərmayənin tam və ya bir hissəsinin ləğvindən əldə edilən vəsaitlər;

c) sərmayə ilə birbaşa əlaqədar olan borcların ödənilməsi üçün vəsaitlər;

d) 4-cü və 5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş kompensasiya;

e) 7-ci maddədə istinad olunan qarantiya və ya sığorta müqavilələrinə aid ödəmələr;

g) ərazisində sərmayə ilə bağlı işləyən, xaricdən cəlb olunmuş heyətin gəlirləri.

2. Avropa Birliyi tərəfindən qəbul olunmuş meyarlara xələl gətirmədən köçürmələr ilkin sərmayənin həyata keçirildiyi valyutada və ya sərmayəçilər tərəfindən razılaşdırılmış hər hansı digər sərbəst dönərli valyutada köçürmə günü üstünlük təşkil edən və tətbiq edilən bazar məzənnəsi ilə əsassız gecikdirmə olmadan həyata keçiriləcəkdir.

3. Razılığa gələn Tərəflər bu maddənin 1-ci və 2-ci bəndində göstərilən köçürmələrə münasibətdə hər hansı

üçüncü dövlətin sərmayəçilərinin qoyduğu sərmayələrlə əlaqədar köçürmələrə münasibətdə tətbiq edilən rejimdən az əlverişli olmayan rejim tətbiq edəcəklər.

4. Bu maddənin yuxanda göstərilən müddəalarına baxmayaraq, Razılığa gələn hər hansı Tərəf vergiqoyma, kreditorların hüquqlarının müdafiəsi və ya qanun və qaydaların uyğunluğunun təmin edilməsi istiqamətində bərabər, ayrı-seçkilik qoymadan və ədalətli qaydada tədbirlər həyata keçirə bilər. Lakin bu müddəa bu maddədə nəzərdə tutulan köçürmələrin həyata keçirilməsinə səbəbsiz qadağa qoyulmasının mümkünlüyü kimi şərh olunmamalıdır.

Maddə 7

Subroqasiya

Əgər Razılığa gələn bir Tərəf və ya onun təyin etdiyi agentlik (Razılığa gələn birinci Tərəf) Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində sərmayəyə münasibətdə qarantiya və ya sığorta müqaviləsinə uyğun ödəmə həyata keçirərsə, Razılığa gələn ikinci Tərəf aşağıdakıları tanıyacaq:

a) Razılığa gələn birinci Tərəfə qanun və ya hüquqi müqavilə əsasında kompensasiya ödənilmiş tərəfin hüquq və iddialarının verilməsini və;

b) subroqasiya əsasında kompensasiya ödənilmiş Tərəfin etdiyi dərəcədə Razılığa gələn birinci Tərəfin belə hüquqları həyata keçirmək və belə tələbləri irəli sürmək hüququnda olmasını.

Maddə 8

Sərmayə mübahisələrinin həlli

1. Razılığa gələn Tərəf və Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçisi arasında, Razılığa gələn sonuncu Tərəfin

ərazisindəki sərmayə ilə bağlı mübahisə əgər mümkündürsə, dostcasına tənzimlənəcəkdir. Mübahisə olduğu təqdirdə ərazisində sərmayə qoyulmuş Razılığa gələn Tərəf yazılı surətdə, informasiyanı təfərrüatı ilə daxil etməklə sərmayəçini xəbərdar etməlidir.

2. Əgər mübahisə 1-ci bənddə nəzərdə tutulduğu yazılı xəbərdarlıq tarixindən 6 ay müddətində dostcasına tənzimləne bilmirsə və bütün daxili hüquqi və inzibati tədbirlər artıq bitmişsə, Razılığa gələn Tərəf və ya sərmayəçi mübahisənin həllini aşağıdakılara vermək hüququna malikdir:

Dövlətlər və digər dövlətlərin vətəndaşları arasındakı investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Konvensiyaya uyğun olaraq barışdırma və arbitraja dair təsis olunmuş İnternasional Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzə (İMHBM), əgər Razılığa gələn Tərəflərdən hər ikisi İMHBM-in Arbitraj Prosesinə dair Prosedur Qaydalarına qoşulmuşdursa və ya

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyasının ("UNCITRAL") Arbitraj qaydalarına müvafiq olaraq təsis edilmiş "ad hoc" arbitraj məhkəməsinə və ya tətbiq olunan arbitraj qaydalarına uyğun olaraq Razılığa gələn Tərəflərin milli ticarət arbitraj təsisatları tərəfindən həyata keçirilən məhkəməyə mübahisənin tərəfləri bu Qaydaların dəyişdirilməsi barədə yazılı razılığa gələ bilərlər.

3. Məhkəmənin qərarı mübahisə tərəfləri üçün son və məcburi olacaqdır. Razılığa gələn Tərəfin müvafiq qayda və qanunlarının tanınmasına əsasən Razılığa gələn hər bir Tərəf hər hansı bir gecikdirmə olmadan, belə qərarı yerinə yetirəcək və öz ərazisində belə qərarların səmərəli tətbiqini nəzərdə tutacaqdır.

4. Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri özünü müdafiə məqsədilə göstərilən zərərə görə əvəzin ödənilməsi və ya digər

kompensasiyanın tam və ya qismən ödənilməsi və ya qarantıya, yaxud sığorta müqaviləsinə müvafiq olaraq ödəniləcəyini israr etməyəcəkdir.

Maddə 9

Razılığa gələn Tərəflər arasında mübahisələrin həlli

1. Əgər mümkün olarsa, bu Sazişin təfsiri və tətbiqi ilə bağlı Razılığa gələn Tərəflər arasında hər hansı mübahisələr diplomatik kanallar vasitəsilə tənzimlənəcəkdir.

2. Əgər Razılığa gələn Tərəflər mübahisənin başladığı tarixdən altı ay müddətinə razılıq əldə edə bilməzlərsə, sonuncu, Razılığa gələn hər bir Tərəfin müraciəti ilə Arbitraj Məhkəməsinə verilə bilər.

3. Bu cür Arbitraj Məhkəməsi hər bir iş üçün aşağıdakı yolla təsis olunacaqdır. Razılığa gələn hər bir Tərəf arbitraj haqqında Razılığa gələn digər Tərəfin müraciətini aldığı tarixdən etibarən iki ay ərzində bir hakim təyin edəcəkdir. Sonra bu iki arbitr sonrakı iki ay ərzində Məhkəmənin Sədri kimi təyin olunacaq üçüncü dövlətin vətəndaşını seçəcəkdir. Üçüncü arbitr Razılığa gələn hər iki Tərəfin razılığı əsasında, Arbitraj Məhkəməsinin Sədri kimi təyin olunacaqdır.

4. Əgər bu maddənin 3-cü bəndində göstərilən müddətlər ərzində arbitraj məhkəməsi təsis olunmazsa, hər hansı digər razılığın olmadığı təqdirdə, Razılığa gələn hər hansı bir Tərəf Beynəlxalq Məhkəmənin Sədrini hər hansı zəruri təyinatların həyata keçirilməsinə dəvət edə bilər. Əgər Sədr Razılığa gələn hər hansı bir Tərəfin vətəndaşındırsa və ya hər hansı sərbəbdən bu funksiyanı yerinə yetirə bilmirsə, Sədr müavini zəruri təyinatların həyata keçirilməsinə dəvət edilə bilər. Əgər Sədr müavini Razılığa gələn hər hansı bir Tərəfin vətəndaşındırsa və ya hər hansı sərbəbdən göstərilən funksiyanı yerinə yetirə

bilmirsə, Razılığa gələn Tərəflərdən heç birinin vətəndaşı olmayan Beynəlxalq Məhkəmənin rütbəcə sonra gələn üzvü zəruri təyinatların həyata keçirilməsinə dəvət ediləcəkdir.

5. Arbitraj Məhkəməsi özünün prosedur qaydalarını müəyyən edəcəkdir. Arbitraj məhkəməsi öz qərarlarını səs çoxluğu ilə qəbul edəcəkdir. Məhkəmənin qərarları Razılığa gələn hər iki Tərəf üçün son və məcburi olacaqdır.

6. Razılığa gələn hər bir Tərəf özünün təyin etdiyi üzvünün və özünün məhkəmə prosesində təmsil edilməsi ilə bağlı xərclərini ödəyəcəkdir. Razılığa gələn Tərəflər bərabər hissədə Sədrin xərcini və digər xərcləri öz üzəri-ərinə götürəcəklər. Arbitraj Məhkəməsi yüksək məbləqli xərclərin Razılığa gələn Tərəflərdən ikisindən biri tərəfindən ödənilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər və belə qərar Razılığa gələn hər iki Tərəf üçün məcburi olacaqdır.

Maddə 10

Daha əlverişli müddəalar

Əgər Razılığa gələn hər hansı Tərəfin Dövlətinin milli hüququ və ya beynəlxalq hüquqa uyğun öhdəlikləri hal-hazırda mövcud olan və yaradılmış Razılığa gələn digər Tərəfin sərmayəçilərinin sərmayələrinə bu Sazişlə daha əlverişli rejim nəzərdə tutursa, belə daha əlverişli rejim üstünlük təşkil edəcəkdir.

Maddə 11

Məsləhətləşmələr

Razılığa gələn hər bir Tərəfin sorğusu ilə Razılığa gələn digər Tərəf bu Sazişin tətbiqi və təfsiri ilə bağlı təxirə salınmadan məsləhətləşmələr keçirmək barədə razılığa gələ bilərlər.

Maddə 12

Sazişin tətbiqi

1. Bu Saziş Razılığa gələn Tərəflərdən birinin ərazisində onun qanun və qaydalarına uyğun olaraq Razılığa gələn digər Tərəfin üstün olduğu, habelə bu Sazişin qüvvəyə minməsindən sonra qoyulan sərmayələrə tətbiq olunacaq, lakin onun qüvvəyə minməsindən əvvəl sərmayələrlə bağlı meydana çıxmış və ya meydana çıxma bilən hər hansı mübahisələrə və ya hər hansı həll olunmuş iddialara tətbiq olunmayacaqdır.

2. Bu Saziş ərazinin əldə olunması, istifadəsi, istismarı və ya qaydaya salınması ilə əlaqədar məsələlərə tətbiq olunmayacaqdır. Bu məsələlər Razılığa gələn hər bir Tərəfin qanun və qaydalarına uyğun olaraq tənzimlənir.

Maddə 13

Əlavələr

Bu Sazişin qüvvəyə mindiyi vaxtda və ya hər hansı bir vaxtda bu Sazişin müddəaları Razılığa gələn Tərəflər arasında yazılı formada razılaşırdıldıqdan sonra belə bir tərzdə əlavələr edilə bilər. Belə əlavələr onun qüvvəyə minməsi üçün onların bütün müvafiq daxili prosedurları tamamladıqdan sonra Razılığa gələn Tərəflərin bir-birlərini yazılı xəbərdar etdikdən sonra qüvvəyə minəcəkdir.

Maddə 14

Qüvvəyə minmə, qüvvədə qalma və qüvvədən düşmə

1. Bu Saziş, Razılığa gələn Tərəflərin onun qüvvəyə minməsi üçün zəruri olan dövlətdaxili prosedurların yerinə yetirilməsi barədə bir-birlərinə diplomatik kanallar vasitəsilə göndərdikləri sonuncu yazılı bildirişin alındığı tarixdən

qüvvəyə minir.

2. Saziş 15 (on beş) il müddətinə bağlanılır. Bundan sonra onun qüvvəsi Razılığa gələn bir Tərəfin Razılığa gələn digər Tərəfi bu Sazişin qüvvəsinin dayandırılması niyyəti barədə cari müddətin bitməsindən ən azı (12) on iki ay əvvəl məlumatlandırmayana qədər növbəti (15) on beş illik müddətlərə uzadılacaqdır.

3. Bu Sazişin ləğv edilməsi vaxtından əvvəl qoyulmuş sərmayələrə münasibətdə onun 1-12-ci maddələrinin müddəaları həmin tarixdən növbəti (10) on il müddətinə qədər qüvvədə qalacaqdır.

Bakı şəhərində 8 iyun 2006-cı il tarixində, hər biri Azərbaycan, Litva və ingilis dillərində olmaqla, əsl nüsxədə imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir. Təfsirdə hər hansı fikir aynılığı olduğu təqdirdə, ingilis dilində olan mətn üstünlük təşkil edəcəkdir.

**Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Birləşmiş Ərəb
Əmirlikləri Hökuməti arasında İnvestisiyaların təşviqi və
qarşılıqlı qorunması haqqında**

SAZIŞ

Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri Hökuməti (bundan sonra birlikdə "Razılığa gələn Tərəflər" adlandırılacaq və hər biri ayn-aynılıqda "Razılığa gələn Tərəf" adlandırılacaq)

iki ölkənin qarşılıqlı faydası üçün iqtisadi əməkdaşlığın sürətləndirilməsi və Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisindəki investisiyaları üçün bərabər və ədalətli şəraiti saxlamaq niyyətində olaraq,

bu Saziş əsasında investisiyaların təşviqi və qorunmasının işgüzar təşəbbüsləri yaranmasına təkan verəcəyini etiraf edərək,

aşağıdakılar barədə razılığa gəldilər:

Maddə 1

Anlayışlar

Bu Sazişin məqsədi üçün:

1. "İnvestisiya" termini - Razılığa gələn bir Tərəfin hüquqi və fiziki şəxsləri və Hökuməti tərəfindən Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində sonuncunun qanunvericiliyinə müvafiq olaraq təsis etdiyi və ya investisiya kimi qoyduğu, xüsusi halda aşağıdakılar daxil olmaqla, lakin müstəsna olmamaqla, əmlakın hər növü deməkdir:

a) daşınar və daşınmaz əmlak və ya ipotekalar, girov hüquqları, girovlar, lizinqlər, uzufukt və oxşar hüquqlar kimi hər hansı mülkiyyət hüquqları;

b) paylar, səhmlər, istiqrazlar və ya şirkətdə iştirakın

digər forması;

c) investisiya ilə bilavasitə əlaqədar olan pul tələbi və ya iddialar və ya iqtisadi dəyərə malik olan fəaliyyət hüquqları;

d) patentlər, müəlliflik hüquqları, texniki proseslər, ticarət nişanları, sənaye nümunələri, firma adları "nou-hau" və "quodotf" kimi əqli mülkiyyət hüquqları.

Bu Sazişin müddəalarına baxmayaraq, təbii ehtiyatların kəşfiyyatı, işlənməsi, çıxarılması və ya istismarı üzrə konsessiyalar da daxil olmaqla, qanun, inzibati akt və ya kontrakt əsasında səlahiyyətli hakimiyyət orqanı, yerli hökumət tərəfindən verilən konsessiyalar yalnız ərazisində investisiya qoyulan Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyi, eləcə də kontraktın şərtləri ilə tənzimlənəcəkdir.

Əvvəlki müddəanın şərtlərinə baxmayaraq, bu Sazişin şərtləri karbohidrogen və təbii resurslara şamil edilmir.

Əmlakın investisiya və ya reinvestisiya kimi qoyulması formasında edilən hər hansı bir dəyişiklik onun investisiya kimi xarakterinə təsir etmir, bu şərtlə ki, belə dəyişiklik ərazisində investisiya qoyulan Razılığa gələn Tərəfin daxili qanunvericiliyinə müvafiq olaraq həyata keçirilsin.

2. "Gəlir" termini - investisiyalardan əldə edilən məbləğlər və xüsusi halda, lakin istisna olmamaqla, mənfəət, dividendlər, faizlər, royaltilər, kapital artımı və ya investisiyalara aid bu cür istənilən ödəmələr deməkdir.

Gəlirlərə qarşı ilkin investisiyalara aid olan eyni rejim tətbiq ediləcəkdir.

3. "İnvestor" termini:

a) Razılığa gələn Tərəfin Hökuməti, onun siyasi struktur bölmələri, yerli hökumətlər və yerli orqanlar;

b) Razılığa gələn hər bir Tərəfin qanunlarına uyğun olaraq onun dövlətinin vətəndaşı olan hər hansı fiziki şəxs; və ya

c) Razılığa gələn Tərəfin qanunvericiliyinə müvafiq

olaraq yaradılmış və Razılığa gələn həmin Tərəfin ərazisində yerləşən şirkət, korporasiya, firma, işgüzar assosiasiya, institut və ya digər təşkilat kimi hər hansı hüquqi şəxs deməkdir.

4. "Ərazi" - termini:

a) Azərbaycan Respublikasına münasibətdə Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektoru və Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı da daxil olmaqla, yerin təki, dənizin dibi və təbii sərvətlərə münasibətdə Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının və yurisdiksiyasının tətbiq edildiyi Azərbaycan Respublikası ərazisini, habelə beynəlxalq hüquqa və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq müəyyən edilmiş və gələcəkdə müəyyən edilə bilən istənilən digər ərazini bildirir;

b) Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə münasibətdə onun suverenliyi çərçivə-sində olan ərazi, habelə Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri tərəfindən beynəlxalq hüquqa və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin qanunvericiliyinə uyğun olaraq üzərində suveren hüquqlar tətbiq edilən ərazi dənizi, hava məkanı, sualtı ərazilər, o cümlədən təbii ehtiyatların kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı hər hansı fəaliyyətə münasibətdə yurisdiksiyası çərçivəsində olan əsas ərazi və adalar.

5. "İstifadə edilən valyuta" termini beynəlxalq əməliyyatlar üzrə ödənişlər üçün geniş istifadə edilən və əsas valyuta bazarlarında hazır alıcıları olan Amerika Birləşmiş Ştatları Dolları, Funt Sterlinq, Avro, Yaponiya Yeni və ya digər valyuta deməkdir.

Maddə 2

İnvestisiyaların təşviqi və qorunması

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarını təşviq edəcək və əlverişli şərait yaradacaq və öz qanunvericiliyinin

verdiyi hüquqlar əsasında bu cür investisiyaları qəbul edəcəkdir.

2. Razılığa gələn hər bir Tərəf hər zaman öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarına beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq ədalətli və bərabər rejim tətbiq edəcək və onların tam müdafiə və təhlükəsizliyini təmin edəcəkdir.

3. Razılığa gələn heç bir Tərəf öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarının idarə edilməsinə, saxlanmasına, istifadəsinə, onlardan faydalanmasına, əldə edilməsinə və ya satışına səbəbsiz, əsassız və ya ayrı-seçkilik yolu ilə qarışmayacaqdır.

4. Razılığa gələn heç bir Tərəf Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına materialların, istehsal vasitələrinin alınması, onların məhsullarının hazırlanması, nəql edilməsi, məhsulların daxildə və xaricdə marketinqi ilə bağlı məcburi tədbirlər tətbiq etməyəcək və ya ayrı-seçkiliyə səbəb olacaq digər oxşar tədbirlər həyata keçirməyəcəkdir.

5. Razılığa gələn hər bir Tərəf, imkan daxilində, öz milli qanunvericiliyi çərçivəsində, investorun seçimi ilə rəhbər işçilərin, menecerlərin, mütəxəssislərin və texniki heyətin işə qəbul edilməsi barədə icazələr daxil olmaqla, onun ərazisində investisiyalarla bağlı zəruri icazələrin alınması üçün ediləcək müraciətlərə diqqətlə baxacaqdır.

Maddə 3

Şəffaflıq

Razılığa gələn hər bir Tərəf, imkan daxilində, öz ərazisində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarının investisiyalarına təsir edə biləcək ümumi tətbiq xarakterli normativ hüquqi aktların, prosedurların, inzibati qaydaların və məhkəmə qərarlarının, həmçinin qüvvəyə mindikdən sonra

beynəlxalq müqavilələrin əldə edilməsini təmin edəcəkdir.

Maddə 4

İnvestisiyalara münasibətdə rejim

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investorları tərəfindən Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində qoyulmuş investisiyalara və ya onlarla bağlı gəlirlərə münasibətdə, qəbul edən Razılığa gələn Tərəfin öz investorları və ya hər hansı üçüncü dövlətin investorları tərəfindən qoyulmuş investisiyalara və gəlirlərə münasibətdə tətbiq etdiyi rejimdən, investor üçün hansı daha əlverişlidirsə, az əlverişli olmayan rejim tətbiq ediləcəkdir.

2. Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarına münasibətdə Razılığa gələn digər Tərəfdən, onların investisiyalarının idarə edilməsi, saxlanması, istifadə edilməsi, onlardan faydalanması və satışı ilə bağlı Razılığa gələn sonuncu Tərəfin öz investorlarına və ya hər hansı üçüncü dövlətin investorlarına münasibətdə tətbiq etdiyi rejimdən, investor üçün hansı daha əlverişlidirsə, az əlverişli olmayan rejim tətbiq ediləcəkdir.

3. 1-ci və 2-ci bəndlərin müddəaları hər hansı prosessual və ya məhkəmə məsələsinə şamil edilmir.

Maddə 5

İstisnalar

Bu Sazişin müddəaları Razılığa gələn bir Tərəfin Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına aşağıda qeyd edilənlər əsasında hər hansı rejimin, imtiyaz və ya güzəştin faydasını şamil etmək öhdəliyində olması kimi şərh edilməyəcəkdir:

(a) Razılığa gələn Tərəflərdən birinin qoşulduğu və ya qoşula biləcəyi hər hansı mövcud və ya gələcəkdə mövcud olacaq azad ticarət zonası, gömrük ittifaqı, ümumi bazar və ya

regional əmək bazan ilə bağlı razılaşmalar,

(b) tam və ya əsasən vergitutmaya aid olan hər hansı beynəlxalq müqavilə və ya razılaşma və ya vergitutmaya aid olan hər hansı daxili qanunvericilik, və ya

(c) Razılığa gələn Tərəflərdən birinin qoşulduğu və ya qoşula biləcəyi, investisiyalarla əlaqədar hər hansı çoxtərəfli konvensiya və ya müqavilə.

Bu maddənin şərtlərinə baxmayaraq, Razılığa gələn Tərəf yuxanda qeyd edilən faydanı Razılığa gələn digər Tərəfin investitora münasibətdə tətbiq edə bilər, əgər o müəyyən etsə ki, bu, onun öz iqtisadi siyasəti üçün zəruridir.

Maddə 6

Ekspropriasiya

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının investisiyaları Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində, dövlət mənafeinin tələb etdiyi, ayrı-seçkiliyə yol vermədən, qanunun tələblərinə uyğun olaraq və dərhal, adekvat və effektiv kompensasiyanın ödənilməsilə həyata keçirilən hallar istisna olmaqla, ekspropriasiyaya, milliləşdirməyə, dondurulmaya və ya birbaşa, yaxud dolayısı ekspropriasiyaya və ya milliləşdirməyə (bundan sonra "ekspropriasiya" adlanır) bərabər təsirə malik olan hər hansı digər tədbirlərə məruz qalmayacaqdır.

2. Bu cür kompensasiya milliləşdirmə və ya ekspropriasiya haqqında qərarın elan edilməsindən və ya ictimaiyyətə bəlli olduğundan bilavasitə əvvəlki vaxtda investisiyanın ədalətli bazar dəyəri əsasında hesablanacaqdır və bazar dəyəri kimi ümumi qəbul edilmiş qiymətləndirmə prinsiplərinə müvafiq olaraq müəyyən ediləcəkdir, bazar dəyərinin müəyyən edilməsinin dərhal mümkün olmadığı təqdirdə, kompensasiya investisiya kimi qoyulmuş kapitalın qiymətinin düşməsi, artıq geri qaytarılmış kapital, bərpa dəyəri, "qudvil" və digər əlaqədar faktorlar nəzərə

alınaraq, ədalətli prinsiplərə müvafiq müəyyən ediləcəkdir.

3. Bu cür ədalətli bazar dəyəri sərbəst dönərli valyutada, bu maddənin 2-ci bəndində göstərilmiş vaxtda bu valyuta üçün mövcud olan bazar mübadilə kursu əsasında ifadə ediləcəkdir. Kompensasiya, həmçinin ekspropriasiya vaxtından real ödəniş vaxtına qədər bu valyuta üçün bazar əsasında müəyyən edilən kommersiya dərəcəsi üzrə faizi də daxil edəcəkdir.

4. Əgər Razılığa gələn Tərəf öz ərazisində qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq təsis edilmiş və ya lisenziya verilmiş və Razılığa gələn digər Tərəfin və ya onun investorlarından hər hansı birinin burada paylar, səhmlər, istiqrazlar və ya digər maraq hüquqları əldə etdiyi hüquqi şəxsin investisiyasını ekspropriasiya edirsə və ya milliləşdirirsə, o, dərhal adekvat və effektiv kompensasiyanın alınacağını və onun repatriasiyasını təmin edəcəkdir.

Bu cür kompensasiya bu maddənin 2-ci bəndinin şərtlərinə müvafiq olaraq müəyyən ediləcək və ödəniləcəkdir.

5. Bu maddənin 1-ci bəndinin şərtləri həmçinin investisiyadan əldə edilən gəlirlərə, habelə ləğv edilmənin baş verdiyi təqdirdə ləğvetmədən əldə edilən gəlirlərə şamil ediləcəkdir.

6. Investisiyaları ekspropriasiya edilmiş investor, onun işinə və bu maddədə ifadə olunmuş prinsiplərə müvafiq olaraq onun investisiyalarının qiymətləndirilməsinə qəbul edən Razılığa gələn Tərəfin məhkəmə və ya digər səlahiyyətli orqanı tərəfindən təxirə salınmadan yenidən baxılması hüququna malik olacaqdır.

Maddə 7

Zərərə görə kompensasiya

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investorlarının Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisindəki investisiyaları Razılığa gələn sonuncu Tərəfin ərazisində baş verən müharibə və ya başqa

silahlı münaqişə, fəvqəladə vəziyyət, üsyan, qiyam və ya ixtişaş nəticəsində ziyan çəkirsə, bu investorlara münasibətdə restitusiya, əvəz ödəmə, kompensasiya və ya hər hansı başqa ödənişlərlə əlaqədar Razılığa gələn sonuncu Tərəfin öz investorlarına və ya hər hansı üçüncü dövlətin investorlarına tətbiq etdiyi rejimdən, investor üçün hansı daha əlverişlidirsə, az əlverişli olmayan rejim Razılığa gələn sonuncu Tərəfdən tətbiq ediləcəkdir. Yekun ödəmələr effektiv qaydada həyata keçirilməli, sərbəst dönərli valyuta ilə və təxirə salınmadan köçürülməlidir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndi nəzərə alınmaqla, Razılığa gələn bir Tərəfin investoruna, o, bu bənddə göstərilən hər hansı bir vəziyyətdə, Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində aşağıdakılar nəticəsində ziyan çəkirsə:

(a) Razılığa gələn sonuncu Tərəfin silahlı qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun investisiyasının və ya investisiyanın bir hissəsinin rekvizisiyası, və ya

(b) Razılığa gələn sonuncu Tərəfin silahlı qüvvələri və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən onun investisiyasının və ya investisiyanın bir hissəsinin, yaranmış vəziyyətdə belə zərurət olmadan məhv edilməsi,

dərhal, adekvat və effektiv restitusiya və ya kompensasiya ödəniləcəkdir.

Maddə 8

Sərbəst köçürmə

1. Razılığa gələn hər bir Tərəf öz qanunvericiliyi çərçivəsində Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına, investisiya ilə bağlı ödəmələrin öz ərazi-sinə və ərazisindən sərbəst köçürülməsini təmin edəcəkdir. Belə ödəmələrə xüsusi halda, lakin müstəsna olmamaqla:

(a) investisiyanın saxlanması, inkişaf etdirilməsi və ya

artırılması üçün əsas və əlavə məbləğlər;

(b) gəlirlər;

(c) investisiyanın tam və ya qismən satışı və ya özgəninkiləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlər;

(d) royaltilər və lisenziya ödəmələri və ya digər oxşar xərclərin ödənilməsi kimi, investisiyanın fəaliyyətindən yaranan xərclərin ödənilməsi üçün tələb olunan məbləğlər;

(e) 6-cı və 7-ci maddələrə uyğun olaraq ödənilməli olan kompensasiya;

(f) idarəetmə xərcləri ilə əlaqədar ödəmələr;

(g) Razılığa gələn iki Tərəfin razılaşması əsasında mübahisənin tənzimlənməsindən yaranan ödəmələr;

(h) borc sazişləri daxil olmaqla, kontraktlarla bağlı ödəmələr;

(i) investisiya ilə bağlı işləyən, xaricdən cəlb olunmuş heyətin xalis gəlirləri və digər mükafatlar, daxildir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən köçürmələr dərhal hər hansı bir məhdudiyət və ya gecikdirmə olmadan, sərbəst dönərli valyutada və köçürmə həyata keçirilən valyutanın köçürmə tarixində üstünlük təşkil edən bazar mübadilə məzənnəsi ilə həyata keçiriləcəkdir. Əgər bazar məzənnəsi mövcud deyilsə, tətbiq edilən mübadilə məzənnəsi Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) müəyyən etdiyi kimi valyutaların SDR-ə çevrilməsi üçün ən son mübadilə məzənnəsi olacaqdır.

Maddə 9

Subroqasiya

Razılığa gələn bir Tərəf və ya onun təyin etdiyi agentlik (zəmanət verən) Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisindəki investisiyanın qeyri-kommersiya risklərinə görə verilən

zəmanət əsasında ödəniş həyata keçirərsə, qəbul edən Razılığa gələn Tərəf bu investisiya ilə bağlı bütün hüquq və tələblərin zəmanət verənə keçməsinə və zəmanət verənin bu hüquq və tələbləri ilkin investor qədər həyata keçirmək hüququna malik olmasını tanıyacaqdır.

Bu maddənin əvvəlki bəndinin şərtlərinə baxmayaraq, subroqasiya yalnız qəbul edən Razılığa gələn Tərəfin təsdiqindən sonra həyata keçirilə bilər.

Maddə 10

Məsləhətləşmələr

Razılığa gələn Tərəflər, onlardan hər hansı birinin müraciəti əsasında, bu Sazişlə əlaqədar istənilən mübahisənin həll edilməsi və ya bu Sazişin icrası və ya tətbiq edilməsi ilə bağlı hər hansı bir məsələnin nəzərdən keçirilməsi və ya investisiya ilə bağlı mübahisənin birgə həll edilməsi daxil olmaqla bu Sazişdən irəli gələ biləcək hər hansı digər problemin öyrənilməsi üçün təxirə salınmadan məsləhətləşmələr keçirməyə razılaşırlar. Belə məsləhətləşmələr Razılığa gələn Tərəflər arasında diplomatik kanallar vasitəsilə razılaşdırılmış yerdə və vaxtda Razılığa gələn Tərəflərin səlahiyyətli orqanları arasında həyata keçiriləcəkdir.

Maddə 11

Investor və Razılığa gələn Tərəf arasında mübahisələr

1. Razılığa gələn bir Tərəfin investoru və Razılığa gələn digər Tərəf arasında, Razılığa gələn sonuncu Tərəfin ərazisindəki investisiya ilə bağlı hər hansı mübahisə dostcasına tənzimlənəcəkdir.

2. Əgər dostcasına tənzimlənməyə dair müraciətin daxil olduğu tarixdən altı ay müddətində mübahisə dostcasına tənzimlənmirsə, investor aşağıdakılara müraciət edəcəkdir:

(a) ərazisində investisiya qoyulmuş Razılığa gələn Tərəfin səlahiyyətli məhkəməsinə; əgər işin məhkəməyə verilməsindən on beş ay ərzində mübahisə həll edilməzsə, onda:

(b) əgər mübahisə tərəfləri arasında başqa razılışma yoxdursa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq Ticarət Hüququ üzrə Komissiyasının ("UNCITRAL") Arbitraj qaydalarına müvafiq olaraq təsis ediləcək *ad hoc* arbitraj məhkəməsinə,

Razılığa gələn Tərəflər investisiyalarla bağlı bütün mübahisələrin yerli məhkəməyə və ya digər yerli arbitraj proseduruna verilməsinə öz son razılığını verirlər.

3. Mübahisə tərəfi olan Razılığa gələn Tərəflərdən heç biri arbitraj prosedurunun və ya arbitraj qərarının yerinə yetirilməsinin hər hansı bir mərhələsində, mübahisədə qarşı tərəf olan investordan sığorta vasitəsilə onun itkilərinin tam və ya bir hissəsini ödəyən kompensasiya alması ilə əlaqədar etiraz edə bilməz.

4. Bu qərar mübahisə tərəfləri üçün son və məcburi olacaq və milli qanunvericiliyə uyğun icra ediləcəkdir.

5. Investisiya mübahisəsi ilə bağlı işin dinlənilməsinin hər hansı mərhələsində Razılığa gələn hər iki Tərəf məhkəmənin son qərarından əvvəl işi dostcasına həll edilməsi üçün geri götürmək hüququna malikdir.

Maddə 12

Razılığa gələn Tərəflər arasında mübahisələr

1. Bu Sazişin təfsiri və tətbiqi ilə bağlı Razılığa gələn Tərəflər arasında mübahisələr, imkan daxilində, diplomatik kanallar vasitəsilə həll ediləcəkdir.

2. Əgər mübahisə Razılığa gələn hər hansı bir Tərəfin belə danışıqların aparılması haqqında müraciət etdiyi tarixdən etibarən altı ay ərzində bu cür həll edilməzsə, o, Razılığa gələn

hər iki Tərəfin hökumət orqanları və iş adamlarından ibarət təşkil ediləcək Birgə Komissiyaya veriləcəkdir.

Maddə 13

Digər qaydaların tətbiqi

Əgər bu Sazişə əlavə olaraq, Razılığa gələn hər hansı Tərəfin qanunu və ya Razılığa gələn Tərəflər arasında beynəlxalq hüquq əsasında mövcud olan və ya gələcəkdə qəbul ediləcək öhdəliklər Razılığa gələn digər Tərəfin investorları tərəfindən qoyulmuş investisiyalar üçün bu Sazişlə təmin edilən rejimdən daha əlverişli rejimin tətbiq edilməsi haqqında ümumi və ya xüsusi qayda müəyyən edərsə, həmin müddəalar, onların investor üçün daha əlverişli olduğu dərəcədə, bu Sazişə nisbətən üstünlük təşkil edəcəkdir.

Maddə 14

Sazişin tətbiqi

Bu Saziş onun qüvvəyə mindiyi tarixdə mövcud olan, həmçinin sonra təsis ediləcək və ya əldə ediləcək investisiyalara şamil edilir, lakin bu Sazişin qüvvəyə mindiyi tarixdən əvvəl investisiyalarla əlaqədar yaranmış mübahisələrə şamil edilmir.

Maddə 15

İmtiyazların verilməsindən imtina

Əgər Razılığa gələn Tərəf və ya investor Razılığa gələn digər Tərəfin ərazisində əhəmiyyətli biznes fəaliyyətini həyata keçirmirsə, Razılığa gələn Tərəf, məsləhətləşmələrin keçirilməsi şərtilə, bu Sazişin imtiyazlarının Razılığa gələn digər Tərəfin investorlarına və ya investisiyalarına verilməsindən imtina edə bilər.

Maddə 16

Xüsusi müddə

Bu Sazişin heç bir müddəası Razılığa gələn hər hansı Tərəfin ictimai asayiş, dövlət marağı, ətraf mühit və təhlükəsizliyin qorunması üçün öz qanunvericiliyinə uyğun olaraq müvafiq tədbirləri görmək hüququnu məhdudlaşdırmır.

Maddə 17

Qüvvəyə minmə, qüvvədə qalma və qüvvədən düşmə

1. Razılığa gələn Tərəflər bu Sazişin qüvvəyə minməsi üçün zəruri dövlətdaxili prosedurların yerinə yetirilməsi barədə bir-birini məlumatlandıracaqlar. Saziş, sonuncu bildirişin alındığı tarixdən sonra otuzuncu gün qüvvəyə minəcəkdir.

2. Bu Saziş on il müddətində qüvvədə qalacaqdır və Razılığa gələn Tərəflərdən hər hansı biri digərinə on iki ay ərzində Sazişin ləğv edilməsi barədə niyyəti haqqında yazılı surətdə məlumat verməzsə, o, eyni şərtlər əsasında qüvvədə qalacaqdır.

3. Bu Sazişin qüvvəsinin dayandırılması tarixindən əvvəl qoyulmuş investisiyalara münasibətdə onun 1-14-cü maddələrinin şərtləri bu investisiyaların icrasının sona çatmasına qədər qüvvədə qalacaqdır.

Bunun təsdiqi olaraq, bunun üçün lazımı surətdə səlahiyyətlər almış aşağıda imza qoyan təmsilçilər bu Sazişi imzaladılar.

Abu-Dabi şəhərində 20 noyabr 2006-cı il tarixində, iki əsl nüsxədə Azərbaycan, ərəb və ingilis dillərində imzalanmışdır, bütün mətnlər eyni qüvvəyə malikdir. Təfsirdə fikir ayrılığının yarandığı təqdirdə ingilis dilindəki mətn əsas götürüləcəkdir.

Xarici investisiyanın qorunması haqqında
15 yanvar 1992-ci il tarixli
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir. Qanun xalq təsərrüfatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəlmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir.

I BÖLMƏ
ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1. Xarici investisiya haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya ilə bağlı münasibətlər bu Qanunla, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə nizama salınır.

Maddə 2. Xarici investorlar

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar aşağıdakılar ola bilər:

- a) xarici hüquqi şəxslər;
- b) xarici vətəndaşlar, vətəndaşlıq olmayan şəxslər və xaricdə daimi yaşayış yeri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşları; bu şərtlə ki, onlar vətəndaşı olduqları və ya daimi yaşadıkları ölkədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış olsunlar;
- v) xarici dövlətlər;

q) beynəlxalq təşkilatlar.

Maddə 3. Xarici investisiya və onun qoyulması formaları

Xarici investorların mənfiyyət əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyəti və başqa növ fəaliyyət obyektlərinə qoyduqları əmlakın və əmlak hüquqlarının bütün növləri, o cümlədən intellektual fəaliyyətin nəticələrinə hüquqlar və əşya hüquqlarına aid olmayan digər hüquqlar xarici investisiyadır.

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı yolla investisiya qoya bilirlər:

a) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;

b) tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması;

v) müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investorlara məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

q) torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

ğ) Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması.

Maddə 4. Dövlətsizləşdirmədə və özləşdirmədə xarici investorların iştirakı

Dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özləşdirilməsində xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilirlər.

Maddə 5. Xarici investisiyanın hüquqi rejimi

Bu Qanunda nəzərdə tutulmuş istisnalarla, xarici investisiyanın, habelə investisiya qoyuluşu sahəsində xarici investorların fəaliyyətinin hüquqi rejimi Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinin və vətəndaşlarının əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz.

Xalq təsərrüfatının üstünlük verilən sahələrində və ayrı-ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə əlavə güzəştlər müəyyən edilə bilər.

İnvestisiyaların cəlb edilməsi sahəsində dövlət müəssisələri və təşkilatları ilə bağlanmış kontraktların şərtlərinin icra olunmasına nəzarət müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

M a d d ə 6. Fəaliyyət növləri

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə qadağan olunmamış hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilərlər.

Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi siyahıdakı ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə yalnız xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında məşğul ola bilərlər.

M a d d ə 7. Xarici investisiya üçün ərazi məhdudiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə elə ərazilər müəyyən edilə bilər ki, müdafiənin, milli təhlükəsizliyin, ətraf təbii mühitin və əhalinin müdafiəsinin təmin olunması mülahizələrinə görə bu ərazilərdə xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti məhdudlaşdırılsın və ya qadağan edilsin.

M a d d ə 8. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n ə l a q ə l ə n d i r i l m ə s i

Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı xarici investisiyanın cəlb edilməsi və ondan istifadə olunması tədbirlərini hazırlayıb həyata keçirir, investisiya fəaliyyətini əlaqələndirir, xarici investitorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə kömək göstərir.

II B Ö L M Ə

X A R İ C İ İ N V E S T İ S İ Y A Ü Ç Ü N D Ö V L Ə T

T Ə M İ N A T L A R I

Maddə 9. Xarici investisiyanın hüquqi müdafiəsi

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiya hüquqi cəhətdən tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Belə müdafiə Azərbaycan Respublikasının bu Qanunu, başqa qanunvericilik aktları və beynəlxalq müqavilələri ilə təmin olunur.

Maddə 10. Qanunvericiliyin dəyişdirilməsi ilə bağlı təminatlar

Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

Bu müddəa müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Maddə 11. Milliləşdirmə və rekvizisiya ilə bağlı təminatlar

Azərbaycan Respublikasında xarici investisiya, Azərbaycan Respublikasının xalqına və dövlət mənafeələrinə

zərər vuran müstəsna hallar istisna olmaqla, milliləşdirilmir.

Milliləşdirmə haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti qəbul edir.

Təbii fəlakət, qəza, epidemiya, epizootiya və fəvqəladə xarakter daşıyan başqa hallar istisna olmaqla, xarici investisiya rekvizisiya edilmir,

Rekvizisiya haqqında qərarı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir. Milliləşdirmə və rekvizisiya tədbirləri görüldükdə xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilir.

Maddə 12. Xarici investorların zərərinin kompensasiya edilməsi və ödənilməsi

Xarici investorlara ödənilən kompensasiya investisiyanın milliləşdirmə və ya rekvizisiya haqqında qərarın qəbul olunduğu vaxtdakı real dəyərinə uyğun olmalıdır. Kompensasiya xarici valyuta ilə ödənilir və investorun arzusu ilə xaricə köçürülə bilər. Xarici investorlar dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olan hərəkətləri nəticəsində düşdükləri zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın ödənilməsi hüququna malikdirlər.

Kompensasiyanın və zərərin ödənilməsi məbləğləri, bunun ödənilməsi müddətləri və qaydası haqqında mübahisələr məhkəmədə, habelə tərəflərin sazişi və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda münsiflər məhkəməsində həll olunur.

Maddə 13. İntestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə təminatlar

İntestisiya fəaliyyətinə xitam verildikdə xarici investorun hüququ var ki, ona çatası investisiyanı və investisiya ilə əlaqədar gəlirləri investisiya fəaliyyətinə xitam verildiyi

zaman real dəyər üzrə pul və əmtəə formasında alsın.

Maddə 14. Xarici valyuta ilə gəlirlərin və başqa məbləğlərin köçürülməsinə təminatlar

Müvafiq vergi və rüsumları ödədikdən sonra xarici investorların investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verilir.

Maddə 15. Mənfəətdən istifadə üçün təminatlar

Azərbaycan Respublikası ərazisində xarici investorların götürdükləri mənfəət həmin pul vahidi şəklində yenidən investisiya kimi qoyula bilər, Azərbaycan Respublikasının banklarında saxlana bilər, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada və şərtlərlə xarici valyuta almaq üçün sərf edilə bilər.

III BÖLMƏ

XARİCİ İNVESTİSİYA QOYULMUŞ MÜƏSSİSƏLƏRİN YARADILMASI VƏ FƏALİYYƏTİ

Maddə 16. Xarici investisiya qoyulmuş müəssisələr

Xarici investisiyalı müəssisələr səhmdar cəmiyyətləri, məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, digər təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları şəklində, habelə Azərbaycan Respublikasının (qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı başqa formalarda) yaradılır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investorların pay iştirakı ilə müəssisələr (birgə müəssisələr); tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr); xarici hüquqi şəxslərin nümayəndəlikləri (büroları, kontorları,

agentlikləri) yaradıla və fəaliyyət göstərə bilər.

Birgə və xarici müəssisələr Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləridir. Xarici investisiyalı müəssisələrin yaradılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Xarici investisiyalı bankların yaradılmasının xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının banklar və bank fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyalı müəssisələrin uçotu müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılır.

Maddə 17. Ekspertiza

Xarici investisiyalı müəssisə yaradılarkən onun təsisçiləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada sanitariya-gigiyena və ekoloji tələblərə riayət olunmasına dair ekspertiza rəyi almalıdırlar. Xarici investisiyalı müəssisə fəaliyyət göstərdiyi dövrdə və ləğv edilərkən belə rəy almalıdır.

İri miqyaslı tikinti və rekonstruksiya aparılması və ya iri faydalı qazıntı yataqlarının işlənilməsi ilə əlaqədar belə müəssisələr yaradılarkən texniki-ekoloji layihələrin müvafiq ekspertizasının keçirilməsi də tələb olunur.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərinə aid edilmiş hallarda investorların investisiya qoyuluşu ilə bağlı təkliflərinin ekspertizası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

M a d d ə 18. Dövlət qeydiyyatı

Xarici investisiyalı müəssisələr müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alınırırlar. Dövlət qeydiyyatı

Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.

Xarici investisiyalı müəssisə dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxs hüquqları əldə edir. Dövlət qeydiyyatını aparmış orqan qeydəalma haqqında məlumatı mətbuatda dərc etdirir.

Xarici investisiyalı müəssisələr qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxslərin dövlət reyestrinə daxil edilir. Xarici investisiyalı müəssisənin dövlət qeydiyyatına alınmasından yalnız "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş hallarda imtina edilə bilər.

Dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina olunduqda bu barədə Azərbaycan Respublikasında inzibati qaydada və (və ya) məhkəmə qaydasında şikayət oluna bilər.

Maddə 19. Törəmə müəssisələr, filiallar və nümayəndəliklər

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və xarici dövlətlərin müvafiq qanunvericiliyində

müəyyənləşdirilmiş şərtlərə riayət etməklə Azərbaycan Respublikasında və xaricdə hüquqi şəxs hüquqlarına malik törəmə müəssisələr, habelə filiallar və nümayəndəliklər yarada bilər.

Azərbaycan ərazisindəki filiallar və nümayəndəliklər Azərbaycan Respublikasının bank idarələrində hesablar açmaq hüququna malikdirlər.

M a d d ə 20. Müəssisələrin birləşməsi

Xarici investisiyalı müəssisələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş

şərtlərlə və qaydada birləşib assosiasiyalar, konsernlər, konsorsiumlar və başqa birliklər yarada bilər. Belə müəssisələr əvvəllər yaradılmış birliklərə daxil ola bilər.

M a d d ə 21. Birgə müəssisə iştirakçılarının əmanətlərinin qoyulması

Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna hər bir iştirakçının əmanətlərinin qoyulması müddətləri, məbləği, qoyulması və qiymətləndirilməsi qaydası təsis sənədlərində nəzərdə tutulur. Birgə müəssisə iştirakçılarının müəssisənin nizamnamə fonduna əmanət kimi qoyduğu əmlakın dəyəri birgə müəssisə iştirakçıları arasında razılığa əsasən müəyyən edilir.

M a d d ə 22. Ehtiyat fondu

Xarici investisiyalı müəssisələrdə nizamnamə fondunun 25 faizindək məbləğdə ehtiyat fondu yaradılır. Ehtiyat fondu illik ayırmalar yolu ilə yaradılır. Ayırmaların məbləğini və valyutanın növünü müəssisə müstəqil müəyyən edir.

M a d d ə 23. Respublika ərazisində məhsulun satışı və göndərilməsi

Xarici investisiyalı müəssisə istehsal etdiyi məhsula (işlərə, xidmətlərə) qiymət qoymaq, respublikanın daxili bazarında onun satışı şərtlərini müəyyən etmək, bu bazardan məhsul (işlər, xidmətlər) göndərənləri seçmək ixtiyarına malikdir.

M a d d ə 24. Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici valyuta ilə hesablaşmalar

Azərbaycan Respublikasının ərazisində xarici investisiyalı müəssisələrin hesablaşma zamanı xarici valyutadan, habelə xarici valyuta şəklində tədiyyə sənədlərindən istifadə etməsinə Azərbaycan Respublikasının valyuta tənzimlənməsi haqqında

nizamnamə-fondunun 30 faizindən çoxu (xarici investisiyadan ibarət olan müəssisələr öz istehsal etdikləri məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız ixrac edə bilərlər. Xarici investisiyalı müəssisə özünün təsərrüfat fəaliyyəti üçün məhsulu (işləri, xidmətləri) lisenziyasız idxal edə bilər.

Məhsulun (işlərin, xidmətlərin) xarici investisiyalı müəssisələrin istehsal etdiyi məhsula aid edilməsi qaydasını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Xarici investisiyalı müəssisələrin öz məhsulunu ixrac etməkdən valyuta ilə əldə etdikləri satış pulu onların sərəncamında qalır.

M a d d ə 26. Gömrük vergisi

Birgə müəssisənin nizamnamə fonduna xarici investordan əmanəti kimi və ya tamamilə xarici investora məxsus müəssisənin yaradılması üçün Azərbaycan Respublikasına gətirilən əmlak gömrük rüsumundan azad edilir.

Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin öz ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasına gətirdikləri əmlak gömrük rüsumundan azad edilir.

M a d d ə 27. Sığorta

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi sığortalama nəzərdə tutulmadıqda, xarici investisiyalı müəssisə öz əmlakının, istehsal, maliyyə və başqa risklərinin sığortalanıb sığortalanmayacağını özü həll edir.

M a d d ə 30. Mühəsibat uçotu və hesabat

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasında qüvvədə olan qaydalara, yaxud istəsə, həmçinin xarici investorun mənsub olduğu ölkədə qüvvədə olan qaydalara müvafiq surətdə mühəsibat uçotu və hesabat aparır.

M a d d ə 31. Öhdəliklərin təmin edilməsi

Xarici investisiyalı müəssisə götürdüyü öhdəliklərin bütün növlərini təmin etmək, o cümlədən borc vəsaiti cəlb etmək üçün öz əmlakından istifadə edə bilər. Öhdəlikləri təmin etmək üçün o, binalar, qurğular, avadanlıq üzərində əmlak hüquqlarından və digər əmlak hüquqlarından, o cümlədən torpaqdan istifadə hüququndan istifadə edə bilər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı investisiya fəaliyyəti sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyi pozmuş hüquqi və fiziki şəxslər barədə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş tədbirlərin görülməsi üçün aidiyyəti üzrə müvafiq dövlət orqanlarına məlumat verir, habelə investisiya mübahisələrinin həll olunması ilə bağlı investorlara kömək göstərir.

M a d d ə 32. İntellektual fəaliyyət nəticələrinə hüquqlar və digər qeyri-əşya hüquqları

Xarici investisiyalı müəssisələrin intellektual fəaliyyət nəticələrinə olan hüquqları, habelə digər qeyri-əşya hüquqları (nou-hau, kommersiya sirri və s.) Azərbaycan Respublikasının

qanunvericilik aktlarına müvafiq surətdə müdafiə olunur və həyata keçirilir.

M a d d ə 33. Əmək münasibətləri

Xarici investisiyalı müəssisədə istehsal və əmək münasibətləri, o cümlədən işəgötürmə və işdən azad etmə, əmək və istirahət rejimi, əmək haqqı, təminat və kompensasiya məsələləri kollektiv müqavilə (saziş) və fərdi əmək müqavilələri (bağlaşmalar) ilə tənzimlənir.

Kollektiv və fərdi əmək müqavilələrinin şərtləri həmin müəssisənin işçilərinin vəziyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş şəraitə nisbətən pisləşdirə bilməz.

Xarici investisiyalı müəssisənin əcnəbi işçilərinin əməyinin ödənilməsi, onlara məzuniyyətlər verilməsi məsələləri həmin işçilərin hər biri ilə bağlanan fərdi əmək müqavilələrində (bağlaşmalarda) həll edilməlidir. Bu aldıqları əmək haqqını gəlir vergisi ödədikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Bankının müəyyən etdiyi qaydada xaricə köçürə bilərlər.

M a d d ə 34. Sosial sığorta və təminat

Xarici investisiyalı müəssisənin işçilərinin sosial sığortası və sosial təminatı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin normaları ilə tənzimlənir.

Xarici investisiyalı müəssisədə işləyən Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin əmək pensiyası təminatı hüququ "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun tənzimlənir.

Müəssisə yerli və əcnəbi işçilərin sosial sığortası üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını Azərbaycan Respublikasının müəssisələri və təşkilatları üçün

müəyyənləşdirilmiş dərəcələr üzrə ödəyir.

M a d d ə 35. Ləğvetmə

Xarici investisiyalı müəssisə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada ləğv edilə bilər.

IV BÖLMƏ XARİCİ İNVESTORLARIN QIYMƏTLİ KAĞIZLAR ƏLDƏ ETMƏSİ

M a d d ə 36. Dövlət qiymətli kağızlarının əldə edilməsi

Xarici investorlar dövlət qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyənləşdirilən şərtlərlə və qaydada əldə edirlər.

M a d d ə 37. Müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını xarici investorların əldə etməsi

Xarici investorlar Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin iştirak hissələrini, paylarını, səhmlərini və başqa qiymətli kağızlarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada əldə edə bilərlər.

V BÖLMƏ XARİCİ İNVESTORLARIN TORPAQDAN İSTİFADƏ HÜQUQLARINI VƏ BAŞQA ƏMLAK HÜQUQLARINI ƏLDƏ ETMƏSİ

Maddə 38. Torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ

Xarici investorlara və xarici investisiyalı müəssisələrə torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, o

cümlədən torpağın icarəsi hüququnun verilməsi Azərbaycan Respublikasının Torpaq məəcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının başqa qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Maddə 39. İcarə

Xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin icarəsinə əmlakı icarəyəverən müqavilələr əsasında və Azərbaycan Respublikasının icarə qanunvericiliyinə müvafiq surətdə verir.

M a d d ə 40. Konsessiya müqavilələri

Xarici investorlara faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, digər təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir.

Müqavilədə başqa şərt qoyulmayıbsa, konsessiya müqaviləsi şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir.

VI BÖLMƏ

SƏRBƏST İQTİSADI ZONALARDA XARİCİ İNVESTİSİYA

Maddə 41. Sərbəst iqtisadi zonalarda xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin fəaliyyəti

Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır.

Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydası, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeydə alınması, təsərrüfat fəaliyyəti və başqa fəaliyyət ilə məşğul olması şərtləri Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi

zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Sərbəst iqtisadi zonaların yaradılmasına və bu zonalarda fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır.

VII BÖLMƏ

YEKUN MÜDDƏALARI

M a d d ə 42. Mübahisələrə baxılması

Azərbaycan Respublikasında xarici investorlar və xarici investisiyalı müəssisələr ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, müəssisələri, ictimai təşkilatları və başqa hüquqi şəxsləri arasında mübahisələrə, xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları arasında mübahisələrə, habelə xarici investisiyalı müəssisənin iştirakçıları ilə həmin müəssisə arasında mübahisələrə məhkəmələrdə, yaxud tərəflərin razılığına əsasən münisflər məhkəməsində, o cümlədən xaricdəki münisflər məhkəməsində baxılır.

M a d d ə 43. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində bu Qanundakından fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur.

İnvestisiya fəaliyyəti haqqında
13 yanvar 1995-ci il tarixli
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya-fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) ümumi sosial, iqtisadi və hüquq şərtlərini müəyyənləşdirir.

Qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının intensiv cəlb olunmasına, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı üçün səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər müdafiəsinə təminat verir.

I fəsil
ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1. İnvestisiya anlayışı

İnvestisiya — gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir.

Belə vəsait və sərvətlər aşağıdakılardır:

pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar;

daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və» başqa maddi sərvətlər);

müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər;

bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan

ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat-təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu («non-hau»);

torpaqdan, sudan və digər ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqdan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn və başqa əmlak hüquqları; başqa sərvətlər.

Əsas fondların yaradılmasına və təkrar istehsalına, habelə maddi istehsalın digər formada inkişafına investisiya yönəldilməsi kapital qoyuluşları şəklində həyata keçirilir.

M a d d ə 2. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i

1. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur.

2. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n aşağıdakı növləri vardır:

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, qeyri-dövlət müəssisə, idarə, təşkilat və qurumları tərəfindən həyata keçirilən özəl investisiya fəaliyyəti;

dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları, habelə dövlət müəssisə, idarə və təşkilatları tərəfindən büdcələrin, büdcədən kənar fondların, özlərinə məxsus və borc vəsaitinin hesabına həyata keçirilən dövlət investisiya fəaliyyəti;

xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər, dövlətlər, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiya fəaliyyəti;

Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birləşmiş investisiya fəaliyyəti.

3. İstehsalata və sosial sahəyə elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərini tətbiq etmək üçün investisiya fəaliyyətinin bir forması kimi innovasiya fəaliyyəti həyata keçirilə bilər.

İnnovasiya fəaliyyətinə aşağıdakılar daxildir:

uzunmüddətli elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsi;

iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə məhsuldar qüvvələrin vəziyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri etmək üçün fundamental tədqiqatların maliyyələşdirilməsi;

texnika və texnologiyanın prinsipcə yeni, qənaətcil növlərinin işlənilib hazırlanması, buraxılması, yayılması və tətbiqi.

M a d d ə 3. İnvəstisiya fəaliyyətinin obyektləri

İqtisadiyyatın bütün sahələrində hər hansı əmlak, o cümlədən əsas fondlar və dövriyyə vəsaiti, qiymətli kağızlar, məqsədli pul əmanətləri, elmi-texniki məhsullar, intellektual sərvətlər, digər mülkiyyət obyektləri, habelə əmlak hüquqları investisiya fəaliyyətinin obyekti ola bilər.

Yaradılması və istifadə edilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya, arxitektura və digər normaların tələblərinə uyğun gəlməyən, habelə vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və dövlətin qanunla müdafiə edilən hüquq və mənafelərini eləcə də insanların sağlamlığını, dövlət təhlükəsizliyini pozan, yaxud poza biləcək obyektlərə investisiya qoyulması qadağandır .

M a d d ə 4. İnvəstisiya fəaliyyətinin subyektləri

1. Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, habelə dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri (investorları və iştirakçıları) ola bilərlər.

2. Özünə məxsus olan, borc götürdüyü və ya cəlb etdiyi maliyyə vəsaitini, maddi və intellektual sərvətləri investisiya

fəaliyyəti obyektlərinə qoymaq haqqında qərar qəbul edən, habelə onlardan istifadə olunmasını təmin edən subyektlər investorlardır (sərmayədəyərdır).

İnvestorlar investisiya fəaliyyətində əmanətçi, kreditor və alıcı qismində çıxış edə, habelə investisiya fəaliyyətinin istənilən iştirakçısının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər.

3. İnvestisiya niyyətinin həyata keçirilməsini sifarişlərin icraçısı qismində və ya investorların tapşırığı əsasında təmin edən Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri, habelə vətəndaşlığı olmayan şəxslər investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarıdır.

M a d d ə 5. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlər bu Qanunla və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və onların əsasında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları, habelə beynəlxalq müqavilələri ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikası investorlarının xarici dövlətin ərazisində investisiya fəaliyyəti həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

II fəsil İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ

M a d d ə 6. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları

1. Azərbaycan Respublikası ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı

olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdirlər.

Bu Qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktları ilə investisiya qoyulması qadağan edilən və ya məhdudlaşdırılan obyektlərdən başqa, hər hansı obyektə investisiya qoyulması investorun müstəsna hüququdur və qanunla qorunur.

2. İnvestor müstəqil surətdə investisiya qoyuluşunun məqsədini, istiqamətini, növünü və həcmi müəyyənləşdirir, onun həyata keçirilməsi üçün müqavilə əsasında, o cümlədən müsabiqə və hərrac yolu ilə fiziki və hüquqi şəxsləri investisiya fəaliyyətinin hər hansı iştirakçısı qismində cəlb edir.

3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq investor Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiyanın obyektlərinə və nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam vermək, həmçinin investisiya və ticarət əməliyyatları həyata keçirmək hüquqlarına malikdir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş mülkiyyət hüququ əmələ gətirməyən obyektlərə investisiya qoyulması sonradan onlara digər əşya hüquqları əsasında və ya belə obyektlərin istismarından əldə edilən gəlirdə investorun iştirakı hüququnu istisna etmir.

4. İnvestorun qərarı ilə investisiyaya və onun nəticələrinə sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqları qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada digər fiziki və hüquqi şəxslərə verilə bilər. Hüquqların bu cür verilməsi zamanı yaranan qarşılıqlı münasibətləri onlar müstəqil surətdə müqavilə əsasında nizama salırlar.

5. İnvestor investisiya qoyuluşu üçün maliyyə vəsaitini kredit qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qiymətli

kağızlar buraxılışı və borc kimi də cəlb edə bilər.

İnvestor öz öhdəliklərinə təminat vermək üçün yalnız mülkiyyət hüququ əsasında özünə məxsus olan əmlakı girov qoya bilər.

Azərbaycan Respublikası ərazisinin hüdudlarından kənarında ipoteka krediti hesabına investor kimi çıxış edən dövlət müəssisələrinin investisiyaları üçün Azərbaycan dövləti tərəfindən təminat verilir.

6. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə zidd olmadıqda investorun fiziki və hüquqi şəxslərdən birbaşa və ya vasitəçilik yolu ilə istənilən miqdarda və növdən olan əmlakı tərəflərin müəyyənləşdirdiyi qiymətlərlə və şərtlərlə almaq hüququ vardır.

7. Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin, habelə başa çatdırılmamış tikinti obyektlərinin özəlləşdirilməsində investorlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş şərtlərlə və qaydada iştirak edə bilərlər.

M a d d ə 7. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i s y b y e k t l ə r i n i n v ə z i f ə l ə r i

1. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n s y b y e k t l ə r i A z ə r b a y c a n R e s p u b l i k a s ı q a n u n v e r i c i l i y i i l ə m u ə y y ə n o l u n m u ş h a l l a r d a v ə q a y d a d a m u v a f i q o l a r a q a ş a ğ ı d a k ı l a r ı h ə y a t a k e ç i r m ə y ə b o r c l u d u r l a r :

maliyyə vəsaiti və maddi sərvətlər əsasında həyata keçirdikləri investisiyanın həcmi və maliyyələşdirilməsi mənbəyi barədə yerli banklara və ya maliyyə orqanlarına müvafiq orqanların arayışını təqdim etmək;

əsaslı tikinti və icazə tələb edən digər işlər üçün müvafiq dövlət orqanlarından və xüsusi xidmətlərdən zəruri icazə və

ya razılıq almaq;

texnoloji, sanitariya-gigiyena, radiasiya, ekologiya və arxitektura tələblərinə əməl edilməsi baxımından investisiya layihələri üçün ekspertiza rəyi almaq;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyənləşdirilən norma və standartlara, habelə beynəlxalq norma və standartlara əməl etmək;

dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri daxilində, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik aktlarına uyğun verdikləri tələbləri yerinə yetirmək;

müəyyənləşdirilmiş qaydada mühasibat və statistika hesabatları təqdim etmək;

haqsız rəqabətə yol verməmək və antiinhisar tənzimlənməsinin tələblərinə əməl etmək.

2. Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq üçün investisiya fəaliyyətinin iştirakçıları lisenziya almalıdırlar.

M a d d ə 8. İ n v e s t i s i y a f ə l i y y ə t i n i n s u b y e k t l ə r i a r a s ı n d a m ü n a s i b ə t l ə r

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında münasibətləri tənzimləyən əsas hüquqi sənəd müqavilədir (kontraktdır).

Müqavilənin bağlanması, tərəflərin seçilməsi, öhdəliklərin, təsərrüfat münasibətlərinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hər hansı şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müstəsna səlahiyyətinə daxildir. Dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin mövcud qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş həddən artıq investisiya fəaliyyəti subyektlərinin müqavilə münasibətlərinə qarışmasına yol verilmir.

M a d d ə 9. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n m a l i y y ə l ə ş d i r i l m ə s i m ə n b ə l ə r i

İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i a ş a ğ ı d a k ı m ə n b ə l ə r d ə n m a l i y y ə l ə ş d i r i l ə b i l ə r :

investorun özünün maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə vəsaiti və təsərrüfatdaxili ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, fiziki və hüquqi şəxslərin pul yığımları, əmanətləri, qəza və təbii fəlakət nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi üçün sığorta orqanlarının müvafiq ödənişləri və s.);

investorun borc maliyyə vəsaiti (bank və büdcə kreditləri, istiqrazlar və digər vəsait);

investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaiti (əmək kollektivlərinin, vətəndaşların, hüquqi şəxslərin payları və digər haqları, səhmlərin satışından əldə edilən vəsait);

büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatlar;

xarici investisiya;

müəssisələrin, təşkilatların və vətəndaşların əvəzsiz və xeyriyyə haqları, ianələr və s.

Zərurət yarandıqda investisiya fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə müvafiq investisiya fondları və digər təsisatları yaradıla bilər.

III fəsil İ N V E S T İ S İ Y A F Ə A L İ Y Y Ə T İ N İ N D Ö V L Ə T T Ə N Z İ M L Ə N M Ə S İ

M a d d ə 10. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n d ö v l ə t t ə n z i m l ə n m ə s i n i n m ə q s ə d i

İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n d ö v l ə t t ə n z i m l ə n m ə s i v a h i d i q t i s a d i , e l m i - t e x n i k i v ə s o s i a l s i y a s ə t y e r i d i l m ə s i m ə q s ə d i i l ə

həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmlərdə dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

İctimai tələbatın ödənilməsinin daha vacib istiqamətlərində investisiya fəaliyyətini həyata keçirən investidlərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan güzəştlər verilir.

M a d d ə 11. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n d ö v l ə t t ə n z i m l ə n m ə s i n i n f o r m a l a r ı

1. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n d ö v l ə t t ə n z i m l ə n m ə s i n ə d ö v l ə t i n v e s t i s i y a s ı n ı n i d a r ə o l u n m a s ı , h a b e l ə i n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i ş ə r t l ə r i n i n t ə n z i m l ə n m ə s i v ə b u ş ə r t l ə r ə i n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n b ü t ü n s u b y e k t l ə r i t ə r ə f i n d ə n ə m ə l e d i l m ə s i n ə n ə z a r ə t d a x i l d i r .

2. D ö v l ə t i n v e s t i s i y a s ı n ı n i d a r ə o l u n m a s ı r e s p u b l i k a v ə y e r l i d ö v l ə t h a k i m i y y ə t v ə i d a r ə t m ə o r q a n l a r ı t ə r ə f i n d ə n h ə y a t a k e ç i r i l i r v ə b ü d c ə , b ü d c ə d ə n k ə n a r v ə s a i t i n v ə h ə m i n o r q a n l a r t ə r ə f i n d ə n c ə l b e d i l ə n b a ş q a v ə s a i t i n p l a n l a ş d ı r ı l m a s ı n d a n , i n v e s t i s i y a n ı n ş ə r t l ə r i n i n m ü ə y y ə n l ə ş d i r i l m ə s i n d ə n v ə b u n l a r l a b a ğ l ı d i ğ e r m ə s ə l ə l ə r i n h ə l l i n d ə n i b a r ə t d i r .

3. İ n v e s t i s i y a f ə a l i y y ə t i n i n d ö v l ə t t ə n z i m l ə n m ə s i a ş a ğ ı d a k ı v a s i t ə l ə r l ə h ə y a t a k e ç i r i l i r :

k r e d i t v ə a m o r t i z a s i y a s i y a s ı n ı n h ə y a t a k e ç i r i l m ə s i , o c ü m l ə d ə n ə s a s f o n d l a r ı n s ü r ə t l i a m o r t i z a s i y a s ı y o l u i l ə . A m o r t i z a s i y a ü z r ə g ü z ə ş t l e r a y r ı - a y r ı i q t i s a d i s a h ə l e r , ə s a s f o n d l a r ı n v ə a v a d a n l ı ğ ı n m ü x t ə l i f n ö v l e r i v ə e l e m e n t l e r i ü ç ü n d ə y i ş k ə n v ə f ə r q l i m ü ə y y ə n e d i l e b i l e r ;

a y r ı - a y r ı r e g i o n , s a h ə v ə i s t e h s a l a t l a r ı n i n k i ş a f ı ü ç ü n s u b v e n s i y a , s u b s i d i y a b ü d c ə b o r c l a r ı n ı n v e r i l m ə s i ;

dövlət norma və standartlarının müəyyənləşdirilməsi;
antiinhisar tədbirlərin görülməsi;
mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və özəlləşdirilməsi;
torpaqdan, sudan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi;
qiymətqoyma siyasətinin həyata keçirilməsi;
investisiya layihələrinin ekspertizasının keçirilməsi;
başqa tədbirlər.

M a d d ə 12. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarların qəbul edilməsi qaydası

1. Respublika ərazisində dövlət investisiyalarına dair qərarlar respublikanın iqtisadi və sosial inkişaf proqnozları, məhsuldar qüvvələrin inkişafı və yerləşdirilməsi sxemi, bu investisiyaların məqsədəuyğunluğunu müəyyənləşdirən texniki-iqtisadi əsaslandırma, məqsədli elmi-texniki və kompleks proqramlar əsasında qəbul edilir.

2. Respublika üzrə məqsədli kompleks proqramların layihələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyənləşdirilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında işlənib hazırlanır və müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

3. həyata keçirilmə müddəti iki ilə qədər olan və fəvqəladə vəziyyət, qəzalar və təbii fəlakətlərlə bağlı dövlət investisiyaları haqqında qərarları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təklifləri əsasında qəbul edir.

M a d d ə 13. Əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi qaydası

1. Respublika ərazisində dövlət investisiyasının həyata keçirilməsi formalarından biri əsaslı tikintidə işlərin yerinə

yetirilməsi üçün dövlət sifarişidir.

2. Dövlət sifərişi, bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifərişin iqtisadi sərfəliyi nəzərə alınmaqla müsabiqə (tender) əsasında yerləşdirilir. Bu zaman həmin müəssisə və təşkilatlar üçün qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər.

3. Respublika dövlət sifərişi obyektləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur.

M a d d ə 14. İnvəstisiyaların dövlət ekspertizası

1. Bütçə və bütçədənkənar vəsaitlər, o cümlədən xarici investisiya hesabına maliyyələşdirilən respublika, dövlətlərarası və regional investisiya layihə və proqramları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanında mütləq dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

Başqa mənbələr hesabına maliyyələşdirilən investisiyalar ekoloji, seysmoloji və sanitariya-gigiyena tələblərinə əməl edilməsi baxımından Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənleşdirdiyi qaydada dövlət ekspertizasından keçirilməlidir.

M a d d ə 15. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları tərəfindən investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi və respublika tabeli şəhər və rayonların yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanları öz səlahiyyətləri daxilində ərazilərində investisiya fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən istehsal və sosial obyektlərin yaradılması, təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi məsələlərinin razılaşdırılması yolu ilə investisiya

fəaliyyətini tənzimləyirlər.

İnvestisiya məqsədləri sosial infrastruktur obyektləri tikdirmək, tikinti üçün torpaq sahəsi ayırmaq, torpaqdan istifadə şərtlərinin, sosial sahə və təbiəti mühafizə təyinatlı obyektlərin tikintisi həcmnin və müddətlərinin, habelə tikinti norma və qaydalarının pozulduğu halda tikintinin dayandırılması haqqında səlahiyyətli dövlət orqanları qarşısında məsələ qaldırmaq yerli dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının müstəsna səlahiyyətinə aiddir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi investisiyanın dövlət tənzimlənməsi məqsədilə bu Qanuna zidd olmayan əlavə şərtlər müəyyənləşdirə bilər.

M a d d ə 16. İnvestisiya fəaliyyətində qiymətqoyma

İnvestisiya fəaliyyəti prosesində məhsulların, işlərin və xidmətlərin dəyəri sərbəst qiymət və tariflərlə, o cümlədən müsabiqələrin nəticələrinə əsasən, qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymət və tariflərlə müəyyənləşdirilir.

Tikintidə müqavilə qiymətləri tövsiyə edilən dövlət smeta normalarından və qiymətlərindən istifadə etməklə də müəyyənləşdirilə bilər.

IV fəsil

İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ SUBYEKTLƏRİNİN HÜQUQLARININ TƏMİNATI VƏ İNVESTİSİYANIN QORUNMASI

M a d d ə 17. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarının təminatı

Dövlət investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi

şərtlərinin sabitliyinə, onun subyektlərinin hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasına təminat verir.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilənin şərtləri bu müqavilənin bütün müddəti ərzində və hətta o bağlandıqdan sonra qanunvericiliklə subyektlərin vəziyyətini pisləşdirən və ya hüquqlarını məhdudlaşdıran şərtlər müəyyən edildikdə belə, əgər onlar müqavilə şərtlərinin dəyişdirilməsi barədə razılığa gəlməyiblərsə, qüvvəsini saxlayır.

Dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri qanunvericiliklə yol verilən və onların səlahiyyətinə daxil olan hallardan başqa, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin işinə qarışa bilməzlər.

Bu Qanunla müəyyənləşdirilən hallardan başqa, investisiya qoyulan obyektlərin seçilməsində investorların hüquqları məhdudlaşdırıla bilməz.

Dövlət orqanları və başqa orqanlar investorların və investisiya fəaliyyətinin digər subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdikdə investisiya fəaliyyəti subyektlərinə dəyən zərəri bu orqanlar tam həcmdə ödəməlidirlər. Zərərin ödənilməsi barədə mübahisələrə aidiyyəti üzrə məhkəmə baxır.

M a d d ə 18. İnvestisiyanın qorunması

1. Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir.

İnvestisiyanın qorunması Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi, habelə başqa dövlətlərlə bağladığı müqavilələrlə təmin edilir. İnvestorlar, o cümlədən xarici investorlar investisiyasını idarə, istifadə və ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrı-seçkilik xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını

müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

2. Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə investisiya fəaliyyətinə dair bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdə investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir.

3. Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya əvəzsiz milliləşdirilmir, rekvizisiya edilmir və onlara nəticələrinə görə dikər oxşar tədbirlər tətbiq olunmur. Belə tədbirlər investorlara vurulmuş zərərin, o cümlədən itirdikləri faydanın əvəzi tam həcmdə real dəyər üzrə ödənilməklə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları əsasında həyata keçirilə bilər. Zərərin ödənilməsi qaydası həmin qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir.

İnvestorların qoyduğu və ya əldə etdiyi məqsədli bank əmanətləri, səhmlər və digər qiymətli kağızlar, əldə edilmiş əmlak və ya icarə hüquqları üçün ödənişlərin əvəzi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq alındıqda, investorların öz hərəkətləri və ya onların iştirakı ilə edilmiş hərəkətlər nəticəsində istifadə olunan və ya itirilən məbləğlər istisna edilməklə investorlara qaytarılır.

4. İnvestisiyalar sığortalana bilər, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda isə hökmən sığortalanmalıdır.

M a d d ə 19. İnvestisiya fəaliyyəti subyektlərinin məsuliyyəti

1. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş tələblərə və ya investisiya fəaliyyətinin subyektləri arasında bağlanmış müqavilə (kontrakt) öhdəliklərinə əməl olunmadıqda tərəflər həmin aktlarla müəyyənləşdirilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

2. Dövlət orqanları investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair öhdəliklərini və ya qanuni əsaslar üzrə onlara həvalə edilmiş vəzifələri yerinə yetirmədikdə, yaxud lazımınca yerinə yetirmədikdə investisiya fəaliyyətinin digər subyektləri qarşısında həmin öhdəliklərə görə əmlak məsuliyyəti daşıyırlar.

3. Qanunvericiliyin tələblərinin və müqavilə öhdəliklərinin pozulmasına görə cərimənin və dəbbə pulunun, habelə dəymiş zərərin ödənilməsi təqsirkar tərəfi, qanunvericiliklə və müqavilə ilə digər hal nəzərdə tutulmayıbsa, tələblərin və öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsindən azad etmir.

4. İntestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan mübahisələrə müvafiq olaraq məhkəmə və ya münisflər məhkəməsi baxır.

M a d d ə 20. İntestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri

1. İntestisiya fəaliyyətinin dayandırılmasına və ya ona xitam verilməsinə aşağıdakıların qərarı ilə yol verilir:

investorların özünün (bu zaman investorlar investisiya fəaliyyətinin digər iştirakçalarına dəymiş zərəri ödəyirlər); səlahiyyətli dövlət orqanının.

2. İntestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi barədə səlahiyyətli dövlət orqanının qərarı aşağıdakı hallarda qəbul edilə bilər:

onun davam etdirilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilmiş ekoloji, seysmoloji, sanitariya-gigiyena, arxitektura və başqa normaları, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin, dövlətin qanunla qorunan hüquq və mənafeələrini pozduqda;

investor qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada müflis elan edildikdə;

qəza və təbii fəlakət baş verdikdə;

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər hallarda.

Belə hallarda investisiya fəaliyyətinin subyektlərinə zərərin ödənilməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilir.

M a d d ə 21. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsində investisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən olunduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq edilir.

Beynəlxalq arbitraj haqqında
18 noyabr 1999-cu il
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

F ə s i l I.
ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1. Qanunun tətbiqi dairəsi

1. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrə əməl edilməklə, beynəlxalq ticarət arbitrajına tətbiq edilir.

2. Bu Qanunun müddəaları (8,9, 35 və 36-cı maddələri istisna olmaqla) yalnız arbitrajın yeri Azərbaycan Respublikasında olduğu halda tətbiq edilir.

3. Arbitraj aşağıdakı hallarda beynəlxalq sayılır:

arbitraj razılaşması (sazişi) (bundan sonra "arbitraj sazişi" adlandırılacaq) bağlananda onun tərəflərinin müəssisələri ayrı-ayrı dövlətlərdə yerləşirlər;

aşağıdakı yerlərdən biri tərəflərin öz müəssisələrinin olduğu dövlətin hüdüdlərindən kənarında yerləşir:

a) arbitrajın yeri, əgər bu yer arbitraj sazişində və yaxud ona uyğun müəyyən edilmişdirsə;

b) ticarət münasibətlərindən irəli gələn öhdəliklərin əsas hissəsinin icra edilməli olduğu hər-hansı yer və yaxud mübahisəli predmetin sıx əlaqəli olduğu yer;

tərəflər qəti razılığa gəlmişlər ki, arbitraj sazişinin predmeti birdən çox dövlət ilə əlaqəlidir.

4. Bu maddənin 3-cü bəndinin məqsədləri üçün:

tərəfin bir neçə müəssisə olduğu halda müəssisə arbitraj sazişinə daha çox münasibəti (aidiyyət) olan müəssisə sayılır;

tərəflərin müəssisəsi yoxdursa, tərəfin daimi yaşayış yeri nəzərə alınır.

5. Bu Qanun müəyyən mübahisələrin arbitraja verilə bilmədiyini, yaxud bu Qanunda olan müddələrdən fərqli digər müddələrə müvafiq surətdə verilə bildiyini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikası qanunlarının qüvvəsinə aid deyildir.

M a d d ə 2 . Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə olunan əsas anlayışlar aşağıdakı mənalar ifadə edir:

a) "**arbitraj**" - daimi arbitraj idarəsi tərəfindən keçirib-keçirilmədiyindən asılı olmayaraq, hər bir arbitraj;

b) "**arbitraj məhkəməsi**" - təkbaşına arbitrlər və ya arbitrlər kollegiyası;

c) bu Qanunun 28-ci maddəsi istisna olmaqla, digər hər hansı müddəası tərəflərə müəyyən məsələlər üzrə qərar qəbul etmək imkanı verdiyi halda, tərəflər belə qərarın qəbul edilməsini hər hansı təşkilata (idarəyə) və yaxud üçüncü şəxsə tapşıra bilər;

ç) bu Qanunun müddəalarında tərəflərin razılığa gəlməsinə və ya razılığa gələ biləcəklərinə dair istinad, yaxud tərəflərin razılığa gəlmələrinə dair hər hansı başqa formada istinad varsa, belə saziş bu razılıqda göstərilmiş hər cür arbitraj qaydalarını nəzərdə tutmalıdır;

d) bu Qanunun hər hansı bir müddəasında (25 (a) və 32 (2) maddələri istisna olmaqla) iddiaya istinad varsa, o, həmçinin qarşılıqlı iddiaya da tətbiq edilir. Etiraza istinad varsa, o, həmçinin belə qarşılıqlı iddiaya aid etiraza da tətbiq edilir.

M a d d ə 3 . Yazılı məlumatların alınması

1. Tərəflər başqa hallar barədə şərtləşməmişlərsə:

a) hər hansı yazılı məlumat adresata şəxsən və ya onun müəssisəsinə və ya onun yaşayış yeri üzrə və yaxud poçt ünvanına çatdırılıbsa, o, alınmış hesab edilir. Əgər bu cür qaydada məlumatın çatdırılması alınmırsa, yazılı məlumat müəssisəsinin məlum olan axırncı ünvanına və ya adresatın məlum olan axırncı yaşayış yerinə, yaxud poçt ünvanına sifarişli məktubla, ya belə məlumatların çatdırılmasının digər formalarına uyğun olaraq qeydiyyatdan keçirmək şərti ilə göndərilibsə, o, alınmış sayılır;

b) məlumat belə çatdırmanın baş verdiyi gün alınmış hesab edilir.

2. Bu maddənin müddəaları məhkəmələrdə icraatın gedişində olan məlumatlara tətbiq edilmir.

M a d d ə 4 . Etiraz hüququndan imtina etmə

Hər hansı tərəfin bu Qanunun yerinə yetirilməməsi mümkün olan hər hansı bir müddəasına və ya arbitraj sazişinin hər hansı tələbinin əməl edilməməsi barədə xəbəri varsa və buna baxmayaraq, öz etirazını bildirmədən arbitraj prosesində iştirakına etməyi davam edirsə, və bu etirazın verilməsi üçün müvafiq müddət müəyyən edilibsə, tərəf bu müddət ərzində özünün etiraz hüququndan imtina etmiş sayılır.

M a d d ə 5 . Dövlətin müdaxiləsinin hüdudları

Bu Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, bu Qanunla tənzimlənən məsələlərə dair heç bir məhkəmə müdaxiləsi olmamalıdır.

M a d d ə 6 . Arbitraja münasibətdə müvafiq nəzarət və yardım funksiyalarını yerinə yetirən məhkəmə

Bu Qanunun 11-ci maddəsinin 3-cü və 4-cü bəndlərində, 13-cü maddəsinin 3-cü bəndində, 14-cü maddəsinin 1-ci bəndində, 16-cı maddəsinin 3-cü bəndində, 27-ci maddəsində və 34-cü maddəsinin 2-cı və 3-cü bəndlərində göstərilən məhkəmənin funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi yerinə yetirir.

F ə s i l I I . ARBİTRAJ SAZİŞİ

M a d d ə 7 . Arbitraj sazişinin anlayışı və forması

1. **Arbitraj sazişi** - müqavilə xarakteri və yaxud başqa xarakter daşıyıb-daşımamasından asılı olmayaraq, hər hansı bir konkret hüquq münasibəti ilə əlaqədar tərəflər arasında yarana biləcək mübahisələrin hamısının və ya müəyyən mübahisələrin arbitraja verilməsi barəsində tərəflərin sazişidir.

Arbitraj sazişi müqavilədə arbitraj qeyd-şərti kimi və yaxud ayrıca saziş kimi bağlanıla bilər.

2. Arbitraj sazişi yazılı formada bağlanılır. Saziş o halda yazılı şəkildə bağlanmış hesab olunur ki, o, tərəflərin imzalandıqları sənəddə əks etdirilmişdir və ya məktub mübadiləsi və yaxud belə sazişin təsbit olunmasını təmin edən teletayp, teleqraf və ya elektron rabitəsinin başqa vasitələrindən istifadə olunmaqla bağlanmışdır və digər tərəf buna etiraz etmir. Arbitraj qeyd-şərtinə müqavilədə istinad edilməsi arbitraj sazişi hesab olunur, bu şərtlə ki, müqavilə yazılı şəkildə bağlanmışdır və bu istinad həmin qeyd-şərti müqavilənin bir hissəsinə çevirir.

**M a d d ə 8 . Arbitraj sazişi və məhkəmədə
mübahisənin mahiyyəti üzrə iddianın
təqdim edilməsi**

1. Arbitraj sazişinin predmeti olan məsələyə aid qarşısında iddia qaldırılmış məhkəmə hər hansı bir tərəfin mübahisənin mahiyyəti üzrə ilkin ərizəsinin təqdim edildiyi vaxtdan gec olmayaraq, bu barədə tərəflərin xahişi olarsa, arbitraj sazişi etibarsız deyilsə, qüvvəsini itirməmişdirsə və yaxud icrası mümkün olmayan hallar yoxdursa, tərəfləri arbitraja göndərməlidir.

2. Buna baxmayaraq bu maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulmuş iddianın verildiyi halda məhkəmədə iddianın məhkəmə aidiyyəti məsələsi həll edilənədək arbitraj baxışı başlana və ya davam etdirilə bilər və arbitraj qərarı qəbul edilə bilər.

**M a d d ə 9 . Arbitraj sazişi və məhkəmənin təminedicisi
tədbirləri**

Tərəflərin arbitraj baxışına qədər və yaxud arbitraj baxışı ərzində təminedicisi tədbirlərin görülməsi haqqında məhkəməyə müraciət etmələri və məhkəmənin belə tədbirlərin təmin edilməsi ilə bağlı müvafiq qərar qəbul etməsi arbitraj sazişi ilə ziddiyət təşkil etmir.

**F ə s i l I I I .
ARBITRAJ MƏHKƏMƏSİNİN TƏRKİBİ**

M a d d ə 10 . Arbitrlərin sayı

1. Tərəflər öz mülahizələrinə uyğun olaraq arbitrlərin sayını müəyyən edə bilərlər.

2. Tərəflər bu sayı müəyyən etməzlərsə, belə halda üç arbitr təyin edilir.

M a d d ə 11 . Arbitrlərin təyin edilməsi

1. Tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa, heç bir şəxs vətəndaşlığı ilə bağlı arbitr kimi iştirak etmə hüququndan məhrum edilə bilməz.

2. Tərəflər bu maddənin 4-cü və 5-ci bəndlərinə əməl etmək şərti ilə öz mülahizələrinə əsasən arbitr və ya arbitrlərin təyin edilməsi proseduru razılaşma əsasında müəyyən edə bilərlər.

3. Bu barədə razılıq olmadıqda:

a) arbitrajda üç arbitr olacağı halda hər bir tərəf bir arbitr təyin edir, təyin edilmiş iki arbitr isə üçüncü arbitri təyin edir. Digər tərəfdən bu barədə müraciət almış tərəf 30 gün müddətinə arbitr təyin etməzsə və yaxud tərəflərin təyin etdiyi iki arbitr təyin edildikləri gündən 30 gün müddətində üçüncü arbitrin seçilməsi haqqında razılığa gələ bilməmişlərsə, tərəflərdən hər hansı birinin müraciəti ilə arbitr 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəmə tərəfindən təyin edilir;

b) təkbaşına arbitr ilə olan arbitrajda arbitr təyin edilməsində tərəflər razılığa gələ bilmədikdə hər hansı tərəfin xahişi ilə arbitr 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəmə tərəfindən təyin edilir.

4. Tərəflərin əvvəlcədən razılaşdırdıqları təyin etmə proseduru:

a) tərəflərdən bir belə prosedura əməl etmərsə; və yaxud

b) belə prosedura ilə əlaqədar tərəflər və yaxud iki arbitr proseduraya uyğun olaraq razılığa gələ bilmərsə; və yaxud

c) bu prosedurla əlaqədar təşkilat (idarə) da daxil olmaqla üçüncü şəxs prosedura uyğun üzərinə düşmüş hər hansı

funksiyanı etmirsə, təyin etmə proseduru haqqında arbitraj sazişində digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, hər bir tərəf 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəmədən zəruri tədbirlər görülməsini xahiş edə bilər.

5. 6-cı maddədə göstərilən məhkəmə tərəfindən bu maddənin 3-cü və ya 4-cü bəndlərinə uyğun olaraq hər hansı məsələyə aid qəbul edilmiş qərar qətidir, ondan şikayət verilə bilməz.

Məhkəmə arbitr təyin edərkən tərəflərin gəldiyi razılığa uyğun olaraq arbitrin namizədliyinə dair bütün zəruri tələbləri, o cümlədən arbitrin müstəqil və qərəzsizliyinə aid tələbləri nəzərə alaraq, təkbaşına arbitr və yaxud üçüncü arbitr təyin edildiyi hallarda tərəflərin vətəndaşlığına mənsub olmayan, digər vətəndaşlığı olan arbitrin təyin edilməsinin arzu olunduğunu da nəzərə ala bilər.

M a d d ə 1 2 . E t i r a z ü ç ü n ə s a s l a r

1. Hər hansı bir şəxsə onun arbitr təyin edilməsi ilə bağlı müraciət edilirsə, həmin şəxs özünün qərəzsizliyi və müstəqilliyi barədə əsaslı şübhələr doğura bilən hallar haqqında məlumat verməlidir. Arbitr bu hallar haqqında tərəflərə əvvəlcədən məlumat verməmişdirsə, arbitr təyin edildiyi andan və arbitraj baxışı ərzində ləngitmədən belə hallar haqqında tərəflərə məlumat verməlidir.

2. Arbitrə etiraz yalnız o halda verilə bilər ki, onun qərəzsizliyi və müstəqilliyi barəsində əsaslı şübhələr vardır və yaxud o, tərəflərin sazişindən şərtləşdirilmiş ixtisasa malik deyildir. Tərəf özünün təyin etdiyi və ya təyin olunmasında iştirak etdiyi arbitrə yalnız onun təyin edilməsindən sonra məlum olmuş səbəblərə görə etiraz edə bilər.

M a d d ə 13 . Etiraz prosedurası

1. Tərəflər bu maddənin 3-cü bəndinin müddəalarına əməl etmək şərti ilə öz mülahizələri əsasında arbitrə etirazın proseduru haqqında razılığa gələ bilərlər.

2. Tərəflər arasında belə razılaşma olmadığı halda arbitrə etirazını bildirmək istəyən tərəf arbitraj məhkəməsinin təşkili və yaxud 12-ci maddənin 2-ci bəndində göstərilən hər cür halları bildiyi vaxtdan 15 gün müddətində etirazın səbəblərini yazılı surətdə arbitraj məhkəməsinə bildirməlidir.

Etiraz edilmiş arbitr vəzifəsindən imtina etmirsə, və yaxud digər tərəf imtina ilə razılaşmırsa, etiraz haqqında məsələ arbitraj məhkəməsi tərəfindən həll edilir.

3. Tərəflər arasında razılaşdırılmış hər hansı bir prosedurun və yaxud bu maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulmuş prosedurların tətbiqi zamanı etiraz haqqında ərizə (müraciət) təmin edilmirsə, etirazla müraciət etmiş tərəf etirazın rədd edilməsi haqqında qərarı aldığı gündən 30 gün müddətində 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəmədən etiraz edilmə ilə bağlı qərar qəbul edilməsini xahiş edə bilər; belə qərar qətidir və ondan heç bir şikayət verilə bilməz. Belə xahişə baxılıb müvafiq qərar qəbul edilənə kimi, arbitraj məhkəməsi etiraz edilmiş arbitr də daxil olmaqla arbitraj baxışını davam etdirir və arbitraj qərarı qəbul edə bilər.

M a d d ə 14 . Hərəkətsizlik və yaxud hərəkət mümkünsüzlüyü

1. Arbitr öz funksiyalarını yerinə yetirmək iqtidarında deyilsə, yaxud digər səbəblərdən əsassız olaraq uzun müddət fəaliyyət göstərmirsə ya arbitr özü vəzifəsindən imtina edirsə,

və yaxud tərəflərin arasında bu barədə razılıq əldə edilibsə, onun mandatına xitam verilir.

Bu əsasların hər hansı biri barəsində fikir ayrılığı yaranarsa, hər bir tərəf 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəməyə mandata xitam verilməsinə aid qərar qəbul edilməsi xahişi ilə müraciət edə bilər; belə qərar qətidir və ondan şikayət verilə bilməz.

2. Bu maddəyə müvafiq olaraq və yaxud 13-cü maddənin 2-ci bəndinə görə arbitr öz vəzifəsindən imtina edərsə, yaxud tərəf onun mandatına xitam verilməsinə razılıq verərsə, belə hal bu maddədə və yaxud 12-ci maddənin 2-ci bəndində göstərilən əsasların təsdiqi kimi qəbul edilməməlidir.

M a d d ə 15 . Yeni arbitrin təyin edilməsi

Arbitrin mandatına 13-cü və yaxud 14-cü maddənin əsasında, arbitrin özünün hər hansı səbəbdən vəzifəsindən imtina etməsi nəticəsində, tərəflərin razılaşması əsasında və ya digər hallar əsasında xitam verilibsə, yeni arbitr əvəz edəcəyi arbitrə tətbiq edilmiş qaydalara uyğun olaraq təyin edilir.

F ə s i l I V .

ARBITRAJ MƏHKƏMƏSİNİN SƏLAHIYYƏTİ

M a d d ə 16 . Arbitraj məhkəməsinin səlahiyyətləri barəsində qərar çıxarmaq hüququ

1. Arbitraj məhkəməsi öz səlahiyyəti barəsində, o cümlədən arbitraj sazişinin mövcudluğu və yaxud etibarlığı barədə hər bir etiraz üzrə özü qərar çıxara bilər.

Bu məqsədlə müqavilənin tərkib hissəsi olan arbitraj qeyd-şərti müqavilənin digər şərtlərindən asılı olmayan razılıq kimi

şərh olunmalıdır. Müqavilənin etibarsızlığı haqqında arbitraj məhkəməsinin çıxardığı qərar "ipso jure" arbitraj qeyd-şərtinin etibarsızlığına səbəb olmur.

2. Arbitraj məhkəməsinin səlahiyyətlərinin olmaması haqqında müraciət iddia üzrə etiraz təqdim edilməmişdən əvvəl bildirilməlidir.

Tərəfin arbitr təyin etməsi və yaxud arbitr təyin edilməsində iştirakı tərəfi belə müraciət etmək hüququndan məhrum etmir. Arbitraj məhkəməsinin öz səlahiyyətini açması haqqında bəyanat arbitraj baxışının gedişində hər hansı bir məsələnin bu səlahiyyəti aşdığı müəyyən edilən kimi verilir. Belə halların hər birində gecikmiş bəyanatı arbitraj məhkəməsi bu şərtlə qəbul edə bilər ki, gecikmənin səbəbini üzürlü hesab etsin.

3. Arbitraj məhkəməsi bu maddənin 2-ci bəndində göstərilən bəyanata dair ya ilkin xarakterli məsələ üzrə olduğu kimi, yaxud da mübahisənin mahiyyətə həll edilməsi kimi qərar çıxara bilər.

Əgər arbitraj məhkəməsi ilkin xarakterli məsələ üzrə olduğu kimi qərar çıxarsa ki, o, səlahiyyətlidir, tərəflərdən hər hansı biri bu qərar haqqında xəbərdarlıq aldıqdan sonra 30 gün ərzində 6-cı maddədə göstərilən məhkəmədən xahiş edə bilər ki, bu məsələyə dair qərar qəbul etsin. Belə qərardan şikayət verilə bilməz. Bu cür xahiş həll edilənədək arbitraj məhkəməsi arbitraj baxışını davam etdirə bilər və arbitraj qərarı çıxara bilər.

**M a d d ə 17 . Təminədiçi tədbirlərin həyata keçirilməsi
sahəsində arbitraj məhkəməsinin
səlahiyyətləri**

Tərəflər arasında digər razılaşma yoxdursa, arbitraj məhkəməsi hər hansı bir tərəfin xahişi ilə mübahisəli

predmetlə bağlı zəruri hesab edərsə, tərəflərin təminedicisi tədbirləri həyata keçirilməsinə dair göstərişlər verə bilər. Arbitraj məhkəməsi hər hansı tərəfdən belə tədbirlərin təmin edilməsini tələb edə bilər.

F ə s i l V .

ARBİTRAJ İCRAATININ APARILMASI

M a d d ə 18 . Tərəflərə eyni münasibət

Tərəflərə eyni münasibət göstərməlidir və hər bir tərəfə öz mövqeyini ifadə etməsi üçün hər cür imkan verilməlidir.

M a d d ə 19 . Prosedur qaydalarının müəyyən edilməsi

1. Bu Qanunun müddəalarına əməl etmək şərti ilə tərəflər öz mülahizələri əsasında arbitraj məhkəməsində baxışın aparılması proseduru haqqında razılığa gələ bilərlər.

2. Belə razılıq olmadıqda, arbitraj məhkəməsi bu Qanunun müddəalarına əməl etməklə lazım bildiyi qaydada arbitraj baxışını apara bilər. Arbitraj məhkəməsinə verilən səlahiyyətlərə hər bir sübutun mümkünlüyünü, aidiyyətini, mahiyyətini və əhəmiyyətini müəyyən etmək səlahiyyətləri də daxildir.

M a d d ə 20 . Arbitrajın yeri

1. Tərəflər öz mülahizələrinə görə arbitrajın yeri haqqında razılığa gələ bilərlər.

Belə razılıq olmadıqda, tərəflər üçün əlverişliliyi və işin mahiyyəti nəzərə alınmaqla arbitrajın yeri arbitraj məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilir.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinin müddəalarına baxmayaraq, arbitraj məhkəməsi, əgər tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa,

şahidlərin, ekspertlərin və tərəflərin dinlənilməsi baxımından və yaxud əmtəələrə, digər əmlak və yaxud sənədlərə baxışın keçirilməsi üçün, həmçinin arbitraj məhkəməsi üzvləri arasında məsləhətləşmələr keçirilməsinin əlverişliliyi nəzərə alınmaqla hər hansı bir yerdə öz iclasını keçirə bilər.

M a d d ə 21 . Arbitraj məhkəməsi baxışının başlanması

Tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa, konkret mübahisə barədə arbitraj baxışı, həmin mübahisənin arbitraja verilməsi haqqında müraciəti cavabdeh aldığı gündən başlanır.

M a d d ə 22 . Dil

1. Tərəflər öz mülahizələrinə görə arbitraj baxışının aparılacağı dil və yaxud dillər barəsində razılığa gələ bilərlər. Belə razılıq olmadıqda arbitraj məhkəməsi arbitraj baxışında istifadə ediləcək dil və yaxud dilləri müəyyən edir. Belə razılıq, və yaxud bu barədə məhkəmənin qərarında digər hal nəzərdə tutulmayıbsa, tərəflərin hər hansı bir yazılı müraciətinə, iş üzrə dinləməyə, hər hansı bir arbitraj qərarına və yaxud arbitraj məhkəməsinin digər sənədlərinə aid edilir.

2. Arbitraj məhkəməsi sərəncam verə bilər ki, istənilən sənədli sübutlar tərəflərin razılaşdıqları və ya arbitraj məhkəməsinin təyin etdiyi dilə və ya dillərə tərcümə ilə birlikdə təqdim olunsun.

M a d d ə 23 . İddia ərizəsi və iddia üzrə etiraz

1. Tərəflərin razılaşdıqları və ya arbitraj məhkəməsinin təyin etdiyi vaxt ərzində iddiaçı öz iddia tələbini təsdiq edən

cəhətlər haqqında, həll edilməli olan məsələlər haqqında və öz iddia tələblərinin məzmunu haqqında bəyanat verməli, cavabdeh isə bu səbəblər üzrə öz etirazlarını bəyan etməlidir, bu şərtlə ki, tərəflər belə bəyanatların zəruri rekvizitləri barəsində digər şərt keçməmiş olsunlar.

Tərəflər öz bəyanatları ilə birlikdə işə aid olduğunu güman etdikləri bütün sənədləri də təqdim edə bilər, yaxud sonradan təqdim edəcəkləri sənədlərə və ya digər sübutlara istinad edə bilərlər.

2. Əgər tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa, arbitraj baxışının gedişində tərəflərin hər hansı biri öz iddia tələblərini və ya iddiaya dair etirazlarını dəyişdirə və ya tamamlaya bilər, bir şərtlə ki, arbitraj məhkəməsi yol vermiş ləngiməni nəzərə almaqla, bu cür dəyişikliyə və ya əlavəyə icazə verilməsini qeyri-məqsədəuyğun saymasın.

M a d d ə 24. Şifahi işəbaxma və yazılı araşdırma

1. Tərəflərin hər hansı digər razılaşmasına riayət etmək şərti ilə arbitraj məhkəməsi sübutların təqdim edilməsi üçün şifahi işəbaxma və ya digər şifahi müzakirələr keçirib-keçirməmək, yaxud yalnız sənədlər və digər materiallar əsasında araşdırma aparıb-aparmamaq haqqında qərar qəbul edir. Lakin tərəflər şifahi işəbaxmanın keçirilməməsi haqqında şərtləşdikləri haldan başqa, arbitraj məhkəməsi, tərəflərin hər hansı biri xahiş edərsə, araşdırmanın lazımı mərhələsində şifahi işəbaxma keçirməlidir.

2. Arbitraj məhkəməsinin mallara, digər əmlaka və ya sənədlərə baxış keçirmək məqsədi ilə təşkil etdiyi hər hansı şifahi işəbaxma haqqında və ya məhkəmə iclası haqqında tərəflərə kifayət qədər vaxtında xəbərdarlıq göndərməlidir.

3. Tərəflərdən birinin arbitraj məhkəməsinə təqdim etdiyi bütün ərizələr, sənədlər və ya başqa informasiya digər tərəfə verilməlidir.

Arbitraj məhkəməsinin öz qərarını çıxararkən əsas götürə biləcəyi bütün ekspert rəyləri və ya sübut xarakterli başqa sənədlər də tərəflərə verilməlidir.

M a d d ə 25 . Sənədlərin təqdim edilməməsi və tərəflərin gəlməməsi

Tərəflərin digər razılışmaları yoxdursa, üzürlü səbəblər olmadığı hallarda:

a) iddiaçı 23-cü maddənin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq öz iddia ərizəsini təqdim etmədikdə, arbitraj məhkəməsi baxışa xitam verir;

b) cavabdeh 23-cü maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq iddia üzrə etirazlarını təqdim etmədikdə, arbitraj məhkəməsi belə halı iddiaçının tələblərinin təsdiqi kimi qəbul etmir və arbitraj baxışını davam etdirir;

c) hər hansı tərəf dinləməyə gəlmədikdə və yaxud sənədləşdirilmiş sübutlar təqdim etmədikdə, arbitraj məhkəməsi baxışı davam etdirə bilər və ona təqdim edilmiş sübutlar əsasında müvafiq qərar çıxara bilər.

M a d d ə 26 . Arbitraj məhkəməsinin təyin etdiyi ekspert

1. Tərəflərin arasında digər razılıq yoxdursa, arbitraj məhkəməsi:

a) arbitraj məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilən konkret məsələlərə dair ona məruzə edilməsi məqsədi ilə bir və ya bir neçə ekspert təyin edə bilər;

b) tərəflərdən iş üzrə hər hansı məlumatı və işə aid olan sənədlərin, malların və digər əmlakın ekspertə təqdim edilməsini və ekspert tərəfindən öyrənilməsi üçün şərait yaratmağı tələb edə bilər.

2. Tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa, tərəflərin biri xahiş edərsə və yaxud arbitraj məhkəməsi zəruri sayarsa, ekspert yazılı və ya şifahi rəyini təqdim etdikdən sonra dinləmədə iştirak edə bilər. Bu halda tərəfiərə ona suallar vermək imkanı verilir və mübahisəli məsələlər üzrə ifadə vermək məqsədi ilə tərəflər şahidləri ekspertlərə təqdim edə bilərlər.

M a d d ə 27. Sübutların əldə edilməsində məhkəmənin köməyi

Arbitraj məhkəməsi və ya tərəf arbitraj məhkəməsinin razılığı ilə 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəməyə sübutların əldə edilməsi üçün köməklik barəsində müraciət edə bilər. Məhkəmə sübutların əldə edilməsi qaydalarına uyğun olaraq səlahiyyətləri daxilində bu müraciəti yerinə yetirə bilər.

F ə s i l VI.

ARBİTRAJ QƏRARININ ÇIXARILMASI VƏ İCRAATIN XİTAMI

M a d d ə 28. Mübahisəsinin mahiyyəti üzrə tətbiq edilən normalar

1. Arbitraj məhkəməsi mübahisəni hüququn elə normalarına uyğun həll edir ki, tərəflər bu normaları mübahisənin mahiyyətinə tətbiq edilə bilən normalar kimi seçmiş olsunlar.

Əgər başqa niyyət ifadə etmərsə, hər hansı bir dövlətin hüququnun və ya hüquq sisteminin istənilən göstərişi həmin dövlətin kolliziya normalarına deyil, onun maddi hüququna bilavasitə istiqamətləndirən göstəriş kimi təfsir olunmalıdır.

2. Tərəflərin hər hansı bir göstərişi yoxdursa, arbitraj məhkəməsi tətbiqini mümkün saydığı kolliziya normalarına uyğun müəyyən edilmiş hüququ tətbiq edir.

3. Arbitraj məhkəməsi "ex aequo et bono" və yaxud "barışiq vasitəçiliyi" qərarını yalnız tərəflər ona belə səlahiyyətlər verdiyi halda qəbul edir.

4. Bütün hallarda arbitraj məhkəməsi müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq və bu əqdlərə tətbiq edilən ticarət adətlərini nəzərə almaqla qərar qəbul edir.

M a d d ə 29 . Arbitrlər kollegiyasının qərar çıxarması

Tərəflər arasında digər razılaşma yoxdursa, arbitraj baxışında birdən artıq arbitr olduqda arbitraj məhkəməsinin hər hansı bir qərarı arbitraj məhkəməsi üzvlərinin səs çoxluğu ilə çıxarılmalıdır.

Lakin tərəflər və ya arbitraj məhkəməsinin bütün üzvləri sədrlik edən arbitrə belə səlahiyyət vermişlərsə, prosedur məsələlərini təkbaşına həll edə bilər.

M a d d ə 30 . Barışiq sazişi

1. Arbitraj baxışının gedişində tərəflər mübahisəni aradan qaldırırlarsa, arbitraj məhkəməsi baxışa xitam verir və tərəflərin xahişi əsasında və öz tərəfindən etirazı olmadıqda razılaşdırılmış şərtlər əsasında arbitraj qərarı formasında mübahisənin aradan qalxmasını rəsmiləşdirir.

2. Razılaşdırılmış şərtlərlə arbitraj, qərarı 31-ci maddənin müddəalarına uyğun olaraq çıxarılmalıdır və onun arbitraj qərarı olduğunu göstərməlidir.

Belə arbitraj qərarı, digər hər hansı arbitraj qərarı ilə bərabər hüquqi qüvvəli sayılır və mübahisənin mahiyyəti üzrə olan digər hər hansı arbitraj qərarı kimi icra olunmalıdır.

M a d d ə 31 . Arbitraj qərarının forma və məzmunu

1. Arbitraj qərarı yazılı formada çıxarılmalı və arbitr və yaxud arbitrlər tərəfindən imzalanmalıdır. Birdən artıq arbitr olduğu arbitraj icraatında həmin qərara arbitraj məhkəməsi üzvlərinin çoxu imza etməli, digər imzaların olmaması səbəbləri isə göstərilməlidir.

2. Əsaslandırılmanın göstərilməməsi haqqında tərəflərin razılığa gəldiyi hallar istisna olmaqla və yaxud 30-cu maddəyə uyğun olaraq tərəflərin razılaşdırdıqları şərtlərə müvafiq qərarın qəbul edildiyi hallar istisna olmaqla, arbitraj qərarında onun əsaslandığı motivlər göstərilməlidir.

3. Arbitraj qərarında onun tarixi və 20-ci maddənin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə müəyyən edilmiş arbitrajın olduğu yer göstərilməlidir. Arbitraj qərarı həmin yerdə çıxarılmış sayılır.

4. Arbitraj qərarı çıxarıldıqdan sonra onun bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə imzalanmış surətləri hər bir tərəfə verilməlidir.

M a d d ə 32 . İcraata xitam verilməsi

1. Arbitraj baxışına arbitraj məhkəməsinin çıxardığı qəti qərarı ilə və yaxud bu maddənin 2-ci bəndinə müvafiq surətdə qəbul olunmuş qərarla xitam verilir.

2. Arbitraj məhkəməsi aşağıdakı hallarda arbitraj baxışına xitam verilməsi haqqında qərar çıxarır:

a) iddiaçı öz tələbindən imtina edir (cavabdeh baxışa xitam verilməsinə etiraz etmirsə və arbitraj məhkəməsi mübahisənin qəti aradan qalxmasında cavabdehin qanuni mənafeyini tanımırsa);

b) tərəflər baxışa xitam verilməsi haqqında razılığa gəlirlər;

c) arbitraj məhkəməsi baxışın davam etdirilməsini hər hansı səbəbdən mümkünsüz və lazımsız sayır.

3. 33-cü maddədə və 34-cü maddənin 3-cü bəndində göstərilmiş hallar istisna olmaqla, arbitraj baxışına xitam verilməsi ilə eyni zamanda arbitraj məhkəməsinin mandatına xitam verilir.

M a d d ə 33 . Qərarın izah edilməsi, qərar da düzəlişlər edilməsi, əlavə qərar çıxarılması

1. Tərəflər arasında müddətlər barəsində digər razılıq yoxdursa, qərarın alınmasından 30 gün müddətində:

a) tərəflərdən biri digər tərəfi xəbərdar etməklə arbitraj məhkəməsindən qərar da yol verilmiş yazı xətalalarının və hesab səhvlərinin düzəldilməsini, həmçinin çap və yaxud yol verilmiş digər bu cür qüsurların aradan qaldırılmasını xahiş edə bilər;

b) tərəflər arasında əldə olunmuş müvafiq razılaşma əsasında hər hansı bir tərəf digər tərəfi bu haqda xəbərdar etməklə, arbitraj məhkəməsindən qərarın müvafiq hissəsinin və yaxud hər hansı konkret bəndinin izah edilməsini xahiş edə bilər.

Arbitraj məhkəməsi belə müraciəti əsaslı hesab edərsə, onu aldığı gündən 30 gün müddətində müvafiq düzəliş etməli və yaxud izah verməlidir.

Belə izah etmə arbitraj qərarının tərkib hissəsi hesab edilir.

2. Arbitraj məhkəməsi öz təşəbbüsü ilə qərarın verildiyi gündən 30 gün müddətində bu maddənin 1 (a) bəndində göstərilən hər hansı qüsuru aradan qaldıra bilər.

3. Tərəflər arasında digər razılıq yoxdursa, tərəflərdən biri bu barədə digər tərəfi xəbərdar etməklə, arbitraj baxışının gedişində qaldırılmış, lakin arbitraj qərarında öz əksini tapmamış tələblər barəsində arbitraj məhkəməsindən əlavə qərar çıxarılmasını xahiş edə bilər.

Arbitraj məhkəməsi xahişi haqlı və əsaslı hesab edərsə, 60 gün müddətində əlavə qərar çıxarmalıdır.

4. Arbitraj məhkəməsi, zəruri olarsa, əlavə qərar çıxarılması, qərarla düzəlişlər edilməsi və yaxud müvafiq izahat verilməsi müddətini artırabilir.

5. Arbitraj qərarlarında düzəlişlər aparılması, onun izah edilməsi və yaxud əlavə qərar çıxarılmasına münasibətdə 31-ci maddənin müddəaları tətbiq edilir.

F ə s i l V I I .

ARBİTRAJ QƏRARINDAN ŞİKAYƏT VERİLMƏSİ

M a d d ə 34 . Arbitraj qərarının ləğvi haqqında vəsatət verilməsi

1. Arbitraj məhkəməsinin qərarından şikayət verilməsi yalnız həmin qərarın ləğv edilməsi haqqında bu maddənin 2-ci və 3-cü bəndlərinə uyğun surətdə vəsatət verilməsi yolu ilə həyata keçirilə bilər.

2. Arbitraj qərarı 6-cı maddədə göstərilmiş məhkəmə tərəfindən aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

a) əgər vəsatət qaldıran tərəf sübutlar təqdim etsə ki:

i) 7-ci maddədə göstərilən arbitraj sazişinin tərəflərindən biri bu və ya digər dərəcədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan olmuşdur və yaxud arbitraj sazişi tərəflərin onu təbətirdikləri qanuna görə, sazişdə bu barədə göstəriş olmadığıda isə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə etibarsızdır; və yaxud

ii) arbitrin təyin edilməsi və yaxud arbitraj baxışı haqqında lazımi qaydada xəbərdar edilməmiş və yaxud başqa səbəblərdən öz izahatlarını təqdim edə bilməmişdirsə; yaxud

iii) qərar arbitraj sazişində nəzərdə tutulmayan və ya onun şərtlərinə aid olmayan mübahisə üzrə çıxarılmışdır; yaxud qərar arbitraj sazişinin hədlərindən kənara çıxan məsələləri əhatə edir (belə halda arbitraj sazişinin predmetinə aid olmayan məsələləri əhatə edən arbitraj qərarının müvafiq hissələri ləğv edilə bilər); və yaxud

iv) arbitraj məhkəməsinin tərkibi və yaxud arbitraj proseduru tərəflərin bağladıkları sazişə uyğun olmamışdır (belə saziş tərəflərin yerinə yetirməyə məcbur olduqları bu Qanunun müddəalarına zidd olmasa) və yaxud tərəflər belə sazişi bağlamadıqları halda, arbitraj məhkəməsinin tərkibi və ya arbitraj proseduru bu Qanuna uyğun olmamışdır; və yaxud

b) əgər məhkəmə müəyyən etsə ki:

i) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə mübahisə obyektı arbitraj baxışının predmeti ola bilməz; və yaxud

ii) arbitraj qərarı Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə ziddir.

3. Qərarın ləğv edilməsi haqqında vəsatət, vəsatəti verən tərəfin arbitraj qərarını aldığı gündən başlayaraq 3 aydan gec qaldırıla bilməz, müraciət 33-cü maddəyə uyğun verilmişdirsə - arbitraj məhkəməsi tərəfindən bu müraciətlə bağlı qərar

çıxarıldığı gündən başlayaraq 3 aydan gec vəsatət verilə bilməz.

Arbitraj qərarını ləğv etmək xahişi ilə müraciət olunduğu halda məhkəmə, əgər lazım bilərsə və əgər tərəflərdən biri xahiş edərsə, arbitraj məhkəməsinə arbitraj baxışını bərpa etmək və ya arbitraj məhkəməsinin fikrincə, arbitraj məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsi üçün əsasları aradan götürməyə imkan verən digər hərəkətlərə əl atmaq imkanı vermək üçün ləğvetmə məsələsi üzrə icraatı özünün müəyyən etdiyi müddətə dayandıra bilər.

F ə s i l V I I I .

ARBİTRAJ QƏRARLARININ TANINMASI VƏ İCRA EDİLMƏSİ

M a d d ə 35. Tanınma və icra edilməsi

1. Hansı ölkədə çıxarılmasından asılı olmayaraq, arbitraj qərarının icrası məcburidir və səlahiyyətli məhkəməyə yazılı vəsatət verildikdə bu maddənin və 36-cı maddənin müddəaları nəzərə alınmaqla icra edilir.

2. Arbitraj qərarına əsaslanan və yaxud onun icra edilməsinə dair vəsatət verən tərəf arbitraj qərarının təsdiq edilmiş nüsxəsini və ya belə nüsxənin lazımı qaydada təsdiq edilmiş sürətini, həmçinin 7-ci maddədə göstərilmiş arbitraj sazişinin əslini və onun lazımı qaydada təsdiq edilmiş surətini təqdim etməlidir.

Əgər arbitraj qərarı və ya arbitraj sazişi xarici dildədirsə, tərəf bu sənədlərin lazımı qaydada təsdiq edilmiş Azərbaycan dilinə tərcüməsini təqdim etməlidir.

M a d d ə 36 . Tanımadan və ya icradan imtina edilmə üçün əsaslar

1. Arbitraj qərarının hansı ölkədə çıxarılmasından asılı olmayaraq, onun tanınmasından və ya icra edilməsindən yalnız aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

a) zərərinə qərar çıxarılmış tərəf tanınma və ya icra haqqında ərizəyə baxan məhkəməyə aşağıdakı sübutları təqdim etsə ki:

i) 7-ci maddədə göstərilən arbitraj sazişinin tərəflərindən biri bu və ya digər dərəcədə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan olmuşdur və yaxud arbitraj sazişi tərəflərin onu tabe etdirdikləri qanuna görə, sazişdə belə göstəriş olmadıqda isə qərarın çıxarıldığı dövlətin qanununa əsasən etibarsızdır; və yaxud

ii) zərərinə qərar çıxarılmış tərəf arbitrin təyin edilməsi və ya arbitraj baxışı haqqında lazımi qaydada xəbərdar olunmamış və ya başqa səbəblərdən öz izahatını təqdim edə bilməmişdir; yaxud

iii) qərar arbitraj sazişində nəzərdə tutulmayan və ya arbitraj sazişinin şərtlərinə aid olmayan mübahisə üzrə çıxarılmışdır və yaxud qərar arbitraj sazişinin hədlərindən kənara çıxan məsələləri əhatə edir, arbitraj sazişi ilə əhatə edilən məsələlərə aid olan arbitraj qərarının həmin hissəsi bu qərardan ayrılmaqla tanına və icraya yönəldilə bilər; yaxud

iv) arbitraj məhkəməsinin tərkibi və ya arbitraj proseduru tərəflərin arbitraj sazişinə uyğun olmamışdır və ya belə saziş olmayıbsa, arbitrajın keçirildiyi dövlətin qanununa uyğun gəlməmişdir; və yaxud

v) qərar tərəflər üçün hələ qəti olmamışdır və yaxud qərarın çıxarıldığı dövlətin qanununa uyğun olaraq məhkəmə

tərəfindən ləğv edilmiş və yaxud icrası dayandırılmışdır;
yaxud

b) məhkəmə müəyyən edərsə ki:

i) mübahisəli obyekt həmin dövlətin qanununa görə arbitraj baxışının predmeti ola bilməz; və yaxud

ii) bu arbitraj qərarının tanınması və icrası Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə ziddir.

2. Arbitraj məhkəməsinin qərarını tanıyan və icraya yönəldən səlahiyyətli məhkəmədə arbitraj qərarının icrasının xitamı və yaxud dayandırılması haqqında vəsatət verilmişdirsə, qərarın tanınması və ya icra edilməsi tələb olunan məhkəmə bunu lazım bilərsə, öz qərarının çıxarılmasını təxirə sala bilər və arbitraj qərarının tanınmasını və ya icrasını xahiş edən tərəfin vəsatəti ilə digər tərəfi qərarı lazımi qaydada təmin etməyə məcbur edə bilər.

Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında
6 iyun 2000-ci il tarixli
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

I f ə s i l
ÜMUMİ MÜDDƏALAR

M a d d ə 1 . Qanunun tətbiqi dairəsi və tətbiq
edilməli hüququn müəyyən edilməsi

1.1. Bu Qanun xarici elementli mülki hüquqi münasibətlərə tətbiq olunmalı hüquq normalarını müəyyən edir.

1.2. Xarici elementli mülki hüquqi münasibətlərə tətbiq olunmalı hüquq bu Qanunla bərabər, həm də digər müvafiq qanunvericilik aktları, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr və ümumi qəbul olunmuş beynəlxalq adətlər, habelə tərəflərin razılığı əsasında müəyyən edilir.

1.3. Tətbiq ediləcək hüququ müəyyən etmək barədə tərəflərin razılığı aydın ifadə olunmalı və ya bütövlükdə götürülməklə müqavilənin şərtlərindən və işin hallarından bilavasitə irəli gəlməlidir.

1.4. Xarici ölkələrin hüquq normalarının tətbiqi onların yalnız ümum-hüquq xarakteri əsas götürülməklə məhdudlaşdırıla bilməz.

1.5. Bu Qanunun məhkəmə tərəfindən tətbiq olunmalı hüququn müəyyən edilməsi barədə müddəalarını belə səlahiyyətləri daşıyan digər orqanlar da tətbiq etməlidirlər.

M a d d ə 2 . Xarici hüququn məzmununun müəyyən olunması

2.1. Xarici hüququn tətbiqi zamanı məhkəmə bu hüquq normalarının məzmununu müvafiq ölkədə onların rəsmi təfsirinə və tətbiqi praktikasına uyğun olaraq müəyyən etmək üçün bütün zəruri tədbirləri görməyə borcludur.

2.2. Bu Qanunun 2.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hərəkətlər nəticə vermədikdə və ya həddən çox xərc tələb etdikdə və proses iştirakçısı olan tərəflərdən heç biri öz tələb və etirazlarını əsaslandırmaq üçün istinad etdikləri hüquqi normaları təsdiqləyən sənədlər təqdim edə bilmədikdə məhkəmə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyini tətbiq edir.

M a d d ə 3 . Geriyə istinad və ya üçüncü dövlətin hüququna istinad

3.1. Bu Qanunun müddəalarına uyğun olaraq xarici hüquqa hər hansı istinad bu maddədə nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, müvafiq xarici ölkənin maddi hüququnun tətbiqini nəzərdə tutur.

3.2. Bu Qanunun 9-cu və 10-cu maddələrində nəzərdə tutulan münasibətlər, habelə ailə-vərəsəlik hüquq münasibətləri tənzimlənərkən xarici hüququn tətbiqi zamanı Azərbaycan Respublikası hüququna geriyə istinad və ya üçüncü ölkənin hüququna istinad qəbul olunur.

M a d d ə 4 . Xarici hüququn tətbiqinə məhdudiyət

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və referendumla qəbul edilmiş aktlarına zidd olan xarici hüquq normaları Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilmir.

M a d d ə 5 . İmperativ normaların tətbiqi

5.1. Bu Qanuna görə tətbiq olunmalı hüquqdan asılı olmayaraq müvafiq münasibətləri tənzimləyən Azərbaycan Respublikası hüququnun imperativ normaları tətbiq edilir.

5.2. Bir ölkənin hüququ tətbiq edilərkən bu ölkənin hüququna görə işin halları (mahiyəti) ilə sıx bağlılığı olan digər ölkənin imperativ normalarına, müqavilədə əsas götürülən hüquqa istinad etmədən onların tətbiqinin mümkün olduğu dərəcədə üstünlük verilə bilər. Belə normalara üstünlük verilməsi barədə qərar qəbul edilərkən onların təyinatı və xarakteri, habelə tətbiqinin nəticələri nəzərə alınmalıdır.

M a d d ə 6 . Bir neçə hüquq sistemi olan dövlətin hüququnun tətbiqi

Bir neçə hüquq sisteminin qüvvədə olduğu dövlətin hüququnun tətbiq ediləcəyi hallarda, bu dövlətin hüququ həmin hüquq sistemlərindən hansının tətbiq olunacağını müəyyən edir. Belə tətbiq qaydası müəyyən olunmadıqda, işin halları ilə daha sıx bağlı olan hüquq sistemi tətbiq edilməlidir.

M a d d ə 7 . Retorsiyalar (xüsusi məhdudiyyətlər)

Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına və hüquqi şəxslərinə münasibətdə retorsiyalar tətbiq edən dövlətlərin vətəndaşlarına və hüquqi şəxslərinə cavab tədbiri kimi analoji məhdudiyyətlər müəyyən edə bilər.

M a d d ə 8 . Qanunu üstələmənin qeyri-qanuniliyi

Tərəflərin bu Qanunun tətbiq olunmalı hüquq haqqında müəyyən etdiyi qaydaları üstələyərək müvafiq münasibəti digər hüquqa tabe etməyə yönələn razılaşma və digər hərəkətləri qeyri-qanuni hesab olunur. Belə hallarda tətbiqi bu Qanunla müəyyən olunan müvafiq ölkənin hüququ tətbiq edilir.

II f ə s i l ŞƏXSLƏR

M a d d ə 9 . Fiziki şəxsin istinad etdiyi qanun

9.1. Vətəndaşı olduğu ölkənin hüququ fiziki şəxsin istinad etdiyi qanun hesab edilir. İki və daha çox vətəndaşlığı olan şəxs üçün isə həmin vətəndaşın daha sıx əlaqəli olduğu ölkənin hüququ onun istinad etdiyi qanun sayılır.

9.2. Vətəndaşlığı olmayan şəxsin daimi yaşadığı ölkənin hüququ onun istinad etdiyi qanun hesab edilir.

9.3. Qaçqının sığınacaq aldığı ölkənin hüququ onun istinad etdiyi qanun hesab edilir.

M a d d ə 10 . Fiziki şəxsin hüquq və fəaliyyət qabiliyyəti

10.1. Fiziki şəxsin hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli onun istinad etdiyi qanunla müəyyən olunur.

10.2. Əqdlər və vurulmuş ziyan nəticəsində əmələ gələn öhdəliklər barəsində fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti əqdin bağlandığı və ya vurulmuş ziyanla bağlı öhdəliyin yarandığı ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir.

10.3. Fiziki şəxsin fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilməsi və ya fəaliyyət qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması məhkəmənin mənsub olduğu ölkənin hüququna əsasən həyata keçirilir.

M a d d ə 1 1 . Fiziki şəxsin xəbərsiz itkin düşmüş hesab olunması və ya onun ölmüş elan edilməsi

Fiziki şəxsin xəbərsiz itkin düşmüş hesab olunması və ya onun ölmüş elan edilməsi həmin işə baxan məhkəmənin mənsub olduğu ölkənin hüququna tabedir.

M a d d ə 1 2 . Hüquqi şəxsin istinad etdiyi qanun

Hüquqi şəxsin təsis edildiyi ölkənin hüququ onun istinad etdiyi qanun hesab olunur.

M a d d ə 1 3 . Hüquqi şəxsin hüquq qabiliyyəti

13.1. Hüquqi şəxsin hüquq qabiliyyəti onun istinad etdiyi qanunla müəyyən olunur. Bu qayda hüquqi şəxsin nümayəndəliyinə və filialına da şamil edilir.

13.2. Xarici hüquqi şəxs onun orqanının (filialının) və ya nümayəndəsinin əqd bağladığı ölkənin hüququna uyğun olaraq qadağan edilən həmin əqdi bağladığına görə səlahiyyətinin məhdudlaşdırılmasına etiraz edə bilməz.

M a d d ə 1 4 . Şəxsin adı

14.1. Fiziki şəxsin adı, ondan istifadə və onun müdafiəsi fiziki şəxsin istinad etdiyi qanunla müəyyən olunur.

14.2. Hüquqi şəxsin, onun filial və nümayəndəliyinin adı, ondan istifadə və onun müdafiəsi hüquqi şəxsin istinad etdiyi qanunla müəyyən olunur.

M a d d ə 15 . Milli rejim

Xarici hüquqi şəxslər, əcnəbilər vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə bərabər müvafiq olaraq mülki hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malikdir. Qarşılıqlı olaraq cavab tədbiri kimi bu qaydadan istisnalar müəyyən edilə bilər.

M a d d ə 16 . Dövlətin xarici elementli mülki hüquqi münasibətlərdə iştirakı

16.1. Qanunla başqa hallar nəzərdə tutulmadıqda dövlətin iştirak etdiyi xarici elementli mülki-hüquqi münasibətlərə bu Qanunun müddəaları tətbiq edilir.

16.2. Dövlətin bağladığı mülki hüquqi əqdlərə, əgər bu onun öz suveren funksiyalarını yerinə yetirməklə əlaqədar deyilsə, bu Qanunun müddəaları tətbiq edilir.

16.3. Dövlət tərəfindən bağlanan hüquqi əqdlərin xarakteri onun hüquqi təbiəti və səbəblərinə əsasən müəyyən edilir.

III f ə s i l **ƏQDLƏR**

M a d d ə 17 . Əqdlərin forması

17.1. Əqdlərin forması onların bağlandığı yerin hüququna tabedir. Lakin Azərbaycan Respublikası hüququnun tələblərinə riayət olunduğu halda xaricdə bağlanan əqd xarici

hüququn tələb etdiyi formanın pozulmasına görə etibarsız hesab edilə bilməz.

17.2. Ayrı-ayrı ölkələrdə olan tərəflər arasında bağlanan əqdin forması həmin ölkələrdən birinin hüququna uyğundursa, etibarlı sayılır.

17.3. Predmeti torpağa mülkiyyət hüququ və ya torpaqdan istifadə hüququ olan əqdin forması həmin torpağın yerləşdiyi ölkənin imperativ hüquq normaları ilə müəyyən edilir, bu şərtlə ki, həmin ölkənin hüququna görə, əqdin bağlandığı yerdən və bu əqdin tabe olduğu hüquqdan asılı olmayaraq bu normalar tətbiq olunmalıdır.

M a d d ə 1 8 . Etibarnamə

Etibarnamənin forması və qüvvədə olması müddəti onun verildiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur. Lakin etibarnamənin formasına riayət edilməməsi nəticəsində o, etibarsız sayıla bilməz, bu şərtlə ki, onun forması Azərbaycan Respublikası hüququnun tələblərinə uyğun olsun.

M a d d ə 1 9 . İddia müddəti

19.1. Müvafiq münasibətin tənzimlənməsi üçün hansı ölkənin hüququ tətbiq olunursa, iddia müddəti də həmin ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir.

19.2. Müvafiq münasibətin iştirakçılarında heç olmasa biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı və ya hüquqi şəxsdirsə, onda iddia müddətinin aid edilmədiyi tələblər Azərbaycan Respublikasının hüququ ilə müəyyən olunur.

IV fəsil ƏŞYA HÜQUQU

M a d d ə 20. Əşya hüququna tətbiq olunan xarici hüquq haqqında ümumi müddəalar

20.1. Daşınar və daşınmaz əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqları, qanunla başqa hallar nəzərdə tutulmayıbsa, əmlakın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur.

20.2. Əmlakın daşınar və ya daşınmaz olması, habelə əmlakın digər hüquqi kvalifikasiyası əmlakın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur.

M a d d ə 21. Əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi və xitamı

Əmlak üzərində əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi və xitamı, Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə başqa hallar nəzərdə tutulmayıbsa, əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi və xitamı üçün əsas olan hərəkət və ya digər hallar baş verdiyi zaman həmin əmlakın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir.

M a d d ə 22. Nəqliyyat vasitələrinə və yolda olan daşınar əmlaka əşya hüquqları

22.1. Nəqliyyat vasitələrinə əşya hüquqları onların qeydiyyatdan keçdikləri ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur.

22.2. Yolda olan daşınar əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqları, tərəflərin razılığı ilə başqa hal müəyyən edilməyibsə, əmlakın göndərildiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur.

M a d d ə 23. Şəxsi qeyri-əmlak hüquqları

Şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarına, onların müdafiəsinə bu hüquqların həyata keçirildiyi ölkənin hüququ tətbiq edilir.

V f ə s i l MÜQAVİLƏ ÖHDƏLİKLƏRİ

M a d d ə 24. Müqavilə iştirakçılarının razılığı ilə hüququn seçilməsi

24.1. Müqavilə ilə bağlı tərəflərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, müqavilənin təfsiri, icrası, icra edilməməsi, xitamı, lazımı qaydada icra edilməməsinin və etibarsızlığının nəticələri, habelə müqavilə ilə əlaqədar tələbin güzəşti və borcun köçürülməsi tərəflərin razılığı ilə seçilən ölkənin hüququ ilə tənzimlənir.

24.2. Müqavilə tərəfləri həm bütövlükdə müqavilə üçün, həm də onun ayrı-ayrı hissələri üçün tətbiq olunmalı hüququ seçə bilirlər.

24.3. Tərəflər tətbiq olunmalı hüququ istənilən vaxtda, o cümlədən müqavilənin imzalandığı vaxt və ya ondan sonra seçə bilirlər. Tərəflər həm də istənilən vaxt müqavilə ilə əlaqədar tətbiq olunan hüququn dəyişilməsi barədə razılığa gələ bilirlər.

24.4. Müqavilə ilə bağlı ölkənin imperativ normalarının tətbiq edilməməsinə səbəb olan hüququn seçilməsi etibarsızdır.

M a d d ə 2 5 . Tərəflərin razılığının olmadığı halda müqaviləyə tətbiq olunan hüququn seçilməsi

25.1. Müqavilə tərəfləri arasında həmin müqaviləyə tətbiq edilməli hüquq barədə razılıq olmadığı halda, müqaviləyə aşağıda göstərilən tərəflərin təsis olunduğu, yaşadığı və ya əsasən fəaliyyət göstərdiyi ölkənin hüququ tətbiq edilir:

25.1.1. alqı-satqı müqaviləsində - satıcının;

25.1.2. bağışlama müqaviləsində - hədiyyə edənin;

25.1.3. əmlak kirayəsi müqaviləsində - kirayə verənin və ya kirayəçinin;

25.1.4. əvəzsiz istifadə müqaviləsində - əvəzsiz istifadəyə verən şəxsin;

25.1.5. borc müqaviləsində - borc verənin;

25.1.6. podrat müqaviləsində - podratçının;

25.1.7. tapşırıq müqaviləsində - vəkaləti alanın;

25.1.8. komissiya müqaviləsində - komisionçunun;

25.1.9. saxlama müqaviləsində - saxlayıcının;

25.1.10. daşıma müqaviləsində - daşıyıcının;

25.1.11. sığorta müqaviləsində - sığortaçının;

25.1.12. girov müqaviləsində - girov qoyanın;

25.1.13. zəminlik müqaviləsində - zəminin;

25.1.14. qarantıya müqaviləsində - qarantın.

25.2. Müqavilə tərəfləri arasında, müqavilə ilə bağlı tətbiq olunmalı hüquq barədə razılaşma olmadıqda, bu Qanunun 25.1-ci maddəsinin müddəələrindən asılı olmayaraq:

25.2.1. daşınmaz əmlak barədə müqaviləyə - əmlakın olduğu ölkənin hüququ;

25.2.2. birgə fəaliyyət barədə və tikinti podrat müqavilələrinə - belə fəaliyyətin həyata keçirildiyi və ya müqavilə ilə nəzərdə tutulan nəticələrin yarandığı ölkənin hüququ;

25.2.3. auksionda, müsabiqədə və ya birjada bağlanan müqavilələrə - auksionun, müsabiqənin keçirildiyi və ya birjanın yerləşdiyi ölkənin hüququ tətbiq edilir.

25.3. Bu Qanunun 25.1-ci və 25.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmayan müqavilələrə, tərəflər arasında tətbiq edilməli hüquq barədə razılaşma olmadığı halda, belə müqavilənin daha sıx bağlı olduğu ölkənin hüququ tətbiq edilir.

25.4. Müqavilənin icra üsullarına və proseduralarına, habelə onun lazımı qaydada icra edilməməsi ilə əlaqədar görülən tədbirlərə münasibətdə tətbiq olunan hüquqdan əlavə, icranın keçirildiyi ölkənin hüququ da nəzərə alınmalıdır.

VI f ə s i l MÜQAVİLƏDƏN KƏNAR ÖHDƏLİKLƏR

M a d d ə 26 . Z i y a n v u r m a n ə t i c ə s i n d ə ə m ə l ə g ə l ə n öhdəliklərə tətbiq edilən hüquq

26.1. Ziyana vurma nəticəsində əmələ gələn öhdəliklər üzrə tərəflərin hüquq və vəzifələri ziyanı ödəmək haqqında tələbin irəli sürülməsi üçün əsas olan hərəkətin və ya digər vəziyyətin baş verdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir.

26.2. Xaricdə vurulan ziyan nəticəsində əmələ gələn öhdəliklər üzrə tərəflərin hüquq və vəzifələri, tərəflər eyni dövlətin vətəndaşları və ya hüquqi şəxsləridirsə, həmin dövlətin hüququ ilə müəyyən edilir.

M a d d ə 27 . İstehlakçıya dəyən ziyanə görə məsuliyyət

27.0. Malın alınması və ya xidmətin göstərilməsi ilə əlaqədar istehlakçıya dəyən ziyanın ödənilməsi haqqında tələbə istehlakçının seçimi əsasında:

27.0.1. istehlakçının yaşadığı və ya adətən olduğu ölkənin hüququ;

27.0.2. istehsalçının və ya xidmət göstərən şəxsin yerləşdiyi və ya yaşadığı ölkənin hüququ;

27.0.3. istehlakçının malı aldığı və ya ona xidmət göstərildiyi ölkənin hüququ tətbiq olunur.

M a d d ə 28 . Əsassız varlanma

28.1. Əsassız varlanma nəticəsində yaranmış öhdəliklərə belə varlanmanın baş verdiyi dövlətin hüququ tətbiq olunur.

28.2. Özgənin əmlakına edilən qəsd nəticəsində yaranan əsassız varlanmaya qarşı iddiaya qəsdin baş verdiyi ölkənin hüququ tətbiq edilir. Əsassız varlanma anlayışı Azərbaycan Respublikasının hüququ ilə müəyyən edilir.

VII f ə s i l VƏRƏSƏLİK HÜQUQU

M a d d ə 29 . Vərəsəlik münasibətləri

29.1. Vərəsəlik üzrə münasibətlər miras qoyanın öz vəsiyyətnaməsində vətəndaşı olduğu ölkənin hüququunu seçdiyi hallar istisna olmaqla, onun son daimi yaşadığı ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir.

29.2. Vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə əlaqədar vərəsəlik münasibətlərində onların axırıncı daimi yaşadığı ölkənin hüququ tətbiq edilir. Bunu müəyyən etmək mümkün olmadığı hallarda Azərbaycan Respublikasının hüququ tətbiq edilir.

M a d d ə 3 0 . Vəsiyyətnamənin forması

30.1. Bu Qanunun 17-ci maddəsinin fəaliyyət dairəsindən kənara çıxaraq, forma nöqtəyi-nəzərindən vəsiyyətnamə:

30.1.1. vəsiyyətnamənin tərtib olunduğu;

30.1.2. miras qoyanın vəsiyyət elədiyi anda və ya vəfat etdiyi anda yaşadığı və ya olduğu;

30.1.3. haqqında vəsiyyətnamə olan daşınmaz əmlakın olduğu ölkələrdən birinin hüququnun tələblərinə cavab verdikdə etibarlı sayılır.

30.2. Miras qoyanın vəsiyyət etmək qabiliyyəti, vətəndaşlığı, digər şəxsi keyfiyyətləri və ya şəxsi keyfiyyətləri haqqında tələb ediləcəyi mümkün olan göstərişlər forma üçün zəruri hesab edilir.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....3

I FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSIYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN İNSTİTUT VƏ NORMALARININ BƏRQƏRAR OLMASI.....10

1.1. Beynəlxalq investisiya hüququnun anlayışı və sistemi.....10

1.2. Xarici investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin tarixi aspektləri.....32

II FƏSİL. BEYNƏLXALQ İNVESTİSIYA HÜQUQUNUN MƏNBƏLƏRİ VƏ PRİNSİPLƏRİ.....76

2.1. Beynəlxalq investisiya hüququnun mənbələri.....76

2.2. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi (konvension) prinsipləri.....93

III FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏMİNAT MEXANİZMLƏRİ.....114

3.1. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində ikitərəfli investisiya sazişləri.....114

3.2. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin təşəkkül tapmasında regional inteqrasiya mexanizmləri və onların standartları.....135

3.3. Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin universal sistemi.....179

IV FƏSİL. XARİCİ KAPİTAL QOYULUŞUNUN FORMALARI VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ UNİVERSAL XARAKTERLİ BEYNƏLXALQ-TƏŞKİLATI MEXANİZMLƏR.....191

V FƏSİL. XARİCİ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ (MİLLİ) QANUNVERİCİLİK PRAKTİKASI.....	240
5.1. Xarici investisiya fəaliyyətinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin perspektiv inkişaf dinamikasının Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində təsbit edilməsi zərurəti.....	240
5.2. Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili qanunvericiliyində xarici investisiya qoyuluşunun təminat mexanizmləri.....	264
NƏTİCƏ.....	280
TÖVSIYƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	285
XARİCİ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İKİTƏRƏFLİ MÜQAVİLƏ PRAKTİKASI.....	314
XARİCİ İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİ SAHƏSİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏTDAXİLİ QANUNVERİCİLİYİ.....	378

Çapa imzalanmışdır: 12.11.2008.

Formatı 60x84 1/16.

Həcmi 28,0 ç.v. Sayı 300.

«Bakı Universiteti» nəşriyyatı, Bakı ş.,
AZ 1148, Z.Xəlilov küçəsi, 23.